

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**Zenobia: Roma ve Sasaniler Arasında
Bir Kraliçe**

Doktora Tezi

Nihan Öz Nalezen

Ocak 2024

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**Zenobia: Roma ve Sasaniler Arasında
Bir Kraliçe**

Doktora Tezi

Nihan Öz Nalezen

Danışman

Prof. Dr. Turhan Kaçar

Ocak 2024

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Nihan ÖZ NALEZEN tarafından hazırlanan "Zenobia: Roma ve Sasaniler Arasında Bir Kraliçe" başlıklı bu Doktora Tezi, Tarih Anabilim Dalı'nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Turhan KAÇAR
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Oğuz YARLIGAŞ
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Kutlu AKALIN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Selin ÖNDER KADDAR
İstanbul Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 25/ 1 / 2024

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin Chicago yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun dipnot kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Turhan KAÇAR

Etik İlkeler Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Nihan ÖZ NALEZEN

ÖZET

ZENOBIA: ROMA VE SASANİLER ARASINDA BİR KRALİÇE

ÖZ NALEZEN, Nihan

Doktora Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Turhan KAÇAR

Ocak 2024

Zenobia, Roma İmparatorluğu tarihinde “III. yüzyıl krizi” olarak anılan tarihsel dönemin sonunda, imparatorluğun doğusunda hüküm sürmüştü. Hayatı ve politik mücadelesinin ele alındığı bu tezin arka planını Roma İmparatorluğu’nu etkisi altına alan istikrarsızlıklar ve Sâsâni İmparatorluğu’nun ortaya çıkışı belirlemektedir. Öte yandan Zenobia’yı var eden Palmyra kenti ve bu kentin ev sahipliği yaptığı toplum da kapsamlı şekilde ele alınmaktadır.

Zenobia, Palmyra’da kocası Odaenathus’un beklenmedik ölümünün ardından iktidarı ele geçirmiş, oğlu Vaballathus adına hüküm sürmeye başlamıştı. Odaenathus ise politik kariyerini imparatorluk için üstlendiği hizmetlerle inşa etmişti. 260’ta İmparator Valerianus’un I. Shapur tarafından esir edilmesinden sonra Doğu’nun müdafaası görevini üstlenmiş ve bölgede imparatorluk iradesini yeniden tesis etmişti. Odaenathus bu istisnai başarıyı Palmyra’nın zengin ve dinamik insan kaynağına dayanarak elde etmişti. Kentlerini ticari merkez hâline getiren Palmyralılar, kadının kamusal görünürlüğüne imkân sağlayan bir düzen içinde yaşamışlardı. Kente hâkim olan bu yapı, dul kadınlara ailelerini temsil etme hakkı tanıyordu. Zenobia bu toplumsal yapı içinde Palmyralı seçkinlerin desteğini almıştı. Ancak imparatorluğun merkezî iradesince meşru bir otorite olarak tanınmamıştı. Buna karşı kapsamlı bir propaganda faaliyeti yürütmüş ve askerî tedbirlere başvurmuştu. Sonunda imparatorluğu birleştirme politikasını kararlılıkla takip eden Aurelianus tarafından Zenobia’nın hükümranlığına son verilmişti.

Tezde Zenobia'nın meşruiyet iddiasının toplumsal, tarihsel ve sembolik dayanakları ele alınmaktadır. Mücadelesinin politik söylemi Palmyralılar tarafından üretilmiş olan nümizmatik ve epigrafik delillerde aranmakta, Zenobia hakkında bilgi veren antik yazarların anlatıları bu kapsamda tahlil edilmektedir. Böylece onu bir kadın olması bağlamında yargılayan antik dönem tarihçileri ile onu var eden toplumsal ve tarihsel yapı arasında bir uyum aranmaktadır. Bu tez Zenobia'nın politik mücadelesini Palmyra'nın toplumsal zemininde açıklamakta, Zenobia'yı hem Roma İmparatorluğu'nun geniş perspektifinde hem de kadın tarihi bağlamında ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet, Roma İmparatorluğu, Palmyra, Zenobia, Suriye

ABSTRACT

ZENOBIA: A QUEEN BETWEEN ROME AND SASSANIDS

ÖZ NALEZEN, Nihan

Ph. D. Thesis, Department of History

Supervisor: Prof. Dr. Turhan KAÇAR

January 2024

Zenobia ruled in the eastern part of the empire at the end of the historical period known in the history of the Roman Empire as the "crisis of the third century". The background of this thesis, which analyses her life and political struggle, is set against the background of the instabilities that affected the Roman Empire and the emergence of the Sasanian Empire. On the other hand, the city of Palmyra and its society, which gave birth to Zenobia, are also comprehensively analysed.

Zenobia had seized power in Palmyra after the unexpected death of her husband Odaenathus and began to rule on behalf of her son Vaballathus. Odaenathus had built his political career on his service to the empire. After the capture of Emperor Valerianus by Shapur I in 260, he took up the task of defending the East and re-established the imperial authority in the region. Odaenathus achieved this exceptional success on the basis of Palmyra's rich and dynamic human resources. Having turned their city into a commercial centre, the Palmyrians lived in a system that allowed for the public visibility of women. This structure, which dominated the city, gave widows the right to represent their families. Zenobia had the support of the Palmyra elite within this social structure. However, she was not recognised as a legitimate authority by the central will of the empire. Against this, she carried out an extensive propaganda campaign and resorted to military measures. In the end,

Zenobia's rule was ended by Aurelianus, who resolutely pursued the policy of unifying the empire.

This thesis analyses the social, historical and symbolic foundations of Zenobia's claim to legitimacy. The political discourse of her struggle is sought in the numismatic and epigraphic evidence produced by the Palmyrans, and the narratives of ancient writers who provide information about Zenobia are analysed in this context. Thus, harmony is sought between the ancient historians who judged her as a woman and the social and historical structure that brought her into existence. This thesis explains Zenobia's political struggle against the social backdrop of Palmyra. It analyses Zenobia both in the broader perspective of the Roman Empire and in the context of women's history.

Keywords: Gender roles, Roman Empire, Palmyra, Zenobia, Syria

ÖNSÖZ

Zenobia hem bir millî kahraman hem de kadın tarihi açısından önemli bir karakterdir. Roma İmparatorluğu'nun krizler, istikrarsızlıklar ve istilalarla sarsıldığı bir dönemin sonunda hüküm sürmüştür. Tüm bu özellikleri modern tarihçilerin olduğu kadar, birçok romantik araştırmacının ilgisini çekmiş, dahası çok sayıda sanatçıya ilham kaynağı olmuştur. Zenobia hakkında en ilgi çekici ve detaylı bilgileri neredeyse çağdaşı olan Antik Çağ tarihçileri vermiştir. Bu bilgilere dönemin önyargıları ve kadın algısı en göz ardı edilemez hâliyle yansımıştır. Bu durum, Zenobia söz konusu olduğunda, tarihî hakikate ulaşmayı güçleştirdiği gibi geniş bir değerlendirme alanı da sunmuştur. Onu içinde bulunduğu dünya bağlamında çeşitli şekillerde ele almayı mümkün kılmıştır.

Zenobia, Doğu'da kendine has koşullarda var olmuş bir toplumsal düzen içinde yaşamını sürdürmüş, kendini hem Palmyra dilinde hem de Grekçe ifade etmiş biriydi. Zenobia ne sadece Palmyralı ne de sadece Romalıydı. Taşındığı kimlik Palmyra'nın sahne olduğu dinamik kent yaşamı tarafından şekillendirilmişti. Palmyralılar; çeşitliliğe dayalı, kadınların kamusal alanda varlık gösterebildiği bir toplumsal düzen inşa etmişlerdi. Bu istisnai kent ve toplumun kimliği; heykel, rölyef ve yazıtların yanı sıra abidevi yapılarda ifade bulmuştu. Özetle Zenobia ve içine doğduğu dünyayı anlamak için antik tarihlerden modern araştırmalara, arkeolojik bulgulardan epigrafik unsurlara uzanan son derece derin veri havuzundan istifade etmeye ihtiyaç vardır. Yüz yüze kaldığım bu güçlük karşısında değerli rehberliğiyle bana yol gösteren hocam Sayın Prof. Dr. Turhan KAÇAR'a teşekkürü kıymetli bir vazife addederim. Benzer şekilde Sayın Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR'a ve Sayın Doç. Dr. Oğuz YARLIGAŞ'a destekleri için şükranlarımı sunarım. Çalışmam sırasında zengin ve gelişmiş kütüphanelerden, Eski Çağ tarihçiliği açısından dinamik ve üretken bir bilimsel çevreden uzakta olmanın yol açtığı sorunlarla yüzleşmek zorunda kaldım. Bu sorunları aşmak için zaman zaman ısrarlı bir hâl alan aramalarım ve gönderdiğim

e-posta iletilerine büyük bir nezaketle cevap verip beni yönlendirdiler. Bu uzun yolculukta yalnız hissettirmediler. Hocalarıma minnet borçluyum.

Öğrencilik hayatımın bu son evresinde artık yaşları çok ilerlemiş bulunan annem ve babam olağanca gayretleriyle benim için seferber oldular. Onlara bir teşekkürden daha fazlasını borçluyum. İstanbul’da bulunduğum süre boyunca misafirperverliğiyle bana desteğini esirgemeyen sevgili Nihal TATLIDİL’e minnettarım. Son olarak aile sofraları başta olmak üzere gündelik hayatımızda Zenobia, Odaenathus, Zabdas, Aurelianus gibi karakterlerle yaşamayı kabullenen, ne zaman karamsarlığa kapılsam bana güç veren meslektaşım ve eşim Dr. Orçun NALEZEN’e teşekkür ederim.

Doktora çalışmama başladığım günden beri Suriye, ülkemiz gündeminde giderek daha fazla şekilde yer aldı. Durumun yakın zamanda da değişmeyeceğini öngörmek hiç de zor değil. Buna karşılık Suriye’nin tarihine ilişkin ülkemizde entelektüel ve akademik farkındalığın henüz yeterli ölçüde gelişmediğini dile getirmek pek de iddialı olmayacaktır. Örneğin tezde hikâyesine yer verilen Zenobia’ya ilişkin Türk dilinde yayımlanmış, en kapsamlı anlatı girişimi aslında bir kurgu eserdir. Bu bağlamda ülkemize komşu coğrafyanın ve insanların geçmişini anlamak yolunda atılacak adımlara kaleme aldığım bu tezin mütevazı de olsa katkı sağlamasını temenni ederim.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR LİSTESİ.....	III
ŞEKİL, HARİTA VE GÖRSELLER LİSTESİ	X
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: ZENOBIA: EVLAT, EŞ, ANNE	34
1. <i>EVLAT: BATHZABBAİ</i>	38
2. <i>EŞ: SEPTİMİA ZENOBİA</i>	45
3. <i>ANNE: AUGUSTA ZENOBİA</i>	53
II. BÖLÜM: PALMYRA’NIN SINIRLARI.....	57
2.1. <i>PALMYRA’DA ROMA HÂKİMİYETİNİN İNŞASI</i>	58
2.1.1. Suriye Roma Düzeninin Kurulması	59
2.1.2. Palmyra’da Roma Düzeninin Kurulması	63
2.2. <i>PALMYRA’NIN VE PALMYRALI KİMLİĞİNİN İNŞASI</i>	74
2.3. <i>KERVAN TİCARETİ</i>	102
III. BÖLÜM: SINIRLARI AŞMAK: DOĞU’NUN HÂKİMİ	
ODAENATHUS	116
3.1. <i>ROMA - SÂSÂNİ MÜCADELESİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ</i>	117
3.2. <i>ODAENATHUS’UN YOLU</i>	126
3.3. <i>KRAL VE KRALLIĞI</i>	132
3.4. <i>KRALIN ÖLÜMÜ</i>	142
IV. BÖLÜM: KRİZİ FIRSATA ÇEVİRMEK: AUGUSTA SEPTIMIA	
ZENOBIA	146
4.1. <i>KRALİÇENİN İKTİDARI</i>	147

4.1.1. İktidarının Tarihsel Dayanakları	148
4.1.2. İktidarının Toplumsal Dayanakları	158
4.1.3. İktidarının Sembolik Dayanakları	163
4.2. <i>KRALİÇENİN ADAMLARI</i>	169
4.3. <i>KRALİÇENİN ORDUSU</i>	171
4.4. <i>KRALİÇENİN ZAFERLERİ</i>	181
4.4.1. Arap Coğrafyasında Kontrolün Sağlanması.....	182
4.4.2. Mısır'ın Ele Geçirilmesi.....	183
4.4.3. Anadolu'nun Ele Geçirilmesi.....	189
4.5. <i>KRALİÇENİN YENİLGİSİ</i>	191
4.5.1. Propaganda Savaşı	191
4.5.2. Stratejik Çerçeve	194
4.5.3. Sıcak Çatışma	197
4.5.4. Palmyra'nın Düşüşü	199
4.6. <i>ZENOBLA'DAN SONRA ZENOBLA</i>	201
SONUÇ	206
KAYNAKÇA	216

KISALTMALAR LİSTESİ

Sözlükler ve Süreli Yayınlarla ilişkin kısaltmalar

<i>AAAS</i>	<i>Annales Archeologiques (arabes) Syriennes</i> , (Damascus, 1951 vd.).
<i>AAE</i>	<i>Arabian Archaeology and Epigraphy</i>
<i>AE</i>	<i>L'Année Épigraphique</i> , published in <i>Revue archéologique</i> and separately (Paris, 1888 vd.).
<i>AJA</i>	<i>American Journal of Archaeology</i>
<i>ANRW</i>	<i>Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt</i> , eds H. Temporini et al. (Berlin, 1972 vd.).
<i>Aram</i>	<i>The ARAM Society for Syro-Mesopotamian Studies</i> (Oxford 1987-vd.)
<i>BAH</i>	<i>Bibliothèque Historique et Archéologique</i>
<i>BAR</i>	<i>The British Archaeological Reports</i> , (Oxford) (S=International Series).
<i>BASOR</i>	<i>Bulletin of the American Schools of Oriental Research</i>
<i>BMC</i>	<i>Catalogue of Greek Coins in the British Museum Commentary</i>
<i>CAH</i>	<i>Cambridge Ancient History</i> (Cambridge, 1923 vd.)
<i>CSHB</i>	<i>Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae</i> , 49 vols (Bonn, 1828-1878).
<i>DFHG₄</i>	<i>Digital Fragmenta Historicorum Graecorum</i>
<i>DHA</i>	<i>Dialogues D'Histoire Ancienne</i>
<i>DİA</i>	<i>Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi</i>

<i>El²</i>	<i>Enclopaedia of Islam (2nd Edition)</i>
<i>FHG₄</i>	<i>Fragmenta Historicorum Graecorum</i> , vol. 4. Ed. Karl Müller (Paris: Firmin- Didot, 1885).
<i>FHP</i>	Samuel N.C. Lieu, “Fontes Historiae Palmyrenae (Tadmorenae): Sources on the History of Palmyra (Tadmor),” <i>Fontes Historiae Viae Sericae Sources on the History of the Silk Road</i> , 3, (Cambridge, 2021).
<i>FPTZ</i>	I. Gardner, S. Lieu and K. Parry (eds.) <i>From Palmyra to Zayton</i> , Silk Road Studies X (Turnhout, 2005).
<i>HSS</i>	<i>Histoire, Sciences Sociales</i>
<i>IFAPO</i>	(= <i>Ifpo</i>) Institut français d’archéologie du Proche-Orient
<i>JNES</i>	<i>Journal of Near Eastern Studies</i>
<i>JRA</i>	<i>Journal of Roman Archaeology</i>
<i>JRS</i>	<i>Journal of Roman Studies</i> (London, 1911 vd.).
<i>LIMC</i>	<i>Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae</i>
<i>MUSJ</i>	<i>Mélanges de l’Université Saint- Joseph</i> (Beirut, 1906 vd.).
<i>OCD⁴</i>	<i>Oxford Classical Dictionary</i>
<i>P. Oxy.</i>	<i>The Oxyrhynchus Papyri</i> eds. B. P. Grenfell, A. S. Hunt (London, 1898 vd.).
<i>PAES</i>	E. Littmann, D. Magie, and D. R. Stuart, <i>Syria, Publications of the Princeton University Archaeological Expeditions to Syria in 1904-1905 and 1909, Div. III, Greek and Latin Inscriptions: (A) S. Syria; (B) N. Syria</i> (Leiden, 1921-1922).

<i>PIR</i> ²	<i>Prosopographia Imperii Romani Saeculi I, II, III</i> , 2nd edn by E. Groag and A. Stein (Berlin, 1933 vd.).
<i>PLRE</i>	<i>The Prosopography of the Later Roman Empire I</i> , eds A.H.M. Jones, J. Morris and J. R. Martindale, I (Cambridge, 1971).
<i>PNPI</i>	Jürgen K. Stark, <i>Personal Names in Palmyrene Inscriptions</i> . (Oxford: Clarendon Press, 1971).
<i>RE</i>	Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft
<i>REA</i>	<i>Revue des Studes Anciennes</i> (Paris).
<i>RIC</i>	<i>The Roman Imperial Coinage</i> , eds. H. Mattingly, E. A. Sydenham et al. (London, 1923 vd.).
<i>TPP</i>	Palmira Piersimoni, “The Palmyrene Prosopography.” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, University College London, 1995).
<i>TTH</i>	<i>Translated Texts for Historia</i>
<i>WBG</i>	<i>Academic in Wissenschaftliche Buchgesellschaft</i>

Yazıtlara ilişkin kısaltmalar

<i>CIL</i>	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> (Berlin 1863 vd.) <i>Corpus Inscriptionum Semiticarum Pars secunda. Tomus</i>
<i>CIS</i>	<i>III: Inscriptiones palmyrenae</i> , Jean-Baptiste Chabot et al. (eds) (Paris: Imprimerie Nationale 1926). <i>Inscriptions Grecques et Latines de la Syrie</i> , eds L. Jalabert et al.
<i>IGLS</i>	Paris, 1929 vd.).

<i>IGR</i>	<i>Inscriptions Graecae ad res Romanas pertinentes</i> , eds R. Cagnat and G. Lafaye (Paris, 1906-1927).
<i>Inv.</i>	<i>Inventaire des inscriptions de Palmyre</i> , eds J. Cantineau et al. fasc. 1-11 (Beirut, 1930-1965).
<i>PAT</i>	D.R. Hillers and E. Cussini (eds) <i>Palmyrene Aramaic Texts</i> (Baltimore: Johns Hopkins Univ. Press 1996).
<i>RIB</i>	<i>The Roman Inscriptions of Britain</i> , eds R. G. Collingwood and R. P. Wright (Oxford: Oxford University Press 1965).
<i>SEG</i>	<i>Supplementum Epigraphicum Graecum</i>
<i>ZPE</i>	<i>Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik</i>

Antikçağ metinlerine ilişkin kısaltmalar

<i>Agath. Hist.</i>	<i>Agathias, Historiae</i>
<i>Amm. Marc.</i>	<i>Ammianus Marcellinus, Rerum Gestarum Libri</i>
<i>Anon. Qui Dio.</i>	<i>Anonymous, Qui Dionis Cassii Historias Continuavit</i>
<i>App. B. Civ</i>	<i>Appianus, Bella Civilia</i>
<i>Aur. Vic.</i>	<i>Aurelius Victor, liber de Caesaribus</i>
<i>Cass. Dio</i>	<i>Cassius Dio, Rhomaika</i>
<i>Chron. Pasch.</i>	<i>Chronicon Paschale</i>
<i>Eutr.</i>	<i>Eutropius, Brevarium ab urbe condita</i>
<i>Fest. Brev.</i>	<i>Rufius Festus. The Breviarium of Festus</i>
<i>Georg. Ced. Comp. Hist.</i>	<i>Georgius Cedrenus, Compendium Historiarum</i>

Georg. Syn.	Georgius Syncellus, <i>Ecloga chronographica</i>
Herodian.	Herodianus, <i>Ab Excessu Divi Marci</i>
Hes. Theog.	Hesiodos <i>Theogonia</i>
Hieron. <i>chron.</i>	Eusebios-Hieronymos, <i>Chronicon</i>
Ioann. Anth. <i>Frag.</i>	Ioannes Antiochenus, <i>Fragmenta</i>
Iord.	Iordanes, <i>Historiae Romanae; Geticae</i>
Iuv. <i>Sat.</i>	Iuvenalis, <i>Saturae</i>
İbn Batûta <i>Sey.</i>	E. A. M. İbn Batuta Tanci, <i>İbn Batuta Seyahatnamesi</i>
Lactant. <i>De mort. pers.</i>	Lactantius, <i>De mortibus persecutorum</i>
Malal. <i>chron.</i>	Ioannes Malalas, <i>Chronographia</i>
<i>Orac. Sib.</i>	<i>Oracula Sibyllina</i>
Oros. <i>hist.</i>	Orosius, <i>Historia Adversus Paganos</i>
Plin. <i>NH</i>	Naturalis historia
Plut. <i>Ant.</i>	Plutharkhos, <i>Antonius</i>
SHA	Scriptores Historiae Augustae
<i>Tyr. Trig.</i>	<i>Tyranni Triginta</i>
<i>Alex. Sev.</i>	<i>Alexander Severus</i>
<i>Aurel.</i>	<i>Aurelian</i>
<i>Car.</i>	<i>Caracalla</i>
<i>Claud.</i>	<i>Claudius</i>
<i>Gall.</i>	<i>Gallienus</i>

<i>Sep. Sev</i>	<i>Septimius Severus</i>
<i>Val.</i>	<i>Valerian</i>
ŠKZ	<i>Inscription of Shapur at the Kaaba of Zoroastre= Res Gestae Divi Saporis</i>
Sor. Gyn.	Soranus, <i>Gynaeceia</i>
Strab.	Strabo, <i>Geographika</i>
Suet.	Suetonius, <i>De Vitae Caesarum</i>
Tac. Ann.	Tacitus, <i>Annales</i>
Zos. HN	Zosimos, <i>Historia Nova</i>
Zonaras, <i>Epit. Hist.</i>	Ioannes Zonaras, <i>Epitome Historiarum</i>

Teknik Kısaltmalar

Bkz.	Bakınız
col.	<i>Columna</i> (sütun)
çev.	Çeviren
dn.	Dipnot
ed.	Editör/Edisyon
et al.	Ve diğerleri
İ.B	İsmi Bilinmeyen
İÖ	İsa'dan önce
Frag.	Fragman

v.d.	Ve diğlerleri
vd.	Ve devamı
Vol.	Volume (cilt)
Trans.	Translation (Çeviri)

ŞEKİL, HARİTA VE GÖRSELLER LİSTESİ

Görsel 1: Palmyra Harabeleri Gravürü	7
Görsel 2: Palmyra Güzeli	24
Şekil 1: Kaynaklara göre Odaenathus ve Zenobia'nın soy ağacı.....	47
Görsel 3: Palmyra'daki restore edilmiş Ttetrapylon.....	80
Görsel 4: Büyük Sütunlu Yol.....	81
Görsel 5: Zafer Takı	81
Görsel 6: Büyük Sütunlu Yol.....	92
Görsel 7: Bir lahdin ön yüzünde yer alan rölyef (Palmyra Müzesi)	103
Harita 1: Palmyralı tüccarların kullandığı güzergâh	111
Görsel 8: Caracalla dönemi Parth zaferini müjdeleyen sikke	119
Görsel 9: Uranius Antoninus'un adına kesilen sikke	127
Görsel 10: Özgür Kadın Regina	159
Görsel 11: Palmyralı kız kardeş tasviri	160
Görsel 12: Zenobia adına Antiocheia'da bastırılan para (272)	167
Görsel 13: Zenobia'nın "Sebaste" lejantlı sikkesine ait çizim.....	168
Görsel 14: Dura'dan bir Tribün Freski, Suriye 239	174
Görsel 15: Palmyralı süvarileri gösterir kabartma	177
Görsel 16: Roma ağır süvarisi.....	179
Görsel 17: Vaballathus ile Aurelianus tasvirlerini içeren sikke çizimi.....	192
Görsel 18: Antiocheia Darphanesinde Zenobia adına basılan sikke (272 baharı) ...	194
Görsel 19: Harriet Hosmer'in Kraliçe Zenobia Heykeli (1859).....	205

GİRİŞ

Zenobia, III. yüzyıl krizinin sonunda, Roma İmparatorluğu'nun Sâsânîlerle karşı karşıya geldiği Doğu sınırında varlık göstermiş bir kadın hükümdardır. Onu tanımlayan bu cümle, Zenobia'nın nasıl bir tarihsel bağlam içinde algılanması gerektiği konusunda ipuçları vermektedir. Ekonomik, toplumsal, askerî ve elbette politik alanda etkileri hissedilen bir kriz döneminde hüküm sürmüştü. Roma İmparatorluğu'nun içine düştüğü zaaf karşısında imparatorluk yetkisini ele geçirmiş, Doğu'nun *augustası* olarak hareket etmişti. Elde ettiği iktidar, kendisine kocası Odaenathus'tan miras kalmıştı. Odaenathus ise Palmyra'nın yüzyıllar boyunca Roma İmparatorluğu ile kurduğu ilişkilerin ortaya çıkardığı politik düzen içinde kariyerini inşa etmişti. Hem kentin kendine has idari yapısı içinde bir yer edinmiş hem de Roma ordusunda görev yapmıştı. Sâsânîlere karşı bölgeyi tanıyan ve bölgenin kaynaklarını etkili şekilde kullanabilecek, imparatorluğa sadık bir generale duyulan ihtiyaç Odaenathus'un ününü ve hüküm sürdüğü alanı Palmyra'nın dışına taşımıştı. Fazla genişleyen iktidar alanı politik bir komplo ile öldürülmesine yol açınca Zenobia kendini, kocasının halefi olarak bulmuştu. Bundan sonra hızla Mısır'ı kontrol altına alıp Anadolu'nun içlerine ilerleyecekti. Odaenathus ve halefi Zenobia'nın bu hızlı ve çarpıcı ilerleyişi, döneme hâkim olan politik istikrarsızlıkların yanı sıra güçlü bir temele, Palmyra'ya kök salmış olmalarıyla ilgiliydi.

Palmyra kenti yüzyıllar boyu adeta büyük imparatorluk sahnesine çıkmak üzere hazırlanmıştı. Hindistan'dan Akdeniz'e uzanan geniş hacimli kervan ticaretinin kavşak noktasında yer alan Palmyra'da, ticaret gelirlerinin vergilendirilmesi için ortaya konulan çabaların da tesiriyle güçlü bir idari yapılanma meydana gelmişti.¹

¹ Konuyla ilgili açıklamalar, detaylı bir şekilde II. Bölüm'de ele alınmaktadır.

Kentteki bu organizasyon aslında büyük bir refahtan beslenen, kabile geleneği etrafında şekillenmiş ilişkilerin var ettiği toplumsal yapı sayesinde ortaya çıkmıştı. Tezde ele alınacak konular işte bu zaman ve mekân ilişkisi içinde irdelenecek, Zenobia ve politik girişimi Roma İmparatorluğu’nun geniş bağlamında ele alınacaktır. Onun bir “gasıp” değil, “kraliçe” olarak hüküm sürdüğü, çağının tarihî hakikatleri dikkate alınarak açığa çıkarılacaktır.

Geç İmparatorluk dönemine ait kitabi kaynakların gözünde Zenobia ve onun dünyası tali bir mesele olmuştur. Bu durum temelde Palmyra’nın ya da Zenobia’nın arz ettiği önemden ziyade çağın ruhuyla ilgili olabilir. Antik yazarların çok azı bölgeyi gerçekten biliyordu. Tarihçiliğin doğası gereği hemen hepsinin belli bir ajandası vardı ve Zenobia ya da Palmyra’nın hikayesi amaçlarına hizmet ettiği ölçüde anlatılarında yer alabilmişti. Birçoğu tarihsel derinlik olarak uzun kabul edilebilecek dönemleri anlatmaya girişmişken, Odaenathus’un varlık gösterdiği süre ile Zenobia’nın hükümranlılığı görece saman alevi gibi kalıyordu. Dolayısıyla Zenobia’ya ait Antik tarih yazım pratiğinin şiirselliğini ve canlı tasvirlerle dayanan anlatımını yansıtan kayıtlar tatmin edici değildir, dahası önyargıları barındırması bakımından sorunludur. Bu, aslında başı da sonu da belli bir hikâyeyi anlatmayı düşünüldüğünden daha güç hâle getirmekte, bir biyografi kaleme almanın paradoksuna tarihçiyi hapsedmektedir.

Tarih temelde insan ve insan faaliyetlerini ele alsa da tek bir kahramana odaklanıldığında kurgulanacak olan anlatının sınırlarını çizmek güçleşmektedir. Kahramanın merkezinde yer aldığı dairenin çapının ne olacağı sorusu öylesine göz ardı edilmez bir meseledir ki biyografi yazmanın sancısıyla yüzleşen Plutarkhos, açık bir şekilde *tarih* değil, *hayatları* yazdığını ilan etmek zorunda kalmıştır.² Ünlü biyografi yazarı, tarihle hayat öyküsü arasındaki müphem sınırdan bağımsız bir şekilde metodolojik bir itirafa zorlanmış gibidir. Oysa yukarıda belirtildiği üzere, Zenobia söz konusu olduğunda antik yazarların verdiği bilgilerin durumu, tarihçiyi metodolojik olarak daha da dar bir patikaya sokmaktadır. Bu sınırlı yoldan sapabilmenin tek çaresi kaynakları çeşitlendirmektir.

² Plut. *Vit. Alex.* 1.2.

Kaynak seçimi konusunda bazı soruları cevaplamak, yöntem olarak takip edilen yolu gerekçelendirmek için anlamlı olabilir. Bu sorulardan ilki ve belki de en önemlisi neden yoğunluklu olarak Klasik kaynakların tercih edildiğidir. Bu sorunun cevabı Zenobia'nın hayatı ve faaliyetlerini Roma İmparatorluğu'nun tarihî bağlamında ele alma arzusudur. Öte yandan Taberî'nin eserinden tezde yeri geldikçe istifade edilmiştir. İrfan Sahîd, Zenobia hakkında kaleme aldığı kısa ansiklopedi maddesinde,³ Taberî'nin tanıklığına başvurarak⁴ kraliçenin hayatını özetler. Buna göre, Zenobia, 'Amr b. al-Zarib isimli Mezopotamya'yı ve kısmen Suriye'yi yöneten bir hükümdarın kızlarından birdir. Babası, Tenûhi hükümdarı Cezima ile mücadeleye girer ve öldürülür. Zenobia babasının intikamını almak için Cezima'ya evlilik vaadiyle tuzak kurar ve onu öldürür. Bunun üzerine Cezima'nın halefi ve yeğeni 'Amb b. 'Adî, gizlice Palmyra'ya girer. Zenobia şehirden kaçır ve yüzüğünde gizlediği zehri içerek canına kıyar. Hikmet yüklü ve Zenobia'yı -kişisel de olsa- adalet için mücadele eden, ancak yaptıklarının sorumluluğuyla yüzleşmek yerine canından bile vazgeçebilen bir kadın olarak sunan bu hikâye, oldukça ilham vericidir. Buna karşılık tarihsel gerçekler hakkında da fikir vermektedir. Zira bu hikâye, Odaenathus'un ölümünden sonra Sâsânîlerle ittifak yaptığı anlaşılan Lahmîlerle Palmyralılar arasındaki mücadeleye dair bir anlatı olarak kabul edilebilir.⁵ Zenobia'yı Arap dünyasına konumlandırmakta ve o dünyanın gerçekleri içinde hayatına anlam vermeye çalışmaktadır.⁶ Oysa Zenobia, Roma dünyasının bir parçasıydı. Babası muhtemelen III. yüzyıl başlarında Roma vatandaşlığı benimsemiş, ticaretle uğraşmış, Roma sistemi içinde kariyerini inşa etmişti. Kocas da benzer bir kariyer yolculuğunu takip etmişti. Tüm bu bilgiler, Klasik kaynakların zengin imgeleminden fişkıran kurguların ürünü olarak değil, bizzat Palmyralılar tarafından üretilmiş verilerden elde edilmektedir. Dolayısıyla çalışmanın

³ İrfan Sahîd, "al-Zabbâ'," *Eİ²*, XI, (Leiden: Brill, 2002), 369.

⁴ İbn Cerîr et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 1, çev. Cemalettin Saylık. (Ankara: Ankara Okulu, 2018), 635 vd.

⁵ Söz konusu mücadele aşağıda IV. Bölüm'de daha detaylı incelenecektir. Lahmîlerle ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Kelpetin, *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan* (İstanbul: Kuramer, 2016), 167 vd.

⁶ Taberî'nin zengin imgelemi, tarihçiliğinde sağlam bir sözlü gelenekten beslenmesi ve bölgedeki kabile ilişkilerinin dinamiğini yansıtmaları bakımından son derece değerli bir kaynak olduğunu bu vesileyle vurgulamakta fayda vardır. Taberî hakkında ayrıca bkz. Mustafa Fayda, "Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk," *DİA* 40, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011), 92-94.

bütün bulgu ve değerlendirmeleri iki tip kaynak üzerine inşa edilecektir: antik yazarların tanıklığı, çoğu yazıt olmak üzere arkeolojik veriler.

Metodolojik tercihlerin tamamı aslında gerçeğin ne olduğu sorusuna verilecek cevaplarla ilgilidir. Dolayısıyla inşa edilmek istenilen gerçeklik, biyografi yazan tarihçinin alacağı kararlara bağlıdır. Gerçek Zenobia kimdir? Onun gerçekliğine nereden bakmak gerekir? Kocasının yanında seferlere katılan bir eş mi? Evladının üzerine titreyen bir anne mi? Onun kişiliği ya da onu bir insan kılan ve bu yönüyle de farklılaştıran özellikleri mi? Bu soruların cevaplarının temelde kesiştiği bir önemli nokta vardır: Zenobia'nın tarihindeki en önemli bileşen onun bir kadın olmasıdır. Bu, kaynakların araştırmacıyı ilerlemeye mecbur ettiği istikamettir. Zenobia hakkında ne kadarı gerçek ne kadarı kurgu belirsiz anlatıların tamamına onun kimliği damgasını vurmuştur.

Kadınlık, zamana ve mekâna göre değişen toplumsal cinsiyet algısının bir ürünüdür ve keyfi olarak tanımlanır.⁷ Öyleyse bir kadın olarak Zenobia'yı tanımlamak için bu keyfi mekanizmaya erişmeye ihtiyaç vardır. Ancak bu mekanizma çözümlendiğinde kahramanın insanileşmesi mümkün olabilir. Onu bir kadın olarak tanımlayan ve bir kadın olarak içinde var olabildiği yapıyı ortaya çıkarmak gerekmektedir. Bu bakımından hayatını anlatmak için doğumundan ölümüne bir Zenobia kronolojisi kurgulamak oldukça yetersiz bir girişim olacaktır. Zenobia'yı var eden toplumun ve Zenobia'nın varlık gösterdiği şehrin de hikâyesini anlatmaya ihtiyaç vardır.⁸

Sonuç olarak, Romalı tarihçilerin bir kadın hükümdara yönelik önyargılarını aşmak için Palmyra toplumu hakkında daha fazla bilgiye ihtiyaç vardır. Antik tarih yazarlarının zihnindeki “kadın” imgelemi içinde Zenobia'yı tanımlamaya girişmeden önce Palmyralıları anlatan ve Palmyralılar tarafından üretilmiş belgelere yönelmek gerekmektedir. Zira antik yazarlar açısından bu hikâyenin ana karakteri, sadece askerî faaliyetleri ve aldığı politik kararlar bağlamında ehemmiyet arz etmiştir. Kaynaklarda

⁷ Merry E. Wiesner-Hanks, *Tarihte Toplumsal Cinsiyet: Küresel Bakış Açıları*, çev. Meral Çiyan Şenerdi. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022), 7.

⁸ Konuyla ilgili ayrıntılı açıklamalar I ve II. Bölüm'de paylaşılmaktadır.

bu durum zımnen açık edilmektedir. Örneğin Agathias,⁹ Odaenathus'un I. Shapur'a karşı elde ettiği zaferin ardından tarihçilerin ilgisini çektiğini belirtmektedir. Belki de tam olarak bu nokta, Palmyra'ya duyulan tarihî ve entelektüel ilginin kökenine doğru ilerlemek ve Palmyralılar hakkında elde edilen tarihsel bulguların ortaya çıkış hikâyesini ele almak için doğru bir zemin sunabilir.

Palmyra'nın arkeolojik araştırmalara sahne olması, Rönesans Avrupa'sında beliren Klasik Batı Uygarlıklarına yönelik nostaljik ilginin devamı olarak görülebilir. Bununla birlikte Antik kaynaklarda bahsinin geçmesi ve kutsal kitaplardaki atıflar, 12. yüzyılın sonlarından itibaren Palmyra'yı gezginler ve maceraperestlerin uğrak yeri hâline getirmiştir.¹⁰ Palmyra kentinin görüntüsüne yönelik en eski anlatı, Sefarad Yahudisi seyyah Benjamin Tudela'ya aittir. 1160 ya da 1165 yılında, başta Rodos olmak üzere Ege adalarını ve Kıbrıs'ı ziyaret ettikten sonra Antakya'ya geçerek seyahatini Kızıldeniz'e kadar uzatan Tudela, 1157 yılındaki Antakya depreminin izleri henüz silinmemişken, Palmyra dâhil olmak üzere havalisi hakkında bilgi vermiştir.¹¹

⁹ Agath. *Hist.* 4.24.4.

¹⁰ Tevrat'ta bahsedilen kayıp krallığı bulma arzusu ile ilgili gibi görünmektedir.

¹¹ Benjamin Tudela, *The Itinerary of Benjamin of Tudela: Critical Text, Translation, and Commentary*, çev. Marcus Nathan Adler. (New York: Philipp Feldheim Inc., 1907). Palmyra'yla ilgili kısımlar hakkında ayrıca bkz. Tudela, *The Itinerary of Benjamin of Tudela*, 31-32.

Modern çağın başlarına gelinirken tüccarlar,¹² seyyahlar,¹³ antik tarih tutkunları¹⁴ ile ressamların¹⁵ tanıklığı ve gayretleriyle Palmyra'nın tarihine dair yazılacak hikâyenin kahramanlarına ışık tutulmaya başlanmıştır. 17. yüzyılın sonlarına doğru Amsterdam'da sergilenen bir tablo,¹⁶ Palmyra'ya dair duyulan arzu ve hayranlığın Avrupa'da ne denli canlı olduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu resim

¹² William Halifax, "A Relation of a Voyage from Aleppo to Palmyra in Syria; Sent by the Reverend Mr. William Halifax to Dr. Edw. Bernard (Late) Savilian Professor of Astronomy in Oxford, and by Him Communicated to Dr. Thomas Smith. Reg. Soc. S.," *Philosophical Transactions (1683-1775)* 19/215, (1695): 83-110. Bir grup İngiliz tüccar, Rahip William Halifax eşliğinde bölgeye Palmyra'ya gelmiştir. Halifax'ın 1691 yılında yaptığı bu seyahate dair zihninde yer eden karelerin eskizleri ise dört yıl sonra rapor hâline getirilerek yayınlanmıştır. Bu çizimlerin ve anlatımın Palmyra'ya olan ilginin artmasına katkı sağladığı bilinmektedir.

¹³ Burada Palmyra'ya yönelik Batılı ilginin ortaya çıkışı bağlamındaki örnekler ele alınmaktadır. Aksi hâlde Müslüman seyyahlardan bazılarının Palmyra'yı gördüğünü ve bilgi verdiğini ifade etmek gerekir. Bunlardan insanlık tarihinin en büyük gezginlerden biri olan İbn Battûta, Palmyra hakkında bilgi vermektedir. Üstelik kentin hak ettiği ihtişama vurgu yapmak istercesine bir şairden alıntı yaparak "Tedmur'u kuruyorlar berrak taşla ve sütunlarla!" ifadesine yer vermiştir. Bkz. Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. S. Aykut. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 922. İbn Battûta'nın gerçekten de kentin en çarpıcı tarafını öne çıkaracak bir mısra seçtiği görülmektedir. Belli ki şehir, Müslüman entelektüeller tarafından da biliniyordu. Bu bilginin niteliği hakkında bazı değerlendirmelere daha geç döneme ait seyahatnamelerde tesadüf edilmektedir. William Eton bu seyahatnamelerden birinin yazarıdır. Ona göre, Türklerin, Palmyra hakkında sahip olduğu malumat, şehrin Süleyman Peygamber'in buyruğuyla cinler tarafından inşa edildiğinden ibarettir. Bkz. William Eton, *A Survey of the Turkish Empire* (London: Printed for T. Cadell, jun. and W. Davies, 1798), 200. Seyyah, meseleye küçümseyici ve biraz da tahkir edici bir bakış açısıyla yaklaşmış olabilir. Yine de Osmanlı İmparatorluğu döneminde bölgeye yönelik esaslı bir ilginin ortaya çıkmadığını da ifade etmek gerekmektedir.

¹⁴ Çağının tartışmalı ilahiyatçılarından Abednego Seller, bu türden tarih yazarlarından biridir. Eseri için bkz. Abednego Seller, *The antiquities of Palmyra containing the history of the city, and its emperors, from its foundation to the present time: with an appendix of critical observations on the names, religion, and government of the country and a commentary on the inscriptions lately found there* (London: S. Smith and B. Walford, 1696).

¹⁵ 1756-1827 yılları arasında Palmyra'yı ziyaret eden ressamlar arasında en şöhretlisi Fransız Ressam Louis-François Cassas'tır. Robert Wood'a ait eserde yayımlanan gravürler ve kent tasvirini yansıtan çizimler ise çağında büyük bir şöhrete kavuşmuştur. Bkz. Minna Silver, Gabriele Fangi ve Ahmet Danker, *Çölün Geline Palmira: Görüntüleri, Kalıntıları ve Kültürel Hatırasıyla*, çev. Yasemin Alptekin. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020), 6. Robert Wood'un eseri için bkz. Robert Wood, *The ruins of Palmyra, otherwise Tedmor, in the desert* (London: 1753).

¹⁶ G. Hofstede van Essen, 1693. Tuval üzerine yağlı boya. 33.8 x 169 in. (86 x 430 cm). Allard Pierson Museum, University of Amsterdam, 000.049. https://www.getty.edu/research/exhibitions_events/exhibitions/palmyra/rediscovery.html [erişim: 28/09/2021].

kentin yıkıma uğramış ihtişamını canlandırmaktaki başarısı sebebiyle farklı şekillerde döneminin eserlerinde yerini almıştır (Görsel 1).¹⁷

Görsel 1: Palmyra Harabeleri Gravürü

Palmyra'nın mistik havasını soluyan ve gezi notlarında antik hikayelere yer veren seyyahlar Rönesans sonrası gelişen romantizmin etkisi altındaydı. Kısmen bilimsel, daha çok kişisel meraktan beslenen seyahatlerin bir süre sonra bilim insanlarına ve projelere ilham olduğu görülmektedir. 18. yüzyılda yaşamış Hollandalı devlet adamı Gisbert Cuper (1644-1716)'in mektupları böylesi ilham kaynaklarından biridir. Cuper, Antik Çağ'a duyduğu ilgi sayesinde nüfuzunu arttırmış, elçiler ve tüccarlarla yaptığı yazışmalar sayesinde de Palmyra hakkında dikkate değer bir bilgi birikimine olanak sağlamıştır.¹⁸ Öte yandan Palmyra'yı da içine alan bölge, Batı'nın tarihsel köklerine yönelik Klasik Yunan ya da Roma medeniyetine ilişkin imgelerin peşine düşen Batılıların yanı sıra Oryantalist¹⁹ bir bakış açısıyla gezilerini kaleme alan seyyahların da çekmiştir. Tüm bu çabalar daha sistematik bir yöntemle ilerlemenin önünü açmıştır. Suriye ve özellikle Palmyra bölgesinin tarihine ilişkin ilk sistematik arkeolojik kazılar, 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır.

¹⁷ Abednego Seller de bu panoramik çizime eserinin baş kısmında yer vermiştir. Bkz. Seller, *The antiquities of Palmyra*, Önsöz.

¹⁸ Bianca Chen, "Politics and Letters: Gisbert Cuper as a Servant of Two Republics," *Double agents: cultural and political brokerage in early modern Europe*, ed. Marika Koblusek ve Badeloch Vera Noldus (Leiden: Brill, 2011), 72-74.

¹⁹ Bu bölge Doğu mistisizminin peşindeki birçok maceracının ilgi odağında yer almıştır. Bu durumu yansıtan istisnai bir örnek olarak Johan Ludwig Burkhardt'ın seyahatine yer verilebilir. 19. yüzyılın başında Afrika Cemiyetinin üyesi olan Burkhardt, doğulu toplumlar hakkında bilgi edinebilmek için bu bölgeyi ziyaret eder. Bu dönemde Suriye'deki kentler, modern öncesi dünyanın kendine has dokusunu koruduğu için Antik Çağ'a ait güçlü ipuçları sunmaktaydı. Tadmör - Ba'lebek - Şam - Lübnan - Havran - Safed - Taberiye - Nâsıra - Beyt Şeyân yolunu kullanarak, henüz Avrupalılar tarafından ziyaret edilmemiş Petra harabelerine (bugün Ürdün'de el-Betrâ) kadar gelerek bu coğrafyada kapsamlı bir keşif gezisi gerçekleştirmiştir. Bkz. Cengiz Kallek, "Burckhardt, Johann Ludwig," *DİA* VI, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), 420-421.

Fransız İhtilali'nden sonra özellikle Avrupalılar, kültürel mirasın oluşturulmasına ve korunmasına yönelik örgütlü girişimlere öncülük etmişlerdir. 1815 Viyana Kongresi'ndeki uluslararası örgütlenme arayışlarına binaen ve belirlenen hedefler doğrultusunda, birçok alanda iş birliği için milletler arası yapılar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Palmyra'ya karşı gelişen entelektüel merakın sistematik bir gayrete dönüşmesinde Viyana Kongresi, bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir.²⁰ Nitekim Palmyra'nın adeta yeryüzünde yeniden yükselişe geçtiği yıllar yüzyılın sonlarına tesadüf etmektedir. Örneğin Rusların Palmyra dair ilk keşif gezisi 1872 yılında gerçekleşmiştir. Epigraf B. Latychev, şarkiyatçı Kokowzoff gibi isimlerin Palmyra'ya ulaşan Rus heyetinde yer aldığı görülmektedir. Ekibin 1882 yılında gerçekleştirdiği gezide ise aralarında Prens Semyon Semyonovich Abamelek-Lazarev de bulunmuştu.²¹ Palmyra'nın hem arkeolojik hem de epigrafik açıdan araştırılıyor olması yeni yüzyılın şafağında, Palmyra'ya dair bilinmezlerin aydınlatılması yönünde esaslı adımların atıldığı anlamına geliyordu. Öte yandan çağın ruhu pozitivist söylemin güçlendirdiği paradigmanın tarih araştırmalarına da hâkim olmasını sağlamıştı. Özellikle Klasik Filoloji, bu pozitivist ilerlemenin lokomotif hâline gelecekti. Bu bağlamda Rostovtzeff'in katkılarına temas edilebilir.

Michael (Mikhail) Ivanovich Rostovtzeff (1870-1952),²² eğitimli bir aileden geliyordu. Öyle ki babası Ivan (1831-1917), Kiev Üniversitesi'nde filoloji eğitimi almış, 1853 yılında Grekçe ve Latince eğitmeni olarak görev yapmıştı. 1890'a kadar St. Petersburg Üniversitesi'ne devam etti. Ardından 1892-1895 yılları arasında Yakındoğu seyahatini gerçekleştirdi.²³ Coğrafyayı tanıma imkânı bulan tarihçi, Palmyra'daki kazılara katılarak deneyim elde etti. Yale Üniversitesi adına Fransız heyetiyle birlikte 10 sezon sürecek bir kazı serüvenine dâhil oldu ve 1922-1924 ile

²⁰ Anadolu ve Yakındoğu Arkeolojisinin gelişimi bağlamında benzer bir değerlendirme için bkz. Serhan Mutlu, Meral Başaran Mutlu, "Anadolu'da Arkeolojinin Kurumsallaşma Süreci ve Gelişimi," *Academic Knowledge* 1/1, (2018): 64-76.

²¹ Charles Bradford Welles, "Michael Ivanovich Rostovtzeff (1870-1952)," *The Russian Review* 12/2, (1953): 128-133.

²² Welles, "Rostovtzeff," 130.

²³ Pedro Paulo Abreu Funari, "Mikhail Rostovtzeff: Archaeology, Past and Present," *Ex Baetica Romam: homenaje a José Remesal Rodríguez*, ed. Víctor Revilla Calvo, v.d. (Barcelona: Universidad de Barcelona, 2020), 1385-1402.

1938-1937 yılları arasında kazı çalışmalarını yürüttü. Franz Cumont'un (1868-1947)²⁴ öncülüğünde Palmyra ve Fırat çevresindeki kazılara katıldı.²⁵ Böylece Rostovtzeff, *Caravan Cities*²⁶ başta olmak üzere sonrasında yapacağı yayınlar²⁷ için ihtiyaç duyduğu tarihsel veriye erişmiş oldu.²⁸ Arkeolojik verileri, kaynak dillerine olan hâkimiyeti sayesinde etkin şekilde değerlendirmiş, Palmyra'ya ait tarihî anlatının yönünü belirlemiştir. Daha sonra Bowersock gibi tarihçiler de bu yeni yaklaşımı benimsemiştir.²⁹ Rostovtzeff'in ardından Kai Harald Ingholt'un (1896-1985) Palmyra'nın arkeolojik ve epigrafik çalışmalarında öne çıktığı görülür.³⁰

Harald Ingholt'un istisnai kariyeri üzerine bir parça durmaya ihtiyaç vardır.³¹ Hayatına tıpkı Palmyra gibi bir ticaret kenti olan Kopenhag'da başlamıştır.³² Amerikan bilim çevrelerinde kurduğu yakın ilişkiler Palmyra için ortaya koyduğu gayretin daha

²⁴ Franz Valéry Marie Cumont, araştırmalarını adeta askerî bir disiplinle yürütmüştür. Araştırmaları daha çok İran sahası üzerine yoğunlaşmaktadır. Hayatı ve çalışmaları hakkında bkz. Jacques Duchesne-Guillemin, "Cumont, Franz Valéry Marie," *Encyclopedia Iranica* 6/5, (London: Routledge, 1983): 454-455.

²⁵ Franz Valéry Marie Cumont, "Inscriptions latines des armées de l'Euphrate," *Bulletin de l'Académie royale de Belgique*, (1907): 55-78; Franz Cumont, *Études syriennes* I, (Paris: Auguste Picard, 1917): 1-33; Franz Cumont, *Fouilles de Doura-Europos* (1922-23) 2, (1926).

²⁶ Michael Rostovtzeff, *Caravan Cities*, çev. T. Talbot Rice. (Oxford: Clarendon Press, 1932).

²⁷ Michael Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, I (Oxford: Oxford University Press, 1941).

²⁸ Bu kapsamdaki bazı çalışmaları için bkz. Michael Rostovtzeff, "The Caravan Gods of Palmyra," *JRS* 22/1, (1932): 107-116; "Hadad and Atargatis at Palmyra," *AJA* 37, (1933): 58-63; *Dura-Europos and its Art* (1938); "Res gestae divi Saporis and Dura," *Berytus* 8, (1943): 17-60; *The Social and Economic History of the Roman Empire* (1943).

²⁹ Rostovtzeff, tarihçiliğin geleceği hakkında şu cümleleri kurar: "Tarih hayatın bir parçasıdır, dolayısıyla arkeolojinin tarih öğrencileri için önemi büyüktür. Epigrafi, papiroloji ve edebi kanıtların incelenmesinin yanı sıra arkeoloji de tarih çalışmalarında giderek daha önemli bir rol üstlenmeye başlamıştır," Konuyla ilgili olarak bkz. Charles Bradford Welles, "Rostovtzeff," 130.

³⁰ Rubina Raja, "Harald Ingholt and Palmyra," *The road to Palmyra*, ed. Rubina Raja ve Anne Marie Nielsen (København: Ny Carlsberg Glyptotek, 2019), 41-64.

³¹ Ömrünü Palmyra'ya vakfetmiş bir bilim insanı olarak Ingholt'un kişisel arşivi son derece zengindir. Kazı günlüklerini de içeren bu arşiv, yakın dönemde yine kendisi gibi Palmyra üzerine araştırmalar gerçekleştiren bir grup saygın bilim insanı tarafından yürütülen proje kapsamında yayımlanmış ve yayımlanmaktadır. Bkz. Olympia Bobou, Amy C. Miranda, Rubina Raja, Jean-Baptiste Yon, *The Ingholt Archive: The Palmyrene Material, Transcribed with Commentary and Bibliography* I-IV (Turnhout: Brepols, 2023).

³² Kopenhag, Palmyra araştırmaları önemli bir merkez olmuştur. Bunun sebebi Ny Carlsberg Vakfının hem araştırmalara fon desteği sağlaması hem de Palmyra'ya ait somut kültürel unsurların muhafazası için kaynak sağlamasıyla ilgilidir. Vakıf ve çalışmalarıyla ilgili olarak bkz. <https://ny-carlsbergfondet.dk/en/about/history> [erişim: 10.07.2020].

geniş bir yankı uyandırmasını sağlamıştır.³³ Elde ettiği bu uluslararası destek Ingholt'un Fransız kazı ekibinde daha güçlü bir yer edinmesini sağlamıştır.³⁴ Bu kazının yürütücülüğünü arkeolog ve epigraf René Dussaud ile bir başka epigraf Jean-Baptiste Chabot üstlenmiştir. Bu kazı sırasında ortaya çıkan epigrafik belgeleri, *Choix d'inscriptions de Palmyre* (1922) isimli eserle yayımlamışlardır.

Harald Ingholt ve Yakındoğu arkeoloji uzmanı Maurice Dunand'ın birlikte yaptıkları saha çalışmaları güneybatı nekropolü çevresinde yoğunlaşmıştır.³⁵ Bu durum Palmyra'nın zamanla bir Roma kenti karakteri kazanmasıyla ilgilidir. Zira, Palmyra'da Augustus döneminden sonraki temayülün etkisi hissedilmiş, mezarlıklar kentin merkezine yakın yerlerde gelişmişti. Ingholt'un işaret ettiği istikamette devam eden çalışmalarda da odağın nekropollerde yer alan kule tipi mezarlara doğru kaydığı görülmektedir.³⁶ Bu çalışmalar bir Palmyralının hayatı ve dünyayı algılama biçimi hakkında son derece değerli veriler sunmuştur.

Ingholt, özellikle nekropollerde yürüttüğü kazı çalışması ile Palmyra kenti sakinlerinin kültürel, sosyal ve dinî hayatlarına ilişkin bilgileri sistematikleştirmiş ve bu kazılarda elde edilen çok sayıda Palmyralı portresini koleksiyon hâline getirmiştir.³⁷ Bu kapsamda Ingholt'un 1928 yılında tamamladığı, *Studier over Palmyrensk Skulptur* isimli doktora tezi öncü niteliğinde bir çalışma olarak literatürdeki yerini almıştır. Palmyra mezar anıtlarının biçimsel tarzı ve gelişimi hakkında yapılan bütün çalışmalar ve daha sonra yapılmış tüm yayınlar için normu

³³ Raja, "Ingholt and Palmyra," 41-64.

³⁴ René Dussaud, Harald Ingholt, Henri Seyrig ve Jean Starcky'nin Palmyra dilinin gramer yapısına ilişkin notları ile ilgili olarak bkz. André Caquot, "Recueil des tessères de Palmyre," *Syria* 32/3-4, (1955): 331-333; Harald Ingholt, Henri Seyrig v.d., *Recueil des tessères de Palmyre* (Paris: P. Geuthner, 1955).

³⁵ Jean-Baptiste Yon, "Inscriptions from the necropolis of Palmyra in the diaries of H. Ingholt," *The World of Palmyra*, ed. Rubina Raja ve A. Kropp (Kopenhag: Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2016), 118-119.

³⁶ Raja, "Ingholt and Palmyra," 36-41.

³⁷ Devamı niteliğinde yeni bir proje olan "Palmyra Portreit Project," Rubina Raja tarafından 2012 yılından bu yana sürdürülmektedir. Ingholt, H., *Studier over Palmyrensk Skulptur*, Kopenhag, 1928; Harald Ingholt, "Palmyrene Sculptures in Beyrut," *Berytus* 1, (1934): 32-43. Ingholt'un Palmyra kenti dışında Yakındoğu coğrafyasının sanat tarihi çalışmalarına yaptığı katkılar için bkz. Ingholt 1934; 1954; 1954; 1957; 1963. Ingholt'un yayınlarının listesi için bkz. Raja, "Ingholt and Palmyra," 10-20.

belirlemiştir.³⁸ Palmyra kentinin bugün kabul edilmekte olan sınırları ise 1930’lardan sonra yürütülen kazılar sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu, Bel Tapınağı’nı merkeze alan kazıların artık daha geniş bir çevreye odaklandığı anlamına gelmektedir.³⁹

Palmyra’nın cazibesi, II. Dünya Savaşı yıllarında bile araştırmaların durmasını engellemiştir. Fransız Mandası ise 1946’da sona ermiş, modern Suriye kurulmuştur. 1963’te ise Damascus Eski Eserler Müzesi müdürlüğünü Henri Seyrig’den devralan Khaled Mohamad al-Asaad,⁴⁰ böylece Palmyra çalışmalarında da hayati bir rol üstlenmiş oldu.⁴¹ Palmyralı bir aileden gelen Khaled al-Asaad, korkunç bir bağnazlığın kurbanı olduğu ömrünün son gününe değin hem ülkesinin hem de uluslararası kaynakların⁴² Palmyra’nın korunması için sarf edilmesinde etkili oldu. Asaad; taş ocakları, *peristil* tarzı sütunlu evler, surlar ve tekstil-dokumacılık atölyeleri gibi yapıların ortaya çıkarıldığı kazılarda yer alarak,⁴³ Palmyra kentinin kimliğine erişmek için değerli verilerin elde edilmesini sağladı.⁴⁴ Ünlü “Palmyra’nın güzeli” isimli kadın kabartmasını ortaya çıkaran kişi de Khaled al-Asaad’dır.⁴⁵

³⁸ Olimpia Bobou, Amy C. Miranda ve Rubina Raja, “The Ingholt Archive. Data from the Project ‘Archive Archaeology: Preserving and Sharing Palmyra’s Cultural Heritage through Harald Ingholt’s Digital Archives,’” *Journal of Open Archaeology Data* 9/6, (2021), 1-10.

³⁹ Khaled As’ad üzerine kaleme alınmış kolektif bir nekrolojide hayatı ve kariyerine dair önemli detaylara yer verilmiştir. Ayrıntılar için bkz. https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Secretariat/2016/Memoire_Khaled_al_Asaad_18082016/Khaled_al_Asaad_Booklet_DGAM_2016.pdf erişim: 10.07.2023.

⁴⁰ Khaled al-Asaad, Obaid al- Taha, “Welcome to Palmyra,” (1966); Khaled al-Asaad, Obaid al- Taha, “Bolha, Palmyrene Grave,” *Syria* 18, (1968): 83-108; Khaled al- As’ad, Michał Gawlikowski, “New Honorific Inscriptions in the Great Colonnade of Palmyra,” *AAAS* 36-37, (1986): 164-171.

⁴¹ Jan Turek, “Editorial: Death of Queen Zenobia’s Brave Grandson,” *Archaeologies* 11/3, (2015): 337-341.

⁴² Palmyra, Khaled al-Asaad’ın girişimleriyle 1980 yılında *UNESCO Dünya Mirası* listesine alınması sağlanmıştır. Palmyra’ya yol inşa edilmesine ilişkin katıları için ayrıca bkz. https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Secretariat/2016/Memoire_Khaled_al_Asaad_180-82016/Khaled_al_Asaad_Booklet_DGAM_2016.pdf erişim: 10.07.2023.

⁴³ Khaled al-Asaad, Javier Teixidor, “Quelques inscriptions palmyréniennes inédites,” *Syria* 62/3-4, (1985): 271-280; Khaled al-Asaad, Jean-Baptiste Yon, “Textes et fragments grecs de Palmyre,” *Syria* 78, (2001): 153-162.

⁴⁴ Andreas Schmidt-Colinet, “Khaled al-As’ad, 1934-2015,” *AJA* 120/2, (2016). www.ajaonline.org/online-necrology/2597 [erişim: 10.07.2023].

⁴⁵ Rubina Raja, *Pearl of the Desert: A History of Palmyra* (Oxford: Oxford University Press, 2022), 74-75. Kireçtaşından yapılan bu *loculus* portreleri, ölen kişilerin hatıralarını yaşatmak

Tarihî belgeler arasında şüphesiz en değerlileri olup bu çalışmada kullanılan kaynakların da ana omurgasını teşkil eden yazıtlar da yine bu çok uluslu arkeolojik araştırma ve kataloglama gayretlerinin bir sonucu olarak korunabilmiştir. Palmyra dilindeki yazıtları okuma girişi ilk defa 18. yüzyılda ortaya konmuştur. Yazıtların önemli bir kısmının çift dilli yani Palmyra dilinde ve Grekçe yazılı olması araştırmacıların işini kolaylaştırmış gibi görünse de Palmyra dilinin çözülmesi zaman almıştır. Robert Wood ve James Dawkins⁴⁶ ile Rahip Godwyn, John Swinton gibi arkeoloji ve tarih meraklılarının araştırmaları önemlidir. Çok sayıda yazıtın yer aldığı John Swinton’a ait eser kısa zamanda tercümesi yapılarak bilimsel niteliği olan bir yayın hâline getirilmiştir.⁴⁷ Swinton, 9 numaralı yazıtta ismi geçen, Palmyra’nın Odaenathus dönemi etkili idarecilerinden olan Septimius Voröd’un *cursus honorum*, olarak tercih ettiği ünvanların Grekçedeki karşılıkları sayesinde Palmyra alfabesinin harflerine yönelik fikir yürüttüklerinden bahsetmektedir.⁴⁸ Palmyra dilinin çözümlenmesine ilişkin yoğun gayret gösteren filolog Jean-Jacques Barthelemy’nin yaptığı eklemelerle Palmyra dilinin başarılı bir şekilde tercüme edilmesinin önü açılmıştır.⁴⁹ Palmyralıların, Arapça konuşmadıklarını açık şekilde ortaya koyan ilk tespitler, Barthelemy’e aittir.⁵⁰ Palmyra’daki çift dilli yazıtların tercümesi sırasında tespit edilen kelimelerdeki nüanslar, Palmyra dilinin Aramicenin farklı bir formu olduğu yönündeki görüşleri güçlendirmiştir. Bu tespit ile Palmyra’daki yazıtların tercümesini kolaylaştığı düşünülmektedir. 20. yüzyılda Palmyra dilindeki kitabeler üzerine Jean Cantineau tarafından kaleme alınan 1930’dan 1933’e değin *Inventaire des inscriptions de Palmyre* ismiyle fasiküller hâlinde yayımlanan eser dönüm noktası niteliğindedir.⁵¹ Daha sonra Fransız rahip J. Starcky, 1930’ların sonunda

için yapılmaktadır. Palmyra’nın en ünlü “The Beauty of Palmyra” isimli portresidir. Bu eşsiz örneği Khaled As’ad bize kazandırmıştır. Ayrıca bkz. Rubina Raja ve Annette Højen Sørensen, “The ‘Beauty of Palmyra’ and Qasr Abjad (Palmyra): New Discoveries in the Archive of Harald Ingholt” *JRA* 28/1, (Ann Arbor: University of Michigan, 2015): 439-450.

⁴⁶ Robert Wood, *The ruins of Palmyra, otherwise Tedmor, in the Desert*, 1753.

⁴⁷ John Swinton, “An Explication of all the inscriptions in the Palmyrene language and Character hither to publish’d. Etc,” *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, 48, (1755): 690-756.

⁴⁸ Swinton, “An Explication of all the inscriptions,” 690-693.

⁴⁹ Jean-Jacques Barthelemy, *Reflexions sur l’alphabet et sur la langue dont on se servoit autrefois a Palmyre* (Paris, 1754).

⁵⁰ Barthelemy, *Reflexions sur l’alphabet*, 4.

⁵¹ Jean Cantineau, “Textes palmyréniens provenant de la fouille du temple du Bêl,” *Syria* 12/2, (1931): 116-142.

Cantineau'nun çalışmalarına destek olmaya başlamış bu koleksiyon 1965 yılına kadar yayına devam etmiştir.⁵²

Çalışma boyunca istifade edilecek olan en kritik kaynak serisi yazıtlardır. Bu yazıtlar, Palmyralılar tarafından üretildiği için değerlidir. Dolayısıyla Palmyra kenti ve toplumu ile Zenobia ve ailesi hakkında kıymetli, tutarlı ve en göz ardı edilemez veriler söz konusu epigrafik bulgulardan elde edilmektedir. Palmyralılar çok çeşitli gerekçelerle yazıtlar diktirmişlerdi. Bir kısmı idari uygulamaların kamuya duyurulması, bir kısmı onurlandırma gibi amaçlara yönelik oluşturulan bu tarihî belgeler, Palmyra'daki idarecilerin tasarruflarından, toplumsal ilişkilerin temel dinamiklerine kadar çeşitli ve son derece değerli veriler aktarmaktadır. Geçmiş yüzyıllarla ifade edilebilecek olan bu yazıt çalışmaları günümüzde nitelikli *corpus* çalışmaları hâlinde araştırmacıların hizmetine sunulmuş durumdadır. Bunlar arasında ilk olarak doğrudan Palmyra'dan çıkarılmış yazıtları kataloglayan çalışmaya temas edilebilir.

Palmyrene Aramaic Texts (PAT) ismiyle bilinen *corpus*un derlemesi Delbert R. Hillers ile Eleonora Cussini tarafından 1996 yılında tamamlanmıştır.⁵³ Eleonora Cussini, yazıtlara ilişkin referansların toplanmasında, yazıtların metinleştirilmesi ve deşifresinde; Delbert Hillers ise sözlük kısmının derlenmesinde katkı sağlamıştır. *PAT*, esasen daha geniş kapsamlı ve kolektif bir çabanın parçasıdır ve *Corpus Inscriptionum Semiticarum*'un (*CIS*) bir bütünleyicisidir. *Inventaire des inscriptions de Palmyre (Inv)*, *Inscriptions grecques et latines de la Syrie (IGLS)*, *Inscriptions de Palmyre (IP)* gibi yayınlara bakmaya olan ihtiyacı azaltmıştır. Palmyra'ya ve toplumsal hayatına ilişkin çalışanlar için derli toplu bir veri sunması büyük kolaylık yaratmıştır. Bu eser üç ana bölümden oluşmaktadır: kaynakça,⁵⁴ yazıtlara ilişkin metinler⁵⁵ ve Aramice

⁵² Jean Cantineau, *Inscriptions palmyréniennes* (1930); "Inventaire des inscriptions de Palmyre," 1-11, (1930-65); *Grammaire du palmyrénien épigraphique*, 1935. Ayrıca Syria, Antiquités syriennes, Scripta varia, Scripta Numismatica ve Bibliothèque Historique et Archéologique (BAH) gibi dergilerin temelleri bu çalışma grubu tarafından atıldığı anlaşılmaktadır.

⁵³ Delbert R. Hillers, Eleonora Cussini, *Palmyrene Aramaic Texts* (Baltimore: The John Hopkins University Press, 1996).

⁵⁴ Hillers ve Cussini, *Palmyrene Aramaic Texts*, 1-21.

⁵⁵ Hillers ve Cussini, *Palmyrene Aramaic Texts*, 23-331.

sözlük.⁵⁶ Aramice metinlerin buluntu yerleri, referans verilerek içeriğine ve önemine göre de gruplandırılmıştır. *Kısaltma* ve referans numarası (*CIS* katalog numarası)⁵⁷, eğer tarih yer alıyorsa Miladi hesaplanması yapılarak tasniflenmiştir.⁵⁸

İkinci olarak *Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL)*'a temas edilebilir. *CIL*, ilk olarak Theodor Mommsen tarafından derlenmiştir. 1863 yılında ilk cildi yayınlanmıştır. 1994 yılından beri daha geniş bir katalog sayısı ile yeniden yayın hayatına dönmüş, yazıtlar dijitalleştirilerek online araştırma olanağı sağlanmıştır.⁵⁹ Roma İmparatorluğu'nun, hüküm sürdüğü bölgelerdeki Latince yazıtları bünyesinde toplama iddiasının ürünü olan bu *corpus* çalışması öncü niteliktedir.

Son olarak *Corpus Inscriptionum Semiticarum (CIS)* hakkında bilgi verilebilir. *CIS*, Ernest Renan başkanlığında neşrine başlanmış olup 1881-1962 yılları arasında yayınlanmıştır. *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* isimli akademinin üyeleri tarafından Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'de yer alan, İÖ II. binyılın sonundan itibaren İslam'ın yükselişine kadar olan tüm Sami dilinde ve lehçesinde üretilmiş yazıtlar, kaya mezarları, sikkeler ve papirüslerin yanı sıra el yazmalarını içeren bir koleksiyondur. Akdeniz coğrafyası ve bu halkların konuştuğu dillerin çeşitliliği, çalışmanın 10 bölgeye ayrılarak tasniflenmesini gerektirmiştir. Bu çalışma için en önemli bölüm ise İÖ I. ve III. yüzyılda *Phoenicia*'da yaşayan Aramîler, Palmyralılar ve Nebâtîlere ait yazıtlarının bulunduğu katalogdur. Daha sonra 1889 yılında Eugène-Melchior de Vogüé'nin editörlüğünde ve Barthelemy'nin de içinde yer aldığı bu çalışmalar, Suriye krallıklarının, İpek ve Baharat Yolu üzerinde çeşitli gerekçelerle nakşedilen Aramice ve lehçeleriyle oluşturulan malzemeler aracılığıyla bu dili konuşan toplumların başka yerlerdeki izlerini sürmeyi mümkün kılmaktadır. Bunların yanı sıra Roma İmparatorluğu ile bağlantılı olarak Mısır'a ilişkin epigrafik, papirolojik ve arkeolojik

⁵⁶ Hillers ve Cussini, *Palmyrene Aramaic Texts*, 333-421.

⁵⁷ Örneğin, *PAT* 0293=*CIS* 3947 şeklinde gösterilmiştir. Bkz. Hillers ve Cussini, *Palmyrene Aramaic Texts*, 70.

⁵⁸ Örneğin “582” tarihli yazıtın Miladi tarihi (271) gösterilmiştir. Örneğin *PAT* 0293=*CIS* 3947 şeklinde gösterilmiştir. Bkz. Hillers ve Cussini, *Palmyrene Aramaic Texts*, 70. Palmyralılar tarafından kullanılan yazı sisteminin çözümlenmesi için yürütülen çalışmalara yazıtlara düşülen tarihlere anlam verme çabası eşlik eder. Palmyralılar tarafından kullanılan takvimin Miladi takvime çevrilebilmesi için Seleukos İmparatorluğu'nun kuruluş tarihi 1 Ekim (tşry) 311 tarihi referans alınarak hesaplanmıştır. Bkz. Hillers ve Cussini, *Palmyrene Aramaic Texts*, 443.

⁵⁹ <https://cil.bbaw.de/en/homenavigation/the-cil/history-of-the-cil> [erişim: 25/12/2021]

bilgi ve belgeye *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* (ZPE) gibi süreli yayınlar aracılığıyla ulaşılmaktadır.

Palmyra üzerine gerçekleştirilen arkeolojik çalışmaların yukarıda özetlenen serencamı, ortaya çıkan bilimsel bilgi birikiminin arkeologlar ve filologlar başta olmak üzere çok sayıda tutkulu bilim insanının çabalarının ürünü olduğunu ortaya koymaktadır. Birçoğu kişisel fedakârlık hikâyesine dönüşen bu çalışmalar, Palmyra'nın cazibesiyle ilgiliydi. Bununla birlikte, en başta da ifade edildiği üzere Palmyra, antik yazarları yeterince cezbetmemiştir. Batı'daki -yahut imparatorluğun kültürel olarak merkezini teşkil eden sahadaki- gelişmeler tarihçileri öylesine meşgul etmiştir ki ortaya çıkan bu sonuç şaşırtıcı değildir. Sınırlı ölçüde aktarılan bilgilerden anlamlı bir tarihsel kurgu ortaya çıkarabilmek için yine daha önce bu kaynaklardan istifade etmiş tarihçilerin ortaya çıkardığı bilimsel bilgi birikimine ihtiyaç vardır. Modern çalışmalara değinmeden önce Zenobia hakkında en tartışmalı ve detaylı bilgileri aktaran *Scriptores Historia Augusta*'nın⁶⁰ (SHA)⁶¹ tarih literatüründeki yerine ilişkin değerlendirmelerle antik kaynakların durumu hakkında bazı açıklamalara yer verilebilir.

Eserin ne zaman, kim ya da kimler tarafından yazıldığını mutlak şekilde tayin etmek, içindeki bilgilerin tarihî hakikatlerle ne ölçüde uyumlu olduğunu teyit etmekten daha zordur. Öte yandan bu gizem, kapsamlı değerlendirmelere de zemin hazırlamıştır. *Scriptores Historia Augusta*, Vatikan kütüphanesinde bulunan el yazması eserlere

⁶⁰ *Scriptores Historia Augusta*'yı ilk defa kısmi olarak dilimize kazandıran Çiğdem Menzilioğlu'dur. Bkz. Çiğdem Menzilioğlu, *Historia Augusta: Filozof-İmparator Marcus Aurelius Antoninus* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002). *Scriptores Historia Augusta*'nın bir başka kısmi çevirisi ise Murat Tozan tarafından yapılmıştır. *Scriptores Historia Augusta*'yı farklı yönleriyle ele alan, III. yüzyılın ilk yarısındaki tarihî olayları ayrıntılı olarak inceleyen ve dönemin terminolojisini sunan, *Scriptores Historia Augusta* yeniden okuyucusuyla buluşturması açısından çok değerlidir. Bkz. "Historia Augusta'da İmparator Caracalla," çev. Murat Tozan, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 21/2, (2006): 223-239. Eserin tamamı ilk kez Samet Özgüler tarafından dilimize kazandırılmıştır. Bkz. Samet Özgüler, haz., *Historia Augusta*, C.1 (Hadrianus'tan Claudius Albinus'a), C.2 (Antoninus Caracalla'dan Calvinus Balbinus'a), C.3 (Valerianus'tan Carinus'a) (İstanbul: Kronik, 2019; 2021; 2022).

⁶¹ *Scriptores Historia Augusta* yaygın bir şekilde "SHA" ve "HA" kısaltmaları ile kullanılmaktadır. Metin boyunca orijinal adına daha uygun olması bakımından SHA şeklindeki kullanımına yer verilecektir.

ayrılan Codex Palatinus'ta muhafaza edilmektedir.⁶² Modern çağın başlangıcından itibaren Antik Çağ tutkunları ve filologlar başta olmak üzere bilim insanlarının ilgisini çeken eserin tarihsel değerine ilişkin ilk eleştirisi 1889 yılında Hermann Dessau (1856-1931)'dan gelmiştir. Böylesi bir eleştiriyi mümkün kılan düşünsel ortam, tarihin bir disiplin olarak ortaya çıktığı dönemin kendine has dinamizmiyle ilgilidir. Bu sebeple Dessau'ya ve beslendiği muhite kısaca temas edilebilir. Dessau'nun 19. yüzyıl sonlarında Prusya İlimler Akademisinde⁶³ epigrafi ve filoloji alanında çalışmaları olan Theodor Mommsen ile yolları kesişmişti. Bu sırada Mommsen, kitabelerin bir koleksiyon hâlinde toplanmasına yönelik olarak çalışmalarını sürdürmekteydi.⁶⁴ Hermann Dessau, Mommsen'in asistanı olarak çalışmalarına katılmış, aynı zamanda Roma Tarihi ve prosopografi alanındaki çalışmalarını sürdürmüştü.⁶⁵ Tüm bu süreç, tarih yazımında bir paradigma değişimine tesadüf etmiş, antik kaynakların değeri üzerine önemli tartışmalar tarihçiliğin gündemine girmişti. Arnaldo Momigliano, "Romantik devrim, kişilerin çatışmalarından ziyade fikir çatışmalarını ifade eden tarihçilere öncelik verdi"⁶⁶ cümlesiyle bu dönemin temel eğilimini özetleyerek, Almanya'da manastırlarda başlayan Tacitusçu tarih anlayışının terk edildiğini ve özellikle Mommsen'in çalışmalarının da 19. yüzyıl tarih yazımındaki kırılma noktası teşkil ettiğini belirtmektedir.⁶⁷ Bilhassa Mommsen'in Tacitus eleştirisi⁶⁸

⁶² Katalogda *Vitae diversorum principum et tyrannorum a Divo Hadriano usque ad Numerianum diversis compositae* (Tanrısız Hadrianus'tan Numerianus'a Kadar Muhtelif İmparatorların ve Gasıpların Çeşitli Kitaplardan Uyarlanan Hayatları) ismiyle kayıt altına alınmıştır. Bu uzun adı 17. yüzyıldan itibaren çeşitli şekillerde kısaltılarak literatürdeki yerini almıştır. Isaac Casaubon'un editörlüğünde yeniden yayımlandıktan sonra bir parça daha kısa ifade edilir olmuştur. Bugün yaygın olarak tercih edilen *Historia Augusta* ismi ilk olarak 17. yüzyılda telaffuz edilmiştir. Ayrıca bkz. Mark Thomson, "The Original Title of the Historia Augusta," *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 56/1, (2007): 121-125.

⁶³ Günümüzde "Berlin and Brandenburg Academy of Sciences and Humanities" ismiyle bilinmektedir.

⁶⁴ Roma tarihine sağladığı katkıyı anmadan geçemeyeceğimiz çok değerli bir akademisyen olan Theodor Mommsen, *Corpus Inscription Latinarum* (1853-88) ve *Codex Theodosianus* (1905) eseriyle Antik çağ tarihçileri için müthiş bir külliyat ancak daha da önemlisi insanlık tarihi için büyük bir miras bırakmıştır.

⁶⁵ Katja Wannack, *Hermann Dessau der fast vergessene Schüler Mommsens und die Großunternehmen der Berlin Akademie der Wissenschaften* (Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2007), 17-82.

⁶⁶ Arnaldo Momigliano, *Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri*, çev. Güneş Ayas. (İstanbul: İthaki, 2011), 138.

⁶⁷ Momigliano, *Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri*, 118-139.

⁶⁸ Theodor Mommsen, "Cornelius Tacitus und Cluvius Rufus," *Hermes* 4/3, (1870): 295-325.

Almanya'daki tarih çevrelerinde klasik kaynaklara yönelik metodolojik itirazların ortaya çıkmasında tetikleyici bir etki uyandırmıştı. Nitekim *SHA*'ya yönelik ilk önemli, iddialı ve tartışmalı eleştirileri gündeme getiren Mommsen'in öğrencisi Hermann Dessau olmuştur.

Tarihçi Hermann Dessau, *SHA*'nın IV. yüzyılın başında değil, sonunda yazıldığını iddia etmiştir. Bununla birlikte *SHA*'nın müellifine ilişkin açıklamaları esas tartışmaların yönünü belirlemiş, eserin altı müellif tarafından değil, tek bir yazar tarafından kaleme alındığını iddia etmiştir.⁶⁹ Ancak Theodor Mommsen'in bir yıl sonra yayınlacağı makalede, Dessau'nun fikirleriyle uyuşmadığı anlaşılmaktadır.⁷⁰ Günümüzdeki bilgisayar destekli öncü çalışmalar da eserin tek bir yazar tarafından yazıldığına; ancak daha sonra yapılan eklemelerle genişletildiğine işaret etmektedir.⁷¹ Bununla birlikte *SHA*'nın yazarı ya da yazarları konusunda akademik dünyada tam anlamıyla bir konsensüsün sağlandığını ifade etmek mümkün değildir.⁷²

Gerçekten de Zenobia bağlamında gözlemlenen bazı *hatalar*, aslında metnin kendi iç tutarlılığı sayesinde giderilebilecek niteliktedir. Bir başka ifadeyle Zenobia'ya ilişkin aktarılan bilgilerin de birden fazla elden çıkmış olabileceği anlaşılmaktadır. Bilhassa bazı karakterlerin isminde bu mesele dikkati çeker. Örnek olarak Zenobia'nın ünlü generali Zabdas'ın durumu paylaşılabılır. Zabdas, yazıtlarda varlığı doğrulanabilen bir karakterdir.⁷³ Diğer kaynaklarla karşılaştırıldığında ise faaliyetleri isabetli bir şekilde belirlenebilmektedir. Nitekim *SHA*'da Claudius döneminde Mısır'a giren Palmyra kuvvetlerinin başındaki kişi olarak gösterilen *Saba*⁷⁴ ile Aurelianus'la

⁶⁹ Hemann Dessau, "Über Zeit und Persönlichkeit der Scriptorum Historiae Augustae," *Hermes* 24/3, (1889): 337-392; Hemann Dessau, "Ueber die Scriptorum Historiae Augustae," *Hermes* 27/3, (1892): 561-605.

⁷⁰ Theoder Mommsen, "Die Scriptorum Historiae Augustae," *Hermes* 25/2, (1890): 228-292. Dessau ile aynı fikirde olmayan bir diğer isim ise Momigliano'dur. Bkz. Arnaldo Momigliano, "An Unsolved Problem of Historical Forgery: The Scriptorum Historiae Augustae," *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 17, 1/2 (1954): 22-46.

⁷¹ James Noel Adams, "On The Authorship of the Historia Augusta," *The Classical Quarterly* 22/1, (1972): 186-194; Ian Marriott, "The Authorship of the Historia Augusta: Two Computer Studies," *JRS* 69, (1979): 65-77.

⁷² David Sansone, "The Computer and the Historia Augusta: A Note on Marriott," *JRS* 80, (1990): 174-177.

⁷³ *PAT* 0292.

⁷⁴ *SHA Claud.* 11.

Immae'de karşı karşıya gelen *Zaba*⁷⁵ aynı kişidir. Bir başka ve belki de en kritik örnek Vabalathus üzerinden verilebilir. Zenobia'nın niyabet ettiği Vabalathus hakkında "Otuz Gasıp" bahsiyle birlikte hiçbir bilgi verilmemesine karşılık, hatalı biçimde *Timolaus* ve *Herennianus* isimli oğullarına niyabet ettiği bildirilir.⁷⁶ Oysa Zenobia'nın, oğlu Vaballathus adına hüküm sürdüğüne işaret eden Palmyralılarca üretilmiş birden fazla epigrafik delil vardır.⁷⁷ Nitekim Aurelianus'un hayatının aktarıldığı kısımda *SHA*'nın anonim yazarı tarafından bu bilgi düzeltilmektedir.⁷⁸ *Triginta Tyranni* (Otuz Gasıp) konusunda bir iddiaya da yer vermek yerinde olabilir.⁷⁹ Söz konusu kitapta Zenobia'nın tarihî kişiliğine ilişkin oldukça kapsamlı bir bilgiler verilmektedir. Öyle ki bu kitabın modern tarihçiler arasında Zenobia için oluşturulduğu iddiasını dillendirenler vardır.⁸⁰ Bu bağlamda eserin tarihsel açıdan güvenilirliği ve tutarlılığı meselesine yeniden dönmek gerekirse *SHA*, yer yer tenakuza düşmesinin etkisiyle okuyucusunu, muteber bir kaynak olmadığı düşüncesine sevk eder. Ancak eserde dönemin koşullarına ilişkin ortaya konulan tarihî veriler, *SHA*'yı değerli bir kaynak mertebesine çıkarmaktadır. Tüm önyargılarına rağmen Zenobia'yı ete kemiğe büründüren bir tasvire yer verir. İçerdiği ilgi çekici detaylar sebebiyle vazgeçilmez bir kaynak hâline gelmiştir. Bu sebeple Zenobia'nın içine doğduğu yüzyıla ait tarihî olaylara ve Zenobia'nın karakterine yönelik açıklamalarına, birçok yazar tarafından muhtelif kurgularla yer verilmiştir.

Anadolu ve özellikle İran coğrafyası hakkında ayrıntılı bilgi içeren en önemli kaynaklardan biri ise Gaius Plinius Secundus'un (23-79) *Naturalis Historia* adlı eseridir. Yazar Gaius Plinius Secundus nâm-ı diğer Yaşlı Plinius, Roma vatandaşıydı. Meziyetleriyle şöhret bulmuş ve İmparator Vespasianus nezdinde de itibar görmüş

⁷⁵ *SHA Aurel.* 15.

⁷⁶ *SHA Tyr. Trig.* 27, 28, 30. Bu konudaki tartışma için bkz. Richard Stoneman, *Palmyra and its Empire: Zenobia's Revolt against Rome* (Ann Arbor: The University of Michigan Press), 115.

⁷⁷ Konuyla ilgili değerlendirmeler IV. Bölüm'de detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

⁷⁸ *SHA Aurel.* 38.

⁷⁹ Modern literatürde Roma İmparatorluğu'nun kronolojisi içerisinde Vaballathus'un gasıp olarak nitelendirildiği bilgisine de rastlanmaktadır. Bkz. Dietmar Kienast, Werner Eck, v.d., *Römische Kaisertabelle: Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie* (Darmstadt: WBG, 2017), 230-233.

⁸⁰ Bu yöndeki bir değerlendirme için bkz. Diederik Burgersdijk, "Zenobia's Biography in the Historia Augusta," *Talanta* 36/37, 1 (2005): 139-151.

olacak ki Doğu Akdeniz'in, özellikle, yeni kurulan eyaletlerinde *procurator*⁸¹ olarak görev yapmıştı. Bu vesileyle bölgeye gelen ve Palmyra'nın doğası ve havalisini tecrübe eden Plinius, gözlemlerini *Naturalis Historia*'sına aktarırken ilk defa "Palmyra" ismini de kullanmıştır.⁸² Modern araştırmacıların bir kısmı Plinius'un ifadelerini anakronik olarak değerlendirirken, bir kısmı ise anlatısını epigrafik bulgularla desteklemekte ve muteber kabul etmektedir.⁸³

Bir başka kaynak Pagan Tarihçi Zosimus'tur. Zosimus V. yüzyılın sonu ile VI. yüzyılın başında yaşamış, bir süre için devletin gelirlerinden sorumlu bir avukat (*advocatus fisci*) olarak görev yapmıştır.⁸⁴ Suriye sahasını çok iyi tanıdığı bilinen Zosimus, Roma İmparatorluğu'nun dinî paradigmasındaki değişimi idrak etmiş ve toplumun farklı kesimlerini nasıl şekillendirdiğini anlatmak istemiştir.⁸⁵ Nitekim olayları alt alta koyup sıralamak yerine, *sonun başlangıcını* ve bu süreci var eden gelişmeleri anlatmak istemiştir.⁸⁶ Zosimus, *Historia Nova* (Yeni Tarih) isimli eserinin ilk kısmında (I. Kitap) III. ve IV. yüzyılın içinde bulunduğu koşulları, Roma topraklarının doğusunda ve batısındaki akınları da içine alacak şekilde inceler. Aurelianus'un Palmyra'ya karşı düzenlediği seferlerin ayrıntılarına yer verir. Özellikle Palmyra'nın kaderini belirleyen çarpışmaya ilişkin verdiği detaylarla gelişmelerin mantıklı bir çerçevesini çizmekte, imparatorun takip ettiği stratejiyi açıklayan ifadeler

⁸¹ *Procurator*, eyaletlerdeki hizmetlerin malî işlemlerini yürüten ve bu işlemlerin hesaplarını tutmakla yükümlü olan kişi.

⁸² Palmyra, *urbs nobilis situ, divitiis soli et aquis amoenis, vasto undique ambitu harenis includit agros ac, velut terris exempta a rerum natura, privata sorte inter duo imperia summa Romanorum Parthorumque est, prima in discordia semper utrimque cura*. Bkz. Plin. NH 5.88. Bu paragrafta "Palmyra" ismine yer vermesi, "inter duo imperio" gibi ifadeler kullanması sebebiyle hâlâ modern araştırmacılara bakış açısı sunmakta ve ilham kaynağı olmaktadır. Ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Michael Sommer, *Inter Duo Imperia: Palmyra Between East and West* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2020), 9-21.

⁸³ Palmyra'nın Roma İmparatorluğu hâkimiyetine girmesi konusunda verdiği bilgiler ve Tiberius döneminde şehirde Roma egemenliğinin kurulduğunu belirtmesi tartışmalıdır. Zira Andrew M. Smith II, Palmyra'ya *colonia* statüsü verildiğini belirtmekte ve *Constitutio Antoniniana* yasasının kabulüyle sürecin yasal bir zemine taşındığına inanmaktadır. Bkz. Andrew M. Smith II, *Roman Palmyra: Identity, Community, and State Formation* (Oxford: Oxford University Press, 2013), 185.

⁸⁴ "Ἀνεγνώσθη ἱστορικὸν λόγους ἐξ Ζωσίμου κόμητος ἀπὸ φισκοσυνηγόρου. Ἔστι τὴν θρησκείαν ἀσεβῆς καὶ πολλάκις ἐν πολλοῖς ὑλακτῶν κατὰ τῶν εὐσεβῶν, σύντομος δὲ καὶ τὴν φράσ..." Bkz. Phot. Bib. 98. dn. 4.

⁸⁵ Tuğçe Ünver, "Zosimus'un Pagan Perspektifinden Batı Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü: Historia Nova Örneği" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2020), 7.

⁸⁶ Zos. HN 1.57.

paylaşmaktadır. Zosimus'un eserini yazarken beslendiği kişiler arasında IV. yüzyılda yaşamış hatip Eunapius'un da bulunması, tarihini güvenilir kılar.⁸⁷ Kaynağı her kim olursa olsun *HN*'de Palmyra, Odaenathus ve Zenobia'dan açıkça söz edilmesi, Palmyra tarihi için eseri kıymetli hâle getirmektedir. Bu noktada metodolojik yetkinliğini göz ardı etmemek gerekmektedir. Hukukçuluğun kariyer yolculuğunda önemli bir yere sahip olması, Zosimus'un kavrayışı üzerinde etkili olmuş olabilir. Nedensellik bağını güçlü delillere isnat etmeyi tercih eden Zosimus'un gelişmeleri daha analitik bir çerçeveden ele aldığını düşündüren bazı emarelere tesadüf edilir. Söz gelimi Odaenathus'un temayüz etmesini tarihsel bir arka plan içinde açıklar ve sadece kendisinin değil atalarının da Roma imparatorlarıyla güçlü ilişkileri olduğunu vurgular. Dolayısıyla Odaenathus'u, diğer tarihçilerin aksine sahneye birden giren bir karakterden ziyade toplumsal konumu ve birikimi bağlamında ortaya çıkmış bölgesel bir güç olarak kavrar.⁸⁸ Zenobia'nın politik konumuna da soğuk kanlılıkla yaklaşmış görünmektedir. Zosimus, onu muktedir bir karakter olarak sunmaktan çekinmez. Odaenathus'un ardından iktidar boşluğuna yol açmadan süreci kontrol altına aldığına vurgu yapar ve daha önce kocasıyla birlikte hareket etmiş kadrolar üzerinde saygı uyandırdığını ifade eder.⁸⁹ Özetle bugüne kadar ortaya çıkan Palmyra ve çevresindeki yazıtlar dikkate alındığında Zenobia'nın hikayesi hakkında daha tutarlı bir örüntü ortaya koymaktadır.

Bir başka kaynak ise yazarı belirsiz olan *Oracula Sibyllina*'dır. Kehanetlerin, satırlar hâlinde şiir formunda sıralandığı bu eser, doğrudan Roma - Sâsâni rekabetinin Suriye'deki etkilerini aktarması ve bu bölgedeki ana karakterleri betimlemesi bakımından son derece kıymetlidir. *Oracula*, dönemin popüler söylemini yansıtmakla birlikte gelecekte haber veren bir üslupla kaleme alınmış olması itibarıyla istifade ederken nitelikli bir *meal* sürecini zorunlu kılmaktadır. Neyse ki eser üzerine David Stone Potter tarafından son derece kapsamlı bir inceleme kaleme alınmıştır.⁹⁰ *Orculanın*, burada hikâye edilen Odaenathus dönemi gelişmelerinin tanıdığı olduğunu

⁸⁷ Zosimus, III. yüzyıldaki gelişmelere yer verdiği kısımlarda kaynak olarak Eunapius'tan yararlandığını açıkça belirtmemektedir. Zosimus'un kaynakları hakkında kapsamlı bir değerlendirme için ayrıca bkz. Ünver, "Zosimus'un Pagan Perspektifinden Batı Roma," 4.

⁸⁸ Zos. *HN* 1.39.

⁸⁹ Zos. *HN* 1.39.

⁹⁰ David S. Potter, *Prophecy and History in the Crisis of the Roman Empire: A Historical Commentary on the Thirteenth Sibylline Oracle* (Oxford: Clarendon Press, 1990).

düşünmek için elimizde yeterli tarihsel veri mevcuttur.⁹¹ Özetle dönemi anlatan çağdaş en önemli kaynaktır.

Palmyra ve Zenobia hakkında nispeten tafsilatlı bilgiler veren bir diğer kaynak Zonaras'tır. XII. yüzyıl sonlarında öldüğü anlaşılan Zonaras'ın eserini Türk tarihini ilgilendirdiği kadarıyla (XVII ve XVIII. kitaplar) dilimize kazandıran Bilge Umar,⁹² Zonaras ve eserini çeşitli yönleriyle tanıtır.⁹³ Buna göre, klasik dillere hâkim olan tarihçi, kendisinden önce yaşamış tarihçilerin eserlerinden yararlanarak bir çeşit dünya tarihi kaleme almıştır. Zonaras, özellikle Palmyra'yı Sâsâni - Roma mücadelesi içinde konumlandırmak için değerli bilgiler aktarır.⁹⁴ Ancak daha da önemlisi Zenobia'nın kız çocuklarına dair bilgi vermesidir.⁹⁵ Bu yönüyle Zenobia'yı *insanileştirmek* için değerli detaylar aktarmaktadır. Öte yandan bu insanileştirme sürecinde en önemli veri kaynağı olan klasik tarihçilerden nasıl ve hangi yaklaşımla istifade edileceği hakkında bilgi verilmesinde fayda vardır.

Mevcut kaynaklar ve kayıtlar aslında Zenobia'nın kişiliği ve özellikle Odaenathus'la evlenmeden önceki yaşamına dair çok az bilgi vermektedir. Üstelik onun hakkındaki en ayrıntılı bilgiye *SHA* gibi yazarı, yazdırana hatta yazdıklarından kesin bir biçimde emin olamadığımız bir kaynaktan ulaşılabilmektedir. Geçmişe ait gerçeğe ne kadar sadakatle bağlı olduğundan asla emin olamayacağımız bu kaynaklar, kahramanları değil, esasen onların imgesel karşılığını aktarma gayretinden öteye geçmemişlerdir. Bilhassa Zenobia örneğinde görüleceği üzere, bir kadının hikâyesini anlatmak söz konusu olduğunda bu zorlayıcı durum daha belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Özetle Zenobia'nın tarihsel anlamda kabul edilebilir ölçüde "gerçek" hikâyesini anlatırken sadece dönemin kaynakları yeterli veriyi sağlamamaktadır. Dolayısıyla kaynaklara bağlı kalarak dört başı mamur bir Zenobia anlatısı sunmak mümkün değildir. Bunun yerine Zenobia'nın etrafındaki dünyayı yeniden inşa etmek daha anlamlı olacaktır. Onu kuşatan şehri, toplumu, tarihsel koşulları Zenobia'nın

⁹¹ Potter, *Prophecy and History*, 141-142.

⁹² Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, çev. Bilge Umar. (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008). Zonaras'ın eseri, modern naşirleri tarafından kitaplara ayrılmıştır. Umar, "Çevirenin Sunuşu," 6.

⁹³ Umar, "Çevirenin Sunuşu," 5-7.

⁹⁴ "...καὶ Ῥωμαῖοις πιστὸς..." Zonaras 12.27.

⁹⁵ Zonaras 12.27.

hayatı ve emelleri bağlamında kurgulamaya ihtiyaç vardır. Bir başka ifadeyle çağdaş kaynakların yanı sıra Antik Çağ Palmyra'sının cinsiyet algısını açıklayacak döneme ait görsel tasvirlerden beslenmek, modern seyyahların izinden gitmek, antropolojik tespitleri paylaşmak gerekmektedir. Burada Zenobia'nın merkezinde olduğu bir dönem hikâyesi anlatılacak ve Antik Suriye'de bir kadının iktidar mücadelesi ele alınacaktır.

Zenobia'yı dönemiyle ilişkilendirerek ele almanın bir metodolojik zorunluluk olduğu açıktır. Ancak böylesi bir zorunluluğu teşkil eden unsurlardan biri de kaynaklardır. Zenobia'nın görünümü meselesi de bu türden bir zorunlulukla karşılaşılmaktadır. Öyle anlaşıyor ki Zenobia güzel bir kadındı. Onu ve mücadelesini aşağılayan yazarların bile üzerinde ittifak ettiği meselelerden biri eşsiz güzelliği olmuştur. *SHA*'da Zenobia, ortalama bir Romalı kadını güzel kılacak tanımlamalar üzerinden tasvir edilmektedir. Söz konusu "ortalama" *SHA* yazılmadan önceki eserlerde büyük ölçüde belirginleşmişti. Daha da önemlisi güzellik konusundaki tavır *SHA*'dan önce belirlenmişti. Iuvenalis, bir kadının güzel olduğunu kabul etmek yerine zamanın güzel bir kadına yapacaklarından bahsederek günün birinde çirkin bir kadına dönüşeceğini belirtir: "*tres rugae subeant et se cutis arida laxet, / fiant obscuri dentes oculique minores*"⁹⁶ Birinin malik olmadığı bir özelliğini yitirmesinin mümkün olamayacağı düşünülürse Iuvenalis; iri gözleri, pürüzsüz teni ve bembeyaz dişler üzerinden ortalama bir güzellik algısı inşa eder ya da yansıtır. *SHA*'da ifade bulan Zenobia'nın karakterine ve görünümüne yönelik agresif bir anlatımın⁹⁷ Iuvenalis'ten mülhem olduğu anlaşılmaktadır. Iuvenalis aslında III. yüzyıl için adeta standart bir tipolojiyi tasvir etmekte, Roma toplumunca benimsenmiş sınırları kesin bir güzellik anlayışını yansıtmaktadır. Dolayısıyla güzelliği göremeyen bir entelektüel konumuna düşmekten kaçınarak, olasılıklar üzerinden bir anlatımı tercih etmektedir. Böylece kadınlara yönelik önyargısı bağlamında da anlatısı içinde bir tutarlılık sağlamaktadır.⁹⁸

⁹⁶ "...dişler koyulaşır ve gözler küçülür..." Bkz. Iuvenalis, 6.145.

⁹⁷ *SHA*'nın yazarı ile Iuvenalis'in benzerlikleri ve manipülatif tasvirleri için bkz. Burgersdijk, "Zenobia's Biography," 142-148.

⁹⁸ Iuvenalis'in kadınlara yönelik bakışını dönemin kendine has koşulları içinde açıklayan bir çalışma için bkz. Susanna H. Braund, "Juvenal-Misogynist or Misogamist," *Journal of Roman Studies* 82, (1992): 71-86. Iuvenalis döneminin kadın imgesinin toplum tarafından belirlendiği yönündeki bir değerlendirme için bkz. Barbara K. Gold, "The House I Live in is not my Own: Women's Bodies in Juvenal's Satires," *Arethusa* 31, (1998): 369-386.

Iuvenalis örneği, antik tarihçilerin Zenobia'dan çok yaşadıkları çağın kadını anlattıklarını, anlatmaya çalıştıklarını ortaya koymaktadır.

SHA'da Zenobia'nın güzelliğine tanıklık ettiği izlenimi uyandıran bilgiler verilmektedir. Bununla birlikte Zenobia'nın fiziksel görünümü tasvir edilirken bir yandan da ahlaki mesajlar verme fırsatı kaçırılmaz:

“Esmer bir yüzü, koyu teni, olağanüstü iri ve siyah gözleri, naif bir ruhu, inanılmaz bir çekiciliği vardı. Dişleri o kadar beyazdı ki diş yerine ağzında incilerin olduğuna inanılıyordu. Sesinin renginde, ona has erkeksi bir tını vardı. Yeri geldiğinde bir tirana özgü sertlik ve zorbalıkta olabilen yeri geldiğinde ise iyi bir prens gibi adaletli ve merhametli olduğunu gösterdi. Ölçülü, cömert ve o kadar da tutumlu bir yöneticiydi. Çoğu zaman at sırtında seyahat etti. Piyadesiyle sık sık üç veya dört millik yürüyüşler yaptığı da onun hakkında bilinelere arasındaydı,”⁹⁹

SHA'nın yazarı belki de Zenobia ile hiç karşılaşmadı, dişlerini hiç görmedi. Bu neredeyse kesindir. Zenobia'yı görmüş gibi hareket etmesini sağlayacak kadar yeterli veri elinde mevcuttu. Yaşadığı toplumdaki herhangi biri gibi gözlerini kapayıp güzel ve güçlü kadın hayal etmesi Zenobia'yı tarif etmesi için yeterliydi. Gerisi vermek istediği mesajlara kalıyordu. Özetle Zenobia, benzersiz ya da münhasır bir şekilde tarif edilmedi. Bunun yerine III. yüzyıldaki kadın anlayışına uygun diğer güzel ve güçlü kadınların özelliklerinden biri olan bembeyaz ve güzel dişler ile tahayyül edildi.

Üstelik Zenobia'nın *sağlıklı* bir gülüşe sahip olmadığını düşündüren bazı kanıtlar mevcuttur. Bir grup bilim insanı, Palmyra havasisindeki yeraltı kırıklarından yeryüzüne çıkan sular ile dağlardan inen kaynak sularının içinde bulunan elementlerin (iyot ve flor) ve gazların, endemik florosiz hastalıklara yol açtığını tespit etmiştir. Vücuda tahammül haddinden fazla florun girmesi zamanla zehirlenmeye yol açıyordu. Bunun en belirgin sonucu bir süre sonra diş yüzeylerinin kahverengimsi sarımtırak bir

⁹⁹ “...fuit vultu subaquilo, fuscı coloris, oculis supra modum vigentibus nigris ... tantus candor in dentibus, ut margaritas eam plerique putarent habere, non dentes,” Bkz. *SHA Try. Trig.* 30.15-18.

renge dönüşmesi idi.¹⁰⁰ Aslında bilimsel veriler, *SHA*'daki Zenobia'nın fizikî özelliği hakkında tercih edilen anlatımı temelinden sarsmaktadır. Palmyra'da yaşamış, sularından içmiş insanların dişlerinin yapısında böylesi bir deformasyonun görülebileceği söz konusuysa, muhtemelen Zenobia da “inci gibi beyaz” dişlere sahip değildi. Buna karşılık Palmyralı kadınların dünyanın diğer kadınları gibi güzel görünmeye, aksesuarlar ve değerli taşlarla görünümüne estetik bir değer katmaya çalışıyorlardı. Palmyra Güzeli'nden günümüze kalanlar bunun en önemli kanıtıdır (Görsel 2).

Görsel 2: Palmyra Güzeli¹⁰¹

Özetle antik kaynaklar bağlamında birkaç noktanın üzerinde durulabilir. Yukarıda da ifade edildiği üzere kaynaklar belli bir anlatıyı bazen birbirleriyle çelişecek bazense küçük farklılıkları aşmayacak şekilde tekrarlayarak aktarmaktadır. Dolayısıyla aralarındaki temel farkı içerdikleri bilgiden ziyade söylemleri belirlemektedir. Söz gelimi *SHA* kendine has gündemi içinde Zenobia'ya bir çeşit *zenofobi*¹⁰² beslemektedir. Zenobia'yı, ona öylesine yabancı bir dünyadan bakarak ele

¹⁰⁰ Kazuhisa Yoshimura, T. Nakahashi, K. Saito, “Why did the ancient inhabitants of Palmyra suffer fluorosis?” *Journal of Archaeological Science* 33, (2006): 1411-1418. Çalışma Palmyra toplumunda etkili roller üstlenmiş bazı karakterlerin mezarlarından alınan örneklerle zenginleştirilmesi bakımından da ilgi çekicidir. Bkz. Yoshimura, Nakahashi, Saito, “Why did the ancient inhabitants,” 1413.

¹⁰¹ Inv. 2795.

¹⁰² Yabancı korkusu (düşmanlığı).

almaktadır ki, onu ve motivasyonunu anlayamadığını neredeyse kesin bir dille ifade etmek mümkündür. Zenobia, *SHA* açısından kötüdür. Üstelik sadece Roma imparatoruna meydan okuduğu için değil. Kadın olduğu için de kötüdür. *Tanrısal Claudius*'un kısacık hakimiyet devrini anlatırken Zenobia'nın adını bile anmak istemez. *Kleopatra'nın soyundan biri* tanımını Zenobia için yeterli kabul eder.¹⁰³ Belli ki kendisi için Antoninusların, Augustusların reenkarnasyona uğramış versiyonu gibi bir hükümdar olan Claudius'u Zenobia ile birlikte zikretmekten kaçınır. Bununla birlikte son derece detaylı bir anlatım benimser. Dişlerinin renginden cinsel ilişkiye girme düzenine kadar hayatına ilişkin verdiği insani ayrıntılarla *SHA*, Zenobia hakkında kaleme alınan akademik ya da yarı akademik eserlerin neredeyse tamamında en fazla başvurulmuş kaynaklardan biri olmuştur.

Klasik kaynakların güçlü hükümdarlara duydukları özlem, imparatorun iradesini gölgeleyen karakterlere yönelik genel bir düşmanlık beslemelerine sebep olmuştur. Bununla birlikte Zosimus'un Zenobia ve ondan önce Odaenathus'a yönelik ifadeleriyle ihtiyatlı bir yaklaşımı benimsediğini göstermektedir. Bu iki şahsiyetin varlığını dönemin koşulları içinde algılar ve açıklamaya çalışır. Zosimus, mesaj aktarma gayesi bakımından önemsiz kalan bazı detayları atlamadan kaydeder. Söz gelimi Odaenathus'un Sâsâni kuvvetleri üzerine yürüdüğü sıradaki kuvvetlerinin niteliği hakkında en dikkate değer bilgileri o aktarır. Diğer tarihçiler bir grup taşralıyla hareket ettiği konusunda son derece eminken,¹⁰⁴ Zosimus akla uygun şekilde emrinde lejyonlar olduğunu bildirir.¹⁰⁵

Sonuç olarak antik tarihçilerin tanıklığı, birbirleriyle çelişerek anlatının eksik yanlarını tamamlamaları bakımından değerlidir. Bu tez, Romalı tarihçilerin kaleminden yansıyan bütün ifadeler bu “tamamlayıcılık” bağlamında yaklaşmaktadır.

¹⁰³ *SHA Claud.* 1. Metinde, Zenobia'nın adını anma “ayıbı” günahsız imparatorun omuzlarına yüklenir. İmparatorun *Senatusa* hitaben kaleme aldığı bir mektupta Zenobia'nın gücünü açıklarken ismini geçirdiği görülmektedir. Bkz. *SHA Claud.* 7. *SHA*'nın Claudius'a duyduğu sempatinin ardında Roma senatosunun desteği ile imparator olmasının yattığı anlaşılmaktadır. Bir şekilde eylemlerini ve politik bilgeliğini de Cumhuriyet döneminin sembolüne dönüşmüş aileleriyle ilişkilendirir. Bkz. *SHA Claud.* 1-2. *SHA*'da Claudius'u kaleme alan ismi belirsiz tarihçi, güç oyununda askerlerin değil, senatonun hâkim olan politik seçkin sınıfın yanında saf tutmuş görünmektedir.

¹⁰⁴ Örnekler için bkz. Hieron. *Chron.* 266d.; Oros. *hist.* 7.22.12; Iord. *Hist. Rom.* 290

¹⁰⁵ Zos. *HN* 1.39.1.

Tam olarak bu sebeple Zenobia ve mücadelesi hakkında detaylı bilgiler aktaran Zosimus, SHA ve Zonaras'la iktifa edilmeyecektir. Zenobia ve çağı hakkında sınırlı da olsa bilgi veren diğer kaynaklardan da istifade edilecektir. Cassius Dio'nun eserine katkı sağlayan anonim tarihçilerin, Malalas'ın ve Syncellus'un metinleri bu türden kaynaklardır. Zira hepsi bir kadın hükümdar karşısında ortak bir söylemi inşa ederler. Aralarında güçlü, sarsılmaz, tereddütsüz bir uzlaşma vardır. Söylem tam da bu bağlamda çağın ruhunu yakalamayı olanaklı kılmaktadır. Bu adamların kategorik olarak kadınlara yönelik bir düşmanlık duydukları iddia edilemez. Aslında razı gelemedikleri bir kadının boyun eğmeyi seçmek yerine, *herhangi bir erkek* gibi -hatta daha iyi- hükmetmeye kalkışmasıdır. Buna karşılık Zenobia bu adamların ikna olabileceği kadar iktidarı ele geçirememiş yahut iktidar olamamıştır. İktidarın dilinden onaylanacak kadar imparatorluk seçkinlerine nüfuz etme fırsatını asla bulamamıştır. Dolayısıyla bu *adamlar*, Zenobia'yı onaylama ihtiyacını gerçek anlamda hiçbir zaman hissetmemişlerdir. Kraliçenin motivasyonunu merkeze alarak ortaya koyduğu girişimi anlamaya ve anlatmaya çalışacak olan bu tez, Klasik tarih yazımının söylemiyle Zenobia gerçekliği arasında bir uzlaşma arayışının ürünüdür.

Modern çalışmalar bağlamında öncelikli olarak doğrudan Zenobia ile ilgili eserlere değinilebilir. Bunlardan biri Eugenia Equini Schneider'ın Zenobia üzerine müstakil olarak kaleme aldığı kitabıdır.¹⁰⁶ Eserde ayakları toprağa değen bir metodolojiden istifade etmiş görünmektedir. Arkeolojik verileri etkin bir şekilde kullandığı eserinde, özellikle Palmyra kentinin gelişimini dikkate almakta, bu yönüyle de değerli tespitler paylaşmaktadır. Çalışmasını bir parça antik kaynakların eksenine oturtan buna karşılık kapsamlı bir bakış açısı sunan eser ise Richard Stoneman'e aittir. Roma İmparatorluğu'nun etkisinin hâlâ hissedildiği iddiasıyla bir parça anakronik bir yaklaşım benimsediğini düşündürse de Stoneman güçlü bir tarihsel kurgu inşa ettiği intibai uyandırmaktadır. Onun Palmyra kenti üzerine tasvirleri ve Zenobia'yı Arap tarihi içinde konumlandırma çabası, konu hakkındaki literatürde istisnai bir yer edinmesini sağlamıştır.¹⁰⁷ Buna karşılık tarihsel gizemleri aydınlatma arayışında bazen *mutlak* çözümlere yönelmesi, tarihsel zemini zayıf savları dile getirmesine yol açmıştır. Bunlardan biri Zenobia'nın babasının kimliğidir. Stoneman Zenobia'nın

¹⁰⁶ Eugenia Equini Schneider, *Septimia Zenobia Sebaste* (Roma: L'Erma, 1993).

¹⁰⁷ Stoneman, *Palmyra and its Empire*, 111-195.

babasının Zabdilas adıyla bilinen biri olduğu konusunda oldukça emindir.¹⁰⁸ Tez boyunca bu türden bir parça zorlama tarihî bağlantılar kurma arayışından kaçınılarak, yeterli bilginin mevcut olmadığı konular; yorum ve değerlendirme imkânı olarak değerlendirilecektir.

Palmyra'ya odaklanan çalışmalar arasında Udo Hartmann'ın eseri *Das Palmyrenische Teilreich*,¹⁰⁹ önemli bir yere sahiptir. Hartmann, Odaenathus'un kurduğu ve Zenobia'nın miras aldığı politik bünyeyi "krallık" olarak tanımlamış ve yaklaşımını Roma İmparatorluğu'nun hâkim idari teamülleri içinde gerekçelendirmiştir. Zenobia'yı Odaenathus'un girişimini bir sonraki aşamaya taşıyan, uzun erimli krallık projesinin uygulayıcısı olarak konumlandırmıştır. Hartmann, Zenobia bağlamında tartışmalı konuların neredeyse tamamına cevap aramıştır. Odaenathus'un öldürülmesi, Zenobia'nın Mısır Seferi ve çocukları ile ölümü hakkında somut açıklamalar sunmuştur.

Zenobia'yı isyankâr bir gasıp olarak görmek yerine muktedir bir hükümdar olarak tanımlayan araştırmacılardan bir diğeri ise Lucinda Dirven'dir.¹¹⁰ Tarihçinin doğrudan Zenobia ve Palmyra üzerine kaleme aldığı önemli sayıda çalışması mevcuttur.¹¹¹ Dirven, Zenobia'nın tarihteki yerini açıklayan bir yaklaşım benimsemiştir. Zenobia'nın toplumuyla kurduğu ilişkiyi somut bazı veriler etrafında açıklamayı başarmıştır. Lucinda Dirven, Dura'daki Palmyralılar ve Roma devri Suriye'sine tesirleri üzerine kaleme aldığı eserinde, Palmyra toplumunu teşkil eden sosyal grupların bir arada bulunma gerekçelerini dinî etkileşime odaklanarak açıklamaktadır. Bu yorumun gerekçesini tapınaklardaki kalıntıların yoğunluğuna dayandırmaktadır. Özellikle Roma İmparatorluğu'nun ilk üç yüzyılı içerisinde Suriye'de ortaya çıkan dinî gelişim ve dönüşüm sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi için bu metodolojik yaklaşımı değerlidir. Nitekim bu tutumun, toplumu meydana getiren

¹⁰⁸ Stoneman, *Palmyra and its Empire*, 2

¹⁰⁹ Udo Hartmann, *Das Palmyrenische Teilreich* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2001).

¹¹⁰ Lucinda Dirven, "Zenobia of Palmyra," *Women and Monarchy in the Ancient Mediterranean World*, ed. Elizabeth D. Carney ve Sabine Müller (New York: Routledge, 2021), 256-267.

¹¹¹ Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür. Bkz. Lucinda Dirven, *The Palmyrenes of Dura-Europos: A Study of Religious Interaction in Roman Syria* (Leiden: Brill, 1999); Lucinda Dirven, "Images as windows on the Religious Life of Palmyra," *Revisiting the Religious Life of Palmyra*, ed. Rubina Raja (Turnhout: Brepols, 2019), 37-49.

unsurların birbirleriyle olan ilişkilerini gözlemlemek için işlevsel olduğu görülmektedir.

Arkeolojik verilerden yoğun bir şekilde istifade eden bir başka araştırmacı ise Jean-Baptiste Yon'dur.¹¹² Araştırmacının kaleminden Palmyra bir kervan kentinden daha fazlasına dönüşmektedir. Onun tasavvur ettiği Palmyra, toplumuyla var olan canlı bir kenttir. Yon, bilhassa kabile düzeni ile kentin politik ve idari yapısı arasında güçlü bir ilişki kurmakta, bu ilişkinin Palmyra'yı fiziksel olarak da dönüştüren bir etkiye sahip olduğunu iddia etmektedir.

Çalışmaları Roma İmparatorluğu'nun doğusu ve genel olarak Suriye havalisine odaklanan Annie ve Maurice Sartre tarafından doğrudan Zenobia üzerine kaleme alınmış esere ayrıca değinilebilir.¹¹³ Çalışmada Palmyra, Roma İmparatorluğu'nun gözünden ele alınmaktadır. Kervan ticaretinin kent açısından ehemmiyetini eleştirel bir yaklaşımla ele alan tarihçiler, Palmyra'daki ticari faaliyetlere tarihî gerçeklerle çelişecek düzeyde ehemmiyet atfedildiğini belirtmektedirler.

Zenobia'nın hayatı ve faaliyetlerinin yukarıda da ifade edildiği üzere zaferleri ve yenilgileri üzerinden kayıt altına alındığı düşünüldüğünde bir askerî tarihçinin Zenobia hakkında bir eser kaleme almış olması değerli bir girişim olarak görülebilir. Patricia Southern'in çalışması tam olarak bu türden bir eserdir.¹¹⁴ Tarihçi, Zenobia döneminin askerî faaliyetleri hakkında geniş bir perspektif sunar, Palmyra ordusu ile Roma ordusunu karşı karşıya getiren savaşları, Roma İmparatorluğu'nun genel durumunu göz ardı etmeden detaylı bir biçimde aktarır. Zira tamamen kroniklere ve sınırlı sayıda epigrafik bulgulara göre kurgulanan anlatıda kronolojik akış bazı şüphelere yol açabilmektedir. Patricia Southern bu belirsiz tarihler arasından kendine geniş bir değerlendirme alanı bulmuş görünmektedir. Ayrıca Aurelianus'un Mısır operasyonu gibi tartışmalı meseleleri¹¹⁵ farklı bir yaklaşımla ele alabilmiştir.

¹¹² Çalışmalarından bazıları şu şekilde sıralanabilir. Bkz. Jean-Baptiste Yon, "Femmes de Palmyre," *Femmes grecques de l'Orient Romain*, DHA 18, ed. Sophie Lalanne (2019): 183-203; Jean-Baptiste Yon, *Les notables de Palmyre*, BAH 163, (Beyrut: IAFO, 2002). <https://books.openedition.org/ifpo/3773> [erişim: 07/10/2019].

¹¹³ Annie Sartre, Maurice Sartre, *Zénobie: de Palmyre à Rome* (Paris: Perrin 2014).

¹¹⁴ Pat Southern, *Empress Zenobia: Palmyra's Rebel Queen* (Cornwall: Continuum, 2008).

¹¹⁵ Southern, *Empress Zenobia*, 131-132.

Zenobia'yı ve onun tarihsel mirasını Palmyra toplumu içinde eriten ve onu bir kadın olarak ele almaya çalışmasıyla Nathanael Andrade'nin eserinden¹¹⁶ kısaca da olsa bahsetmek gerekmektedir. Tarihçi, ilk defa kapsamlı bir şekilde Zenobia'yı insanileştirmeye girişmiştir. Tarihine onun tasvirinden yola çıkarak başlamış, Zenobia'nın bir hükümdar olarak attığı adımların politik yansımalarını somut bazı çıkarımlarla desteklemiştir. Söz konusu politik çözümlerin bir kısmı bu tezde reddedilmekteyse de Andrade, bir kadının hikâyesini merkeze almakla daha önceki biyografi girişimlerinden daha farklı bir yöne gidebilmiş görünmektedir.

Zenobia'nın şahsına dair bilinenlerin çerçevesini yukarıda da ifade edildiği üzere genel olarak *SHA*'nın aktardıkları teşkil etmektedir. *SHA*'da Zenobia ile VII. Kleopatra arasında kuvvetli bir bağ bulunduğu yönelik göndermelere tesadüf edilmektedir. Dahası Zenobia tarafından da Kleopatra'nın tarihî mirasının benimsendiği hakkında iddialı bazı ibarelere yer verilmektedir. *SHA*'da, yazım anlayışının tabii bir sonucu olarak, söz konusu iddiayı temellendirmeye yönelik herhangi bir gayrete girilmese de Zenobia'nın Kleopatra'ya nasıl bir anlam yüklediği hakkında kesin ifadelere başvurmak güçtür. Öte yandan Alaric Watson¹¹⁷ ve Glen W. Bowersock¹¹⁸ bu konuda şüpheyi hiç yer bırakmamış görünmektedirler. Tarihçiler, Zenobia'nın açık şekilde kendisini Kleopatra ile özdeşleştirdiğini ifade etmektedirler.¹¹⁹ Buna karşılık tezde, Zenobia ile Kleopatra arasındaki ilişkinin antik yazarların işini kolaylaştıran bir yaklaşımın ürünü olduğu savunulmaktadır. Kaynakların Zenobia'yı tanımlamak için başvurduğu bir tarihsel karakter olarak Kleopatra'nın öne çıkarıldığı, Mısır Kraliçesinin Zenobia tarafından bir çeşit "rol model" olarak benimsendiğine ilişkin herhangi bir somut tarihsel veri olmadığı iddia

¹¹⁶ Nathanael J. Andrade, *Zenobia: Shooting Star of Palmyra* (Oxford: Oxford University Press, 2018).

¹¹⁷ Alaric Watson'un Aurelianus üzerine kaleme aldığı eser, imparatorun Roma İmparatorluğu tarihindeki yerini tayin etmesi ve Zenobia'ya karşı giriştiği mücadelenin geniş imparatorluk perspektifindeki anlamını detaylı bir şekilde ortaya koyması bakımından oldukça değerlidir. Bkz. Alaric Watson, *Aurelian and the third Century* (London: Routledge, 1999).

¹¹⁸ Glen Warren Bowersock, *Roman Arabia* (London: Harvard University Press, 1983), 135-136.

¹¹⁹ Watson, *Aurelian*, 65.

edilmektedir. Bununla birlikte, Zenobia açısından Kleopatra'nın ifade ettiği ya da ifade edebileceği anlam da ele alınmaktadır.¹²⁰

Yukarıda sıralanan eserler, epigrafik bulgularla antik kaynakların aktardığı bilgilerden istifadeyle kaleme alınmıştır. Zenobia oldukça ilgi çekici bir karakterdir. Sadece onun adını taşıyan onlarca eser, beste, film, opera mevcuttur. Böylesine modern ilgiye mazhar olmuş bir tarihî şahsiyet olarak Zenobia, birden fazla yaklaşımla ele alınmıştır. Bu yaklaşımlardan bazıları yukarıda sıralanan eserlerde vurgulanan metodolojik yoldan sapmış görünmektedir. Yasmine Zahran'ın eseri bu türde çalışmalardan biridir. Yazar, Zenobia'yı özellikle Doğulu yerel bir kahraman olarak betimlemekte ve Palmyra kraliçesini modern bir formda yeniden kurgulayarak ve bu yeni kurgunun *nesnesi* hâline getirmektedir. Pygmalion mitinden ilham alan Zahran, Pygmalion ile Odaenathus arasında özdeşlik kurmakta, bu bağlamda Zenobia da onun istek ve arzularına göre yaratılmış, şekil verilmiş bir kadın olarak tasvir edilmektedir. Zahran'ın Zenobia'sı metnin genelinde Odaenathus'un yardımına muhtaç hatta değeri eşinden menkul bir kadın gibi tanımlanmaktadır.¹²¹ Bu çalışma, Zenobia söz konusu olduğunda epigrafik bulguların göz ardı edilmesinin tarihî hakikatten kopulacağını göstermesi bakımından istisnai bir örnek olarak sunulabilir.

Son olarak birinci ve ikinci elden kaynakları çeşitli bağlamlarda derleyen bazı çalışmalara temas edilebilir. Bu çalışmaların temel eksenini Roma - Sâsâni ilişkileri ile geleneksel ticaret yollarının teşkil ettiği görülmektedir. Palmyra ise tarihsel olarak her iki yaklaşımın kesişim kümesinde yer almaktadır. Dolayısıyla belli bir yaklaşımla kaynakların derlemesini araştırmacıların istifadesine sunan bu türden eserlerden de istifade edilmiştir. *From Palmyra to Zayton (FPTZ)* isimli çalışmanın son derece

¹²⁰ Konuyla ilgili değerlendirmeler IV. Bölüm'de "Kraliçenin İktidarı" başlığı altında ele alınmaktadır.

¹²¹ Yasmine Zahran, *Zenobia between Reality and Legend* (Oxford: BAR, 2003): 45. Elbette bu mitin de diğer mitler gibi birçok versiyonu bulunmaktadır. Yunan Mitolojisinde bekar bir heykeltıraş olan Pygmalion, fil dişi renginde bir mermere kadın formunda şekil verir. Sonra o bakire kadın sözde ete kemiğe bürünür. Pygmalion, bu eşsiz güzellikteki kadın ile evlenir. Zenobia'nın imajına ilişkin bu anlatıyı kimi tarihçiler maksadını aşan, hatta zorlama bir yorum olduğu düşünmekte ve pek de dikkate almamaktadırlar. Benzer bir örüntüyü Warwick Ball'ın *Rome in the East: the transformation of an empire* adlı eserinde de yakalamak mümkündür. Warwick Ball, *Roma in the East: Transformation of an Empire*, 2. bs. (Routledge: London, 2016), 79-86; P. Ovidius Naso, *Ov Metamorphose, Ovid. Metamorphoses*, Brookes More, haz. (Boston: Cornhill Publishing 1922) X.243

değerli olduğu bu vesileyle ifade edilebilir. Eserin ilk üç bölümünde Palmyra'dan çıkan Grekçe, Latince, İbranice ve Palmyra dilinde yazılmış yazıtlar paylaşılmaktadır.¹²² *FPTZ* gibi kapsamlı bir eserin ortaya çıkmasında önemli katkılar sağlamış olan Samuel N.C. Lieu'nun başında bulunduğu bir araştırma grubu, antik kaynakların Palmyra'ya odaklanan anlatıların yanı sıra Palmyra tarihiyle ilişkili yazıtları *Fontes Historiae Palmyrenae (FHP)* ismiyle yayımlamış ve yayımlamayı sürdürmektedir. Bu çalışmayı değerli kılan belki de en önemli unsur, birden fazla dilde üretilmiş tarihî kayıtları karşılaştırmalı olarak paylaşmasıdır.¹²³ Son olarak Emine Bilgiç tarafından ortaya konulmuş bir diğer derleme girişimine temas edilebilir. Tarihçi, antik kaynaklarda Sâsâni İmparatorluğu'nun ortaya çıkışı ve yükselişini aktaran metinleri belli bir kurgu içinde derli toplu şekilde Türkçeye kazandırmıştır.¹²⁴ Çalışmada Palmyra tarihi açısından da ehemmiyet arz eden önemli sayıda anlatının aktarıldığı görülmektedir.

Günümüzde Palmyra araştırmaları, son derece büyük bir yıkımın etkisiyle bir araya gelen çalışma gruplarının seferber olması sayesinde hız kazanmıştır. İŞİD'in ardından ortaya çıkan kabullenilmesi güç felaket tablosu ve Khaled al- Asaad'ın bütün bilim dünyasını yasa boğan kaybı infiale yol açmış, ancak kolektif ruhun güç kazanmasını da sağlamıştır. Bu sebeple modern Palmyra çalışmalarına öncülük eden saygın bilim insanları bir araya gelmiş ve Palmyra açısından son derece üretken kabul edilebilecek bir dönemi başlatmışlardır.¹²⁵ Bu kapsamda, yukarıda bahsedildiği gibi, Ingholt'un kişisel arşivinin derlenmesi de dâhil olmak üzere çeşitli projeler yürütülmektedir. Bugün Palmyra, bilim dünyası için *küllerinden yeni doğuşun* bilindik ancak heyecan verici hikâyesini sembolize etmektedir. Bu yönüyle Odaenathus ile Zenobia'nın yolculuğuyla ironik bir benzerliği bünyesinde barındırmaktadır. Zira Zenobia Palmyra'ya dayanarak, paramparça olmuş imparatorluk iradesinden geriye kalanlara sahip çıkmış ve Doğu'da Roma imparatoru adına hüküm sürmüştü.

¹²² *FPTZ*, 1-188.

¹²³ Bu çalışmada söz konusu araştırmanın 2021 tarihli edisyonu kullanılmıştır.

¹²⁴ Emine Bilgiç, "Geç Roma İmparatorluk Çağında Roma-Sasani İhtilafları: Roma'nın Doğu Sınırları" (Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2012), 132-168.

¹²⁵ Ted Kaizer konuyla ilgili oldukça kapsamlı bir değerlendirme yazısı kaleme almıştır. Bkz. Ted Kaizer, "The future of Palmyrene studies," *JRA* 29, (2016): 1-9.

Teknik Notlar

Son olarak kaynak kullanımı başta olmak üzere bazı teknik açıklamalara yer verilebilir. Metnin genelinde belirtilen tarihlerde İsa'nın doğumundan sonraki yüzyıllar kastedilmektedir. Tezde ilk on yüzyıl Roma, sonraki yüzyıllar ise Arap rakamlarıyla gösterilecek, aksi belirtilmedikçe tarihler ve yüzyıllar İsa'dan sonrasına işaret edecektir. Aksi hâlde tarihlerin önünde “İÖ” (İsa'dan Önce) ibaresine yer verilecektir.

Metinde kullanılan kısaltmaların Grekçe ve Latince transliterasyonu *L'année philologique Online*'ın kısaltma listesindeki usullere bağlı kalınarak gösterilmiş olup burada listelenmeyen kısaltmalar ve açıklamalar için de Henry George Liddell, Robert Scott tarafından hazırlanan *A Greek-English Lexicon* ile *Oxford Classical Dictionary*'nin 4. Edisyonu (*OCD⁴*) kullanılmıştır.

Palmyra'ya ait tarihsel veriler, kentin bulunduğu coğrafya ve kültürel birikiminin etkisiyle birden fazla dilde üretilmiş bulunmaktadır. Bunlar Grekçe, Aramicenin bir varyantı olan Palmyra dili ve elbette Latince'dir. Bu durumun ortaya çıkardığı metodolojik güçlüğü, okuyucu açısından kafa karışıklığına yol açmaması için şu tedbirler alınmıştır: Çalışmanın genelinde özel isimler (yer ve kişi adları) belirtilirken Latince dil özellikleri takip edilmiş olup mümkün olduğunca Latince söyleyiş özelliklerine sadık kalınmıştır. Böyle bir kullanımın mevcut olmadığı hâllerde Grekçeye yerleşmiş olan kullanım tercih edilmiştir. Bu bağlamda hem Palmyra dilinin (Aramicenin bir kolu)¹²⁶ hem Grekçenin bir arada kullanımından doğacak muhtemel hataların önüne geçme amacına yönelik olarak, kişi adlarının Latince kullanımları tercih edilmiştir. Ancak bazı idari memuriyetler, askerî görevler ve ünvanlarda ise tarihsel durum dikkate alınarak, Grekçe kullanımlarına yer verilmiştir. Zira Palmyralılar, Roma İmparatorluğu idaresi altında bazı Grekçe ünvanları kullanmayı sürdürmüşlerdir. Örneğin, Palmyralıların üstlendiği bir idari pozisyon olan “Στρατηγός” vazifesine karşılık, Grekçe söyleniş özelliğine sadık kalınarak, “strategos” ibaresine yer verilmiştir. Şahıs adlarında ise literatürdeki yaygın kullanıma bağlı olarak, Palmyra dilindeki isimlerin Latince karşılıkları tercih edilmiştir. Örneğin

¹²⁶ John F. Healey, *Aramaic Inscriptions and Documents of the Roman Period, Textbook of Syrian Semitic Inscriptions 4* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 43.

Palmyra dilinde “DYNT” şeklinde yani “Odainath” hâlinde karşımıza çıkan isme “Odaenathus” şeklinde yer verilmiştir. Benzer bir esneklik bölgenin idari ve tarihsel özellikleri bağlamında yer adlarında da benimsenmiştir.

Bir bölgeden bahsedilirken okuyucuya kolaylık sağlamak için günümüzde yaygın olarak kullanıldığı hâline, bir idari bünyeye işaret edilirken bu yerin idari özelliklerini yansıtacak şekilde Latince karşılığına yer verilmiştir. Söz gelimi, bir Roma eyaleti olarak Suriye’den bahsederken “Syria”, coğrafi bir bölgeden bahsederken “Suriye” adı kullanılmıştır. Kent adları bildirilirken Zenobia’nın halkının kentlerini anma şekillerine sadık kalınmıştır: *Palmyra*. Bu, kentin Aramice “TDMR” yani “Tadmor” olan isminin Grekçedeki karşılığıdır. Dolayısıyla epigrafik bulguların neredeyse tamamı Grekçe olduğu için teknik bağlamda çelişkiye mahal vermemek amacıyla kentlerin Grekçe isimlerine yer verilmiştir. Bunun dışında anlaşılabilirliği arttırmak amacıyla bazı şehir ve kavim adlarının Türkçe literatüre yerleşmiş olan hâli tercih edilmiştir. Örneğin “Gothlar” yerine “Gotlar” kullanımına yer verilmiştir.

Metin altı dipnot kullanımında ise Antik Çağ yazarlarının eserlerine ait kitap numaraları ve bölüm numaraları Arap rakamlarıyla verilmiştir. Konuyla ilgili olarak kullanılan antik kaynakların isimlerine *Oxford Scholarly Editions Online*’ın esaslarına uygun bir şekilde yer verilmiştir. Ancak bazı kaynakların online kullanılan (örn. DFHG=Digital Fragmenta Historicorum Graecorum) formlarında literatürdeki yaygın olan kısaltmaları kullanılmış eğer numarası bulunmuyorsa mevcut yöntemden farklı olarak sayfa numarası tercih edilmiştir.

I. BÖLÜM: ZENOBIA: EVLAT, EŞ, ANNE

Bu bölümde Zenobia; babasının *kızı*, kocasının *karısı* ve oğlunun *annesi* olarak sunulacak, bir bakıma kadının hikâyesi hayatında yer aldığı erkekler üzerinden anlatılacaktır. Tarihsel gerçekler böylesi bir tutumu kaçınılmaz hâle getirmektedir. Zira Palmyralılar tarafından diktirilen yazıtlar, yaşadığı toplumun da onu akrabalık ilişkisi içinde, erkekler üzerinden, tanımlandığını göstermektedir. Örneğin Grekçe olan “Zenobia” adı, Palmyra dilinde “Bat-Zabbai”¹²⁷ yani “Zabba’nın kızı” olarak karşımıza çıkar.¹²⁸ Septimius Odaenathus ile evlendikten sonra ise “Septimia Zenobia”¹²⁹ ismiyle anılmaya başlanacaktır. III. yüzyıla ait yazıtların birçoğu çift dilli ve üç dilli diktirildiğinden dolayı bu isimlerin farklı dillerdeki yazımına tesadüf edilebilmektedir. Palmyra dilinde [Btzby], Arap kaynaklarında *al-Zabba*, Grekçe *Zenobia* gibi telaffuzları yine yazıtlar yoluyla tespit edilebilmektedir.¹³⁰ Bu isimleri Palmyra Aramicesi, Yunanca ve Latince halleriyle bulmak mümkünken bedevi konak yerlerinde ise Arapça isimlere rastlanmaktadır.¹³¹ Bunlara ek olarak *Bat-Zabbai* isminin başka türlü söylenişleri de bulunmaktadır.¹³² Ayrıca Zenobia’nın bazı

¹²⁷ [Bt] Aramice iyelik zamir ekidir. Aramiceinin yazımında sesli harfler yer almamaktadır. Bu sebeple Latin alfabesiyle yazılırken sesli harfler ilave edilir. Hillers ve Cussini, *Palmyrene Aramaic Texts*, 423.

¹²⁸ *Zabeida*, *Zabdila*, *Zabbai* ve *Zabda* gibi türdeş ve kökleri bakımından Zenobia ismi ile aynı anlamı taşımakta, tanrısal bir *inayet* ya da *lütuf* demektir. Bkz. Equini Schneider, *Septimia Zenobia Sebaste*, 30. Benzer bir açıklama için bkz. Javier Teixidor, “Palmyra in the Third Century,” *A Journey to Palmyra Collected Essays to Remember Delbert R. Hillers*, ed. Eleonora Cussini (Leiden: Brill, 2005), 201. Farklı bir kullanım için bkz. Rostovtzeff, *Caravan Cities*, 118.

¹²⁹ Zenobia ile ilişkili bir mil taşında ismine Palmyra dilindeki yazıtlarda “SPTYMY’ BTZBY” olarak rastlanmaktadır. Aynı yazıtın diğer yüzündeki Grekçe metinde ise “Σεπτίμιας Ζηνβίας” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bkz. *PAT 0317=CIS 3971*.

¹³⁰ Stoneman, *Palmyra and its Empire*, 2.

¹³¹ Palmyra müzesi ile Kongre Kütüphanesi Matson koleksiyonunda yer alan yazıtlar bu bilgiyi desteklemektedir. Bkz. Silver, Fangi ve Danker, *Çölün Gelini Palmira*, 18.

¹³² Günümüz Türkçesinde “Zeynep” ismi “babasının süsü yahut babasının güzel kızı” anlamında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu çalışmada, tutarlılığı gözetmek ve bir karışıklığa engel olmak için *Zenobia* isminin kullanımına yer verilecektir.

yakıştırmalar üzerinden de anıldığı anlaşılmaktadır. Söz gelimi bazı Arap kaynaklarında “lütufkâr” gibi anlamlara gelecek şekilde “Na’ilah” olarak, Mısır’ı fethettikten sonra Maniheizmlere karşı tutumu sebebiyle Mani dinine inananlar tarafından “Thadamôr Kraliçesi” veya “Tadi” olarak anılmıştı.¹³³ Özetle Zenobia etkisi altına aldığı topluluklar ya da bizzat içinden çıktığı toplum bağlamında tanımlanmış ve anılmıştır. Hem Doğu hem de Batı dillerinde ifade edilmiştir. Zenobia gücünün zirvesindeyken “anne”, “eş” ya da “evlat” olarak nitelendirilmişti. Tam da bu sebeple kraliçenin kendisi gibi onu içinde yaşadığı toplumun bir unsuru olarak kavrayabilmek gerekirken, hayatının parçası olan erkekler üzerinden anlatının kurgulamasına ihtiyaç vardır.

Kadını erkekler üzerinden tanımlamayı hedeflemesi bakımından bu ironik yaklaşım kaynakların doğasıyla ilgilidir. Sonuçta Zenobia bize hep erkekler tarafından anlatılmıştır. Ne olursa olsun bu gerçekten mutlak şekilde kaçmanın bir yolu yoktur. İster Hristiyan ister pagan ister Romalı ister Yunan ya da Doğulu olsun III. yüzyıla ait bir anlatı sunan tarihçilerin tamamı için bu gerçeği dikkate almak gerekmektedir. Tarihçilerin tamamı gelişmeleri aktarırken, olayların yaşandığı yer ve zamana ilişkin doğrudan veya ima yoluyla, kendileri açısından merkezde yer alan hususlara dikkat çekerler.¹³⁴ Söz gelimi Zenobia’yı hicveden metinlerin Roma İmparatorluğu’ndaki yerleşik toplumsal kurumları bilhassa *pater familias* referans aldığı görülür.¹³⁵ Bu yazarların her birinin erkek olması da ikili toplumsal cinsiyet algısının tabii bir biçimde kök saldıgı dünyaların ürünü olmalarından ileri gelmektedir.

Üstelik Zenobia’nın hikâyesini tek başına “Palmyralı bir kadının hikâyesi” olarak sunmak da mümkün değildir. Sonuçta Palmyralı kadınlar arasında

¹³³ Samuel N.C Lieu, *a in Mesopotamia and The Roman East* (Leiden: Brill, 1999), 30; Hartmann, *Das Palmyrenische Teilreich*, 308-315; Teixidor, “Palmyra in the Third Century,” 208.

¹³⁴ Benzer bir yaklaşım ve başka karşılaştırmaları için bkz. Laura K McClure, *Klasik Antikitede Kadınlar: Doğumdan Ölüme*, çev. Gülşah Günata. (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2023), 43-51.

¹³⁵ Özlem Söğütü Erişgin, “Roma Toplumunda Kadının Konumu,” *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 4/2, (2016): 1-31. Bu durum ilgi çekicidir. Zira *pater familias*ın bünyesinde temsil edilen Roma ailesi yalnız kurumsal bağlamda toplumun değil, tarımsal ekonominin de çekirdeğini oluşturuyordu. Bkz. Hatice Palaz Erdemir ve Nurcan Barman, “Augustus Döneminde Roma Hukukunun Konusu Olarak Kadın,” *I. Uluslararası Kadın Çalışmaları Kongresi*, (2015): 268-275.

Zenobia'nın de dâhil olmak üzere hiçbirinin hikâyesi yeterli ölçüde kayıt altına alınmamıştır.¹³⁶ Dolayısıyla sadece antik tarihçilerin Zenobia için aktardıkları bilgiler, Palmyra toplumunu analiz etmek için yeterli değildir. Öte yandan III. yüzyıl Palmyra toplumunun bütün hususiyetlerini yaşatan bir topluluk bugün mevcut değildir. Öyleyse dönemin toplumunu anlamak için bu tarihçilerin aktardıklarına muhtacız.¹³⁷ Yine de bir kadın olarak Zenobia hakkında bilinenleri borçlu olduğumuz tarihçilere, geçmişin gerçeklerini mutlak bir doğrulukta aktarma sorumluluğunu yüklemekten hareket etmek zorundayız. Antik tarihçiler Zenobia'ya dair anlatılarını yaşadıkları çağın toplumsal cinsiyet algısını doğrudan ve dolaylı biçimde yansıtan tahliller eşliğinde inşa etmişlerdir. Ancak Zenobia, Antik dünyanın diğer istisnai kadınları gibi, adeta erillikle bütünleşmiş bir arzuyla, iktidar isteğiyle tarihteki yerini almıştır. Bu çelişkili bir durumdur. Zenobia'yı yaşadığı toplum içinde konumlandırırken çelişkilere dayalı bir bakış açısını benimsemeyi gerektirir. Böylece Palmyra toplumunun kendine has kurgusunu ortaya çıkaran koşullar değerlendirilebilir.

Palmyralılar çok uzun bir süre boyunca yaşadıkları çöl coğrafyasının getirdiği koşullara uyum sağlayabilmek amacıyla konar-göçer bir yaşam tarzını benimsemişlerdi. Bu kırsal göçebelik pratiği, birden fazla ailenin bir arada yaşadığı aşiretlere dayalı yapıyı ortaya çıkarmıştı. Binlerce yıllık tekâmülün ürünü olan bu yaşam tarzı ve toplumsal ilişkiler bütünü merkezinde ise aşiretlerin bir araya getirdiği

¹³⁶ Palmyralı kadınların hikâyesini yazmaya ilişkin çekincelere işaret eden bir araştırma için ayrıca bkz. Eleonora Cussini, "Beyond the Spindle: Investigating the Role of Palmyrene Women," *A Journey to Palmyra Collected Essays to Remember Delbert R. Hillers*, ed. Eleonora Cussini (Leiden: Brill, 2005), 26, dn. 4. Antik Çağ içinde yer alan kadın iktidarlar arasında Zenobia'nın muktedirliğinin biricikliğine vurgu yapan benzer bir değerlendirme için bkz. Dirven, "Zenobia of Palmyra," 256.

¹³⁷ Daha somut bir ifadeyle tarihçiler aslında bilgi değil, kendi yorum ve değerlendirmelerini paylaşırlar. En azından bu yazarların da Palmyra toplumu hakkında anlattıklarının salt bir aktarımdan çok tespit ve tahliller içerdiğini ifade etmek için yeterli düşünsel birikime sahibiz. Bu metodolojik güçlüğü aşabilmek için Pierre Bourdieu, "eril düzenin tarihsel yapısı" hakkında analiz yürütmek için Kuzey Afrika'da yüzyıllarca izole bir biçimde varlığını sürdürmüş olan Kabil toplumu üzerine incelemelerde bulunmuştur. Tarihî kayıtlar yerine böylesi bir yola yönelmiş olmasını gerekçelendirirken kaynaklara yönelik değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ona göre, Antik Yunan toplumuna ilişkin tarihsel verileri "yarı alim" ya da "alim" olarak nitelediği kaynaklar sunmaktadır. Söz gelimi zaten etnograf gibi davranan Hesiodos, Homeros gibi "yarı alim" yorumcular ya da Aristoteles gibi neyi yetkin, neyi bilinç dışı yapılardan aldığı ya da icat ettiği bilinmeyen "alim" nitelikli kaynaklardan beslenerek toplumsal analiz yapmanın mümkün olmadığını belirtmektedir. Bkz. Pierre Bourdieu, *Eril Tahakküm* (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2014), 17-19.

kabileler vardı. Özetle Palmyra toplumunda bireyler, aileden kabileye uzanan bir kurgu içinde toplumsal yapıya dâhil oluyorlardı. Bu güçlü gelenek, Palmyra'nın gelişmiş bürokratik yapılara sahip imparatorluklar tarafından kontrol altına alınmasıyla da sürdürüldü. Palmyralılar devletlerin teşkilatlı yapıları içinde mensubu oldukları aile bağları kapsamında varlık gösteriyorlar, kamusal alana dâhil oluyorlardı. Tam olarak bu sebeple bireylere ait ve kamusal alanda gösterdikleri varlığa işaret eden kayıtlarda da bu aile yapılarına ilişkin atıflara tesadüf ediliyordu. Bu malzeme bize Palmyra'nın sosyal yaşantısına ilişkin bir örüntü kurabilmek ve ilişkiler arasındaki bağlantıyı anlayabilmek konusunda olanak sağlar.

Bir Palmyralı kendini ifade ederken ya da kamusal görünürlüğü yazıtlar ve mezar anıtları başta olmak üzere çeşitli şekillerde ifade ederken daima atalarının isimlerine yani ailesine ve kabilesine başvuruyordu.¹³⁸ Bu konuda çok sayıda epigrafik delile başvurmak mümkündür.¹³⁹ Yazıtlarda açık şekilde akrabalık ilişkileri ve Palmyra toplumunda kabileye dayalı ünsiyeti vurgulayan isimlere rastlanır. 108 tarihli çift dilli bir yazıtta tesadüf edilen şu ifadeler bu türden bir örnek olarak paylaşılabilir: *οἱ Γαδδεῖβώλιοι τειμῆς χάριν/bn̄y gdybwl (Bene Gaddiböl).*¹⁴⁰ Kabileler, Palmyra toplumsal düzeni içinde önemli bir dinamizm kaynağıydı. Dolayısıyla bireylerin kabilelerle ilişkisi kadar kabilelerin birbiriyle olan ilişkileri de kayıtlara yansımıştır. Örneğin 21 tarihli bir yazıtta bir süredir anlaşmazlık içinde olan Komarē ile Maṭṭaböl kabilelerinin sonunda uzlaşmaya varabildiği kayıt altına alınmıştır.¹⁴¹ Kabilelerin uzlaşmaya varmaları kadar ortak bir faydayı gözeterek müttefikan hareket ettiklerini gösteren kayıtlar da mevcuttur. Kabile düzeni içinde mücadeleler yahut uzlaşma arayışları veya ortak bir çıkar uğruna mutabakata varma çabaları Palmyra'daki organize toplumsal yapıyı güçlendirmiş olmalıdır.

¹³⁸ Teixidor, "Palmyra in the Third Century," 183-195.

¹³⁹ Palmira Piersimoni, "The Palmyrene Prosopography" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, University College London, 1995), 822-823; Raja, *Pearl of the Desert*, 92-93. Bu çift dilli yazıtlarda ünvanların Palmyra dilindeki halinin, Grekçe formundaki halini tam olarak karşılamadığı hususu dikkati çeker. Konuyla ilgili değerlendirmelere ayrıca III. Bölüm'de "Kral ve Krallığı" başlığı altında örneklerle yer verilmektedir.

¹⁴⁰ PAT 0263.

¹⁴¹ PAT 0261.

Palmyra'daki hâkim kabile düzenini ve aileleri ortaya çıkarmak için prosopografik¹⁴² çalışmaların bize sunduğu verilere dayanmak, ihtiyaç duyulan metodolojik zemini sağlayabilir. Andreas Schmidt-Colinet'in tanımladığı gibi ifade etmek gerekirse “insan sözlüğü” olan *Prosopographia Imperii Romani*² ve *Prosopography of the Later Roman Empire* gibi prosopografik eserlere bu kapsamda başvurulabilir. Zira *Prosopographia Imperii Romani*² aracılığıyla toplumun aristokrat sınıfında yer almış kişilerin isimlerine, aile bağlarının işaret edildiği *stemma*'lara¹⁴³ ve *cursus honorum*¹⁴⁴ bilgisine erişmek mümkündür.¹⁴⁵ Nitekim epigrafik bulgulara dayanan onomastik verilerde Palmyralılar, dönemin hâkim kültürü olan Sami köklerini muhafaza etmekle birlikte göçebelerle kentlileri birleştirmişlerdi. Özellikle Palmyralı idari seçkinlerin Romalı isim benimseme eğilimlerinde bunu gözlemlemek mümkündür. Bu, bölgedeki tespit edilen aile isimleri hem aristokratların hem de bedevilerin oluşturduğu sosyal yapı hakkında bilgi vermektedir. Palmyra'da yaşamış kentin kültürüne ve ekonomisine hâkim kabilelerin/ailelerin prosopografisi buluntular sayesinde yazılmıştır.¹⁴⁶

1. EVLAT: BATHZABBAİ

Palmira Piersimoni çalışmasında,¹⁴⁷ hem Odaenathus'un ailesine hem Zenobia'nın ailesine hem de her ikisinin kurmuş olduğu yeni ailenin köken bilgisine yer vermektedir. Buna göre, Zenobia'nın babasının ne zaman doğduğuna ilişkin kesin

¹⁴² Modern Türkçe literatürde prosopografi kelimesi Yunanca *prospan* sözcüğünden gelmektedir. Tarihî kişilerle ilgilenen bilimsel bir disiplini ifade eder. Prosopografi, kelimesi tam olarak “bireylerin incelenmesi” anlamına gelmektedir. Prosopografi bilimi ise ailelerin soylarına ilişkin bağın kurgulanmasına ve toplumsal düzenin anlaşılmasına olanak sağlar. Benzer bir değerlendirme için bkz. Werner Eck, “Prosopography” *The Oxford Handbook of Roman Studies*, ed. Alessandro Barchiesi ve Walter Scheidel (Oxford: Oxford University Press, 2010), 146-159.

¹⁴³ Soy ağacı.

¹⁴⁴ Yüksek memurlukların görev aşamalarını ifade etmektedir.

¹⁴⁵ *PIR*² (Latin alfabesinin “V” harfine kadar devam eder) Odaenathus ve ailesinin soyuna dair verilen ipuçları, akrabalarının da yaptığı görevler hakkında bilgi verir. *PIR*² önemli ölçüde araştırmacıların işini kolaylaştırmakla birlikte Palmyralı seçkin kişilerin araştırılmasının başka bir seviyeye taşınmasına aracılık etmiştir. Modern tarihçiliğin etkilendiği ve geliştirdiği bu prosopografik izler, genelden öze indirgenerek hususileştirilmiştir.

¹⁴⁶ Günümüzde modern tarihçiler için çok fazla malzemeye erişilmiştir. Ancak tüm bu çalışmaların anlamlı ve kümülatif olarak ilerlemesinin önünü açan isim ise Jean Baptiste Chabot olmuştur. Jean Baptiste Chabot, *Choix d'inscriptions de Palmyre*, 1922.

¹⁴⁷ Palmira Piersimoni'nin *The Palmyrene Prosopography* isimli Syria'da yaşamış kabilelerin soy kütüğüne ilişkin bu çalışması, 1995 yılına kadar yapılan tüm araştırmaların kaynaklarını da ihtiva etmektedir.

bir bilgiye henüz ulaşılmamıştır. Palmyra toplumuna ait bu türden bilgilere I. ile III. yüzyıllar arasına tarihlenen büyük anıt mezarların yanı sıra *tesséralardan*¹⁴⁸ ulaşılabilmektedir. Kısacası bu arkeolojik buluntular, Zenobia'nın kökenine ilişkin bilgiyi hem onomastik hem de epigrafik malzemeyle karşılaştırma ve yorumlama imkânı vermektedir. Bununla birlikte epigrafik bulgular üzerine bazı tartışmalar yaşanmıştır. Zenobia'nın babasının kimliğini yansıttığı düşünülen kitabeler üzerinde tam bir mutabakata varılamamıştır. Buna karşılık Zenobia'nın, Palmyralı seçkinler zümresine mensup olduğu kesindir.¹⁴⁹

Zenobia, kocasının ardından Palmyra'nın kontrolünü ele aldığı dönemde dikilen bir yazıtın Palmyra dilindeki versiyonunda ise “SPTYMY' BTZBY (Septimia Bathzabbai)” şeklinde anılmaktadır.¹⁵⁰ Burada Zenobia, *Zabbai'nin kızı* olarak tanıtılmaktadır. Söz konusu kişinin daha erken kayıtlardaki izini süren bazı tarihçiler, bir yazıtta tesadüf edilen Zabdilas isimli bir Palmyralı ile Zenobia'nın babası olarak gösterdiği Zabbai'nin aynı kişi olduğunu öne sürmüşlerdir.¹⁵¹ 242'ye tarihlenen bu yazıtta Zabdilas, atalarıyla birlikte aktarılır. Buna göre “Našsum/Νασσούμου/Nassoumus”¹⁵² isimli birinin 4. kuşaktan torunudur. Zabdilas'ın kendisini dayandırdığı kişi muhtemelen aileye bir şekilde adını veren atalarından biriydi.¹⁵³

Tarihin en istisnai kadın hükümdarlarından birinin köklerine inen keşif yolculuğu hiç şüphe yoktur ki bir tarihçi için heyecan vericidir. Bununla birlikte arayış,

¹⁴⁸ *Tesséralar* hakkında bkz. Harald Ingholt, Henri Seyrig v.d., *Recueil des tessères de Palmyre*. (Paris: P. Geuthner, 1955). Ayrıca kent memuriyetlerinde görev alan kişileri aynı zamanda dinî görevler üstleniyor olmaları araştırmaların çeşitliliğini arttırmaktadır. Benzer bir yaklaşım için bkz. Jean Baptiste Yon, “Tesserae and Prosopography,” *The Small Stuff of the Palmyrenes: The Coins and Tesserae of Palmyra*, ed. Rubina Raja (Turnhout: Brepols, 2022), 69-80.

¹⁴⁹ Hartmann, *Das Palmyrenische Teilreich*, 117; Maurice Sartre, *The Middle East Under the Rome*, çev. Catherine Porter, Elizabeth Rawlings ve Jeannine Routier-Pucci. (Cambridge: Harvard University Press, 2005), 352.

¹⁵⁰ PAT 0278=CIS 3932; PAT 0317=CIS 3971; PAT 0293=CIS 3947.

¹⁵¹ Stoneman, *Palmyra and its Empire*, 2; Fergus Millar, *The Roman Near East, 31 BC-AD 337* (London: Harvard University Press, 2001), 149.

¹⁵² PAT 0278. Ayrıca bkz. Jean-Baptiste Yon, “Inscriptions grecques et latines de la Syrie,” *Palmyre, Bibliothèque archéologique et historique XVII/1*, (Beyrut: Presses de l'Ifpo, 2012): 1-520.

¹⁵³ Piersimoni, *TPP II*: 596. Benzer bir değerlendirme için bkz. Friedemann Quass, *Die Honoratiorenschicht in den Städten des griechischen Ostens* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1993), 67, dn. 232.

bir kısım tarihçileri zorlama değerlendirmelere itmiş görünmektedir. Bazıları ise çekinceler belirterek Zabdilas'ın Zenobia'nın babası olduğu ihtimali üzerinde durmuştur. Örneğin Javier Teixidor böylesi bir tutum benimsemiştir.¹⁵⁴ Buna karşılık Maurice Sartre ve Udo Hartmann;¹⁵⁵ Zabdillas'ın Zabbai olduğu yani Zabdilas'ın Zenobia'nın babası olduğu iddiasına mesafeye yaklaşmaktadır. Zenobia'nın babasının kimliğini ortaya çıkarmaya dönük tartışmalar bağlamında birkaç noktaya temas edilebilir. Gerçekten de kayıtlar ve bu kayıtlar üzerinde yapılan değerlendirmeler gizemi mutlak biçimde ortadan kaldırmak için yeterli değildir. Bununla birlikte isimlerin benzerliği¹⁵⁶ ile tarihsel akış birlikte ele alındığında Zabdilas ile Zenobia arasında akrabalık bulunduğu ihtimalini de tamamen ortadan kaldırmak mümkün değildir. Öyleyse söz konusu Zabdilas, bir çeşit örnek vaka olarak ele alınabilir ve Zabdilas'tan hareketle Zenobia'nın mensubu olduğu toplumun işleyişine ilişkin değerlendirmelerde bulunulabilir.

Zabdilas'ın sadece Palmyra için değil, Suriye havalisi açısından da önemli bir aileden geldiğini ihtimali üzerinde durulmaktadır. Buna göre Zabdilas, Severuslarla da ilişkili Emesalı¹⁵⁷ “*Samşigeram*”¹⁵⁸ ailesinden geliyordu.¹⁵⁹ Bununla birlikte yazıtlarda yine göz ardı edilemez şekilde ifade bulan bir başka bağa temas etmekte fayda vardır. Yazıtta Zabdilas'ın *tria nomina*¹⁶⁰ kullandığı dikkat çekmektedir.

¹⁵⁴ Teixidor, “Palmyra in the Third Century,” 184-185.

¹⁵⁵ Sartre, *The Middle East Under the Rome*, 352, dn. 105; Hartmann, *Das Palmyrenische Reich*, 117, dn. 206.

¹⁵⁶ Palmyra'da bu ismin varyasyonlarına sıkça rastlanmaktadır. Bunlardan biri *Zabdibelus*'tur. Palmyra'ya ait yazıtlardaki isimler çeşitli kategoriler bağlamında kapsamlı şekilde listelenmiştir. Bkz. *PNPI*, 85.

¹⁵⁷ Modern Humus.

¹⁵⁸ Ian. A. Richmond, “Palmyra under the Aegis of Rome,” *The Journal of Roman Studies* 53/1 ve 2, (1963): 44. İÖ 68 yılında Emesalı Sampsigeramus ismine ilk kez XIII. Antiochus Asyaticus'un tahtından indirilmesiyle ilgili bir yazıtta karşılaşıyoruz. Daha sonra aynı coğrafyadan gelen II. yüzyıla ait bir başka yazıtta Sampsigeramus'un “rex Magnus” olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. *PAT* 2754, *PAT* 2819=*IGLS* 2760. Bu konudaki benzer bir değerlendirme için bkz. Donald Alan MacLennan, “Administrative Development in the Kingdoms and Principalities of the Near East under the Aegis of Rome” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Durham University, 2017), 83.

¹⁵⁹ Qasmâ kabilesinin soyundan geldiği bilinmektedir. *PAT* 0278=*Inv* III. 22; Piersimoni, *TPP* II: 595-596.

¹⁶⁰ *Praenomen*, *Nomen*, *Cognomen* şeklindedir. Yurttaşların farkını ortaya koyan bir ad alma geleneğidir. Roma *gens*'inden (soy) gelen her soylu yurttaşın *praenomen*, *nomen* ve

Zabdilas kendini *Iulius Aurelius Zenobios (Zabdilas)* olarak tanıtmaktadır.¹⁶¹ Bu tanımlama prosopografik bir değerlendirmenin yanı sıra onomastik bir incelemeye olan gereksinimi de ortaya koymaktadır. Böylece imparatorluk sathındaki gelişmelerin Zenobia'nın gibi seçkinler zümresi üzerindeki etkilerini de anlamak mümkün olabilir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere mezar anıtlar bir kenara bırakıldığında, yazıtlar tarafından bilgisi paylaşılan Palmyralıların neredeyse tamamı kent seçkinlerinin bir mensubuydu. Birçoğu kentin idari yapılanmasının parçasıydı. Erken imparatorluk döneminde Caracalla'nın 212 tarihli fermanından¹⁶² sonra özellikle *Aurelius* isminin *cognomen* olarak kullanımı ile *Aurelius* ve *Aurelia nomen gentilenin* kullanımı diğer isimlere göre artış göstermişti.¹⁶³ Özellikle 229 yılındaki papirüslere yansıyan bilgiler, çiftçilikle uğraşan kesimin toplu olarak *Aurelius cognomenini* tercih ettiğini göstermektedir.¹⁶⁴ Öyleyse III. yüzyıl başları Palmyra seçkinler sınıfı açısından bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Aileler kimliğini Romalılık üzerinden tanımlaya başlamıştır. *Iulius Aurelius Zenobios Zabdilah*, imparatorluğun bu tarafındaki genel temayüllere uyuyor yahut uyum sağlamayı arzulayacak kadar kendini Romalı addediyordu. Palmyra'da bu ismin yaygın ve görece özensiz kullanımı Roma

cognomen'den oluşan *tria nomia*'sı (üç ismi) bulunuyordu. Bu *tria nomia*'da bulunan *praenomen*, bireyin içine doğduğu aile tarafından verilirken, sonrasında yer alan *nomen* yurttaşın *gens*'ini (soy, kabile) onun mensubu olduğu atalarını temsilen veriliyordu. Son olarak *cognomen* ise zaman zaman hak edilmiş bir ünvan ya da düzenden yana olan tarafı *familia*'yı da temsil ediyordu. Aynı *nomene* sahip ailelerin yanı sıra Roma vatandaşı olan yurttaşlar yahut dışarıdan evlilik yoluyla kurulan ilişkilerin bir sonucu olarak *tria nomina* kullanım hakkını elde ederlerdi. Kavramın tarihsel kökeniyle ilgili daha ayrıntılı bir anlatım için bkz. Benet Salway, "What's in a Name? A Survey of Roman Onomastic Practice from 700 B.C. to A.D. 700," *JRS* 84, (1994): 124-145.

¹⁶¹ *PAT* 0278; *PAT* 0287.

¹⁶² Güler Çelgin, "Constitutio Antoniniana'nın Termessos'taki Etkisi ve Kentteki Yazıtların Tarihlenmesindeki Önemi" *Anadolu Araştırmaları* 12, (1990): 172.

¹⁶³ Çelgin, "Constitutio Antoniniana'nın," 175-176. Taşrada Roma vatandaşı statüsü kazananların ve azatlıların taşrada vatandaş statüsüne sahip toplam nüfus içindeki oranı hakkında henüz mutabakata varılamamıştır. Konu hakkındaki tartışmalar için ayrıca bkz. Myles Lavan, "The army and the spread of Roman citizenship" *JRS* 109, (2019): 33-38.

¹⁶⁴ Tuomo Nuorluoto, "Roman Female Cognomina" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uppsala University, 2021), 25.

vatandaşlığını kabul ettiklerini göstermektedir.¹⁶⁵ Zabdilas açısından *Aurelius cognomeni*¹⁶⁶ Romalı kimliğinin yanı sıra Roma'ya hizmet verdiğini de vurgular. III. yüzyılın ikinci çeyreğinde böylesi bir bilgiye erişebiliyor olmamızın sebebi senatonun değişen kaideleri ile ilişkilidir. Şöyle ki, imparatorluk eyaletlerindeki aristokrat aileler önce Roma ordusunda *equester* (atlı) sınıfına mensup oluyor daha sonra *cursus honorum* yolculuğunda senatörlüğe kadar yükselebiliyorlardı.¹⁶⁷ *Iulius Aurelius Zenobios Zabdilah*,¹⁶⁸ Severus Hanedanlığının hâkim olduğu dönemin belgelerinde general, 231/232 yıllarında ise *strategos*¹⁶⁹ yani bir *agora* üyesi, şehrin temsilinde görevli önemli bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁷⁰ Bir general/yönetici olarak tanıtılan *Iulius Aurelius Zenobios* isminde yer alan Grekçe “-δῖς” eki babasının da

¹⁶⁵ Bu durum kesin olarak Palmyra halkının kadim kültürlerini ve kimliklerini terk ettikleri anlamına gelmeyebilir. Mevcut arkeolojik bulgulardan beslenen onomastik çalışmalar sarıh bir şekilde Palmyralıların Sami köklerini korumaya devam ettiklerini ve Romalı isim benimseme eğiliminin doğası gereği Palmyralı seçkinlerin kendilerine has kimliklerini sürdürmeleri için alan açtığını ortaya koymaktadır. Konuyla ilgili daha kapsamlı değerlendirmelere aşağıda III. Bölüm’de yer verilecektir.

¹⁶⁶ Syria ve Arabia’daki yazıtlara ilişkin arkeolojik bulgular üzerinden tespit edilebilen 15.000 kişiden 1.100’den fazlasının *tria nomina* kullandığı, bu sayı üzerinden Roma vatandaşlarının yaklaşık %24’ünün Romalı ismi içeren üçlü isim kullandığı hesaplanmakta ve bunların arasında hatırı sayılır miktarda “Aurelius” adını kullanan bireye tesadüf edilmektedir. Maurice Sartre, “Les progrès de la citoyenneté romaine dans les provinces romaines de Syrie et d’Arabie sous le Haut-Empire,” *Roman Onomastics in the Greek East, Social and Political Aspects*, ed. A. D. Rizakis (Proceedings of the International Colloquium on Roman Onomastics Athens, 7-9 September 1993), Meletemata 21 (Athens 1996): 240-248. Ayrıca bu konudaki benzer çalışmalar için bkz. Salway, “What’s in a Name? A Survey of Roman,” 133-142.

¹⁶⁷ Senatus: Senato (*Senatus populusque romanus=SPQR*). Cumhuriyet Devri’nde danışma kurumu olarak karşımıza çıkarken bu yapı yeni bir yönetim biçimi olan *Principatus* Devri için yasama, yargı ve seçim organı olarak görev almıştır. Bu siyasi süreçte bağlayıcılığı olan kritik kararları almak konusunda önemli bir rol üstlenmiştir.

¹⁶⁸ *PIR*², J 196; *TPP* II: 596.

¹⁶⁹ *Στρατήγος=strategos*, klasik yunanca komutan, general anlamına gelmektedir. Ayrıca İÖ 5. yüzyıl Atina’sında hem siyasi bir kariyeri hem de askeri bir kariyeri tanımlamak için de kullanılmıştır. Bu konu Çisem Sağ tarafından ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bkz. Çiğdem Çağ, “Roma İmparatorluk Dönemi Küçük Asya’sında Bir Kent Memuriyeti Olarak *stratēgos*’luk” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 79-80.

¹⁷⁰ Belge için bkz. *PAT* 0278; Quass, *Die Honoratiorenschicht*, 167, dn. 513.

büyükbabası ile aynı adı¹⁷¹ taşıdığını gösteriyordu.¹⁷² Doğulu toplumların temel özelliklerini bünyesinde barındıran Palmyra'daki toplumsal kurgu içinde Zabdilas, kabile köklerine ve atalarına gönderme yapmak istiyordu. Onun bu tavrı Palmyralı ailelere ilişkin genel temayülle uyum içindeydi ve kentte hâkim patriarkal bir düzeni yansıtıyordu.

Sonuç olarak, Zabdilas bağlamından hareketle Zenobia'yı var eden toplumsal çevrede, aristokrasinin durumu hakkında bazı noktaların altı çizilebilir. Öncelikle Romalı kimliğini benimseme konusunda dikkate değer bir gayret içindelerdi ve Roma'ya imparatorluk sathını etkileyen kapsamlı kararlardan etkilenecek kadar eklemlenmiş durumdalar. Bazıları hem bölge hem de geniş imparatorluk aristokrasisi içinde önemli konum işgal eden ailelerle ilişki içindeydi. Özellikle Palmyralı seçkinlerin Emesalı seçkinlerle olan ilişkilerinin ağırlığı, III. yüzyılda önemli bir etmen olarak politik gelişmelerde hissedilecek, aşağıda daha detaylı şekilde ele alınacağı üzere Roma ile Sâsânî mücadelesi içinde Palmyralıların konumlanması açısından kritik bir önem taşıyacaktı.¹⁷³ Bu noktada Zenobia'nın babasının kimliği hakkında herhangi bir spekülasyona mahal vermeyen tarihî kayıtlara geçilebilir.

Zenobia iktidarının zirvesindeyken babasını Zabbai'nin yanı sıra "Antiokhos" ('ntȳwkws) adıyla da tanıtmaktadır.¹⁷⁴ Bu bakımdan ailenin bölgenin Hellen

¹⁷¹ Ἰούλιον Αὐρήλιον Ζηνόβιον τὸν καὶ Ζαβδίλᾱν δις Μάλχου τοῦ Νασσούμου bkz. PAT 0278. Aramice bir metinde kendi adı ile baba adının birlikte kullanımına bir örnek: "zbdl' br mlkw brt mlkw". mlkw=Μάλχος (büyükbabasının) adıdır. "mlkw" önünde yer alan ek, (br =oğul) erkek evlat manasına gelmektedir. Bkz. Quass, *Die Honoratiorenschicht*, 65-67, dn. 232. Ayrıca, br hr' ou hry = özgür adam manasına da gelmektedir. Bkz. Henri Seyrig, "Inscriptions grecques de l'agora de Palmyre," *Syria* 22, (1941): 244-246. Ayrıca ilgili yazıt için bkz. PAT 0553; Yon, *Les notables de Palmyre*, 165-196.

¹⁷² Yon, *Les notables de Palmyre*, 9-56. Yine başka bir yazıtta, Zabdibol isimli bir Palmyralı tarafından yaptırılan bir inşa faaliyetinden bahisle "bny zdbwl dnh mn kshn lhn wmlkw" ifadesine rastlanmaktadır. Andrew M. Smith II, bu konuda kabile adlandırılmasında akrabalık ilişkilerini anlamak ve kullanılan terminolojinin önemini vurgulamak için "oğulları" anlamına gelen bny (Banai veya Bene) terimini aynen kullanmayı tercih etmiştir. Bkz. Andrew M. Smith II, "Identity, Community, and State Formation at Roman Palmyra" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Maryland University, 2004).

¹⁷³ Söz konusu ilişkiler 253 sonrasında Sâsânîlere yönelik olarak gelişen yerel direniş bağlamında ele alınmakta, III. Bölüm'de "Odaenathus'un Yolu" başlığı altında değerlendirilmektedir.

¹⁷⁴ Örnek bir yazıt için bkz. PAT 0317=CIS 3971; Teixidor, "Palmyra in the Third Century," 201.

geçmişiyle kurduğu bağ da ortaya çıkmaktadır. Seleukos egemenlik devrinin¹⁷⁵ romantik anımsatıcısından çok daha fazla anlam taşıyan bu türden isimlere Zenobia'nın ailesinin dışına çıkıldığında da tesadüf edilmektedir. Örneğin III. yüzyılda yaşamış olan Iulius Aurelius Oggas isimli bir Palmyralı *duumvir* (*duoviri*) kentte Seleukos olarak biliniyordu.¹⁷⁶ Öte yandan “Antiokhos” adının Zenobia tarafından hatırlatılması da önemlidir. Öyle ki, iktidarı ele geçirdiği dönemde Zenobia'nın kendini tanımlamak için başvurduğu tabirlerden biri de “Antiokhos'un kızı” (*bt 'nṯywkws*) olmuştu.¹⁷⁷ Özetle babasının Hellenistik kökleriyle kurduğu bağa Zenobia da itibar ediyor, babası üzerinden Hellenliği kimliğinin bir parçası olarak görüyordu.¹⁷⁸

Sonuçta mutlak suretle Zenobia'nın dikkate değer bir *sosyal sermayenin* murisi¹⁷⁹ olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Buna ek olarak içinde yetiştiği toplumsal yapı bağlamında birkaç önemli noktaya dikkat çekilebilir. Öncelikle Romalı kimliğini içselleştirmiş, imparatorluğun hizmetine girmiş ve yaşadığı toplumda temayüz etmiş bir babaya sahipti. Bu bağlamda Zenobia'nın sosyal statüsünü anlayabilmek için babası üzerinden kurulacak bağlar önemlidir. Bu hususlar Zenobia'nın, Palmyra hükümdarı Odaenathus'la yolunun nasıl kesiştiğini anlamak için ihtiyaç duyulan tarihsel zemini sağladığı gibi istisnai bir karakter olarak ortaya çıkışını da anlamlandırmaya olanak sunar.

Palmyra toplumunda babalar ve kızları arasında güçlü ilişkilerin toplumsal olarak onaylandığını hatta desteklendiğini düşündüren çok sayıda delil günümüze kadar ulaşmıştır. Kendisini kızları ile tasvir ettiren babaların¹⁸⁰ yanı sıra kızlarının manevi mirasını yüceltmek isteyen babalar¹⁸¹ vardı. Dahası kendisini babasıyla anan

¹⁷⁵ Andreas, Schmidt-Colinet, “Hellenistic Palmyra: A Fata Morgana?” *The Oxford Handbook of Palmyra*, ed. Rubina Raja (Oxford: Oxford University Press, 2024), 65-67.

¹⁷⁶ PAT 0280.

¹⁷⁷ PAT 0278.

¹⁷⁸ Benzer bir değerlendirme için bkz. Equini Schneider, *Septimia Zenobia Sebaste*, 26-27.

¹⁷⁹ Konuyla ilgili detaylı değerlendirme II. Bölümde hayırseverlik bağlamında ele alınmaktadır.

¹⁸⁰ PAT 0615.

¹⁸¹ PAT 0675.

evlatlar mevcuttu.¹⁸² Ayrıca Taberî'nin Zenobia'sı da babası için her türlü tehlikeyi göze alan bir karakterdir.¹⁸³ Hikâyenin gerçekliğinden bağımsız olarak oturduğu tarihsel zemin baba-kız ilişkisinin gücüne vurgu yapıyordu. Dolayısıyla Zenobia'nın babasıyla yakın bir ilişkisi olduğunu düşünmek için hiçbir engel yoktur. Kayıtlara yansımamış olsa bile bu, spekülatif sayılamayacak bir değerlendirmedir.

2. EŞ: SEPTİMİA ZENOBİA

Literatürde yaygın olarak tesadüf edilen “Odaenathus” ismi, aslında Latince transliterasyona dayanmaktadır. Arapça ‘Dynt “Udeyna”; Palmyra dilindeki kayıtlarda “Sptmyws ‘Dynt” ismiyle anılmaktadır. Odaenathus da bu kullanımı benimsemişti.¹⁸⁴ “Sptmyws” “Eylül ayında doğan” anlamına karşılık gelmekteyse de Septimius *gentiliumu*, ailenin 212 yılında Roma vatandaşlığı hakkını almış olduğunun göstergesiydi ve İmparator Septimius Severus’a izafeten bağlılığın bir ifadesi olarak kabul ediliyordu.¹⁸⁵ Bir başka ifadeyle *cognomen* kullanımı, Palmyra’daki kabile izlerinin yanı sıra imparatorluk ile kurulan siyasi bağları gözler önüne sermektedir. Odaenathus, imparatorluk taşrasındaki yerel bir güç odağına mensup idareci olarak Roma İmparatorluğu’nun özellikle Doğu’daki varlığı üzerinde tayin edici bir etki uyandıracaktı. Tam da bu gerekçeyle lider kimliği elde etmesinde akrabalık ilişkileri ve atalarının kimliği yaşadığı toplumun gerçekleri bağlamında kritiktir. Bir başka unsur ise politik bağlardır. Özellikle aile üyelerinin tercih ettiği ünvanlar Odaenathus’un Roma ile nasıl bir bağ kurduğunu açığa çıkarır niteliktedir. Özetle böylesi bir politik kararlığın Palmyra’da hangi koşullar altında mayalandığını anlamak için prosopografi türü çalışmalar önemli veriler sunmaktadır.

Odaenathus’un içine doğduğu çevre, kesinlikle Palmyra’nın askerî seçkinlerini de içeren aristokratik bir zümreydi. Bu statü başlı başına *cursus honorumu* için ideal bir başlangıcı temsil etmekteydi.¹⁸⁶ Tam da ailesi bağlamında Odaenathus’un isminin

¹⁸² Zenobia, kocasının ardından Palmyra’ya hükmetmeye başladıktan sonra diktirilen bir yazıtta “Antiokhos’un (‘ntwkw) kızı” olarak tanımlanmaktadır. Bkz. PAT 0317. Söz konusu yazıt, dikildiği tarih (yaklaşık olarak 270) itibarıyla Zenobia’nın bilgisi ve rızası dâhilinde dikilmiş olmalıdır. Bir başka ifadeyle Zenobia, babasını kimliğinin önemli bir parçası olarak görüyor olmalıydı.

¹⁸³ İbn Cerîr et-Taberî, *Târihu’t-Taberî*, 1, 635 vd.

¹⁸⁴ Bir örnek için bkz. PAT 2753.

¹⁸⁵ Bowersock, *Roman Arabia*, 118.

¹⁸⁶ Festus, *Brev.* 23.

uzun versiyonunu paylaşmak ailesi hakkında daha çok fikir verebilir: *Nasor'un oğlu Vabalathus'un oğlu Septimius Hairanes'in oğlu Septimius Odaenathus*.¹⁸⁷ Udo Hartmann, modern tarihçiler arasında 17. yüzyıldan beri süre gelen bir tartışmanın varlığından bahsetmektedir. Bu tartışma, Septimius Odaenathus ailesinin soyağacına yönelik birtakım soruların 21. yüzyıla kadar cevaplanamamış olmasına odaklanır.

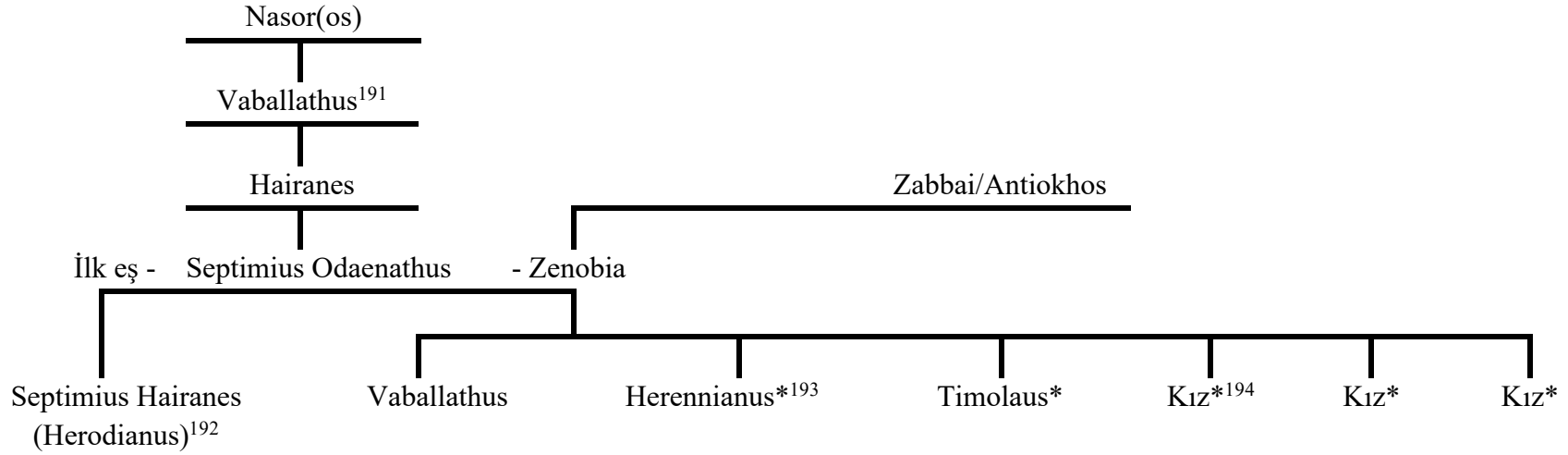
Palmyra'daki toplumsal gelenek, kişilerin atalarını sırlarak soy ağaçlarından bazı akrabalarını "ayıklayarak" aktarmalarına müsaade edecek bir esnekliğe sahipti.¹⁸⁸ Dolayısıyla sadece kitabelerden hareketle tasarlanan ve aşağıda gösterilen soy ağacındaki *Nasor*'u doğrudan doğruya Odaenathus'tan iki kuşak öncesi ya da Odaenathus'un büyükbabası olarak sunmak doğru olmayabilir.¹⁸⁹ Muhtemelen Nasor, aile üyelerinin gurur duyduğu atalardan biriydi ve bir anlamda aileye şöhretini kazandıran önemli bir karakterdi. Dahası Dura'daki Palmyra tapınağının banilerinden biriydi.¹⁹⁰ Bir başka ifadeyle ondan sonra gelenler Palmyra toplumunda büyük olasılıkla "Nasor'un soyundan gelenler" olarak biliniyordu ya da onun soyundan gelenler açısından bu şekilde tanımlanmak herhangi bir sakınca doğurmuyordu.

¹⁸⁷ Aramice isimler babadan oğula geçtiğinden isimlerin arasına *-br* (oğlu) eki yerleştirilerek söylenir. Bkz. Yon, *Les notables de Palmyre*, 165-196. <https://books.openedition.org/ifpo/3770>.

¹⁸⁸ Yon, *Les notables de Palmyre*, 57-97.

¹⁸⁹ Hartmann, *Das Palmyrenische Teilreich*, 86-102; Udo Hartmann, "Das palmyrenische Teilreich," *Die Zeit Der Soldaten-Kaiser: Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235-284)*: 1 (Berlin: Akademie Verlag, 2008), 347.

¹⁹⁰ Texiodor, "Palmyra in the Third Century," 755.

* yazıtlarda tespit edilemeyen aile üyeleri

Şekil 1: Kaynaklara göre Odaenathus ve Zenobia'nın soy ağacı¹⁹⁵

¹⁹¹ Yazıtlardan sadece birinde Vaballathus bağımsız bir isim hâlinde ataları arasında gösterilmektedir. Bkz. *PAT* 2753.

¹⁹² Septimius Hairanes (Herodianus)'a birden fazla yazıtta iki farklı isimle (Hairanes ya da Herodianus olarak) tesadüf edilmektedir. Bkz. *IGLS* XVII, 61; *IGLS* XVII, 59. Bununla birlikte bu iki ismin tarihsel olarak aynı kişiye işaret etmek üzere kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Hairanes ile Herodianus'un farklı kişiler olabileceği yönündeki tartışmaların iyi bir özeti için bkz. Piersimoni, *TPP II*, 648-649.

¹⁹³ Herennianus ve Timolaus isimli erkek çocuklara sadece *SHA*'da tesadüf edilmektedir. Bkz. *SHA Tyr. Trig.* 27, 28.

¹⁹⁴ Zonaras'ın ifadelerinden en az 3 kızı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır: μίαν δὲ τῶν θυγατέρων αὐτῆς λαβεῖν εἰς γυναῖκα τὸν Αὐρηλιανόν, τὰς δὲ λοιπὰς ἐπισήμοις τῶν Ρωμαίων συζευξαι. Bkz. Zonaras 12. 27.

¹⁹⁵ Soy ağacının ana kaynağı olan yazıtlar için bkz. *PAT* 0558; *PAT* 0317. Odaenathus ve ailesi için ayrıca bkz. *PIR*², S. 472; *PLRE*¹, 638.

Odaenathus ve Zenobia'nın soy ağaçları çeşitli şekillerde ve bazen de birbiriyle çelişerek gösterilmiştir.¹⁹⁶ Bunun belki de en önemli sebebi yazıtların da birbirleriyle çelişmesidir. Yukarıda da belirtildiği üzere Palmyralılar soylarını sıralarken esnek davranıyorlardı. Söz gelimi Odaenathus örneğinde dedesi olarak gösterilen Vaballathus bazı kitabelerde “Vaballathus Nasoros” şeklinde anılmaktadır.¹⁹⁷

Bir başka tartışma konusu ise Odaenathus'un doğum tarihi üzerine odaklanmaktadır. Gawlikowski, Odaenathus'un doğum tarihini kesin olarak bilinemeyeceğini ancak tüm yazıtların incelenmesinin sonucunda bir tahminde bulunulabileceğini ifade etmektedir. Bu varsayımdan yola çıkarak 220 tarihi üzerinde yoğunlaşmaktadır.¹⁹⁸ Öte yandan Odaenathus ve ataları hakkında bilinenler uzun süredir Palmyra seçkin zümresi içinde yer aldıklarını ortaya koyar.¹⁹⁹ Odaenathus'un babası ve çocukluğunun geçtiği yeri tam olarak bilmek oldukça güçse de aile üyelerinin Roma vatandaşlığına geçtiği konusunda çok az şüphe söz konusudur. Odaenathus ve ailesi kendilerini “Septimius gensi” ile ilişkilendirmesi, Severus Hanedanı'na duydukları bağlılığı vurgulamaları önemlidir. Belli ki aile Palmyra seçkinleri arasında bilhassa Severuslar döneminde temayüz etmişti. Roma İmparatoru Septimius Severus döneminde kentte görevli bir sınıfa mensup oldukları çok açıktır.²⁰⁰

Antik dünyada, hükümdarların siyasi evlilikler yaptığı kanaati hâkimdir. Ancak Zenobia'nın kaynaklarda ısrarlı ve tutarlı bir şekilde “güzel kadın” olarak tanıtıldığı görülür.²⁰¹ Güzelliğin mutlak şekilde bir ima yahut sembolik bir ifade olarak kabul etmek tarihî gerçekleri ıskalama riskini ortaya çıkarır. Bir başka ifadeyle fiziksel görünümü evlilik bağının tesis eden denklemden tam olarak çıkarmak mümkün değildir. Muhtemelen aristokratik bağlar ve politik nüfuz bakımından her ikisi de birbirine denk ailelerden geliyordu. Fakat yine kaynakların sözüne kulak verildiğinde birlikte vakit geçirmekten hoşlandıklarını, *uyumlu* bir çift olduklarını düşündüren bazı emarelere tesadüf edilmektedir.

¹⁹⁶ Bu soyağacına ilişkin çelişkilerin de belirtildiği tablo ile karşılaştırmak için bkz. Stoneman, *Palmyra and its Empire*, 116.

¹⁹⁷ *PAT* 2815.

¹⁹⁸ Michał Gawlikowski, “Les princes de Palmyre,” *Syria* 62, (1985): 261.

¹⁹⁹ *Zos. HN* 1.39.

²⁰⁰ Hartmann, *Das Palmyrenische Teilreich*, 88-90.

²⁰¹ Örnek olarak bkz. *SHA Trig. Tyr.* 30.

Öncelikle bazı ortak ilgi alanlarına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Birlikte uzun süren avlara çıkıyorlardı. Avlanmak, başta Persler olmak üzere Doğulu toplumlar için önemli bir uğraştı.²⁰² Odaenathus'un da ergen bir erkekken okçuluk, atlı sporlar ve avcılık konusunda kendini yetiştirdiği bilinmektedir.²⁰³ Bu durum Palmyra toplumu için yaygındı ve Zenobia iyi bir avcı olarak tanınıyordu. Bu, muhtemelen çocukluğundan beri hikâyelerini dinlediği mitolojik kahramanların iyi birer avcı olmasıyla da ilgiliydi.²⁰⁴ Öte yandan çiftin avcılık konusundaki maharetinin kaynaklar tarafından böylesine öne çıkarılması Palmyralıların askerî başarılarını açıklamaya dönüktür. Özellikle *SHA* 'da²⁰⁵ Odaenathus'un dirayetli ve kararlı bir asker olarak başarılı olmasını sağlayan hasletleri avcılık konusundaki yetkinliği bağlamında ifade bulunmaktadır. Zenobia'nın da tüm bu avlarda Odaenathus'a eşlik ettiğinin bildirilmesi ise onun da ne denli gözü pek biri olduğunu vurgulamaya yönelikti.

Zenobia ile Odaenathus çiftinin ne zaman tanıştıklarını tam olarak tespit etmek için yeterli bilgi mevcut değildir. Buna karşılık en azından evlendikleri yıla ilişkin birtakım tahminlerde bulunabilmek, böylece yaşları konusunda fikir yürütmek mümkündür. Ölüm tarihleri bilgisine bakılarak bazı ihtimallerin üzerinde durulabilir. Odaenathus 266/7 yılında öldüğünde muhtemelen 46 yaşındaydı.²⁰⁶ Zenobia ile Odaenathus'un oğlu Vaballathus'un bu sırada 10/11 yaşlarında olduğu tahmin edilmektedir. Öyleyse evlilikleri tahminen 255/6 yılında gerçekleşmişti.²⁰⁷ Bu kesin olmayan hesaba göre, evlilik gerçekleştiğinde Zenobia muhtemelen 17 ya da 18²⁰⁸

²⁰² Michał Gawlikowski, "A Lonely Hunter From Palmyra," *Understanding the Past. Papers Offered to Stefan K. Kozłowski*, ed. Jan Michał Burdukiewicz, Krzysztof Cyrek, v.d. (Warsaw: University of Warsaw, 2009), 125-126.

²⁰³ Andrade, *Zenobia*, 114.

²⁰⁴ Kraliçenin mahir bir avcı olması, daha sonraki askerî faaliyetlerinde dirayetle sahada görev almasını sağlayan unsurlardan biri olmuştu. Bu konu aşağıda IV. Bölüm'de daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

²⁰⁵ *SHA Tyr. Trig.* 15.

²⁰⁶ Odaenathus'un 220 yılında doğduğu varsayımı üzerinden hesaplama yapılmaktadır.

²⁰⁷ Stoneman, *Palmyra and its Empire*, 112. Equini Schneider ise Aleksanderia'da bastırılan Palmyra sikkelerindeki Vabalathus silüetinin 10-13 yaşlarında bir çocuğun temsilini yansıttığını ifade etmektedir. Bkz. Equini Schneider, *Septimia Zenobia Sebaste*, 32.

²⁰⁸ Rex Winsbury, *Zenobia of Palmyra: History, Myth and The Neo-Classical Imagination* (London: Duckworth, 2010), 30.

yaşındaydı.²⁰⁹ Bu tarih bizi Odaenathus'un ilk eşinden doğan Hairanes ile Zenobia'nın hemen hemen aynı tarihlerde doğmuş olduğu sonucuna götürmektedir.²¹⁰

Zenobia ile Odaenathus'un evliliğine Palmyra toplumunun nasıl yaklaştığını belli ölçülerde anlamak mümkündür. Öyle anlaşıyor ki Palmyralı kabileler ve Odaenathus'un iktidarının dayanakları arasındaki şeyhler bu evliliğe saygı duyuyorlardı.²¹¹ Evliliğe ilişkin ortaya çıkan uzlaşma üzerinde Zenobia'nın kimliği de etkili olmuştu. Bu durumun izlerine Odaenathus'un ölümünden sonraki gelişmelerde de gözlemlemek mümkündür.²¹²

Zenobia, Odaenathus'un ilk eşi değildi. Önceki evliliğinden de bir oğlu vardı. Odaenathus ve oğlu Septimius Hairanes²¹³ 267/8 yılında bir suikaste kurban gitti. Böylece geriye Odaenathus'un ardından, Palmyra tahtının varisi Zenobia'dan olma oğlu Vaballathus (Allat'ın armağanı)²¹⁴ kaldı. Bu gelişme Zenobia'yı *augusta* olarak iktidarı ele geçirmesinin önünü açtı.²¹⁵ Hükümdarın tek varisi olan Zenobia'nın oğlu Vaballathus'un bu sebeple taht üzerindeki meşruiyeti sorgulanmadı. Antik kaynaklar Odaenathus'a hizmet etmiş ve onunla birlikte önemli başarılar elde etmiş idari zümrenin Vaballathus'a karşı herhangi bir direnç göstermediği konusunda ittifak eder.²¹⁶ Bu da henüz bir saltanat usulünün oluşmasının imkânsız olduğu bir bürokratik yapıda geleneksel toplumsal ilişkiler içinde bu iktidar değişiminin benimsendiği anlamına geldiği gibi Zenobia'nın Odaenathus döneminde zaten yeterli politik kabulü elde etmiş olduğunu gösteriyordu.

²⁰⁹ Bu yaş antik çağda bir kadının bakire olduğuna ve ilk kez evlendiğini ifade eden oldukça sembolik bir yaştır. Bkz. Soranus *Gynaecia* 1.34.

²¹⁰ Andrade, *Zenobia*, 114.

²¹¹ Bu mutabakat çok önemlidir. Palmyra seçkinleri arasında saygın bir konuma sahip olan bir aileden geldiğine yönelik fikri güçlendiren bir başka emaredir. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Yon, *Les notables de Palmyre*, 131-164.

²¹² Zos. *HN* 1.39.

²¹³ Piersimoni, *TPP* II: 648. Her iki isim de oğluna aittir. Özellikle Aramice kaynaklarda Odaenathus'un isminde de “*Septimius Hairan'ın oğlu Septimius Odaenathus*” şeklinde geçtiğinden dolayı metinde bir karışıklığa mahal vermemek için Aramice ismi yerine oğlunun yunanca olarak telaffuz edilen *Herodianus* ismi tercih edilecektir. Bir daha her ikisine de yer verilmeyecektir.

²¹⁴ *LIMC* I: 564-570; Stoneman, *Palmyra and its Empire*, 114-116.

²¹⁵ *SHA Gall.* 33. 2; *SHA Aurel.* 38.1; Stoneman, *Palmyra and its Empire*, 117; Winsbury, *Zenobia of Palmyra*, 30; Andrade, *Zenobia*, 334-335.

²¹⁶ Zos. *HN* 1.39.

III. yüzyılda Palmyralılar kabile düzeninden çok kentli olarak adeta *cit  grecque*²¹⁷ tarzı bir hayat sürüyorlardı. Bu durum Palmyralı dul kadınların evlatları için επ τροπος rolünü üstlenmelerinin  n n  açtığı gibi güçlü bir vasilik uygulamasını da mümkün kılmı  olabilir.²¹⁸ Zenobia'nın evliliği hakkındaki bu toplumsal mutabakat, onun siyasi ve askerî mücadelesini de mümkün kılacaktı. Bu evliliğin me rulu u birtakım sorumlulukları da beraberinde getirmişti ve me ruiyetin dev irildi i alanlardan biri de Odaenathus'la Zenobia'nın yatak odasıydı. *SHA*'nın ismi belirsiz yazarı, bu konuda değerlendirmelerde bulunmaktan geri durmamı ; Zenobia'yı arzularını dizginleme iradesi ölçüsünde iffet sahibi bir kadın olarak yüceltmektedir.²¹⁹ Boccaccio²²⁰ ve Chaucer²²¹ gibi Zenobia'nın hayatından bahseden daha geç dönemlerde ya amı  ediplerin de kraliçenin iffeti ve yüksek ahlakı hakkındaki ifadelerine tesadüf edilmektedir.²²² Bu durumu ilginç kılan sadece bu büyük yazarların kaleminden dökülen anlatının kendisi değil, ayrıntılı olmasıdır.²²³ Bir başka ifadeyle Zenobia'nın hayatının en mahrem tarafı hakkında fazlaca bilgiye sahip olunduğu kanaati, Orta  a  yazınına ve sonrasında hâkim olmuş görünmektedir. Bu durum *SHA*'nın Rönesans'ın  afa ında da okunmaya devam ettiğini düşündürmektedir. Orta  a ın sanatsal s ylemince y celtilecek “kadının iffeti” meselesi²²⁴ bağlamında Zenobia daima ideal örneklerden biri olarak kalmıştır.

²¹⁷ Sartre, “Palmyre: cit  grecque,” 387. Ted Kaizer ise 2007 yılında bu konuyu yeniden gündeme getiriyor. Bu konudaki tartışma için bkz. Ted Kaizer, “Palmyre, cit  grecque? A question of coinage,” *Klio* 89/1, (2007): 39-60.

²¹⁸ Babalarını kaybeden çocukların επ τροπος olarak annelerinin hem Roma hem Mısır hem de Küçük Asya'daki Yunan şehirlerinde nasıl bir yol izlediklerine ilişkin ayrıca bkz. Judith Evans Grubbs, *Women and the Law in the Roman Empire: A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood* (London: Routledge, 2002), 254-7.

²¹⁹ *SHA Try. Trig.* 30.15

²²⁰ Giovanni Boccaccio, *Concerning Famous Women*, ed. Guido A. Guarino (New Jersey: Rutgers University Press, 1963), 226-230.

²²¹ Stoneman, *Palmyra and its Empire*, 111.

²²² Stephen D. Kolsky, *The Genealogy of Women: Stuides in Boccaccio's De mulieribus claris* (New York: Peter Lang, 2003), 22.

²²³ Bu durum Zenobia'nın askerî olarak elde ettiği başarılarla ilgili olabilir. Bkz. Kolsky, *The Genealogy of Women*, 44.

²²⁴ Giovanni Boccaccio, *Concerning Famous Women*, 226. İffet ya da *cinsel sağlık* meselesinin bilhassa Boccaccio  rne inde görüldüğü üzere Orta  a  edipleri açısından merke i bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Kolsky, *The Genealogy of Women*, 30.

Zenobia için en vurucu örneklerden biri ise kocasıyla girdiği cinsel münasebetin özellikle menstrüasyonun (yumurtlama)²²⁵ ortasında yani dünyaya bir veliaht getirebileceğine emin olduğu günlerle sınırladığını, Vaballathus doğduktan sonra da bile adet döngüsünün belirlediği doğurganlık dönemlerine sadık kalmaya çalıştığı bilgisi paylaşılmaktadır.²²⁶ Bu anlatıda Zenobia, doğurgan bir insana indirgenmektedir. İnsani doğasının aksine cinsel hazlardan azade bir kadın olarak sunulmaktadır. Aslında bu hazdan arındırılmış “ahlaki cinsellik” Zenobia’nın çağından çok daha önceki bir döneme ait kadın algısını yansıtıyordu. Öte yandan antik tıp bilgisinin kadın doğurganlığı hakkında yeterli bilgiye sahip olduğunu da ortaya koymaktadır. I. yüzyılda yaşamış şöhretli ve itibarlı bir hekim olan Soranus’un dört kitaptan oluşan *Gynaecia* isimli eseri kadın hastalıkları ve doğum hakkında oldukça ayrıntılı bilgi vermektedir:

*Menstrüasyon, genellikle, ilk kez on dört yaşında, puberte zamanında, memeler büyümeye başladığında görülür. Akan kanın miktarı azdan başlar, zaman içinde giderek artar, bir süre aynı miktarda gittikten sonra, tekrar giderek azalır ve sonunda kesilir. Bu genellikle kırk yaşından sonra, elli yaşından önce olur...*²²⁷

Bu konulara esasen Galenos’un anlatımından aşınayız. Fakat Soranus, antik tıp yazımından bir kopuş olarak değerlendirilebilir:

Erkek yalnızca tohumları boşalttığından, ilk ilişki onun için hiçbir risk taşımaz. Ancak diğer taraftan kadın, tohumları alır ve bunlardan bir canlı oluşturabilir... bu açıdan bakılınca; deflorasyon, gerektiğinden erken ya da çok geç olursa tehlike yaratır... Bu nedenle, menstrüasyon kendiliğinden başlayana dek bekareti korumakta yarar vardır. Çünkü bu, uterusun işlevlerini yapmaya

²²⁵ Kadınların adet döngüsüne dayanan yorumlara ilk defa *SHA*’da yer verilmemiştir. Bu konuya daha önce Strabon, *παλλάδας* (*pallades*) bakire rahibe/cariye hakkında bilgi verirken, menstrüasyondan *φυσική γένηται κάθαρσις τοῦ σώματος* “vücudu doğası gereği arınıyor/temizleniyor” şeklinde temas etmiştir. Bkz. Strab. 17. 46. Dolayısıyla menstrüasyon antik yazarlar arasında bir çeşit tabu olarak görülmüyordu.

²²⁶ *SHA Try. Trig.* 30. 17; Boccaccio *De mulieribus claris* 100.

²²⁷ Sor. *Gyn* 1.20, 24; Ralph Jackson, *Roma İmparatorluğu’nda Doktorlar ve Hastalar*, çev. Dr. Şenol Mumcu. (İstanbul: Homer Kitabevi, 1999), 90-91.

*hazır olduğunun önemli bir belirtisidir... Genel olarak, ilk menstrüasyon on dört yaşında olur. Öyleyse bu yaş, deflorasyonu gerektiren doğal yaştır.*²²⁸

Soranus'un tıbbi yaklaşımının kadın doğurganlığına yönelik ortalama entelektüel bakışı yansıttığı varsayılacak olursa eğer, öncelikli olarak kadına üreme sorumluluğu verildiği görülür. Buna göre, üreme kapasitesine erişen her kadının ilk menstrüasyonun ardından üremesi bir gereklilik olarak kabul edilmiştir. Menstrüasyon öncesinde ise bekaretin korunması gerekliliğine de vurgu yapılması, cinsellikte kadın için “tanımlanan” rolün açığa vurumudur. Nitekim *Gynaeceia*, Zenobia'ya bir kadın olarak biçilen cinsiyet rolünün bir başka unsuruna daha işaret eder: *Kadınlar çocuk ve üremek için evlenirler, daha çok zevk almak için değil!*²²⁹ Nitekim *Historia Augusta* da Zenobia'ya her “iffetli kadın” gibi cinsellikten zevk almama sorumluluğu yükler.²³⁰

3. ANNE: AUGUSTA ZENOBİA

Zenobia'nın oğlu Vaballathus'la²³¹ kurduğu ilişki tabii olarak politik yönleriyle kaynaklara yansımıştır. Oğlunu iktidarı ele geçirmek ya da iktidarda kalmak için kullandığı yönündeki algı ağır basmaktadır. Bunun anlaşılabilir sebepleri vardır. Odaenathus'un öldürülmesiyle sonuçlanacak olan komployu düzenleyenler, onun ilk eşinden olma oğlu Hairanes'i de öldürmüştü.²³² Hairanes muhtemelen Odaenathus'tan sonra Palmyra'ya ve babasından geri kalanlara hâkim olacak kişiydi. Yukarıda da ifade edildiği üzere Palmyra'da gerçek anlamda bir saltanat geleneği oluşmuş sayılamayacağı için Hairanes'in Odaenathus'un yerini alması gerekeceğini kesin olarak ifade etmek mümkün değildir. Yine de Odaenathus'tan sonra gelenler arasında savaş meydanında kendisini ispat ettiği bilinen tek aile üyesi Hairanes'ti. Eldeki yazıtların²³³ yanı sıra *SHA* da bu gerçeğe işaret etmektedir.²³⁴ Nitekim babasınıninkine benzer bir kariyer yolculuğunu takip etmişti. Örneğin 251'de senatör olarak görev

²²⁸ Sor. *Gyn.* 1.33; Jackson, *Roma İmparatorluğu'nda Doktorlar*, 90-91.

²²⁹ Sor. *Gyn.* 1.34.

²³⁰ *SHA Try. Trig.* 30.

²³¹ “Vaballathus” ismi Aramiler arasında yaygın ve atlı kültürün bir parçası olan Allat Tanrısı'ndan gelmektedir. Vaballathus'un anlamı ise “Tanrının armağanı” demektir. Yunan Panteonundaki Tanrı Athena ile eş değer görülmektedir.

²³² *SHA Try. Trig.* 15.

²³³ *IGLS XVII*, 61; *IGLS XVII*, 59; *PAT* 0290.

²³⁴ *SHA Try. Trig.* 15.

yapmıştı.²³⁵ Hairanes, Sâsânîlere karşı verdiği etkili mücadele sayesinde “mlk” (melik/kral) ünvanı taşımaya hak kazanmıştı. Tüm bu bilinenlere karşılık, Hairanes ile Zenobia arasında bazı saray entrikalarını tetikleyecek kadar gerilimli ya da bunun aksine uyumlu bir ilişki olup olmadığını ne yazık ki mutlak şekilde bilmek mümkün değildir. Bununla birlikte *SHA*’da aktarılanların uydurma olduğu anlaşılmaktadır. Zira Zenobia’nın *Herodes* (Hairanes/Herodianus?) olarak bildirilen bu kişiye fazlaca “anaç” davranarak şımarttığı yönünde bilgiler paylaşılmaktadır. Dolayısıyla *SHA*’nın anlattıkları Zenobia’nın üvey evladına işaret etmekten²³⁶ öteye geçecek bir değere sahip değildir. Her ne olursa olsun Hairanes’in ölümü Vaballathus ile Zenobia’nın kurduğu ilişkiyi derinden etkilemiş olmalıdır.

Öncelikle Odaenathus öldüğünde halefi olarak *rex regnum* ilan edilen L. Iulius Aurelius Septimius Vaballathus Athenodorus,²³⁷ neredeyse 10 yaşındaydı.²³⁸ Odaenathus, askerî ve politik olarak kendini ispat etmiş bir hükümdardı. Palmyra’nın ilk kralı, hanedanın kurucusuydu. Dolayısıyla suikast sonucu hayatını kaybetmesi iktidar boşluğuna yol açabilecek bir atmosfer meydana getirmişti. Politik dengelere hiç olmadığı kadar ihtimam gösterilmesi gerekiyordu. Palmyra Krallığı’nın gücünü geliştirmiş bir kabile konfederasyonundan ve Doğu’daki büyük kentlerin rızasından aldığı gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, küçük yaştaki Vaballathus’un duruma tek başına hâkim olduğunu, Palmyra’nın hükümranlığını pekiştirecek adımlar attığını düşünmek imkânsızdır.

Zenobia, Vaballathus’u iktidarının vitrininde sergilemişti. Palmyra kentine hâkim politik atmosfer, kraliçenin kent seçkinleriyle “kralın annesi” ya da “naibe” olarak ittifak kurduğunu düşündürmektedir.²³⁹ Çocuk yaştaki hükümdara, babasının politik kariyerinin başarılarını yansıtan ünvanları da tevarüs etmişti. Nitekim Palmyra ile Emesa arasındaki yola dikilmiş olan çift dilli 270 tarihli yazıtta Vaballathus, *rex regum* ve *Doğu’nun hâkimi* (*Corrector Totius Orientis*) ünvanlarıyla²⁴⁰ karşımıza

²³⁵ *PAT* 0290.

²³⁶ *SHA Try. Trig.* 16. Zenobia’nın Hairanes’le akran olduğu anlaşılmaktadır.

²³⁷ *ILS* 8924 = *AE* 1904, 60; *PAT* 0317.

²³⁸ Hartmann, *Das Palmyrenische Teilreich*, 242.

²³⁹ *SHA Gall.* 13.

²⁴⁰ Vaballathus’un devraldığı politik mirasın meşruiyetine ilişkin değerlendirmelere IV. Bölüm’de yer verilmektedir.

çıkılmaktadır. Zenobia ise *kraliçe* ve *hükümdarın annesi* olarak anılmaktadır.²⁴¹ Vaballathus'a ithafen dikilen bu mil taşı, çift dilli olup Bostra yakınında bulunmuştur.²⁴²

1. [...]
2. [...κ]α[ι ὑπερ σω]-
3. τηρίας Σεπτιμίας Ζηνο-
4. βίας τῆς λαμπροτάτης
5. βασιλίσσης μητρὸς τοῦ
6. βασιλέως, [...]υ[...]

ve Septimia Zenobia'nın korunması için, şanlı kraliçe, Kralın annesi
[Septimius Athenōdorus]²⁴³ V[aballathus]²⁴⁴

1. 'l h[ywh] wz[kwth dy] sptymyws
2. whblt 'tn dr[ws nhy]r' mlk mlk'
3. w'pnrtt' dy m dnh' klh br
4. sp[ty]my]ws ['dynt mlk] mlk' w'l
5. hyh dy sptymy' btzby nhyrt'
6. mlkt' 'mh dy mlk mlk'
7. bt 'ntywkw m<y l> 10+4

Krallar kralı Septimius Odaenathus'un oğlu, ünlü Septimius Vaballathus
Athenodorus'un ve tüm doğunun düzelticisi hayatı ve zaferi için ve şanlı
kraliçe, krallar kralının annesi, Antiokhos'un kızı Septimia Batzabai'nin
hayatı ve zaferi için (14 mil)²⁴⁵

Her ne olursa olsun Zenobia, Vaballathus'un babasının yerini aldığı bu dönemde Romalılar tarafından verilmiş olan ünvanlar üzerinden meşruiyetini pekiştirmeye

²⁴¹ Söz konusu yazıt Zenobia'nın Mısır'ı işgalinden önce dikilmiştir. Bkz. PAT 0317; CIS 3971.

²⁴² PAT 0317=CIS 3971=ILS 8924 = AE 1921, 0092.

²⁴³ LIMC I: 564-570; Lucinda Dirven, "Representing and Naming the Gods: Iconography and Nomen clature the Goddesses Allat in Palmyra and Hatra", *Mytos* [Çevrimiçi] 16, (2022): 7-8.

²⁴⁴ Köşeli parantezle gösterilen ifadeler yazıtın Palmyra dilindeki versiyonu ile karşılaştırılarak yer verilmiştir.

²⁴⁵ Yazıtın İngilizce çevirisi daha önce Samuel N.C. Lieu tarafından yapılmıştır. Karşılaştırmak için bkz. FPTZ, 78.

alışmış görünmektedir. Bir başka ifadeyle bu süreçte bir Roma idarecisi olarak hüküm sürdüğünü iddia etmişti.

Udo Hartmann, kaynakların Vaballathus konusundaki sessizliğı ile Zenobia'nın Palmyra yönetimindeki pozisyonu arasında ilişki kurmakta ve bu durumun kraliçenin güçlü konumuna işaret ettiğini vurgulamaktadır.²⁴⁶ Sonuç olarak *Corrector Totius Orientis* nvanının getirdiğı yetkiler, Odaenathus'un ardından bu defa Kraliçe Zenobia tarafından kullanılacaktı. Tüm bu tarihî anlatı oğılu ile kurduğı ilişkinin insani boyutları hakkında kaynakların oldukça ketum bir tutum takındığını ortaya koymaktadır. Bir başka ifadeyle kaynaklar, bir “kadın” olarak Zenobia hakkında daha fazla detay paylaşmışken, “anne” Zenobia hakkında hemen hemen hiçbir ayrıntıya yer vermemiştir. Bir kadının hayatına dair en mahrem konularda bile söz sahibi olan kaynakların Vaballathus'la kurduğı ilişki hakkında böylesine az değıerlendirme paylaşması dikkate değıerdir.

²⁴⁶ Hartmann, *Das Palmyrenische Teilreich*, 242.

II. BÖLÜM: PALMYRA’NIN SINIRLARI

Şurası bir gerçektir ki Zenobia’nın muktedir bir hükümdar olarak tecessüm ettiği koşullar, iki büyük imparatorluğun birbiriyle çarpışmasının yarattığı güç boşluğunun bir sonucuydu. Dolayısıyla “sınır”, Palmyra’nın hem Roma hududundaki yerini hem de III. yüzyıl ortalarında erişeceği büyüklüğün boyutlarına gönderme yapan işlevsel bir kavramdır. Bu bölümde Palmyra’nın Roma İmparatorluğu’nun kontrolüne girmesi ve imparatorluk düzeni içindeki yerini almasıyla sonuçlanan süreç irdelenecektir. Bunun askerî, politik ve toplumsal çıktılarıyla ilgili değerlendirmelerde bulunulacaktır. Dolayısıyla toplumsal hususiyetlere ilişkin açıklamalar mekânsal bir zemine oturtulacak, Suriye coğrafyasını içine alacak şekilde, Palmyra’nın nasıl bir konuma sahip olduğu değerlendirilecektir. Roma İmparatorluğu’nun kentteki varlığının derinliğine ilişkin açıklamalar için Palmyralı kimliğine temas edilecektir. Yaşananlar ve eldeki veriler bu yaklaşıma müsaade edebilecek niteliktedir.

Roma İmparatorluğu’nun sınırlarının genişleme süreci ele alındığında, Akdeniz sathında meydana gelen gelişmeler, büyük bir planın aşamalı olarak gerçekleştirildiği intibasını uyandırır. Zira olaylar arasında sarsılmaz bağlar bulunduğunu varsayarak yaşananları iki boyutlu bir sadeliğe indirgemenin cazibesine yenik düşmek çok kolaydır. Ancak gerçekte olanlar çok daha karmaşık bir tarihsel sürece işaret eder. İmparatorluğu besleyecek olan kaynakları güven altına almak, teritoryal anlamda hâkimiyet kurmaktan daha fazlasını gerektiriyordu. Askerî başarı, kaynakların sürekli olarak kontrol altında tutulmasını garanti edemezdi. Bir yandan da farklı tarihî kültürel tecrübelerle sahip topluluklara boyun eğdirmek, onları imparatorluğun bir parçası hâline getirmek gerekiyordu. Egemenlik altına alınan topraklardaki etnik unsurlar ve iktisadi koşullar daha önce görülmemiş uygulamaların hayata geçirilmesini gerekli kılabilirdi. Sonuçta Suriye’deki Roma varlığının kuruluş süreci ve egemenliğin sürdürülebilmesi yolunda atılan adımların ortaya çıkardığı kurgu ile Palmyra’nın bölgesel bir güce dönüşmesi arasında bir bağ

bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca benzer bir ilişki bölgede Roma İmparatorluğu'nun zamanla güçlenen kurumsal görünürlüğü ile asi bir kraliçeye yeterli alanı açacak olan Palmyralı kimliği arasında kurulabilir. Bu sebeple Palmyra'nın sınırları Basra'ya kadar uzanan bir hinterland önerisiyle birlikte sunulacak, kentin varlık amacı ile kenti var eden unsurlar Palmyra toplumunun kendine has özellikleri merkeze alınarak anlatılacaktır.

2.1.PALMYRA'DA ROMA HÂKİMİYETİNİN İNŞASI

Tıpkı Hellen kolonizasyon döneminde olduğu gibi Romalılar da imparatorluğun temel ihtiyaçlarını istikrarlı bir şekilde karşılayabilecek kaynakların bulunduğu sahalara yönelmişlerdi. Söz gelimi genişleyen sınırlar ve artan nüfus imparatorluğun *cura annonae*²⁴⁷ daha da arttırmış, bu durum ilk deniz aşırı fetihleri gündeme getirmiş, tahıl talebini düzenli bir şekilde karşılamak için de yeni ele geçirilen toprakların idaresine yönelik olarak özel düzenlemeler gerçekleştirilmişti.²⁴⁸ Palmyra da böylesi bir süreci tecrübe etmişti. Özellikle önce bir *polis*²⁴⁹ sonra bir Roma kolonisi olması,²⁵⁰ kentte var olan kurumların gelişimi ve dönüşümü açısından dikkatle incelenmelidir. Palmyra'daki I. ve III. yüzyıllar arasında artarak hissedilen Roma etkisi bu temel prensipler çerçevesinde gerçekleşmişti ve imparatorluğun zamanla değişen ihtiyaçları Palmyra'nın pozisyonun da yeniden tanımlanmasına sebep olmuştu.

²⁴⁷ Augustus dönemiyle birlikte kelimenin anlamı hububat (tahıl) ihtiyacını karşılamak anlamına geliyordu. Paul Erdkamp, "annona (grain)," *Oxford Classical Dictionary* (2016). <https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-----9780199381135-e-8000>. [erişim. 01.02.2022]

²⁴⁸ Sicilya ve Sardunya-Korsika gibi eyaletlerden vergiler tahılla tahsil ediliyordu. Geoffrey E. Rickman, *The Corn Supply of Ancient Rome* (Oxford: Clarendon Press, 1980), 166-169. Ayrıca Roma İmparatorluğu'nun yaşadığı tahıl tedariği ve kıtlık meselesi hakkında bkz. Gürkan Ergin, Anadolu'da Roma Hâkimiyeti: İsyanlar, Tepkiler ve Huzursuzluklar. Asia Eyaletinin Kuruluşundan (MÖ 129) Iustinianus Döneminin Sonuna Kadar (MS 565)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009), 213-217, 304.

²⁴⁹ Annie Sartre, Maurice Sartre, *Palmyre: Vérités et Légendes* (Paris: Perrin, 2016), 43-47.

²⁵⁰ Palmyra'da Zenobia'nın Palmyra'nın yönetimini kontrol altına almasından çok önce *senatör* ünvanlı kişiler yaşamıştı. Buna ilişkin epigrafik bulguları en azından Severuslar dönemine kadar götürmek yani takriben II. yüzyıl sonlarına tarihleme mümkündür. Bkz. PAT 0558. Söz konusu kitabenin tarihlenmesi hakkındaki bir değerlendirme için ayrıca bkz. Bowersock, *Roman Arabia*, 129.

Palmyra'yı Roma İmparatorluğu'nun bir sınır kenti olarak ele almak, kentin tarihinin Roma egemenliği öncesine dayandığı gerçeğini gözden kaçırmaya sebep olabilir. Nitekim Palmyra'da tespit edilen kalıntıların yoğunlukla Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait olması da kentin Roma öncesine uzanan varlığına odaklanmayı güçleştirmektedir. Buna karşılık Zenobia'nın dünyasına kendine has şeklini veren tarihsel koşullar Roma egemenliğinden önce olgunlaşmaya başlamıştır. Zenobia'dan geriye doğru üç yüzyıllık bir tarihî döneme bakmak, kültürel bağlamda kentin geçirdiği değişimi ve bununla koşut olarak ilerleyen sosyo-ekonomik dönüşümü anlamayı mümkün kılacaktır. Yine de bu yaklaşım için bilgi ve belgeler tatmin edici değildir. Dolayısıyla multidisipliner bir bakış açısına ihtiyaç vardır.²⁵¹ Bu durum Odaenathus ve Zenobia'nın Palmyra'sını anlamak için daha fazla arkeolojik veriden yararlanmaya mecbur etmektedir. Dolayısıyla bu başlık altında, kenti Roma İmparatorluğu bağlamında tanımlayabilmek için Palmyra kentinin *ileri bir karakola*²⁵² dönüşme sürecinin ele alınması gerekmektedir.

2.1.1. Suriye Roma Düzeninin Kurulması

Özellikle Akdeniz'in doğusundaki kendine has tarihsel tecrübeler, bu topraklarda Roma egemenliğinin kurulmasını sancılı hâle getirmişti. İÖ II. yüzyılda güçlü krallıkların zayıflaması korsan faaliyetlerinin fitilini ateşlemişti. Bilhassa *Apameia* Antlaşması'na giden süreçte Anadolu'daki Seleukos gücü ve nüfuzu büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştı.²⁵³ Özellikle Kilikia havalisine yönelen Pontos müdahalesine karşı girişilen mücadele ise korsan faaliyetlerinin Akdeniz ölçeğinde hızla büyümesine yol açmıştı. Öte yandan korsanlar çok uzun süredir bölgede varlık gösteriyorlardı. Öyle ki zaman zaman Hellenistik krallıkların donanmalarında görev alıyorlardı.²⁵⁴ Dolayısıyla korsanlık çok katmanlı bir sorundu. Bu bağlamda korsan ve korsanlık meselesinin çözümüne yönelik atılan adımlar, mülkiyet hakkı ve sınıfsal mücadele gibi kavramlar üzerinden Syria (Phoenice)'deki gelişmeleri okumaya olanak sağlayabilir: Artan korsanlık, mülkiyet hakkından doğan sınıfsal çatışmalar

²⁵¹ Sartre ve Sartre, *Zénobie*, 25.

²⁵² İleri karakol tanımlaması daha önce Glen W. Bowersock'a aittir. Bkz. Bowersock, *Roman Arabia*, 129.

²⁵³ Antlaşmanın koşullarıyla ilgili olarak bkz. *Polyb.* 21.45.

²⁵⁴ Ergin, "Anadolu'da Roma Hâkimiyeti, 296.

Cumhuriyet rejimi açısından katalizör etkisi görmüş, Palmyra'yı içine alan sahada yeni olasılıkları gündeme getirmişti.

Korsanlara karşı verilen mücadele yeni yaklaşımlar benimsemeyi zorunlu hâle getirmişti. İstisnai koşullar istisnai devlet adamı ve askerlerin gücünü arttırması için uygun zemin hazırlamıştı. Pompeius Magnus'un²⁵⁵ inşa ettiği olağandışı kariyer ancak böylesi tarihsel koşullarda var olabilirdi.²⁵⁶ Faulkner'e göre, Pompeius Magnus bir çeşit *doğan güneşi* ve korsanlığın yarattığı kriz ortamı onun ikbalini parlatmıştı.²⁵⁷ *Senatus*, Akdeniz'in doğusunda düzeni getirmek için Pompeius Magnus'a *imperium infinitum* (sınırsız yetki) vermiştir. Korsanlara tam anlamıyla boyun eğdirilemeyeceğini gören ünlü asker ve devlet adamı ise çareyi teslim olanlara toprak sahibi olma hakkı tanımakta bulmuştu.²⁵⁸ Roma senatosunun öncelikli çözümü ise huzuru bozduğu düşünülen korsanların bölgedeki tecrübelerini artık Roma için kullanmalarının önü açmak olmuştur.²⁵⁹ Bu politik yaklaşımının sonuçları korsanlık faaliyetlerinin en yoğun yaşandığı ve korsanların bölgeyi avucunun içi gibi bildiği Kilikia bölgesindeki değişimde gözlemlenebilir. Pompeius Magnus eski bir korsan

²⁵⁵ Plutarkhos durumun vahametini şu sözlerle ortaya koymaktadır: “Korsanların gücü, Akdeniz'in tüm kesimlerinde hissedildi, bundan dolayı, herhangi bir yere gemiyle gitmek mümkün değildi ve tüm ticaret durma noktasına geldi. Romalıların doğrulmaları ve harekete geçmeleri bundan dolayıydı. Pazarlarında yiyecek azalınca ve kıtlık belirince, denizleri korsanlardan temizlemek için Pompeius görevlendirildi,” Bkz. Plut. *Vit.* 24.

²⁵⁶ Cass. Dio 42. 20. 3.

²⁵⁷ Faulkner, *Kartalların İmparatorluğu*, 172-173. Ayrıca Pompeius Magnus'un kişiliği hakkında fikir veren bir diğer bilgi için bkz. Cass. Dio 42. 2.

²⁵⁸ Pompeius'un geliştirdiği çözümün ne denli kalıcı ve etkili olduğu sorusu, ancak korsanlık meselesi için attığı adımların ortaya çıkardığı tarihî sonuçlara bakılarak cevaplanabilir. Korsanlara yönelik olarak takınılan bu uzlaşmacı tavrın bir diğer veçhesini ise kölelik meselesi teşkil ediyordu. Şurası bir gerçektir ki köleler, Roma'nın ihtiyaç duyduğu işgücünün sağlanmasında vazgeçilemez bir kaynaktı ve korsanlar bu ucuz emeğin temininde kritik bir rol üstlenmişlerdi. Korsanlar ve Roma İmparatorluğu'nda ihtiyaç duyulan köle işgücünün karşılanmasındaki işlevleri hakkında ayrıca bkz. G.E.M. de Ste. Croix, *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*, çev. Çağdaş Sümer. (İstanbul: Yordam Kitap, 2014), 77-80, 204-205; Ergin, “Anadolu'da Roma Hâkimiyeti,” 301-312.

²⁵⁹ Korsanlarla mücadelenin hukuki zemini *lex de provinciis praetoriis* yasasıyla tesis edilmeye çalışılmıştır. Bu konuda tam bir ilerleme kat edilemeyince *lex Gabinia de piratis persequendis* isimli yasa ile Pompeius Magnus'a geniş yetkiler tanınmıştır. Böylesi yetkilerin bir askere tanınması ise cumhuriyet rejiminin yapısında belki de bir daha geri dönülemeyecek bir gedik açmıştır. Bu yasa ile devletin resmî korsanları ve hatta korsan kralları olacaktır. Tüm bu sonuçlar, Roma'da cumhuriyet ideallerinden uzaklaşıldığı ve cumhuriyeti kurumsal olarak var eden teamüllerin çeşitli gerekçelerle terk edilebileceği fikrini güçlendirmiş oluyordu. Cassius Dio, bu yetkinin fiilen fazlaca yoğunlaşmış bir gücün yasal zemine oturtulduğu yorumunu paylaşmaktadır. Bkz. Cass. Dio 42. 20.1-2.

olan Tarkondimotos’a, XIII. Antiokhos’un düşmesiyle²⁶⁰ Seleukos Hanedanlığı ile sınır olan Toroslarda bir krallık kurdurmuştu. Seleukoslar’ın İÖ 64’te ortadan kalkmasıyla da Kilikia Pedias artık Kilikia Eyaleti sınırlarına dâhil edilmişti.²⁶¹

Bir düşmanla (tampon bölgedeki krallık) müttefik olunması himaye ve rekabete dayanan dostluk ilişkisi üzerinden kontrolü Roma’nın elinde bulundurduğunun açık göstergesiydi.²⁶² Ortaya çıkan yeni durumda Tarkondimotos Krallığı,²⁶³ yönetsel olarak Suriye’nin batısından sorumluydu ve o güzergahta sınır güvenliğini tehlikeye sokabilecek olan Parthlara karşı savunmacı rol üstlenmiş görünüyordu. Tarkondimotos Krallığı, bir rakip krallık olarak imparatorluğa boyun eğdiği için müttefikler (*socii*)²⁶⁴ statüsü kazanmış oluyordu. Kilikia bölgesindeki bu istisnai durum, Syria Eyaleti’nin ve dolaylı olarak da Palmyra’nın siyasi kaderine de yön vermiş olabilir.

İÖ I. yüzyılda imparatorluk sınırlarında yaşanan tüm bu gelişmeler, savunmaya olan ihtiyacın arttığını gösteriyordu. Sınır güvenliğinden sorumlu ordunun kimliği ve yapısını da yeni ihtiyaçlara göre yapılandırılması gerekecekti.²⁶⁵ Bu gelişmelerin Doğu hududundaki yansımaları tabii olarak Palmyra’yı etkiledi. Fırat’ın etrafında şekillenen doğal sınır, Palmyra’yı stratejik olarak önemli bir dayanak noktası hâline getirecekti. *Socii* statüsünü haiz toprakların ortaya çıkışı, uzlaş çığının muştalayıcısı gibi görünse

²⁶⁰ App. Syr. 49-50.

²⁶¹ App. Syr. 49; Cass. Dio 42. 62-63. Bu konudaki benzer bir değerlendirme için bkz. Mustafa H. Sayar, “Antik Kilikya’da Şehirleşme,” *Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler I*, (Ankara 1999): 193-216; Mehmet Kurt, “Dağlık Kilikia ve Isauria’daki Kentleşme ve Sosyal Yaşam Üzerine Roma Kültürünün Etkileri,” *Historia Studies* 10/3, (2018): 131-153.

²⁶² Ronald Syme, *The Roman Revolution* (Oxford: Clarendon Press, 1939), 12-14, 29-30.

²⁶³ Mehmet Kurt, “Ovalık Kilikya’da M.Ö. I. Yüzyıl Roma Yönetim Olgusu ve Tarkondimotos Krallığı” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2011), 432.

²⁶⁴ İÖ 88 yılında Sulla’nın iktidar olduğu dönemde yaşanan *Socii* Savaşı’ndan sonra kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Kaya, *Roma’nın Afrikalı İmparatoru: Septimius Severus* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008), 16; Croix, *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*, 80; Faulkner, *Kartalların İmparatorluğu*, 164. Roma İmparatorluğu’nun genişlemesi sırasında müttefikler (*socii*) ile katılımcılar (*amici*) farklı yükümlülüklerle karşılaşmıştı. Söz gelimi *socii*ler arasında savaş mümkün değildi, bütün anlaşmazlıklar ya uzlaş yoluyla ya da Roma İmparatorluğu’nun tahkimiyle çözülüyordu.

²⁶⁵ Dirven, *The Palmyrenes of Dura-Europos*, 11-15. Roma imparatorluk döneminde yaşanan sınır problemleri ve askerî yapılanmaya ilişkin olarak ayrıca bkz. Oğuz Yarlığaş, “Principatus Döneminde Roma Devleti’nin Anadolu’da Oluşturduğu Sınır Boyunca Konuşlandırılan Lejyonlar” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 32-40.

de kısa süre sonra Palmyra'nın müsadere edilecek²⁶⁶ olması, Suriye için *Pax Romana*²⁶⁷ (İÖ 30-İS 161) döneminin kendine has koşullarda inşa edileceğinin habercisiydi.

Hızlı ve agresif bir ilerleme kaydeden Pompeius Magnus, İÖ 65 yılında Akdeniz'de korsanlara karşı giriştiği mücadeleden zaferle ayrılmış, Suriye'nin kontrolünü Romalılar adına ele geçirmişti.²⁶⁸ Tüm bu gelişmelerin seyri Suriye'de Seleukos egemenliğini sona erdiren sürecin nedenli hızlı cereyan ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla bölgede Roma'nın kurumsal olarak kalıcı varlığını inşa edebilmesi için yeterli zaman mevcut değildi. İmparatorluğun organizasyon kapasitesinin çok üzerinde bir yük ortaya çıkmış görünüyordu. Seleukos hanedanının boşluğu bu koşullar altında şehir devletleri tarafından doldurulacak, Palmyra da bu yapılanmalar arasındaki yerini alacaktı.²⁶⁹ Bir başka ifadeyle bölge, *polis* ölçeğindeki yapılara yabancı değildi. Bölgede ortaya çıkan otorite boşluğunu sadece *polis* ölçeğindeki yapıların değil, yeterli güce sahip kabilelerin de doldurmaya çalıştığı daha Seleukos hanedanının sona ermesinden önce görülür.²⁷⁰ Söz gelimi XIII. Antiokhos, Seleukos tahtı üzerinde hak iddia eden VIII. Antiokhos Gyrpos torunu II. Philippos'a karşı bir Arap emirin desteğine başvurmuştu. Rakibi de benzer bir manevrayla bir başka emirden yardım almıştı.²⁷¹

Polis ölçeğindeki yapıların yanı sıra Tarkondimotos Krallığı'nı ortaya çıkaran tarihsel tecrübe Palmyra'nın bir güç olarak yükselişi bağlamında bir tarihsel örüntüye işaret etmeye olanak sağlayabilir. İmparatorluk Suriye'deki varlığını mutlaka bölgedeki destekçilere dayandırmak zorundaydı. Bu desteğin mahiyeti Roma İmparatorluğu'nun Suriye'deki destekçilerinin müttefik olarak tanımlanmasına sebep olacak bir mahiyet kazanıyordu. Tarkondimotos örneği, imparatorluğun egemenlik kurduğu sahada -her ne kadar dostluk bağıyla kontrol altında tutsa da- kendine rakip

²⁶⁶ İmparator Augustus zamanında İÖ 59 yılında çıkarılan *Lex Iulia Repetundis* (Iuliusun Müsadere Kanunu) dur. Ayrıca bkz. Stoneman, *Palmyra and its Empire*, 27, 52.

²⁶⁷ Roma Barışı.

²⁶⁸ Peter M. Edwell, *Between Rome and Persia: The Middle Euphrates, Mesopotamia and Palmyra under Roman control* (New York: Routledge, 2008), 7-10.

²⁶⁹ Yon, *Les notables de Palmyre*, 131-164; Sartre, *The Middle East Under the Rome*, 42-43; Smith II, *Roman Palmyra*, 15.

²⁷⁰ Croix, *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*, 26, 35, 450-451.

²⁷¹ Sartre, *The Middle East Under the Rome*, 38.

bir krallığın ortaya çıkmasına razı olmaya mecbur bırakabiliyordu. Seleukoslar belki de daha ağır bir mecburiyetle yüzleşmişlerdi. Zamanla ortaya çıkacak olan politik kurgu, bölgede hudut muhafazası amacıyla yerel hanedanların güçlenmesine olanak tanıyacaktı. Palmyra da bir güç odağıydı. Bu sebeple II. yüzyıl sonundan itibaren aşamalı olarak Fırat boyunca güvenliğin sağlanmasında Palmyralılara merkezî bir rol verilmesi, imparatorluğun Suriye’de inşa ettiği egemenlik modelinin doğasına aykırı değildi.

2.1.2. Palmyra’da Roma Düzeninin Kurulması

Syria Eyaleti’nin kurulmasıyla Palmyra’nın entegrasyonu arasında ayrım yapmak gerekmektedir.²⁷² Palmyra’da oldukça karakteristik bir toplumsal yapı söz konusuydu. Hikâyenin bundan sonrası Palmyralıların imparatorluk düzeni içinde kendilerine bir yer edinmeleriyle ilgilidir. Bu hikâye temelde ve nihai olarak bir koloninin imparatorluk girişiminin merkezine dönüşmesi öyküsüdür.²⁷³ Yukarıda da ifade edildiği üzere Seleukos egemenliğinin ortadan kaldırılması çok sayıda ancak küçük güç odağının sahne almasına yol açmıştı. Nitekim Pompeius’un Kilikia’dan başlayarak kurguladığı yapı, yerel hanedanlarla iş birliğine dayanıyordu.²⁷⁴ Ortaya çıkan yeni politik durum, Palmyra’nın varlık gösterebileceği yeni bir alan açmış olmalıydı. Üstelik Suriye’nin Roma kontrolüne girmesi bazı ekonomik sonuçlar doğuracaktı. Romalıları adım adım Akdeniz’in en doğusuna doğru çeken gelişmelerin orta yerinde korsanların yer aldığına yukarıda dikkat çekilmişti. Suriye’den gelen tüccarlarla Romalı tüccarların buluştuğu önemli bir ticarî merkez olan Delos, korsan saldırılarıyla büyük yıkıma uğradığı için Syria’ya doğrudan doğruya erişmenin ticaret üzerinde canlandırıcı bir etki uyandıracığı yönünde beklentiler ortaya çıkmıştı.²⁷⁵ Bu görüşün nasıl bir tarihî zemine oturduğundan bağımsız bir şekilde Suriye’nin Roma

²⁷² Benjamin Isaac, *The Limits of Empire: The Roman Army in the East* (Oxford: Clarendon Press, 1990), 141.

²⁷³ Palmyra’yı imparatorluk düzeni içinde ele alma gayretini yansıtan modern çalışmalar için bkz. Isaac *The Limits of Empire*, 141; Potter, “Palmyra and Rome,” 271-285; Dirven, *The Palmyrenes of Dura-Europos*, 17-22; Raja, *Pearl of the Desert*, 6, 9-11.

²⁷⁴ Strab. 14.5.6.

²⁷⁵ Sartre, *The Middle East Under the Rome*, 39.

İmparatorluğu kontrolüne girmesi bölgenin Akdeniz havzasına entegrasyonu için olumlu sonuçlar doğuracaktı.

Palmyra'nın bundan sonraki süreçte, antik kaynaklarda imparatorluğun genelini etkileyen gelişmelerin bir parçası olarak anıldığı görülmektedir. Bunlardan en şöhretlisi Palmyra'nın Marcus Antonius'un sevk ettiği birlikler tarafından yağmalanması olayıdır. Olaya ait anlatıya Appianos'un *Bella civillia*'sından ulaşılmaktadır:²⁷⁶

“Kleopatra eve doğru yelken açtığında Antonius, Fırat'tan çok uzak olmayan Palmyra polisine bir atlı birliği göndererek yağmaladı ve sakinlerine karşı Romalılar ve Parthlar arasındaki sınırda olmalarından dolayı taraf tutmaktan kaçındıkları gibi önemsiz bir suçlamada bulundu. Tüccar oldukları için Hint ve Arap mallarını İran'dan getirip Roma topraklarında elden çıkarıyorlar; ama aslında Antonius'un aklındaki atlı birliğini zenginleştirmekti. Palmyralılar önceden uyarıldılar ve mallarını nehrin karşısına taşıdılar ve kendilerini kıyıda konumlandırarak, doğaları gereği mükemmel olan yaylarla kendilerine saldıracak herkesi vurmaya hazırlandılar. Atlılar şehri boş buldular. Hiçbir düşmanla karşılaşmadan ve elleri boş olarak geri döndüler,”

Appianos'un aktardıkları, Palmyralılarla Romalıların karşı karşıya gelişlerinin erken evresine ışık tutması bakımından değerlidir. Anlatılanlara göre, Marcus Antonius'a bağlı atlı birlikler Palmyra'ya bir yağma harekâtı gerçekleştirmişti. Olay hakkında değerlendirmelerde bulunmadan önce metnin birden fazla katman üzerine inşa edildiğini dikkate almak gerekmektedir. Öncelikli olarak Marcus Antonius ile Kleopatra arasındaki bağın irrasyonel taraflarına dikkat çekildiği ifade edilebilir. Dolayısıyla Appianos, Marcus Antonius'un gerekçesini “önemsiz bir suçlama” şeklinde tanımlayarak, açık şekilde Marcus Antonius'un karşısında konum almaktadır. Bunu yapması şüphesiz hiç de zor olmamıştır. Sonuçta eserini olaylardan yaklaşık iki

²⁷⁶ App. *B Civ.* 5.1.9. Söz konusu metnin Yunanca orijinal versiyonuyla İngilizce çevirisine yer veren iki önemli çalışma mevcuttur. Burada Yunanca metne sadık kalınmakla birlikte her iki İngilizce metinden de istifade edilmiştir. Karşılaştırmak bkz. Olivier Hekster ve Ted Kaizer, “Mark Antony and the raid on Palmyra: reflections on Appian, *Bella Civilia* V.9” *Latomus* 63/1, (2004): 70; *FPTZ*, 3.

yüzyıl sonra kaleme almıştır.²⁷⁷ Öte yandan bu anlatı, Palmyra'nın Roma egemenliğine girişi bağlamında bir tartışmayı tetiklemiş görünmektedir. Görüşlerden birine göre, yağma akını Palmyra'da henüz Roma egemenliğinin kurulmamış olduğuna işaret etmektedir.²⁷⁸ Diğeri ise Appianos'un bu konuda pek de güvenilir olmadığını ve ifadelerin çelişkiler barındırdığını belirtmektedir. Buna göre, atlıların elleri boş şekilde şehirden ayrılmaları imkânsızdır. Halkın yağma etmeye değer mallarının tamamını Fırat'ın öte yakasına taşınması da pek mümkün değildir. Yine aynı görüşe göre Appianos, Marcus Antonius'un politikasına yönelik itirazını Palmyra'yı yağmalamanın yersizliği üzerinden dile getirmek istemiş olmalıdır.²⁷⁹

Her iki görüş üzerine değerlendirmelerde bulunmak için Suriye ve Anadolu'yu etkisi altına alan ve Parthlarla Romalılar arasındaki gerilime değinilebilir. Öncelikle taraflar arasındaki rekabetin hangi koşullar altında çatışmaya dönüştüğünü kısaca açıklamak gerekmektedir. İÖ 52'de Suriye üzerine kapsamlı bir Parth saldırısı cereyan etmişti.²⁸⁰ Bununla birlikte İÖ 41'e değin Fırat'ın batısına uzanan dikkate değer bir Parth akını gerçekleşmemişti. Anlaşılan o ki başlangıçta Parthlar, Roma İç Savaşı'nı kazanıma çevirmek yönünde proaktif bir politika izlemek yerine "bekle-gör" politikası benimsemişlerdi.²⁸¹ Bu sırada Caesar'ın ölümünden sonra payına Doğu'nun zengin toprakları düşen Marcus Antonius, Parthların bu bekleyişinden sefer hazırlıkları yapmak için istifade etti. Asia'dan ağır vergiler topladı ve VII. Kleopatra ile Tarsus'ta bir araya geldi. Kleopatra sadece para desteği sağlamadı, Marcus Antonius'un emrine Mısırlı birlikleri de verdi.²⁸² Buna karşılık Parth saflarında taraf değiştirenler de vardı. Festus'a göre İç Savaş'ın kaybeden tarafında yer alan Labienus, Parthlarla birlikte

²⁷⁷ App. *Pref.* 7.24, 15.62. Appianos, yaklaşık olarak 90-95 yılları arasında Syria Eyaletine komşu *Aleksanderia* kentinde doğmuştur. Aristokrat bir aileye mensup olduğu bilinen Appianos, ayrıca Roma vatandaşlığına da geçmiştir. Roma'da üst düzey kamu memurluğu görevlerinde bulunduğu bilinmektedir.

²⁷⁸ Sartre, *The Middle East Under the Rome*, 43-44.

²⁷⁹ Hekster ve Kaizer, "Mark Antony and the raid on Palmyra," 79.

²⁸⁰ Cass. Dio 40.28.1.

²⁸¹ App. B *Civ.* 4.8.59, 63; 11.88; 12.99; Muzaffer Demir, "Marcus Antonius'un Parthia Savaşı'nın (MÖ 40-33) Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bazı Değerlendirmeler," *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* 24, (2019): 152-153.

²⁸² Plut. *Vit.* 51; Demir, "Marcus Antonius'un Parthia Savaşı," 153.

hareket ediyordu.²⁸³ Cassius Dio'ya göre Labienus, Romalılarla Parthlar arasındaki gerginliği tırmandırıyordu.²⁸⁴ Parth Hükümdarı II. Orodes, kendisine sığınmış olan Romalılardan yararlanmak ve belki de onların düşmanlarına karşı duydukları hislerden devşirdiği sadakati yitirmemek için Labienus'a Suriye ve Anadolu üzerine gönderdi. Böylece Parth ülkesine doğru gerçekleşecek Roma saldırısının lojistik ayağını sekteye uğratmayı ve bazı Roma garnizonlarının saf değiştirmesini sağlamayı umuyordu.

Labienus ve Pacorus komutasındaki Parth ordusunun ilk hedefi Anadolu olmuştu.²⁸⁵ Hızlı ilerleyişleri Apamea'daki güçlü Roma garnizonu tarafından durdurulduysa da Labienus'un Romalılara gönderdiği mesajlar askerlerin taraf değiştirmesini sağladı. Böylece Antiocheia'ya giren Labienus, Klikya'yı işgal etti.²⁸⁶ Batıya doğru harekâtını sürdürerek Lydia ve Ionia'yı ele geçirdikten sonra kendisini imparator ilan etti. Marcus Antonius'un İÖ 39'da sevk ettiği birlikler kısa sürede Labienus'u Anadolu'dan çıkardı ve taraflar nihai bir çarpışma için Torosların güney doğusunda karşı karşıya geldi. Böylece Labienus yenilgiye uğradı²⁸⁷ ve Parth kuvvetleri Amanos havalisinde tutunamayarak çekilmek zorunda kaldı. Pacorus ise Syria'daki varlığını büyük ölçüde korumayı başarmıştı. İÖ 38'de ise Suriye'de Gindaros Dağı havalisinde Roma ordusu Ventidius komutasında zafer elde etmiş,²⁸⁸ böylece Suriye'deki Roma egemenliğini kalıcı şekilde tesis edilmişti.

Tüm bu yaşananlar Suriye'deki hatta Anadolu'daki Roma egemenliğinin İç Savaş'ın gölgesinde, büyük bir politik belirsizliğin ortasında inşa edildiğini göstermektedir. Zira uzun süredir Roma, politik bir kırılmanın eşiğindeydi. Siyasi düzlemdeki tartışmalar ya iç savaşa dönüşüyor ya da böyle bir ihtimali sürekli olarak bünyesinde barındırıyordu. İmparatorluğun uçsuz bucaksız topraklarına çeşitli statülerle eklemlenen yerel güçler, şehirler ya da krallıklar bu gündemden

²⁸³ Labienus'un motivasyonu ve kimliği hakkında bkz. Ronald Syme, "The Allegiance of Labienus" *JRS* 28/2, (1938): 113-124; Demir, "Marcus Antonius'un Parthia Savaşı," 153. Labienus'un Parth saflarına geçmesi için ayrıca bkz. Fest. *Brev.* 18.

²⁸⁴ Cass. Dio 48.24-26, 28.

²⁸⁵ John Curran, "The Ambitions of Quintus Labienus 'Parthicus'" *Antichthon* 41, (2007): 33-35; Demir, "Marcus Antonius'un Parthia Savaşı," 154.

²⁸⁶ Plut. *Vit. Ant.* 18; 30.

²⁸⁷ Plut. *Vit. Ant.* 33.

²⁸⁸ Plut. *Vit. Ant.* 33-34.

etkilenebiliyorlardı.²⁸⁹ Dolayısıyla hem Parthlar hem de Romalılar açısından hudut hattı boyunca hüküm süren yerel güç odaklarının sadakatini test eden bir süreç yaşanmıştı.²⁹⁰ Öyleyse Appianos'un ifadeleri dikkate alınacak olursa, Palmyralıların taraflarını açık şekilde belli etmemiş olmaları Romalılar adına sanıldığıının aksine “önemsiz bir suçlama” dan daha fazlasını ifade etmiş olabilir. Politik gelişmeler ekseninde, Palmyra'nın Roma toprağı olup olmadığı konusunda, Appianos'un ifadelerinden bir uzlaşa çıkarmak mümkündür.

Appianos tarafından aktarılan bütün hikâyenin doğru olduğunu varsayalım. Her ne olursa olsun bu değerlendirme, Pompeius'un düzenlemeleriyle ortaya çıkmış politik atmosferi yansıtmak zorundadır. Dolayısıyla Roma egemenliğinin yerel hanedan ve diğer güç odaklarına dayanmak zorunda kaldığı bir politik yapıyı göz ardı etmek mümkün değildir. Öte yandan Seleukos hanedanının tasfiye süreci kapsamında Roma egemenliğinin Parth hududuna doğru ne kadar görünür hâle geldiğini, sadece bu anlatıdan hareketle, mutlak şekilde tasvir etmek neredeyse imkânsızdır. Zira kayıtlar bu konuda oldukça ketum davranmaktadır. Sonuç olarak Marcus Antonius'un sevk ettiği birliklerin Palmyra'yı yağmaladığı hikâyesinden yola çıkarak, Palmyra'yı Roma hâkimiyetinin dışındaki sahada kaldığını ifade etmek güçtür. İÖ I. yüzyıl sonları, Roma - Parth serhaddinde sınırların çarpışma ve çatışmaların getirdiği askerî, politik ya da bir idari ezberle belirgin hâle geldiğini düşünmek için henüz çok erkendir.

Yağma meselesinin bir başka veçhesi daha vardır. Romalıların genel olarak Doğu, özel olarak Anadolu ve Suriye ile kurdukları ilişkilerin tarihsel eksenini bölgenin ganimet kaynağı olarak görülmesi belirlemişti. İÖ II. yüzyılın başlarından itibaren çeşitli sebeplerle Anadolu'ya gelen Romalı generallerin büyük bir servetle buradan ayrıldığı görülmektedir.²⁹¹ Anadolu ve Suriye'nin kişisel ikbal ve politik çıkarlar yolunda ganimet kaynağı olarak algılanmasına yönelik hatıraların Marcus

²⁸⁹ Cassius Dio; Ceasar ile Pompeius hiziplerinin bağlı krallarla kurdukları haraç ilişkisi üzerinden mücadelelerini finanse etme gayretlerini çeşitli yönleriyle ele almaktadır. Yaşananlar adeta imparatorluk arazisinin haraç toplama yoluyla yağmalandığı izlenimi uyandırmaktadır. Bkz. Cass. Dio 41.63; 42.6.3. Konuyla ilgili daha kapsamlı bir değerlendirme için ayrıca bkz. Ergin, “Anadolu'da Roma Hâkimiyeti,” 155-156.

²⁹⁰ Roma'nın Anadolu üzerindeki egemenliği ve Syria'ya uzanan yolların kontrolünün tesisi hakkında bkz. Stephen Mitchell, *Anatolia. Land, Men, and Gods in Asia Minor I, The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule* (Oxford: Oxford University Press, 1995), 9, 123

²⁹¹ Ergin, “Anadolu'da Roma Hâkimiyeti,” 49-50.

Antonius'un teşebbüsünü gerçekleştirdiği dönemde (İÖ 44-38) korunduğunu düşünmeye engel herhangi bir sebep yoktur. Bu noktada Roma'nın Palmyra'daki egemenliğine ilişkin erken izler takip edilebilir.

*Regio*²⁹² *Palmyrena* 'nın kuruluş dönemi I. yüzyıla tesadüf eder.²⁹³ Principatus Dönemi'nden önce Roma senatosu tarafından atanan valiler, Augustus (İÖ 27) tarafından pratik nedenlerle tercih edilmemiştir. Bundan sonra eyalet yönetimini tayin etme yetkisi tatbikatta imparatora geçmiştir. Senatör sayısında düşüş yaşanması, senatörlerin eyaletlerden mülk edinerek zenginleşmesi gibi nedenler ve zaman içindeki gelişmeler senatonun giderek itibarını yitirdiğini gösteriyordu. Augustus'un, *tribunicia potestas*²⁹⁴ ve *imperium proconsulare*²⁹⁵ ile *imperium proconsulare maius* gibi sonsuz bir yetkiyle donanmışken orduyu ve yeni eyaletlerin görevlilerini atama yetkisini devretmesi için herhangi bir gerekçe mevcut değildi. Bu yetkilerin imparatora ait olması Roma senatosu, zamanla profesyonel memurların yer aldığı, imparatorun her yaptığına onaylandığı ve uygulandığı bir kurum hâline dönüştürecekti. Tüm bu idari tasarrufların sonucunda yeni bir eyalet türü çıktı ve Roma eyaletleri farklı iki ayrı isimle tanımlanabilir hâle geldi: *senatus eyaletleri* ve *imperator eyaletleri*.²⁹⁶

Syria Eyaleti, monarşi döneminin ilk eyaletleri arasında yerini aldı. Bu stratejik hamle özellikle de doğudaki eyaletlerin bölünerek yönetilmesi üzerinde daha çok etkili oldu. Syria'nın tamamı *territoria* denilen idari ünitelere bölündü. Her bir *territorianın* kontrolüne bir kent bırakılmıştı. Çok sayıda küçük köylere yayılmış olan topraklarda yaşayanların varlık amacı kentlileri ayakta tutabilmektir. Sosyal veya ekonomik açıdan bağımsız merkezler değillerdi. Bu yapı içinde Palmyra, bölgedeki kervan ticareti üzerinde elde ettiği denetleme ve himaye gücü sayesinde büyük bir ekonomik kapasiteye erişecekti.²⁹⁷

Palmyra, karakteristik mimarisi ve yerleşim tipolojisiyle bir *polis* örneği sunar. Hellen kentlerinin ortak özellikleri göz önünde bulundurulduğunda diğer eyaletler gibi

²⁹² Bölge.

²⁹³ Edwell, *Between Rome And Persia*, 41-42.

²⁹⁴ Tribun meclisi.

²⁹⁵ İmparatorluk eyaletlerinin valileri atama yetkisi.

²⁹⁶ Kaya, *Septimius Severus*, 22; Stoneman, *Palmyra and its Empire*, 53.

²⁹⁷ Rostovtzeff, *Caravan Cities*, 29-31, 35; Croix, *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*, 170-171.

Palmyra'nın da bir süre (17-19) özerk bir yönetim anlayışını sürdürdüğü görülmektedir.²⁹⁸ Ancak Hellenistik Krallıklardan ele geçirilen Doğu'daki bazı kentlerde alt sınıfların Suriyeli, seçkinlerin ise Hellen olduğu bir toplumsal yapıyla karşılaşılır. Bu nedenle Palmyra'nın, Roma'ya bağlı kalacağı dönemde Hellen köklerinin izlerine rastlamak mümkündür.²⁹⁹ Roma ile olan dostluğunu sürdürme ve kenti mamur etme konusunda gösterdikleri büyük gayret, Romalı erdemleriyle benzerlikler göstermektedir. Doğu'nun Batı hegemonyası altına girmekte isteksiz davrandığı savı³⁰⁰ genel olarak kabul görmektedir. Öte yandan süreci merkez-çevre ilişkisi ekseninde ele alan tarihçiler,³⁰¹ Doğulu toprakların bir anlamda imparatorluğa uyum sağlama iradesi gösterdiğini ortaya koymaktadır.³⁰²

II. yüzyıl sonuna gelindiğinde politik gelişmelerin motive ettiği idarî tasarrufların Syria'nın kaderi üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Syria Valisi Pescennius Niger'in imparatorluk tahtında hak iddia etmesi üzerine Septimius Severus'a karşı giriştiği iktidar mücadelesi³⁰³ ve bu mücadelenin doğurduğu sonuçlar bu bağlamda ele alınabilir. Pescennius Niger, imparatorluğun doğusundan ve Doğulu rakiplerinden aldığı destekle imparatorluk iddiasında bulunmuştu. Özellikle Syria Eyaleti'nin başkenti Antiocheia kenti Pescennius Niger'e destek vermişti. Daha önce Syria'da görev yapmış Septimius Severus bölgeyi iyi tanıyor olmalıydı. Üstelik eşi Iulia Domna, Emesalıydı.

İç savaşa son verdikten sonra ilk iş olarak Pescennius Niger'e yardım eden kentleri cezalandırmaya girişti. Bölgede en ağır darbeyi Antiocheia aldı. Zira Niger'in ordusunun ikmalinde Antiocheia kritik rol oynamıştı. Kent birçok ayrıcalığını

²⁹⁸ Michał Gawlikowski, "Gods and temples of Palmyra," *Miscellanea Anthropologica et Sociologica* 15/3, (2014): 76-77; Carlo Celentano, "Palmyrenes abroad: traders and patrons in Arsacid Mesopotamia," *Phasis* 19, (2016): 33.

²⁹⁹ Croix, *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*, 205; 440-442.

³⁰⁰ Edward W. Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları* (İstanbul: Metis Yayınları, 1999), 102.

³⁰¹ Smith II, *Roman Palmyra*, 2.

³⁰² Özellikle kervan ticareti üzerine çalışmalarıyla tanınan Michael Rostovtzeff ve Michał Gawlikowski de Akdeniz dünyasının doğusundaki yaşanan bu eşi benzeri görülmemiş gelişmelerden kervan kentleri arasında bilhassa Palmyra'nın etkilendiğini vurgulamakta ve gelişmeleri bu bağlamda ele almaktadır.

³⁰³ Bu konudaki gelişmeler Mehmet Ali Kaya tarafından tafsilatlı bir şekilde ele alınmıştır. Bkz. Kaya, *Septimius Severus*, 153-172.

yitirdi.³⁰⁴ Bu amansız tedhiş hareketi hem kişisel iktidarını pekiştirecek hem de merkezî iradenin kudretini ortaya koymak için uygun bir güç gösterisine dönüşecekti. 194'te Suriye'ye gelen Septimius Severus, tüm bu süreci yerinden yönetti. Eyaleti Syria Koele (kuzey) ve Syria Phonike (güney) olarak ikiye ayırdı. Laodikeia, Syria Koele'nin başkenti; Tyros ise Syria Phonike'nin başkenti ilan edildi.³⁰⁵ Her iki kent de iç savaş sırasında Nîger'e destek vermemiş olduğu gibi Nîger'e destek olan kentlerle (Antiocheia ve Berytus) ihtilaf hâlindeydi. Dolayısıyla dikkate değer ölçüde politik kaygılarla belirlenmişti. İmparator, idari düzenlemeler kapsamında bir şekilde ailesiyle ilişkili kişileri önemli pozisyonlara getirmişti. Kişisel iktidar mücadelesini gözetecek bazı idari kararlar almıştı.³⁰⁶ Buna karşılık Suriye'nin tamamını içine alan idari yaklaşımda askerî ihtiyaçların gözetildiği, hatta yapılandırma arzusunun askerî ihtiyaçlara cevap verme amacından beslendiğini ifade etmek gerekmektedir.³⁰⁷ Nitekim *legio III Gallican*ın bileşeni olduğu anlaşılan bir *cohors* yapılan bu düzenlemeler kapsamında Palmyra'ya konuşlandırılmıştı.³⁰⁸ Tüm bu yapılandırma gayreti, iktidar mücadelesinin çok uzağındaymış gibi görünen bu toprakların her an merkezî güç odaklarının çarpışma sahasına dönüşebileceğini göstermektedir.

Marcus Aurelius Severus Antoninus Augustus (=Caracalla) dönemiyle (212-217) birlikte imparatorluk hudutlarında işleyişin, düzenin değiştii görölür. Caracalla dönemindeki birtakım hukuki ve ekonomik düzenlemelerle (*constitutiones*)

³⁰⁴ SHA *Sep. Sev.* 9.

³⁰⁵ Anthony R. Birley, *Septimius Severus: the African Emperor* (London: Routledge, 1999), 112-114; Kaya, *Septimius Severus*, 178-179.

³⁰⁶ Cass. Dio 45.8.4-55. 23.2. Septimius Severus kendisine karşı Nîger'in yanında olan kentleri cezalandırmıştır. Bu cezalardan nasibini alan Syria Eyaleti'nin başkenti Antiokheia (kome) köy statüsüne düşürülmüştür. Syria Koele'nin yeni başkenti ise imparatora daha sadık bir kent olan Laodikeia olur. Antiocheia bu cezayı 202 yılına değin çekmiştir. Öte yandan kent *Tetrarkhia* dönemine gelindiğinde imparatorluk için yeniden başkent statüsü kazanmıştır. Ancak kentin merkezî imparatorluk iradesine karşı muhalif tutumu çeşitli vesilelerle daha sonraki dönemlerde devam etmiştir. Bkz. Fergus Millar, *The Emperor in the Roman World (31 BC- AD 337)* (London: Duckworth, 1977), 48-50; Ergin, "Anadolu'da Roma Hâkimiyeti," 562.

³⁰⁷ Mehmet Ali Kaya'nın tespitlerine göre, Palmyra'yı da içine alan Syria Phoenike'nin yönetimi Raphanaea'da konuşlu *legio III Gallican*ın *legatusuna* bırakılmıştı. Bkz. Kaya, *Septimius Severus*, 234.

³⁰⁸ Kaya, *Septimius Severus*, 234.

eyaletlerde (*provincia*)³⁰⁹ yaşayan halklara yeni bir hukuki statü kazandırılmıştı. Söz konusu düzenlemeler *Constitutio Antoniniana* adıyla anılmakta ve Caracalla'nın en önemli icraatı olarak görülmekteydi. Caracalla'nın emirnamesiyle birlikte Roma sınırlarında yaşayan tüm özgür kişilere böylece yurttaşlık hakkı tanınmıştı.³¹⁰ Daha önce, *Principatus* döneminde, Roma toprakları dışında bırakılan yurttaşlar da Romalı olma hakkına nail görülmüş, böylece Roma vatandaşlık hukukunun bilinirliği daha da artmıştı. II. yüzyıl özellikle Traianus dönemiyle birlikte Roma İmparatorluğu'nun sınırları doğuya doğru genişletilmeye çalışılmış³¹¹ olması bu hukuki gelişmelerden Suriye'nin de etkilenmesini sağlamıştır. Söz konusu hukuki düzenlemeler eyaletler bağlamında ele alındığında, bazı kazanımlar sağlanmış olmasına karşılık bazı hak kayıplarının yaşandığı da görülür.³¹² Bazı kentler bu dönemde imparatorluk eyaletleri hâline gelmiştir. Bürokrasinin gereğini yerine getirecek idari ve malî denetimi sağlayabilecek yeni memur atamaları yapılmıştır. Buna en güzel örnek olan Gaius Plinius Caecilius Secundus gösterilebilir.

Genç Plinius, *cursus honorum*'una *decemviri stlitibus iudicandis* olarak başlamıştır. Ardından Parthların yaşadığı coğrafyaya en yakın bölge olan Syria'daki bir lejyonda *tribunus militum* olarak devam etmiştir (82). Almış olduğu hukuk ve retorik eğitimini icra edebileceği kariyerinin bir diğer basamağında ise *quaestor* (2 yıllığına) olmuştur. Daha sonra sırasıyla *cursus honorum*'una *tribunus plebis* (92); *praetor* (1 yıllığına); *praefectus aerarii militaris*; *praefectus aerarii Saturni*; *legatus Augusti pro praetore Ponti et Bithyniae* gibi görevler alarak devam etmiştir. Bu

³⁰⁹ *Provincia* (eyalet): Roma topraklarında Diocletianus (235-284)'un *tetrarkhia* (Dörtlü yönetim)'sına kadar Roma İmparatorluğu'nun İtalya yarımadası dışında kalan topraklarının dışında tatbik ettiği bu ilhak sistemi için adlandırılan en büyük idari birimdir. Knidos ve Delphi'de bulunan Roma kanunlarının Yunanca çevirilerinde, *provincia* ifadesi kimi zaman yerini *eparkheia* kelimesine bırakmaktadır. Asya, Makedonya, Afrika gibi topraklar Roma'ya dâhil edildikten sonra ise *provincia* terimi yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. Andrew Lintott, *Imperium Romanum: Politics and Administration* (Oxford: Routledge, 1993), 23.

³¹⁰ Çelgin, "Constitutio Antoniniana'nın," 172; Croix, *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*, 572; Lavan, "The army and the spread of Roman citizenship," 33-38.

³¹¹ Traianus zamanında Parthlarla olan mücadelesinde doğuda yer alan birlikten destek almıştır. Hatta bu galibiyetinin bir sonucu olarak Roma senatosu, *Parthicus Maximus* ünvanı vermiştir. Bkz. Yarlgaş, "Principatus Döneminde," 3.dn.4.

³¹² Traianus zamanında statüsünün değiştiğini ve Palmyralı olup Ulpîi *gens* ile ilişkili olan dört ailenin arasından yalnızca birinin *equester* sınıfına dahil olduğu belirtilmektedir. Sartre, "Syrie et d'Arabie sous le Haut-Empire," 244.

örnekten hareketle Roma İmparatorluğu'nun I. ve II. yüzyıldaki kurumlarına, eyalet politikasına ve memuriyetlerine bakacak olursak, dış tehlikelere açık ve yayılcı politikası bürokratikleşmeyi hızlandırmış görünmektedir.

Bundan sonraki süreçte Palmyra'nın aşamalı olarak Parth ve Sâsâni sınırındaki ehemmiyeti artmıştır. Süreç Palmyra bağlamında ele alındığında bazı noktaların üzerinde durulması gerekmektedir. Palmyra'nın idari ve askerî ehemmiyeti öncelikle ticari faaliyetler açısından hayati bir öneme sahip olmasından ileri geliyordu. İmparatorluğun doğu sınırlarından giren kervanların kullandığı ticaret güzergâhı sürekli olarak çöl göçebelerinin tehdidi altındaydı. Palmyra ise bu kervan ticaretinin geleneksel olarak kullanıldığı yolların kesişim noktasında yer alıyordu. Bu hususiyet Palmyra'da konuşlu, kervanları güvende tutmaya matuf yerel bir askerî birliğe olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştı.

Modern araştırmacılardan Eivind Heldaas Seland³¹³ da bu noktadan hareketle özellikle III. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Palmyra'nın özel bir statüye kavuştuğuna işaret etmekte, *eirenes strategosluğunun* Palmyra'da teşkilatlandırılmasını bu bağlamda ele almaktadır.³¹⁴ *Eirenes strategosluğu* imparatorluk sınırları dâhilinde ticari ehemmiyetiyle öne çıkan Smyrna ve Palmyra'da ihdas edilmiş³¹⁵ ve *stratēgoslar* öncelikle askerî sorumluluklarla donatılmışlardı. Ancak imparatorluğun doğusunda hızla değişen jeopolitik kurgu, Palmyra'nın ve Palmyralıların üzerindeki sorumluluğu arttırmış, bölgedeki ticari faaliyetler için güvenli ve istikrarlı bir ortam sağlama hedefinin ötesine geçen bir gayreti ortaya koymaları beklenmişti. Roma İmparatorluğu ile Sâsâni İmparatorluğu'nun çarpışma

³¹³ Eivind Heldaas Seland, *Ships of the Desert and Ships of the Sea: Palmyra in the World Trade of The First Three Centuries CE* (Wiesbaden: Harrassowitz, 2016), 12-19.

³¹⁴ Palmyra, Hadrianus'un 129'daki ziyaretinden sonra *civitas libera* statüsü ile bağımsızlığını geri aldığı gibi görüşler söz konusudur. Javier Teixidor'un yanlısını tekrar eden Fergus Millar daha sonra bu yanlışı düzelterek Palmyra'nın bağımsız bir kent olmadığını altını çizmektedir. Ayrıca 260 ile 270'li yıllarda bulunan yazıtlar bu durumun tam tersine Palmyra'nın bir *colonia* kenti statüsünde olduğunu kanıtlamaktadır. Bkz. Millar, *The Roman Near East*, 230.

³¹⁵ *SEG VII* 138-139. İki şehirde kullanımı birbirinden farklı olsa İmparatorluk sınırları için bu pozisyon yalnızca bu iki kentte kullanılmıştır. Bkz. Çağ, "Roma İmparatorluk Dönemi," 79.

sahasında yer alan Palmyra, bu noktada Roma'nın bir parçası olmaktan çok *de facto* müttefiki olarak hareket etmek zorunda kalmıştı.³¹⁶

Özellikle Kızıldeniz, Hint Okyanusu ve Palmyra bölgesinin ticareti üzerine yoğunlaşan Seland, III. yüzyılın son çeyreğinde Sâsânilerin baskısı karşısında Roma İmparatorluğu'nun Palmyra'nın sağladığı askerî desteğe ihtiyaç duymasının fiili bir durum meydana getirdiğine işaret etmektedir.³¹⁷ Öyleyse ticari değil, politik ve askerî gelişmeler Palmyra'nın imparatorluğun doğusundaki pozisyonunun yeniden tanımlanmasına sebep olmuştur. Nitekim Roma İmparatorluğu'nun ticarî faaliyetler üzerinde etkili bir denetim mekanizması kurduğu, askerî ve idari tasarruflarının temelinde ticari faaliyetlerin düzenlemesi arzusunun yattığı yönündeki yargılar günümüzde büyük ölçüde sorgulanmaktadır.³¹⁸ Gerçekten de böylesi bir gayretin Antik dünyanın koşulları içinde ne ölçüde ortaya konulabileceği hususu şüpheli olmakla birlikte, bölgenin politik anlamda imparatorluklar arası rekabet sahası hâline gelmesi yani askerî öneminin artması Palmyra'nın sahip olduğu stratejik durumu etkilemiştir.

III. yüzyılda yaşanan büyük kriz ise merkezî bir iradeyle değil, dışarıdan bir zorlama ile eyaletler ve eyaletlerdeki yöneticiler üzerinde dönüştürücü bir etki uyandıracaktı. III. yüzyıl krizinin bir diğer yönü buydu. İmparatorluk yetkesinin yerel güç odaklarıyla paylaşılması zorunlu hâle gelmişti. Bu, bir anda alınmış bir karar değildi. Zamanla geliştiğine dair bazı ipuçları mevcuttur. Ele geçen yazıtlarda³¹⁹ hem *strategos* ve *duoviri*³²⁰ olarak görevlendirildiğine yer verilmektedir. Örneğin, Septimius Varōd'un yaklaşık olarak 260/262 civarında bu görevi üstlendiği bilinmektedir.³²¹ Diğer bağlı eyaletlere benzer şekilde ve aynı dönemde Palmyra'da da bu ünvanlara sahip idarecilerin görev yapıyor olması, kentin statüsü hakkında

³¹⁶ Konu hakkındaki detaylı tespitler ve açıklamalar III. Bölümde paylaşılmaktadır.

³¹⁷ Eivind Heldaas Seland, "Palmyrene Long-distance Trade: Land, River, and Maritime Routes in the First Three Centuries CE," *The Silk Road: Interwoven History* 1, ed. Mariko Namba Walter (Cambridge 2015), 102-105.

³¹⁸ Gary K. Young, *Rome's Eastern Trade: International Commerce and Imperial Policy, 31 BC-AD 305* (London: Routledge, 2001), 1-2.

³¹⁹ PAT 0288=CIS 3942. 267 yılına (*Xandikos* 577) ait bu yazıtta Odaenathus *strategos* olarak tanıtılmaktadır.

³²⁰ İki kişiden oluşan yargıçlık ya da yöneticilik makamı.

³²¹ Harald Ingholt, "Varia Tadmorea," *Palmyre. Bilan et perspectives* (Strasbourg: Université de Strasbourg, 1976): 135.

önemli bir veridir. Modern tarihçiler kentte görev yapan bu idarecilerden hareketle Palmyra'nın Roma İmparatorluğu'na tabi (koloni) bir kent olduğu yönünde değerlendirmelerde bulunmaktadır.³²² Bu görüşü yazıtlarla desteklemek de mümkündür.³²³

Siyasi entegrasyonu arttırmaya dönük atılan bu adımların³²⁴ ortaya çıkardığı yeni toplumsal kurgu, bir bakıma Zenobia'nın hangi iklimin içinde “kraliçe” olduğunun anlaşılmasına yardımcı olabilir. *Status, cives Romani* ve *nomen gentile* gibi hukuki kavramların Palmyralı Zenobia'yı nasıl etkilediği sorusu bu aşamada önem kazanmaktadır.³²⁵ Bu sosyal entegrasyon girişimi ile Roma İmparatorluğu'nun uzak sınırlarında, Palmyra'da, bir ailenin varoluş mücadelesi ve imparatorluk erkine karşı harekete geçişi arasında tarihî bir bağ kurulabilir. Bir başka ifadeyle idari tasarrufların toplumsal düzlemdeki yansımalarına temas etmek gerekmektedir. Zira imparatorluğun parçası olarak kendilerine has bir “Palmyralı” kimliği inşa edememiş olsalardı, Odaenathus ve halefi Zenobia'nın politik ve askerî zaferleri mümkün olmayacaktı.

2.2.PALMYRA'NIN VE PALMYRALI KİMLİĞİNİN İNŞASI

Kervan kenti olarak Palmyra'yı etkileyici kılan unsurların, İÖ I. yüzyıla ait kaynaklara ait anlatılarda *zımnen* ortaya konulduğu görülür. Bu çetrefilli bir anlatım gibi görünebilir. Ancak kaynaklarda olana değil, olmayana odaklanıldığında Palmyra'nın bir ticaret merkezi olarak ortaya çıkışı daha istisnai bir hikâye sunar. Şöyle ki Isodrorus, Strabon ya da Plinius kentin ticari ehemmiyeti hakkında hiçbir bilgi vermez. Kaynaklarda Palmyra kervanlar için bir vaha değildir. Sadece askerî mücadelelerde karşımıza çıkan, hayati ehemmiyeti haiz olmayan bir iskân merkezidir. Bu hususiyet birkaç yüzyıl içinde kentin bir karavan ticareti merkezine dönüşmesini daha önemli hâle getirmektedir. Bölgeden geçen yollar arasında Palmyra güzergâhını

³²² PAT 0761; PAT 1415; Sartre, “Palmyre, cite grecque,” 394; Hartmann, “Das palmyrenische,” 355; Yon, *Les notables de Palmyre*, 9-56.

³²³ PAT 0278; CIS 3932.

³²⁴ Dönemin yazarlarından Cassius Dio, *Constitutio Antoniniana*'nın çok geniş bir sahada uygulamaya konulmasını gelir vergisini arttırmak gayesiyle olduğu yönünü vurgulayarak, emirnamenin biraz da ekonomik gerekçelerle hayata geçirildiğini ifade etmektedir. Çelgin, “Constitutio Antoniniana'nın,” 172.

³²⁵ Athanassios D. Rizakis, “Anthroponymie et société: les noms romains dans les provinces hellénophones de l'Empire,” *Roman Onomastics in the Greek East, Social and Political Aspects*, ed. A. D. Rizakis (Proceedings of the International Colloquium on Roman Onomastics Athens, 7-9 September 1993) *Meletemata* 21 (Athens 1996), 11-14.

öne çıkaran ne olmuştu? Palmyra nasıl bir kervan kentine dönüşmüştü? Bu soruların cevapları Palmyra'nın sahip olduğu insan kaynağında gizlidir. Yüzyıllar içinde ortaya çıkan toplumsal kurgu, Palmyra halkının göçebe kökenleri, kültürel benliklerine işleyen organizasyon becerisi onları çölleri aşma dirayetine sahip tüccar bir halk hâline getirmişti. Palmyra zengin su kaynakları ve verimli topraklarıyla olduğu kadar Suriye'de istisnai toplumsal kurgusu ve insan kaynağıyla da temayüz etmişti.³²⁶ Bu başlıkta Palmyra halkının hikâyesi bu tarihsel vurgu ile anlatılacaktır.

Palmyra'ya ev sahipliği yapan bir anlamda onu var eden çöl, gündelik hayat pratiklerine yön veriyordu ve egemen kültürün eşsiz doğasını şekillendiriyordu. Palmyralılar, İpek Yolu'nun doğal sakinleri olarak kervan ticaretinin içinde büyüüp gelişmişlerdi. Palmyra'nın keçi çobanları, kervan sürücüleri, dokumacıları, baharat tüccarları ile Roma İmparatorluğu'nun müttefiki ve tedarikçisi olacaktı.

Palmyra, herhangi bir abartıdan arındırıldığında bile çöldeki bir vaha olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla Palmyra'nın doğası, şehrin sosyolojik kurgusuna ve tabii olarak şehirdekilerin politik eğilimlerine tesir etmiştir. Doğanın şehir ve halkı üzerindeki tesirini daha sarıh şekilde gözler önüne sermek için basit bir ayrıma gitmek mümkündür. Palmyra'yı bir "vaha" kılan "çölün ortasında" yer almasıdır. Bir başka ifadeyle şehir olmak için yeterli imkânlarla sahiptir. Ancak bu imkânları değerli kılan çöllere kaplı bir coğrafyada bulunmasıdır. Dolayısıyla şehrin özünden çölü, şehirlilerin özünden de çölde yaşayanları (göçebeleri) çıkarmak imkânsızdır.³²⁷ Bu bağlamda Palmyra halkını tanımlamak için *scenitae* (çadırdaki yaşayan) tabiri değerlidir. Zira tarihsel olarak hem çadırdaki yaşayan hem de kasaba veya şehirlere yerleşenleri ifade etmek için *scenitae* tabirine başvuruluyordu.³²⁸ Palmyralıların kültürel belleğinde yer etmiş olan göçebe hayatı aslında binlerce yıllık yaşam pratiğinin bir sonucuydu. İzleri Roma egemenliğinden çok daha öncesine, Amurru Göçlerine değin sürülebilmektedir.

Amurru Göçleri (İÖ III. binyıl sonu ile II. binyıl başı) sonucu Akdeniz'in doğusu hem sosyolojik hem de ekonomik bakımdan oldukça önemli bir dönüşüm

³²⁶ Paul Veyne, *L'empire gréco-romain* (Paris: Éditions du Seuil, 2005), 280-283.

³²⁷ Maurice Sartre, "The Arabs and the desert peoples," *CAH* XII, (2005): 500-503.

³²⁸ Strab. *Geo.* 15.

yaşamıştır. Göçlerle birlikte kara ve deniz ticaretinin gelişim gösterdiği görülür.³²⁹ Suriye'nin en eski çivi yazılı metinlerinde göçebelerin ve aşiretlerin varlığından söz edilmektedir. Bu dönemde Palmyra, Amurru kontrolündedir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na tarihlenen (İÖ 2000) Mari tabletlerindeki ticari mektuplarda *Tadmorlu Ulluri*³³⁰ ismine rastlanmaktadır. Bu gelişmeler, Palmyra'nın Roma etkisine girmeden önce Sami kültürel izlerini gözler önüne sermektedir. Öte yandan çadır yaşamı bu dönemde pratik sebeplerle yaygınlaşmıştı. Öncelikle İÖ 1550-550 yılları arasındaki göç dalgasının getirdiği karmaşa ve istikrarsızlık ortamı kalıcı yerleşimler yerine çadır kentlerin gelişimini zaruri hâle getirmişti.³³¹ Bir başka ifadeyle göçerliği, doğanın bir zorlaması olduğu kadar tarihî gelişmelerin de bir sonucu olarak kabul etmek gerekmektedir. Nitekim çadırlar bölgede uzak mesafeleri aşmak isteyen gruplar için de vazgeçilmez olmuştur. Dolayısıyla askerî ya da ticari maksatla olsun göçebelik dışı gerekçelerle çadır kullanılmış, böylece zamanla ortaya çıkan şehirlerdeki kültürel geleneğin içinde çadır hayatına ait izler varlığını sürdürmüştür.³³² Öyle anlaşıyor ki Palmyralılar, değişen koşullara uyum sağlama becerisine sahipti. Bu hususiyete dair gelişmelere Roma döneminde de tesadüf edilecekti.

Palmyra'nın bir Romalı için nasıl görüldüğü sorusu bu noktada değerli olabilir. Palmyra açısından kaynakları dolayısıyla muteber, eserini kaleme aldığı dönem itibariyle değerli; ancak politik durumu hakkındaki değerlendirmeleri sebebiyle tartışmalı bir kaynak olarak Plinius'tan³³³ bu bağlamda istifade edilebilir. Plinius, öncelikle “vaha” anlatısına tutarlı bir katkı sunar. Çöl kumlarıyla sarılı topraklarında yapılan tarım, suyunun kalitesi ve kentin hinterlandı (Palmyra Çölü) hakkında bilgi verir. Daha da önemlisi bölgenin toplumsal belleğinde çadır yaşamının kapladığı yere işaret etmek istercesine bölge haklarını *Arabes Scenitae* şeklinde tanımlar. Kentle ilgili politik gözlemi ise ne Parth ne de Roma İmparatorluğu'na bağlı olduğu yönündedir³³⁴

³²⁹ Minna Lönnqvist, “How to Control Nomads? A Case Study Associated with Jebel Bishri in Central Syria: West Semitic Nomads in Relation to the Urban World, *Rencontre Assyriologique Internationale* 53/2, (2010), 116-119.

³³⁰ ARM XXII, 15 III, 11.

³³¹ Michael M. Homan, “The Archaeology of Tents and Pastoral Nomads,” *To Your Tents, O Israel!* (Leiden, The Netherlands: Brill, 2002), 47-59; İsmail Coşkun ve Erdal Polat, “Yeni Asur Krallığı'nda “Çadır”,” *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 20/77, (2021): 480-482.

³³² PAT 1378.

³³³ Sommer, “Palmyra Between East and West,” 9.

³³⁴ Plin. NH. 5. 87-88.

5. kitapta aktarılan gözlemler muhtemelen 60'ların sonuna tesadüf etmektedir.³³⁵ Dolayısıyla tarihsel süreç dikkate alındığında yanıldığı anlaşılmaktadır. Plinius'un yanılığının sebebi, Palmyra'nın sahip olduğu bağımsız görüntüyle ilgi olabilir. Zira Palmyralılar ticaret, ticari faaliyetleri yönetme ve en önemlisi vergilendirme için gerekli teşkilatlı yapıyı çok erken bir dönemde geliştirmişlerdi.³³⁶

Palmyra'yı çölü aşmaya çalışanların uğradığı bir vaha olmaktan çıkaran ticaret ve ticaretle ilintili faaliyetler olmuştur. Kent hem Fırat'ın geçiş tanıyan bölgesine hem de Doğu Akdeniz limanlarına ulaşan yol güzergâhındaki merkezî kentlere yakındı. Yukarıda da ifade edildiği üzere çöle aşına, çölü aşma konusunda mahir ve çölün sakinleriyle mücadele edebilen bir halk olarak Palmyralılar, zaman içinde kentin önemli bir ticaret merkezi hâlini almasını sağladılar. Basra ile Doğu Akdeniz arasındaki hareketli ticaret güzergahı boyunca kente dışarıdan gelen tüccarlara olanak sağladıkları gibi bizzat kendileri de egzotik ve lüks malların taşınmasına aracılık ettiler.³³⁷ Palmyra, Roma hâkimiyeti devrinin başlarından itibaren gelişen bir ticaret merkezi olarak öne çıkmışsa da uzun mesafeli ticaretin hikâyesi kentten çok daha önceye dayanmaktadır.³³⁸

Palmyra'yı bir kervan kenti hâline getirebilmenin ve ticari çekim noktası olarak tutabilmenin yolu ticari faaliyetleri güvence altına alacak organizasyonu geliştirebilmekten geçiyordu. Palmyra'yı ayakta tutan bu organizasyon becerisinin öncelikli olarak ticari faaliyetleri vergilendirme arzusuna isnat ederek ortaya çıkmış olabileceği anlaşılmaktadır. İlk defa Gawlikowski ve Khaled As'ad'ın gayretleriyle ilmi araştırmaların konusu hâline gelen Palmyra *Yeni Gümrük Nizamnamesinde*³³⁹ Palmyralılar adına vergi toplama işini yürüten/üstlenen yapılanma kayıt altına

³³⁵ Sommer, "Palmyra Between East and West," 9-20.

³³⁶ Bu değerlendirmenin temel dayanaklarından biri Palmyra'nın ünlü gümrük düzenlemesi olabilir. 137 tarihli bu düzenlemenin "yeni" uygulamalar içerdiği bildiriliyordu. Dolayısıyla 137 yılına gelindiğinde ticaretin vergilendirilmesine yönelik tatbikat *eskiyebilecek* kadar uzun süredir yürürlükte bulunuyordu. Yazıt için ayrıca bkz. PAT 0259.

³³⁷ Michael Sommer, "The Venice of the Sands. Palmyrene trade revisited," *Palmyrena. City, hinterland and caravan trade between Orient and Occident*, ed. Jørgen Christian Meyer, Eivind Heldaas Seland, v.d., (Oxford: Archaeopress 2016), 11-17; Michał Gawlikowski, "Palmyra and Its Caravan Trade," *Palmyra and the Silk Road, AAAS* 42, (Damascus, 1996): 140.

³³⁸ Seland, "Palmyrene Long-distance Trade," 101-131.

³³⁹ Yazıt için bkz. PAT 0259.

alınmaktadır. Öyleyse şehrin içinden geçen ya da şehirden Basra'ya, Çin'e yahut Akdeniz'e doğru hareket eden kervanları vergilendirilebilme arzusu, kentteki politik ve bir anlamda bürokratik yapılanmanın katalizörü olmuştur. Daha sarıh bir ifadeyle vergi toplama ameliyesi, Palmyra'daki erken "devlet" yapılanmasının ilk önemli göstergesini teşkil eder.³⁴⁰

Palmyra'da ticaret ve onun etrafında gelişen faaliyetlerin düzenlenmesine yönelik ortaya çıkan organizasyon bağlamında Moses Finley'in tüccar ya da ticaretle uğraşanların toplumsal bir zümre olarak idari süreçler üzerinde hemen hiçbir etkisi olmadığı yönündeki savına³⁴¹ ve bu sava Fergus Millar tarafından dile getirilen itiraza temas edilebilir. Daha sarıh bir ifadeyle Moses Finley, sermaye sahiplerini idari seçkin sınıfın dışında tutmakta, bu karşılık Fergus Millar, Palmyra bağlamında karşı çıkmaktadır.³⁴² Gerçekten de Finley'in modern iktisat teorilerinden mülhem genellemelere dayanan yaklaşımı Palmyra gibi istisnai bir yeri kapsam dışında bırakıyordu. Burada Palmyra'yı özel kılan unsurun bir kervan kenti olmasında gizli olduğu anlaşılmaktadır.³⁴³ Palmyra'nın tüccarları bizatihi kentin idaresini üstlenmişlerdi. Palmyra seçkin zümresini teşkil ediyorlardı. Finley'in yaklaşımına göre, Roma dünyasının idarecileri askerî ve stratejik işlerle ticaretle uğraşamayacak kadar meşgullerdi. Aristokratik bağlarını yansıtan topraklarla ilgilenmek daha anlamlıydı. Eldeki kayıtlar Palmyra'da ticari çıkarlarla askerî ve stratejik hedeflerin

³⁴⁰ Vergilendirme ve devlet yapılanmasının ortaya çıkışı arasındaki ilişkiyi daha geniş bir perspektiften ele alan Bernhard Palme'nin tespitleri de Palmyra için dile getirilen bu hususiyeti doğrular niteliktedir. Palme, vergi tahsili için ortaya konulan gayreti bürokratik yapılanmanın veya buradaki anlamıyla devlet örgütünün başlangıç noktasına konumlandırmaktadır. Bkz. Bernhard Palme, "Empires and Bureaucracies: A Transdisciplinary Approach," *Empires to be remembered: Ancient Worlds through Modern Times*, ed. M. Gehler ve R. Rollinger (Wiesbaden: Springer, 2022), 51-54.

³⁴¹ Moses Finley, *Antik Çağ Ekonomisi*, çev. H. Palaz Erdemir. (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları 2006), 37-38, 192-193, 244-245.

³⁴² Fergus Millar, "Caravan Cities: the Roman Near East and Long-Distance Trade by Land," *Bulletin of the Institute of Classical Studies* Supplement 71, (1998): 121 vd. <http://www.jstor.org/stable/43767623> [erişim 31.10.2016].

³⁴³ Nitekim tüccarların konumunu açıklarken Palmyra'yı ayrı tuttuğunu belirtmektedir. Bkz. Finley, *Antik Çağ Ekonomisi*, 54. Ancak Millar bunun tek başına yeterli olmadığını ifade etmektedir. Bkz. Millar, "Caravan Cities," 121-122. Michał Gawlikowski de tüm bu tartışmaları benzer bir bağlamda ele alarak Palmyralı seçkinlerin farklılığını vurgulamaktadır. İmparatorluk genelindeki aristokratlar arasındaki yerleşik teamüllerin ticaretle uğraşmak söz konusu olduğunda Palmyra'da geçerliliğini yitirdiği yönünde değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bkz. Michał Gawlikowski, *Tadmor-Palmyra: A Caravan City between East and West* (Crakow: IRSA, 2021), 47.

ne ölçüde örtüştüğünü tam olarak ortaya koymaya yetmektedir. Ogelos isimli bir Palmyralının hayatı ve kariyerine ilişkin bilinenler, Palmyralı seçkinlerin ihtiyaç duyulması hâlinde kişisel servetlerini sermaye edip hayatlarını riske atarak çöldeki göçerlerle mücadele ettiklerini göstermektedir. Ogelos hayatında böylesi mücadelelere sıkça girmişti. 199'a gelindiğinde sadece *boule* ve *demos* değil, kentin dört büyük kabilesi de bu fedakârane mücadelesini onurlandırmak için seferber olmuştu.³⁴⁴

Tüccarların göz ardı edilemeyecek şekilde Palmyra'nın yönetiminde yer aldıklarını ortaya koyan yazıtlardan bazıları günümüze değin ulaşmıştır. Öyle ki Palmyra'nın yönetimi ticari bağların kurulması ve güçlenmesi için gayret gösterenlerin faaliyetlerini de takdir etmek için kurumsal bir çaba ortaya koyuyordu. Soados Boliades bu türden birisidir. Bütün hayatını kentin ticari faaliyetleri yararına çabalayarak geçirmişti. 145 yılında kendisini onurlandırmak için *Tetrapylon*'da heykeller dikilmişti.³⁴⁵ Palmyra kent meydanında bulunan *Tetrapylon* (Görsel 3) çevresinde, özel bir alanda kamu yararına faaliyetler yürüten Soados gibi kişilerin onuruna dikilmiş yazıtlar bulunuyordu.³⁴⁶ Burası kentin gelişimi içinde merkezî bir ehemmiyet arz ediyordu.

³⁴⁴ *PAT* 1378.

³⁴⁵ *PAT* 1062.

³⁴⁶ John Swinton, "An Explication of all the inscriptions in the Palmyrene language and Character hither to publish'd. Etc," *Philosophical Transactions of the Royal Society of London* 48, (1755): 690-756.

Görsel 3: Palmyra'daki restore edilmiş *Tetrapylon*³⁴⁷

III. yüzyıla gelindiğinde Palmyra, Roma İmparatorluğu'nun Doğu sınırında stratejik önemi artan bir kent olarak yerini alıyordu. Palmyra'nın kuruluşundan itibaren bir garnizon kenti olarak tasarlandığı mimari planından anlaşılmaktadır. Bu planda iki ana cadde vardı: Kuzey-güney aksı boyunca uzanan *Cardo Maximus* ve kenti doğu-batı aksında bölen *Decumanus Maximus*. Bu iki cadde birbirini, dört sütundan oluşan giriş kapısı konumundaki *Tetrapylon* marifetiyle bir dik açı yaparak kesiyordu.³⁴⁸ *Tetrapylon*'dan başlayan çapraz cadde ve kemerler güneybatı yönünde ilerliyordu. Palmyra'daki Büyük Sütunlu Yol (Görsel 4), geometrik bir planın içinde önce Zafer Takı'na (Görsel 5) oradan da *Tetrapylon*'a çıkıyordu.³⁴⁹

³⁴⁷ Andrade, *Zenobia*, 29.

³⁴⁸ Iain Browning, *Palmyra* (New Jersey: Noyes Press, 1979), 87-88; Ball, *Rome in the East*, 327-329. Mimari literatürde iki tür *tetrapylon*dan söz ediliyor: çatılı ve çatısız. Genel olarak doğruluğu kabul edilmiş olan ve en eski *tetrapylon* formunun bir kubbe altında dört adet kemer ile bir kare oluşturarak ayakta duran halidir.

³⁴⁹ Andrade, *Zenobia*, 26-27. Diocletianus Karargâhı'nın, Geç Cumhuriyet döneminde Palmyra'nın batısında kent surlarının içerisinde yer aldığı bilinmektedir. Bkz. *IGLS* 17.1.121.

Görsel 4: Büyük Sütunlu Yol³⁵⁰

Tetrapylon, *Porta Praetoria* bölgesine açılıyordu.³⁵¹ Tüm bu başlı başına anıtsal bir görünüm arz eden sahada Büyük Sütunlu Yol da Palmyralı seçkinlerin kamu yararına işlerle varlık göstermeyi arzuladıkları bir kısmı teşkil ediyordu. Kentin girişinde başlayan zemini taşlarla kaplı yolun ihtişamını arttıran sarı kireç taşından yapılmış monolittik sütunların bindirme kısımlarında Palmyralı ileri gelenlerinin isimleri ile yaptıkları hayır işlerini anlatan kitabeler yer alıyordu.³⁵²

Görsel 5: Zafer Takı³⁵³

³⁵⁰ Gawlikowski, *Tadmor-Palmyra*, 100.

³⁵¹ Browning, *Palmyra*, 88.

³⁵² Smith II, *Roman Palmyra*, 20, 56.

³⁵³ Andrade, *Zenobia*, 30.

Tetrapylon’da onurlandırılan Palmyralılardan bir diğeri ise Septimius Vorōd (Vorodes)’du. Odaenathus’un iktidarı sırasında Palmyra’daki canlı ve hareketli mal mübadelesini kontrol eden yapılanmanın başında bulunuyordu. Son derece muteber bir pozisyon işgal eden bu kişi hem *strategos* hem *agora* üyesi hem de Bel Tapınağı’nın baş rahibiydi.³⁵⁴ Vorōd ilgili bir başka yazıtta *argapetes* ünvanı taşıdığı görülmektedir.³⁵⁵ Aşağıda çevirisi paylaşılan yazıtta³⁵⁶ Vorōd üzerinden Palmyra kentinin statüsü ve yapısı hakkında önemli detaylar paylaşılmaktadır:

1. Ἡ βουλῆ καὶ ὁ δῆμος
2. Σεπτίμιον Οὐρώδην τὸν κρά-
3. τιστον ἐπίτροπον Σεβαστοῦ
4. δουκηνάριον, δικεοδότην
5. τῆς μητροκολωνείας, καὶ ἀ-
6. νακομίσαντα τὰς συνοδίας
7. ἐξ ἰδίων, καὶ μαρτυρηθέντα
8. ὑπὸ τῶν ἀρχεμπόρων καὶ
9. λαμπρῶς στρατηγήσαντα
10. καὶ ἀγορανομήσαντα τῆς αὐτῆς
11. μητροκολωνείας, καὶ πλεῖστα
12. οἴκοθεν ἀναλώσαντα, καὶ ἀρέσαν-
13. τα τῇ τε αὐτῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ
14. καὶ νυνεὶ λαμπρῶς συμποσίαρ-
15. χον τῶν τοῦ θεοῦ Διὸς Βήλου ἱε-
16. ρέων, ἀγνείας καὶ] τειμῆς ἔνε-
17. κεν, ἔτους ζοφ ‘μη]νεὶ Ξανδικῷ

³⁵⁴ PAT 0286= CIS 3940; PAT 0288=CIS 3942.

³⁵⁵ PAT 0286; Rostovtzeff, *Caravan Cities*, 118; Tommaso Gnoli, *The Interplay of Roman and Iranian Titles in the Roman East: (1st-3rd Century A.D.)* (Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2007), 89-95.

³⁵⁶ PAT 0288.

Boule ve Demos Meclisi seçkin procuratoru Septimius Voröd Aziz Sebastos'un³⁵⁷ ducenariusu,³⁵⁸ yargıcı iuridicusu³⁵⁹ metrocolonianın³⁶⁰ ve kervanları getiren kişi ve Baş tüccarların gözetimi altında ve parlak strategosu ve agoranomosu olan ve onun kendisinin masraflarını karşılığında heykelini (Meclis) diktiler.³⁶¹ metrocolonianın ve agoranomosun pek çok yerinde masraflarını kendisi üstlendi. Boule ve demos meclisini memnun etti ve şimdi Tanrı Zeus-Bel'in rahiplerinin parlak symposiarchi³⁶² olan tanrıların şahitliğinde ve dürüstlüğü nedeniyle onurlandırıldı. 577 (266)³⁶³ yılı Xandikos (=Nisan ayı)

Voröd'un onuruna dikilmiş bu yazıt, Palmyra'da bir tüccarın hem idari hem de dinî görevler üstlenebildiğini ortaya koymaktadır. Voröd'un böylesine itibarlı bir konumu işgal etmesini başarılı bir tüccar olmasıyla ilişkilendirmek tek başına doğru bir çıkarım olmayabilir. Ancak Voröd'un elde ettiği pozisyonu ancak bir tüccar olarak işgal edebileceği yönünde görüşler de mevcuttur.³⁶⁴ Zira Septimius Voröd hakkında bilinenler Palmyra'da ticaretle ilgilenen idari ve politik bünye hakkında da fikir vermektedir. Palmyra'daki kervan ticareti çok büyük bir insan emeğiyle ve ciddiyetle sürdürülüyordu. Kalabalık bir insan kaynağını organize etmek için bazı yapılara ihtiyaç vardı. Yazıtta zikredilen *boule* ve *demosun*, Palmyra'da güvenlik organizasyonunu sağlamak, kervanları muhafaza etmek gibi görevlerin yanı sıra kamu

³⁵⁷ Yazıtta yer alan "Sebastos" ifadesi "Augustus" tabirinin Yunanca karşılığı olarak düşünülmelidir. Bkz. S.R.F. Price, *Ritüel ve İktidar: Küçük Asya'da Roma İmparatorluk Kültü*, çev. Taylan Esin. (Ankara: İmge Yayınları, 2004), 33, dn.1

³⁵⁸ Augustus döneminde kullanılan ducenarius (iki yüz) konsüllük payesine denk gelen bir rütbedir. III. yüzyılda bu ünvan daha çok komutan/yönetici gibi kişileri tanımlamak için kullanılırdı. "Yüce ducenarius'un eşsiz temsilcisi" (*egregius procurator*=mükemmel yönetici) şeklinde çevirmek de mümkündür.

³⁵⁹ *Ducenarius* mertebesinde vali ve/veya yargıç olarak tanımlanan kişiler şehrin yönetiminde üst düzey bir yönetici olarak atandıklarında bu ünvanı kullanmaktadır.

³⁶⁰ Emesa ve Antakya için de kullanıldığı bilinen fakat Petra ve Palmyra, dışında başka hiçbir yerde kullanımına rastlanmayan bu istisnai *metrocolonia* ünvanı ile onurlandırılmıştı. Bkz. Sartre, *The Middle East Under the Rome*, 187. Ayrıca bkz. Bowersock, *Roman Arabia*, 121.

³⁶¹ Daniel Schlumberger, "Voröd I'agoranome," *Syria* 49, (1972): 339-341.

³⁶² Dinî şölenleri düzenleyen kişi/görevli.

³⁶³ Young, *Rome's Eastern Trade*, 154.

³⁶⁴ Palmyra'daki tüccar-yönetici biçiminin Roma İmparatorluğu'nun başka hiçbir kentinde görülemeyeceği, bunun Palmyra'ya has olduğunu özellikle vurgulanmaktadır. Bkz. Yon, *Les notables de Palmyre*, 51-87.

binaları inşası ve tapınakları finanse edecek kişilerle ilişkileri sağlamak gibi konularda karar alma ve uygulama yetkisine sahip olduğu görülmektedir.³⁶⁵

Güvenlik meselesi Palmyra'da büyük ölçüde yaşam tarzı ve yaşamlarını sürdürdükleri alan itibariyle toplumsal olarak ayrılmış bir grup tarafından sağlanıyordu: Bedevîler. Kervan kentlerinin, farklı bir tarafı da aynı anda çok sayıda yabancıya ev sahipliği yapıyor olmasıydı. Bu sebeple hem yabancıları korumak hem de tüccarları birbirlerinden korumak gerekiyordu. Çünkü tüccarlar işlerin doğası gereği birbirleriyle rekabet içindeydi. Dolayısıyla kenti ve tüccarları korumak için dikkate değer miktarda insan gücünü güvenlik ihtiyacının temini için seferber etmeye ihtiyaç vardı. Daha fazla sayıda insanın ortak bir gaye için harekete geçirilebilmesi ise etkili bir organizasyon becerisini gerektiriyordu. Burada da devreye giren Bedevîler tam da bu ihtiyaçların karşılanmasında kent için hayati öneme sahipti.³⁶⁶ Bedevî halklar, insan doğasını zorlayan, hayatta kalmayı güçleştiren bir çevresel ortamda var olmuşlardı. Bu durum onların kendine has ritüelleri, toplumsal dinamikleri ve örfleriyle tarihî-kültürel bir kimlik inşa etmelerini, bir başka ifadeyle toplumları tarafından belirlenmiş kurallara yahut ritüellere daha güçlü şekilde bağlanmalarını sağlamış olmalıdır.

Ticaretin vergilendirilmesinden güvenliğinin sağlanmasına kadar, böylesi bir organizasyon iki temel unsurun varlığına bağlıydı. Bunlardan ilki ve tabii olanı tüccarlar ve kervancılardı. Diğeri ise kervanları himaye eden seçkinlerdi. Öte yandan Roma imparatorluk düzeninde ticaretten kazanç elde etmek ve bunu deklare etmek bildiğimiz kadarıyla Romalı üst düzey askerî ve sivil yöneticiler arasında tasvip edilmiyordu. Ancak Palmyra'daki ticaret, kent için öyle büyük bir nimet olarak görülüyordu ki özellikle kervan ticaretinin işleyişine yönelik destekte bulunmak, bir çeşit hayır faaliyeti olarak addediliyordu ve toplumsal bir karşılığı vardı. Bu sebeple kervanlara yönelik yardımları kayıt altına almak ve bunu kamusal bir alanda duyurmak

³⁶⁵ Yukarıda örnekleri paylaşılan yazıtların bunu ispat eder niteliktedir. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Dirven, *The Palmyrenes of Dura-Europos*, 25, 74; Smith II, *Roman Palmyra*, 57.

³⁶⁶ Francis E. Peters, "Romans and Bedouin in Southern Syria," *JNES* 37, (1978): 315-326; Klaas Dijkstra, *Life and Loyalty: a study in the socio-religious culture of Syria and Mesopotamia in the Graeco-Roman period based on epigraphical evidence* (Leiden: Brill, 1995), 13-14, 85.

itibar vesilesi olduğu kadar yurttaşlık görevi olarak da görölüyordu.³⁶⁷ Her ne olursa olsun tüccarların kentteki görünürlüğü, kentin kaderi üzerinde etkisi, imparatorluk sathını ve uzun bir zaman dilimini referans alan yaklaşımlar için istisnai olsa da bir *kervan kenti* olarak Palmyra’da oldukça sıradandı.

Palmyra kentinin fiziksel görünümü, kentin Roma İmparatorluğu’nun bir parçası olarak gösterdiği dönüşümün izlerini yansıtır. Bir başka ifadeyle Palmyra’da Roma etkisinin ortaya çıkışı ile kentin geçirdiği değişim arasında bir ilişki vardır. Bu ilişki kamu imar projelerini finanse eden toplumsal gruplarda ve inşası tercih edilen yapılarda dikkat çeker. Zira kentte çeşitli vesilelerle kamu yararına imar faaliyetlerini finanse eden Palmyra seçkinleri aynı zamanda imparatorluk erkiyle bir şekilde ilişkili kişilerdi. Destek oldukları kamu yatırımlarıyla kenti mamur kıldıkları gibi Romalı kimliklerini deklare etme olanağı yakalıyorlardı. Öte yandan bu aristokrat aileler, *euergesia* sistemi sayesinde zenginliklerini halkla paylaşmış ve itibarını arttırmış oluyorlardı.³⁶⁸ Palmyralı kimliğinin inşası ile *Romalı Palmyra*’nın inşası arasındaki koşut ilişki bağlamında hayırseverlik meselesinin ele alınmasına ihtiyaç vardır.³⁶⁹

Hayırseverlik, Palmyra’daki kabile geleneğine köklerini salmış olan çok katmanlı toplumsal yapıyı anlamak ve anlatmak için ilgi çekici bir meseledir. Bir başka ifadeyle hayırseverlik ya da kamu yararına işler yapmak aslında toplumun sadece sınırlı bir kesiminin yani seçkinlerin faaliyetleriyle ilgiliydi. Kent yararını gözetenler Palmyra seçkinleriydi. Bu türden faaliyetler Palmyralıların elinden çıkmış metinlerde yani Büyük Sütunlu Yol’daki ya da *Tetrapylon*’daki yazıtlarda kayıt altına alınıyordu. Palmyra toplumunu anlamak için modern tarihçiler tarafından en sık başvuru kaynağın bu yazıtlar olması, Palmyralı seçkinler üzerine nispeten daha kapsamlı değerlendirmeler paylaşılmasını sağlamıştır.³⁷⁰

Palmyra toplumunda hayırseverleri kayıt altına alma konusunda gösterilen hassasiyet gerçekten de takdire şayandır. Öte yandan hayırseverliğin yaygınlığı, kent

³⁶⁷ Millar, *The Roman Near East*, 326-327; Young, *Rome’s Eastern Trade*, 154.

³⁶⁸ Paul Veyne, *Bread And Circuses: Historical Sociology and Political Pluralism*, çev. Brian Pearce. (İngiltere: Penguin, 1990), 7.

³⁶⁹ Smith II, *Roman Palmyra*, 20, 56.

³⁷⁰ Bu konuda belki de ilk akla gelen eser Jean-Baptiste Yon tarafından kaleme alınmıştır. Bkz. Yon, *Les notables de Palmyre*.

halkının kamu yararına faaliyette bulunmasını mümkün kılan iktisadi sermaye birikiminin de varlığını inkâr edilemez hâle getirmektedir. Dolayısıyla hayırseverlik, Palmyralıların iktisadi sermayelerini kullanma yoluydu. Palmyra’da toplum için çalışmalar yürütmek (kervan finansörlüğü gibi) ya da kamu imar projeleri için maddi fedakarlıklarda bulunmak sayesinde elde edilen toplumsal kabul, günümüz tarihçileri tarafından bir süredir, *sosyal sermaye* gibi modern sosyolojinin kavramsal zemininde tartışılmaktadır.³⁷¹ Öyle anlaşıyor ki maddi sermayeyi, *sosyal sermaye*ye dönüştürmek, Palmyralı seçkinler için toplumsal konumu güçlendirmenin en etkin yollarından biriydi. *Sosyal sermaye*, özetle, toplumda var olan ve bir yönüyle de toplumu var eden ilişki ağları içinde etkili bir konum elde etmeye yarıyordu.³⁷² Tam da bu bağlamıyla *sosyal sermaye* tabiri, Palmyralı seçkinlerin ilişki stratejilerine ve davranışlarına yön veren temel etmenleri anlamakta katkı sağlamaktadır.

Nitekim Palmyra’nın temayüz etmiş ailelerinden oluşan cemiyet arasında hayırseverlikte yarışmak toplumsal ilişkilerin tabii bir unsuru hâline gelmişti.³⁷³ Bu kendine has rekabet, aynı ailenin fertleri arasında bile cereyan edebiliyordu. Söz gelimi aile reisinin dışında aile üyelerinden kadınlar ve çocuklar dahi kendilerinin ve

³⁷¹ Michael Sommer’in, Bourdieu’nun sosyal teorisinden mülhem açıklamalarına ve Jean-Baptiste Yon’un *Les notables de Palmyre* isimli eserindeki yaklaşımına ilişkin değerlendirmeleri için ayrıca bkz. Michael Sommer, “Les notables de Palmyre - Local Elites in the Syrian Desert in the 2nd and 3rd Centuries AD,” *Elites in the Aciert World*, ed. P. Briks (Szczecin 2015), 175-177. Aşağıda örnekleri paylaşılacağı üzere, Palmyra toplumunu anlamak için *sosyal sermaye* veya *elit* (seçkin) gibi modern sosyolojiden kavramlar devşirmek hem anlamlı hem de anlaşılırdır. Olağanca farklılığına rağmen Palmyra toplumu, imparatorluk toplumunun geneline teşmil edilebilecek benzer mekanizmalara sahipti. Roma toplumu ise Michael Mann’ın şiirsel tanımında ifade bulduğu üzere sosyologların gözünde “büyüleyici bir tarihsel laboratuvar” olarak daima ilgi çekmiştir. Bkz. Michael Mann, *İktidarın Tarihi*, I (Başlangıcından 1760’a Kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları), çev. Esin Saraçoğlu v.d. (Ankara: Phonix, 2012), 295.

³⁷² Kavramı, toplumsal ilişkileri mücadeleler bağlamına oturttarak ele alan ünlü Fransız Sosyolog Pierre Bourdieu geliştirmiştir. Sosyal sermayenin önemi, edinme stratejileri ve sosyal sermaye biriktirme yolları gibi bağlamlarda değerlendirmelerini ilk defa 1979’da yayımlanan ve dilimize *Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi* ismiyle çevrilen kitabında metodik ve ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır. İlgili kısımlar için bkz. Pierre Bourdieu, *Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*, çev. Derya Fırat Şannan ve Ayşe Günce Berkkurt. (Ankara: Heretik Yayınları, 2015), 184, 196, 214-215; 299, 322, 661.

³⁷³ Quass, *Die Honoratiorenschicht*, 161 ve dn. 473.

ailelerinin adını yüceltecek hayır işlerini yürütüyorlardı.³⁷⁴ Bu sebeple *euergetes*³⁷⁵ olan vatandaşların isimlerini kentin birçok yerinde görmek mümkündür.³⁷⁶

Erdemli olmak, *imparatorluk kültürünün*³⁷⁷ en önemli dayanaklarından biriydi ve Roma yurttaşlarının öncelikli görevleri arasında yer alıyordu. Yurttaşlık görevini yerine getirmek *imparatorluk kültürüne* duyulan hürmet ve sadakat aynı zamanda imparatora olan bağlılığın göstergesiydi. İmparatorluk ile sağlanan bu türden uyumlu ilişkiler I. ve II. yüzyıl boyunca devam etmiş, Palmyralı seçkinleri imparatorluk bünyesinde saygın mevkilere taşımıştır. Hayırseverlik (*euergetes*) fikri Palmyra’da Roma hâkimiyeti devriyle başlamamıştı. *Euergetes*, Palmyralıların aşına oldukları bir kavramdı ve Hellenistik Çağ’da kent yaşamını yansıtan tarihî kayıtlarda hayırseverliğin izlerine tesadüf etmek mümkündür.³⁷⁸ Yurttaşların kendilerince yüklendikleri ahlaki sorumluluk duygusuna bağlı olarak, “iyi/güzel vatandaş” (καλῶς πολεῖτευσάμενον) olma motivasyonu hareket ettiklerinin en erken ve göz ardı edilemez kanıtlarına İÖ II. yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır. Sivil yurttaşlar, dindar bir toplumsal algı oluşturma arzusuyla tapınaklara para bağışında bulunur, tanrılara kurbanlar sunar, tapınakların bakım ve onarımını üstlenip yeni tapınaklar inşa ettirirlerdi.³⁷⁹ Tüm bu faaliyetler *euergetes*’lerin kenti güzelleştirmek ve kalkındırmak için giriştikleri hizmetler arasındaydı. Böylesi bir toplumsal sorumluluk üstlenen kişilerin isimleri şehrin belirli yerlerinde yer alan kararnamelerde zikrediliyordu. Hayırseverliğin getirdiği politik avantajlar, zamanla bu türden faaliyetlerin prosedüre

³⁷⁴ CIS 3947, *Inv* III, 20. ἡ λαμπροτατὴ εὐσεβὴς βασιλίσσα (ünlü dindar kraliçe). Ayrıca bunun yanı sıra aile Roma İmparatorluğu ile bağı geliştiriyordu. Quass, *Die Honoratiorenschicht*, 167 ve dn. 513.

³⁷⁵ εὐεργέτης=euergetes (hayırsever): Kelimenin kökeni ile ilgili olarak bkz. Antony J. S. Spawforth, “euergetism,” *The Oxford Companion to Classical Civilization* (Oxford: Oxford University Press, 1998.)

³⁷⁶ CIS 3942; Yon, *Les notables de Palmyre*, 197-232.

³⁷⁷ *İmparatorluk Kültü* için bkz. Ferit Baz, “Roma İmparator Kültü” (Yüksek Lisans Tezi: Marmara Üniversitesi, 1998). Ayrıca, Price, *Ritüel ve İktidar*, 154-155, v.d.

³⁷⁸ Schmidt-Colinet, “Hellenistic Palmyra,” 65-67.

³⁷⁹ Ted Kaizer, “Man and god at Palmyra: sacrifice, lectisternia and banquets,” *The Variety of Local Religious Life in the Near East in the Hellenistic and Roman Periods*, ed. Ted Kaizer (Leiden, Boston: Brill, 2008), 182-188. Taco T. Terpstra, “The Palmyrene Temple in Rome and Palmyra’s Trade with the West,” *Palmyrena: City, Hinterland and Caravan Trade between Orient and Occident: Proceedings of the Conference held in Athens, December 1-3, 2012*, ed. Jørgen Christian Meyer, Eivind Heldaas Seland, v.d. (Oxford: Archaeopress, 2016), 39-41.

bağlanmasına ve sınırlarının mutlak şekilde belirlenmesine yönelik adımlar atılmasına sebep olmuştu.³⁸⁰ Hellenistik Dönem Anadolu kentlerinde hayırseverlere ait kalıcı izlere sıklıkla rastlanır.³⁸¹ Suriye’de ise *Pax Romana* ile gelen refahın tesiri altında gelişim göstermiş, kentlerin imarını sağlayan bu toplumsal dinamizm Palmyra’da da hissedilmişti. Böylece Syria’nın şehir büyüklüğündeki iskân merkezlerinde istikrarla birlikte gelen huzur ve estetik hüküm sürebilmişti.³⁸² Hayırseverliğin etkisiyle kentte gözlemlenen gelişim bir bakıma toplumsal dönüşüme ve Palmyralıların imparatorlukla geliştirdikleri bağlara da işaret ediyordu. Ketin politik örgütlenmesinde de bu izler tespit edilebiliyordu.

Palmyra’da toplumsal ve idari seçkin zümresini teşkil eden aileler/kabileler, kentin kültürüne hâkim, bir anlamda kentin kendisiyle özdeşleşecek ölçüde hayırseverlikleriyle temayüz etmişti. Hayır işleri yoluyla kentte, birden fazla nesil boyunca varlığını sürdürecektir kalıcı izler bırakıyorlardı. Paul Veyne, *euergetes* kavramını, bu bağlamda kentlere yapılan hizmetin sebeplerini ve kişilerin motivasyonlarını üç temel güdü üzerinden açıklamaktadır. İyilik yapmak, onurlandırılmak ve halka hizmet etmek yani vatanseverlik duygusu içinde bu hizmetlerde bulunabileceklerini aktarmaktadır.³⁸³ Bir başka ifadeyle kentte kalıcı izler bırakacak kadar cömert aileler, imparatorluk nezdinde makbul, toplum arasında nüfuzlu hâle geliyordu.³⁸⁴ Özetle kentin imarına yönelik kamu yararına faaliyetlerde bulunmak bu aileler için bir gerekliliktir.³⁸⁵ Böylece Roma’nın emperyal düzeni içinde de yer edinebiliyorlar, imparatorluğun hiyerarşik yapısının bir parçası olduklarını bildiren ünvanlar kullanıyorlardı. Kullanılan bu ünvanlar, Roma İmparatorluğu ile

³⁸⁰ Sıradan Roma yurttaşlığı ile devleti yöneten seçkin sınıf oldukça kalın çizgilerle birbirinden ayrılıyordu. Eğer devlete hizmet için seçildiyse ve *equus publicus* (imparatorluğun atı) ile varlıklı sayılabilecek bir konumdaysanız, bu özellikleriniz vatandaş olarak statünüzün belirlenmesinde oldukça önemli ve yardımcıdır. Quass, *Die Honoratiorenschicht*, 111, dn. 473

³⁸¹ Veyne, *Bread And Circuses*, 110 vd.

³⁸² Burada hayat bulan kent estetiği Doğu’ya ait kültürel etkilere açık bir biçimde gelişim göstermiştir.

³⁸³ Veyne, *Bread And Circuses*, 9-10.

³⁸⁴ Gawlikowski, “Palmyra and Its Caravan Trade,” 20-21.

³⁸⁵ Bu bir gereklilik hâli Philostratus’un “II. Sofistler Çağı olarak” isimlendirdiği dönemin iklimiyle de ilişkilidir. Bu isimlendirme ve konuyla ilgili tartışmalara bkz. P. A. Brunt, “The Buble of the Second Sophistic,” *Bulleitein of the Enstitute of the Classical Studies* 39, (1994): 25-52. II. yüzyıla hâkim olan psikolojik, dinî ve entelektüel atmosferine ilişkin kapsamlı bir bakış açısı için ayrıca bkz. Turhan Kaçar, “İkinci Yüzyılda Hristiyanlık: Entellektüeller, Düşünceler ve Gruplar,” *Seleucia* 1, (2011): 19-28.

kurdukları bağın ne denli güçlü olduğunu da gözler önüne sermektedir. Palmyralı seçkinlerin Romalılığına ilişkin en kalıcı kayıtlara, banisi oldukları kamu yapılarında tesadüf edilmektedir.³⁸⁶ Palmyra aristokrasisi imparatorluk genelindeki temayüle benzer şekilde kentin fiziksel görünümüne tesir edecek türde, kamu yararına faaliyet gösteren yapıların inşasını finanse ediyor, bunun karşılığında da “Romalı” isimlerini kentin çeşitli noktalarında kalıcı şekilde yaşıyorlardı.

Sonuç olarak hayırseverlik, Palmyra seçkinlerini tanımlayan önemli kimlik unsurlarından biriydi ve politik kabulün önünü açıyor, kentin idari organlarında yer almayı mümkün kılıyordu. Eldeki kitabelere hakkedilmiş yazılar, Palmyralıların hangi yollarla *ebediyen* kamusal alanda varlık gösterme hakkını elde ettiklerini ortaya koymaktadır. Bunlardan belki de en ilgi çekici olanı uzak mesafeli ticaret ilişkisini tesis etmeye olanak sağlayacak türde diplomatik temasların kurulmasına öncülük etmektir.³⁸⁷ Palmyralıların hangi konularda harekete geçtikleri hususu, şehirde hangi toplumsal gruplar yararına harekete geçtikleri sorusuna koşut olarak cevaplanabilir. Zira hayırseverlik meselesinin toplumsal ya da daha çok seçkinler arası ilişkileri açığa çıkaran bir diğer yönü daha vardır. O da hayır işleyen onurlandırılmasıdır. Dolayısıyla onurlandıran tarafın kim veya kimler olduğu da önemlidir.³⁸⁸ Örneğin Moqimu, 51 yılında tapınağa yaptığı bağışlar sebebiyle şehir tarafından onurlandırılmıştı.³⁸⁹ Aynı dönemde Kharax Spasinou’ya ticarî sefer düzenleyen bir grup tüccar, muhtemelen bir başka tüccarı onurlandırmıştı.³⁹⁰ Yine I. yüzyıla ait bir başka kitabede ise Abgaros isimli bir Palmyralı yurttaşlık bilincini takdir etmek üzere kentin kurumsal temsilcisi konumunda olan meclis tarafından onurlandırılmıştı.³⁹¹ Bazı durumlarda seçkinler birbirlerini onurlandırabiliyordu. II. yüzyıl başlarına ait bir

³⁸⁶ Yon, *Les notables de Palmyre*, 165-196. Rubina Raja 2012 yılından beri bir grup araştırmacıyla birlikte sürdürdüğü “Palmyra Portrait Project” isim projesinde bu kamu binalarını kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Bkz. Raja, *Pearl of the Desert*, eserin tamamı. Ayrıca veriler için bu platformdan da yararlanılabilir: <https://figHAre.com/account/login>.

³⁸⁷ PAT 1414.

³⁸⁸ Mita kabilesinin seçkin bir üyesi olan Hairanes’in, Bel Tapınağı’nın dekorasyonuna dair çabalarının anlatıldığı, onurlandırıldığı üç dilli (Latince-Grekçe ve Palmyra dilinde) olan yazıt için bkz. PAT 2801; PAT 0591. Konu hakkındaki değerlendirmeleri için bkz. Khaled al- As’ad, Christiane Delplace, “Inscriptions latines de Palmyre,” *REA* 104/3-4, (2002): 370.

³⁸⁹ [Παλμυρη]νῶν ἡ πόλις Bkz. PAT 0269.

³⁹⁰ PAT 1366.

³⁹¹ Ἡ βουλὴ ... Bkz. PAT 2778.

kitabede, tapınak için katkıları sebebiyle Akkeos isimli bir Palmyralı, bir başka kent sakini tarafından onurlandırılmıştı.³⁹² Hayırseverlik meselesini *sosyal sermaye biriktirme* aracı olarak ele alırsak eğer, modern bir bakış açısıyla mesele “saygınlık” ve “siyaset üstülük” gibi kavramlar etrafında ele alınabilir.³⁹³ Bu kavramsal açılım toplumsal bir mekanizma olarak hayırseverliği esasen ortak fayda için gerçekleştirilen bir eylem gibi sunmaktadır. Ancak sadece bir kısım kent sakinin daha fazla maddi sermayeyi kontrol altına almasını sağlayacak bir girişim bile onurlandırma gerekçesi olabiliyordu. Dolayısıyla Palmyra’nın kaderi üzerinde etkili olan gruplar arasında tüccarların sahip olduğu nüfuz bu noktada göz ardı edilemez. Bir başka ifadeyle Palmyra yararına yapılan alicenaplığın her zaman kentin geneline teşmil edilebilecek türde bir fayda sağlamadığı görülmektedir.

Kentin imarı ve kentin kendine has kimliğinin tecessüm ettiği abidevi yapıların inşası, sadece Palmyralı seçkinlerin alicenaplığıyla açıklanamaz.³⁹⁴ Palmyra, Roma İmparatorluğu’nun hükümrانlığını müdafaa etmek üzere konuşlandırılmış bir garnizona ev sahipliği yapıyordu. Bu birlik her ne kadar Parth saldırılarına karşı caydırıcı bir güç olarak tutulmaktaysa da birlik personeli imar faaliyetlerinde de görev alıyordu. Dolayısıyla Palmyra’nın imarında nitelikli bir işgücünün sürekli olarak hazır bulunması önemli faktörler arasında yer almaktadır. Özetle Palmyra kentinin inşası için hem imparatorluğu ve vergi gelirlerinin hem de Palmyralı seçkinlerin desteğine ihtiyaç vardı. Üstelik imparatorluk geneli hakkında fikir veren çalışmalar, tek başına vergi gelirleriyle bir şehre tapınakları, forum ve tiyatrosuyla medeni bir görünüm kazandırmanın neredeyse imkânsız olduğunu ortaya koymaktadır.³⁹⁵

Kamu imar projelerine şekil veren bir diğer önemli motivasyon, toplulukların yaşam alanlarını kültürlerini yansıtacak mekânlara dönüştürme gayreti olmalıydı. Bu bakımdan hangi yapıların nerede inşa ettirildiği hususu önem kazanmaktadır. Zira insanlar kültürlerine ait unsurları yansıtan kalıcı ve göz ardı edilemez, kalıcı yapılar

³⁹² PAT 0263.

³⁹³ Bourdieu, *Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*, 661.

³⁹⁴ Nathanael J. Andrade, “Inscribing the citizen: Soados and the civic context of Palmyra,” *Maarav* 19, (2012): 65-90, 67.

³⁹⁵ Alan Bowman, “The State and the Economy: Fiscality and Taxation,” *Trade, Commerce, and the State in the Roman World*, ed. Andrew Wilson ve Alan Bowman (Oxford: Oxford University Press, 2018), 40-41,44.

inşa ederken bir yandan da bu yapılarda kültürel ritüellerini tatbik etmeyi arzuluyorlardı. Bu bakış açısı, mekanların nasıl araçsallaştırıldığı da gözler önüne serebilir. Özellikle tapınak gibi yapılar hem kentlileri hem de yabancı misafirleri çektiğinden, ritüeller bağlamında bir sürekliliğinin olması sağlıyordu. Ayrıca bu yapılar şifa merkezleri olarak da kullanılıyordu. Dolayısıyla işlevleri, toplumsal ihtiyaçlara bağlı olarak çeşitlenebiliyor, farklı roller atfedilebiliyordu. Böylece farklı inançlara sahip olan ve farklı amaçlarla bir araya gelen Palmyralı aileler, yabancı misafirlerle bir araya gelebilecekleri alanlara sahip olabilmişlerdi. Geleneklerin en güçlü hâliyle tatbik edildiği ve hayatta tutulduğu dinî ritüellerin büyük bir kamusal gayretle inşa edilen ihtişamlı tapınaklarda ortaklaşa gerçekleştirilmesi toplumsallaşma yolunda atılmış belki de en göz ardı edilemez adımdır. Neticede her aile, mensubu olduğu toplumsal gruba uygun bir şekilde ibadet ediyordu.³⁹⁶ Bir arada yaşamak için geliştirdikleri iletişim ve ilişki biçimleri ile özellikle aile ritüellerini tespit etmekte tapınakların inşası için ortaya konulan çabalara ilişkin kayıtlardan istifade edilebilir. Yazıt formundaki kayıtlar, imar projesinin büyüklüğüne bağlı olarak artıyordu. Ayrıca herhangi bir kamu projesine sağlanan katkının ehemmiyetiyle doğru orantılı şekilde Palmyralı seçkinleri tespit etmek ve onları hangi gücün motive ettiğini anlamak ile mümkündür. Aşağıda Grekçe yüzü paylaşılan 19 tarihli yazıt³⁹⁷ bu türden çok sayıda kayıttan sadece biridir.

1. [.....οὶ ἐν Σελευ-]
2. [κείῳ ἔμπ]ο[ρ]οὶ Πα[λμυρηνοὶ]
3. [καὶ Ἑλλήν]ες ἀνέσ[τη]σ[αν]
4. [τὸν ἀνδριάν]τα Ἰεδεμβ[ήλω]
5. [Ἀζίζου Παλμυρηνοῦ φ[υλῆς]
6. [Μανθαβω]λείων ἐπεὶ
7. [κατεσπο]ύδασεν εἰς τὴν
8. [κτίσιν] τοῦ ναοῦ Βήλου

[...] Seleukeia'nın Palmyralı ve Hellen tüccarları Palmyralı Manthabôleia kabilesinden Azizos'un oğlu Iedeibelos'un heykelini Bel Tapınağı'nın yapımı için gayretlerinden dolayı diktirdiler.

³⁹⁶ Hendrik Jan Willem Drijvers, *The Religion of Palmyra* (Leiden: Brill, 1976), 9-22.

³⁹⁷ PAT 0270. Yazıtın Palmyra dilindeki versiyonunun çevirisi için bkz. FPTZ, 57; FHP, 3.

Palmyra ile özdeşleşen *Bel Tapınağı*'nda, *Baalşamin* ve *Allat Tapınağı* gibi kutsal alanlarda hayırsever ailelere, kentteki yöneticilere ve kente hizmet eden ustaların isimlerine rastlıyoruz.³⁹⁸ Bunun yanı sıra hem *Zafer Takı* hem de kenti batıdan doğuya kat eden *Büyük Sütunlu Yol*'un (Görsel 6) sütun braketlerinde, işlenmiş bilgilerin, günümüzün sosyal ağ paylaşımları gibi olduğu düşünülebilir. Özellikle II. yüzyılın ortalarında yoğun ve kapsamlı bir inşa faaliyeti meydana gelmiştir. Bu kamu yapılarının inşasını finanse etmeye gönüllü olanlarla bu binaları emekleri ve teknik birikimleriyle yükseltenler bir araya gelmiştir.

Görsel 6: Büyük Sütunlu Yol³⁹⁹

Yukarıda temas edilen Moqimu adına kaleme alınmış kitabe, bize bir kimlik önerisi de sunmaktadır.⁴⁰⁰ Zira nispeten erken sayılabilecek bir dönemde “Palmyralı” vurgusu barındırmaktadır. Sadece kitabeye göre bir tanım yapıldığında Palmyralı bir bireyin hayırsever olduğunu ve en azından hayırseverliği takdir edebilme kapasitesine

³⁹⁸ PAT 1352; PAT 1353; FPTZ, 5. Benzer bir değerlendirme için Bkz. Javier Teixidor, *The Pagan God: Popular Religion in the Greco-Roman Near East* (Princeton: Princeton University Press, 1977), 130-135.

³⁹⁹ Andrade, *Zenobia*, 25.

⁴⁰⁰ PAT 0269.

sahip, kentin yararına faaliyet gösterenleri ortaklaşa onurlandırmak için irade ortaya koyabilen kişi olduğu anlaşılmaktadır. Üstelik kitabede Palmyralılar tam olarak örgütlü bir halk meclisinden ziyade,⁴⁰¹ bir kentli için ortak paydada buluşabilmiş bir topluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

I. yüzyılın başında kentin meydanına yakın bir konumda dikilmiş iki yazıt üzerinden halka verilen mesaj bu bağlamda bir başka örnek olarak sunulabilir. Malku isimli bir yurttaş 24 yılında,⁴⁰² Moqimu isimli yurttaş ise 51 yılında Bel Tapınağı'nın inşası sırasında yadsınamaz nitelikteki katkılarından dolayı onurlandırılmıştır.⁴⁰³ Yazıtlarda tesadüf edilen *blw | gbl tdmry* ifadelerini “Palmyra halkının bağışlarıyla” diye çevirmek mümkündür. Yunanca olarak işlenen başka bir yazıtta ise Παλμύρῳ ὁ δῆμος (Palmyrenon demos)⁴⁰⁴ şeklinde karşımıza çıkan *demosun* kullanımı oldukça önemlidir.⁴⁰⁵ Palmyralıların teşkil ettikleri yapıları Yunanca isimlerle anmaları, Palmyralı kimliğinin oluşumunda Hellenistik bir izlen varlığına işaret etmektedir. Yahut daha geniş bir ifadeyle Yunan kültür dairesinin etkisi altında olduklarını düşündürmektedir. Bu noktada Sartre'ların kent hakkındaki fikirlerine değinmek yerinde olacaktır. Palmyralı seçkinlerin, kentteki faaliyetlerini yürütürken *polis* geleneğine uygun yasalar çerçevesinde hareket ettikleri belirtmektedirler. Tarihçilere göre, Palmyra kentinin idari unsurlarını tanımlayan *boule* gibi kavramlar, kentin Akdeniz'in doğusunda yer alan kentlerdekine benzer bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Kabile seçkinlerinden oluşan bu meclis aracılığıyla kente dair kararlar

⁴⁰¹ Yazıttaki “şehir” ifadesinin tam olarak “demos” şeklinde tanımlanmasının doğru olmayacağına yönelik değerlendirmeler için bkz. Smith II, *Roman Palmyra*, 122.

⁴⁰² *PAT* 1352; *PAT* 1353.

⁴⁰³ *PAT* 0269.

⁴⁰⁴ *Inv.* IX, 6, 11, 12. *CIS* 3924. Michał Gawlikowski bu yazıtla ilişkin şöyle bir şerh düşmektedir. Tespit edilen bu iki yazıttan yalnızca birinin gerçekliğinden emin olduğunu ancak bir diğerinin ise 2. yüzyılda aynı kişiyi onurlandırmak için oyulmuş olabileceğini ve bununla birlikte diğer yazıttan bazı kelimelerin tekrar edildiğini bu yüzden de *Inv.* IX, 12'nin kopya olduğunu söylemektedir. Michał Gawlikowski, “Palmyre et l'Euphrate, *Syria* 60, (1983): 63, dn.58.

⁴⁰⁵ Maurice Sartre, bu bağlamda Palmyra'nın Roma İmparatorluğu sathı içerisinde neden diğerlerinden farklı bir *polis* olduğu fikrini ortaya atmakta ve Palmyra'nın, diğer kentlerden farklı bir organizasyona sahip olduğunu ifade etmektedirler. Bkz. Sartre, “Palmyre, cite grecque,” 385, vd. Konuya ilişkin ayrıntılı ve karşılaştırmalı bir bakış açısı için bkz. Ted Kaizer, “Palmyre, cite grecque? A question of coinage,” *Klio* 89/1, (2007): 39-60.

alınıyordu.⁴⁰⁶ Ancak bu kültürel etkinin yüzeysel olduğu yönünde görüşler mevcuttur.⁴⁰⁷ Gerçekten de kabile geleneğinin iktisadi, idari ve askerî etkisini ortaya koyan yazıtlar, Palmyra'nın geleneksel Yunan kent formasyonunun karakteristik özelliklerini yansıtmadığını düşündürmektedir. Bir başka ifadeyle kabilevi bağların toplumsal, kültürel, dinî ve ekonomik düzlemdeki merkezî ehemmiyeti, mevcut politik yapının doğru akrabalık ilişkilerine sahip olmayan kişilere yeterli fırsatları sunmadığını gösteriyordu ve bu açıdan Yunanca isimlerle anılsa bile bu kurumlar tam olarak geleneksel işlevlerine sahip değildi.⁴⁰⁸ Özetle Palmyralılık üzerinden kurumsal bir bünyeye işaret eden söylem geliştirildiği ve bunun da hayırseverlikte ifade bulan kabile geleneğinden ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ancak Palmyralılığı somut bir şekilde ele alabilmek için dışarıdan da bir bakış açısına da ihtiyaç vardır.

Kavramsal olarak “Palmyralı” olanla “Romalı” olan arasındaki ayrımı yapabilmenin yolu, her iki tabiri de tarihî imgelem içinde ele almaktan geçiyor olabilir. Bir başka ifadeyle Roma hâkimiyeti altında “Palmyralı” kavramının sınırları Palmyra halkının kendine has tarihî-kültürel hususiyetleri kadar, Romalıların “Doğu” algısı belirlemişti. Dolayısıyla Palmyralı kimliğini tanımlamaya yönelik çabalara Roma'dan doğuya doğru bakıldığında “Doğu” tahayyülünün nasıl şekillendiğine temas etmek katkı sağlayacaktır.

Suriye, rekabete girişen imparatorluklar için bir çatışma sahasıydı. Büyük güçlerin arasındaki doğal sınır ise Fırat Nehri'ydi. I. yüzyıldan itibaren nehir havzasındaki gelişmeler, Palmyra'yı da etkisi altında aldı.⁴⁰⁹ Zira bu doğal engel ne

⁴⁰⁶ Sartre ve Sartre, *Palmyre: Vérites et Légendes*, 43-47. Jean-Baptiste Yon da Sartre'larla aynı görüştedir. Bkz. Jean-Baptiste Yon, “Palmyra,” *A companion to the Hellenistic and Roman Near East*, ed. Ted Kaizer (New Jersey: Wiley, 2022), 298; Ayrıca Palmyra kent yapısına ilişkin daha fazla bilgi için bkz. Smith II, *Roman Palmyra*, 121-142; Michael Sommer, *Palmyra: A History* (New York: Routledge, 2018), 202, 128-137; Andrade, *Zenobia*, 37-39.

⁴⁰⁷ Kentin sahip olduğu Hellenistik kültürel unsurları yansıtan bu *demos* gibi isimler aslında yüzeyseldi. Michael Sommer de bu türden tarihsel izlerin Roma egemenliği altında Palmyralı kimliğinin esaslı bir parçası olarak değerlendirilemeyeceğini savunmaktadır. Bkz. Michael Sommer, “Der Löwe von Tadmor: Palmyra und der unwahrscheinliche Aufstieg des Septimius Odaenathus” *Historische Zeitschrift* 287/2, (2008): 289 vd.

⁴⁰⁸ Konuyla ilgili tartışmaların anlaşılır bir özeti için ayrıca bkz. Andrade, “Inscribing the citizen,” 68-71. Ayrıca toplumsal kimlik üzerine benzer bir değerlendirme için bkz. Sommer, *Palmyra*, 202.

⁴⁰⁹ Fırat'ın Roma ile Parthia arasında doğal bir sınır olarak kabul gören kaynakların varlığından söz etmek mümkündür. Bkz. Cass. Dio 37.6.

Batı'ya ne de Doğu'ya doğru ilerlemek isteyen orduları da durdurabildi. Sonuç olarak, Palmyra ve hinterlandını da içine alan bu daimî çatışma sahası, Antik kaynakların ilgisini çekmiştir. Söz gelimi İncil, Palmyra'dan şöyle bahseder:

“... Süleyman, Syria'nın üst tarafında yer alan çöle kadar ilerlemiş ve buraları zapt etmiş ve orada Fırat'a iki günlük, büyük Babil kentinden ise altı günlük yolda muazzam bir şehir kurmuştur. Syria'nın yerleşim alanlarından bu kadar uzakta bir kent kurmasının nedeni, daha güneyde herhangi bir su kaynağı bulunmaması idi. Kenti surlarla çevirmiş ve kente Thadamora adını vermişti. Kent, bugün Syria'da hâlâ bu adla anılırken, Yunanlar buraya Palmyra derler,”⁴¹⁰

İncil, mekânın anılma şeklinden hareketle taşıdığı kimliğe vurgu yapmakta ve bu yönüyle de Palmyra'nın birden fazla “dünyaya” ait olduğunu ima etmektedir. Palmyra'da komünal bir toplumsal pratiği yansıtan yerel kimliklerin var olduğu biliniyor olsa da yukarıda tartışıldığı üzere bu kimliğe ne tam olarak Hellen-Roma ne de Parthların etki etmişti. Mutlak şekilde tanımlamanın neredeyse olanaksız oluşu, kabilevi gelenekler üzerine kurulu bir yerel kimliğin oluştuğu görülmektedir. Öte yandan Palmyra'nın emperyal düzen içinde elde ettiği yerden bahsedebilmek için Palmyralı kimliğine değinmek gerekmektedir. Zira Palmyralıların büyük güçlere karşı koyması, Palmyralı kimliği ve bu kimliğin kök saldığı yerle ilgilidir. Dolayısıyla mekân ve kimlik ilişkisi bağlamında öncelikle bölgenin Roma İmparatorluğu'nun sınırları içine nasıl ve hangi koşullar altında dâhil edildiği tekrar ele alınabilir.

Pompeius Magnus'un, Romalılar açısından nihai sınır olarak tanımlanabilecek kadar doğuya ulaşma başarısını göstermesinin üzerinden çok geçmemişti ki Suriye, Roma'daki “Doğulu” olana yönelik ilginin bir parçası hâline geldi.⁴¹¹ Bu bağlamda çağdaşları arasında Strabon'un, Suriye'yi anlamak için ilgi çekici bir çaba ortaya koymuş görünmektedir. Öncelikle Strabon eserini, tarihsel olarak Suriye'deki Roma İmparatorluğu egemenliğinin inşa edildiği dönemde kaleme almıştır. Bu bakımdan Pompeius Magnus sonrasındaki süreci takip etmek için değerli veriler sunar. Daha önemlisi *Geographika*, Romalılar için “Doğu” tahayyülünün inşasında bir dönüm

⁴¹⁰ II. Krallar, 24.7.

⁴¹¹ Greg Fisher, *Rome, Persia, and Arabia: Shaping the Middle East from Pompey to Muhammad* (London: Routledge, 2020), 25.

noktasıdır. Zira Suriye, Roma’da bir “öteki” olarak “Doğulu” insanlara ev sahipliği yapıyordu. Strabon’un tanımına göre Suriye, “Beyaz/Siyah tenli Syrialıların” diyarıydı.⁴¹² Bu dönemde Romalı alimler arasında etnolojik değerlendirmelerin itibar gördüğüne tesadüf edilir. Sonuçta Romalılar, Pompeius’un istisnai çabaları sonucunda Akdeniz havzasında ve Tuna Boylarında aşına olduklarından daha farklı topluluklarla karşılaşmışlardı. Farklılığı anlama ya da anlamlandırma gayreti ilgi çekiyordu. Dolayısıyla Strabon’un Suriye’deki halkları görünüşleri üzerinden tanımlama yaklaşımı çağının ruhunu ve bir bakıma öteki olana yönelik bakış açısını yansıtır. Buna karşılık öteki algısının başlangıç noktasında yer alan Strabon’un Romalı bir aileden olmaması ve eserlerini Yunanca kaleme alması elbette kendi içinde tarihî bir ironiyi de barındırır.

Strabon, Amasseia’da⁴¹³ dünyaya gelmişti. Anadolu’nun merkezî bir kenti olan Amasseia, önemli kabul edilebilecek bir kavşak noktasıydı. Strabon, her ne kadar Romalı kimliğini benimsemiş olsa da başlangıçta hem Asyalı hem Hellen olarak tanımlayabileceğimiz saraylı, aristokrat bir ailenin üyesi olarak oldukça izole bir biçimde büyümüştü. Ancak Doğu hakkındaki tespitlerinde içine doğduğu sosyal çevrenin de tesiriyle önemli bilgilere sahip olmuştu. *Geographika*’da imparatorluğun doğusuna ilişkin bilgisinin ne nedenle kapsamlı olduğunu şu ifadelerle bir çırpıda aktarır:⁴¹⁴

... aynı şekilde, dar ve verimsiz bölgelerde hırsız ve konargöçer olarak yaşayan Akhaia, Zygos ve Heniokhoi halkları hesaba katılmazsa, Asya’nın bizim denizimizdeki tüm sahil şeridi de (onların) komutasındadır. İç bölgenin ve ülke derinliklerinin bir kısmına bunlar (Romalılar), bir kısmına Parthlar; bunların yukarısına da barbarlar hâkimdir. Doğuya ve kuzeye doğru Hintler, Baktrialılar ve İskitler (yaşarlar); sonra Araplar ve Etiyopyalılar gelir...

⁴¹² Strab. *Geo.* 12. 12.

⁴¹³ Modern Amasya.

⁴¹⁴ Strab. *Geo.* 17. 24. τὰ μὲν οὖν μέρη τῆς καθ’ ἡμᾶς οἰκουμένης οὕτω διάκειται ... “Bizim zamanımızda iskân edilen toprakların bir kısmı bu şekildedir”. Bu gibi karşılaştırmaların yer aldığı metnin ayrıntılı incelemesi için bkz. “Strabon, *Geographika*: XVII. Kitap,” *Libri II*, çev. Şenkal Kileci. (2017), 436-437.

Strabon, tarihsel olarak Roma'nın hakimiyet sahasını genişletmeye başladığı döneme şahitlik etmiştir. Yukarıda paylaşılan ifadelerinde imparatorluğun bölgedeki halklar ve diğer güçler üzerindeki üstünlüğünü ima etmektedir. Dolayısıyla eserini Roma fetihlerinin gölgesinde kaleme almıştı. Oysa Palmyra'da hâkim Hellenistik gelenek ve şehrin imarı için öne çıkan hayırsever refleks Romalılarla Palmyralılar arasında bilhassa kamusal alanı düzenleme bağlamında birden fazla ortak yönün mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere, Palmyra seçkin zümresi, sembolik olarak kamusal alanda var oluyordu. Bu sebeple *sosyal sermayelerini* açığa vuracak şekilde heykel gibi estetik unsurlarla kamusal alanı dönüştürüyorlar, görünürlüklerini arttırıyorlardı. Palmyra kentini işleyen, gelişen ve en önemlisi refah üreten bir kervan kenti olarak ayakta tutan yegâne toplumsal grup seçkinler değildi. Kentle bağ kurmanın yegâne yolu da kamusal alanı düzenlemek değildi. Mekânsal ünsiyet üzerinden şehirle bağlar geliştirmenin de Palmyralı kimliğinin bir parçası olduğunu dile getiren görüşler mevcuttur.⁴¹⁵ Özellikle kentteki 4 ayrı kutsal mekânın çekirdeğinde yer aldığı bir mahallelilik anlayışının geliştiğine vurgu yapan bu görüşlerin,⁴¹⁶ yeterli tarihsel dayanaktan yoksun olduğu yönündeki itirazlarla karşılaştığı görülmektedir.⁴¹⁷ Her ne olursa olsun Palmyralı kimliğini taşıyan ve tam da bu bağlamda Palmyralı kimliğini var eden birden fazla toplumsal grup vardı.

Göçerler, askerler ve diğer kentliler de Palmyra'nın unsurlarıydı. Antik yazarlar, Pompeius sonrası Orta Doğu'da yerleşik olan halkların hemen hepsini "Arap" olarak tanımladılar.⁴¹⁸ Palmyra'yı bu genel-geçer tanımlama dâhilinde ele almak güçtür. Palmyra'da, Aramice'nin farklı bir lehçesinin kullandığı tespit

⁴¹⁵ Dirven, *The Palmyrenes of Dura-Europos*, 22-28. Söz konusu görüş, kente hâkim 4 kabilenin söz konusu kutsal mekânları merkez olarak kabul ettiği ve imparatorluk nezdinde de bu organizasyon biçiminin makul ve makbul kabul edildiğine dayanmaktadır.

⁴¹⁶ Söz konusu kutsal mekânlar şu şekilde listelenmektedir: Baalshamin, *Tanrılar Bahçesi*, Ares, Atargatis. Bkz. *PAT* 0197.

⁴¹⁷ Smith II, *Roman Palmyra*, 44.

⁴¹⁸ Strab. *Geo.* 16.2.18, 34; A. G. Grouchevoy, "Trois 'niveaux' de phylarques. Étude terminologique sur les relations de Rome et de Byzance avec les Arabes avant l'Islam," *Syria* 72, (1995): 120; Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs: from the Bronze Age to the coming of Islam* (London: Routledge, 2002), 69; Sartre, *The Middle East Under the Rome*, 33; Fisher, *Rome, Persia, and Arabia*, 25.

edilmiştir. Bunun yanında benzerlikler elbette vardır: Nebatiler⁴¹⁹, Palmyralılar ve Suriyeliler Sami dil ailesine mensup olup aynı alfabeyi kullanmışlardır. Arapça'nın yanı sıra, Roma'da kullanılan Yunancadan da etkilenecek oluşturdukları dil, çok sayıda çift dilli yazıtta hayat bulmuştur.⁴²⁰ Bu coğrafyadaki Roma İmparatorluğu'nun Greko-Romen kültürü, genellikle Grek formunda tezahür etmiştir.⁴²¹ Öte yandan Palmyra halkının kendini "Arap" olarak ifade ettiği hiçbir tanıma rastlanmadığı gibi "özgür kent"⁴²² sıfatını da elde ettiklerini söylemek yanıltıcı olacaktır.⁴²³

Toplumsal grupların ilişkileri ise Palmyra gibi başlangıçta farklı kimliklere sahip unsurlarca meydana getirilen toplumlarda belirleyici bir faktör olabilir. Çünkü bir toplumun meydana gelmesi için ihtiyaç duyulan süreç; içerisinde çelişkiler, çatışmalar ve uzlaşmayı barındıran anlatılmaya değer bir hikâye sunar. Farklı geleneklerden gelen grupların aynı yerde toplumsal uyumu geliştirebilmesi için taraflar arasında karşılıklı adımların atılması gerekir. Bu durum, öncelikle farklı yönelimlere sahip olan birey ve/veya topluluğun kültürel kazanımlarını ya da gelenekleri yeni formlarda korumaya yönelik çabalarıyla gerçekleşir. Palmyralı

⁴¹⁹ Strab. *Geo.* 17.21. "καὶ ἐκ τῆς Ἀραβίας δὲ τῆς Ναβαταίων," Arap oldukları bilinen Nebatiler, özellikle çöllerde dolaşan su kaynaklarına yakın her yerde sürükleriyle birlikte yaşayabilen göçebe bir yaşam şeklini sürdüren Bedevilerdir. Nebatî Krallığı, Roma İmparatorluğu tarafından ilhak edilince, yalnızca 106 yılına kadar bağımsızlığını sürdürmüş daha sonra yıkılmıştır.

⁴²⁰ *IGLS*, XVII, 1-2.

⁴²¹ Jean-Baptiste Yon, "La romanisation de Palmyre et des villes de l'Euphrate," *Annales HSS*, 59/2, (2004): 313-314.

⁴²² Bu konudaki farklı görüşler için bkz. David F. Graf, "Zenobia and the Arabs," *The Eastern Frontier of Roman Empire: Proceedings of a Colloquium held at Ankara in September 1988*, ed. David French ve C. S. Lightfoot (Oxford: BAR, 1989), 144. Palmyra'nın "özgür kent" statüsü elde etmesi ve Hadrianus'la ilişkilendirilmesine yönelik değerlendirmelere kaynaklık eden yazıtlar için bkz. *IGLS* XVII, 145; *IGLS* XVII, 245=*PAT* 1374; *PAT* 0259.

⁴²³ Palmyra'nın "özgür kent" konumunda olmadığı yönündeki tespit ilk defa Maurice Sartre tarafından dile getirilmiştir. Bkz. Sartre, "Palmyre, cite grecque," 385, vd.; Sartre, *Zénobie*, 32; Yon, "La romanisation de Palmyre et des villes de l'Euphrate," 314. Öte yandan Palmyra'nın çağdaşı olan ve *civitas libera* (özgür kent) olarak tanımlanan kentler vardır. Mesela Mithradates İsyanı'ndan sonra Roma'ya olan bağlılığını ispatlayan Termessos (Antalya, Güllük Dağı) kenti, İÖ. 68 yılında Roma'da yürürlüğe giren bir yasa ile *civitas libera* statüsünü almıştır. Benzer bir örnek Soloi (Pompeiopolis) kenti için de söz konusudur. Bkz. Mustafa H. Sayar, "Ovalık Kilikia Şehirlerinde Yerel Bağışçılar ve Hayırseverlik (MÖ 1. Yüzyıl ile MS 2. Yüzyıl)," *Tarih Boyunca Anadolu'da Hayırseverlik Birinci Uluslararası Suna & İnan Kırış Akdeniz Medeniyetleri Sempozyumu 26-29 Mart, 2019 Antalya Bildiriler*, ed. Oğuz Tekin, C. H. Roosevelt, v.d., (Antalya: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020), 74-78. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere kentlerin kazandıkları statüler, ünvanlar kentlerin tanımlamalarında mutlaka yer alıyordu.

kentlilerin *çadırda yaşayanların* torunları olduğu ve kent olağanca kurumlarıyla ortaya çıktığında bile çadırda yaşamaya devam edenlerle birlikte bir toplumun parçasını teşkil ettikleri anlaşılmaktaysa da bu kültürel yatkınlık toplumsal uyumun sağlanması için tek başına yeterli değildi. Yukarıda Ogelos isimli Palmyralının onurlandırılması bağlamında göçerlerle mücadele ettiği gerçeğini hatırlatmakta yarar vardır. Şüphesiz Ogelos'un mücadele ettiği göçebelerin tam olarak nerede yaşadıkları ve kimler olduğunu bilmek mümkün değil. Ancak şehir sınırları dışında göçerlerle kentlilerin karşı karşıya geldiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Bir başka ifadeyle Palmyralıların göçer kökleri ve toplumsal olarak göçerliğin getirdiği geleneksel ilişkileri bir şekilde sürdürmeleri kentliler ile göçerler arasında bir toplumsal uyumun mutlak şekilde teşekkül ettiğini düşündürmemelidir. Nitekim Michael Sommer,⁴²⁴ kentli seçkin aileler ile *scēnitai* arasında genel olarak iş birliğine dayalı bir ilişki olduğuna itiraz eder. Dolayısıyla çeşitli ve kalabalık gruplar arasındaki ilişkilerin her zaman stabil olamayacağı gerçeğini göz ardı etmemek gerektiğini hatırlatır.

Aileden kabileye uzanan temel hiyerarşik yapılanmadan, devlet organizasyonunun ihtiyaç duyduğu karmaşık ilişkiler ağına kadar, Palmyra toplumunu oluşturan unsurlar tabii olarak iktidar odağı ola gelmişti. Hükmetmek ya da hâkim olmak Palmyra'yı da içine alan sahada var olan topluluklar için temel motivasyon olmuştu.⁴²⁵ Palmyra'daki toplumsal hayatın yazıtlarda nasıl tezahür ettiğine daha önce temas edilmişti. Bu yazıtlarda varlık gösteren aristokrat sınıf yani kentli seçkinler daha fazla görünürlüğe sahip olsa da çölde yaşayan Bedevi kabileler ve onlarla ilişki kuran diğer aileler de Palmyra toplumunun bileşenlerini teşkil ediyordu⁴²⁶ Çölün hâkimi olan kabile reisleri; Palmyralı zengin tüccarlar, kervanların şefleriyle sosyal ve ekonomik ilişkiler içerisindeydi. Bu bakımdan sosyal ilişkileri oldukça dinamik ve canlıydı. Bu

⁴²⁴ Michael Sommer, *Roms orientalische Steppengrenze: Palmyra, Edessa, Dura-Europos, Hatra: eine Kulturgeschichte von Pompeius bis Diocletian* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2015), 206-207.

⁴²⁵ Konuya ilişkin çok sayıda değerlendirme söz konusudur. Bkz. James Alan Montgomery, "The Graeco-Roman Civilization of Syria and Palestine," *The Classical Weekly* 12/14, (1919): 106-111; Louis. C. West, "Commercial Syria under the Roman Empire," *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 55, (1924): 159-189; Will, "Marchands et chefs des caravanes a Palmyre," 264-269.

⁴²⁶ Dirven, *The Palmyrenes of Dura-Europos*, 21-22.

durağan olmayan ilişki biçiminin kendine has dinamikleri olduğu gibi taraflar açısından pragmatik bir işlevi de söz konusuydu.

En kalabalık toplumsal gruplardan biri olan bedeviler, bireysel olarak hayatta kalmanın imkânsız olduğu koşullarda yaşama tutundukları için daha güçlü ve yakın temasın var ettiği kabile düzenini koruyorlardı. Buna ihtiyaç duyuyorlardı. Kabilelerdeki benzer şekilde aile bireylerinin birbirleriyle kurdukları güçlü ilişkiler Palmyra'daki kentlilerin de kabile olarak görülmesine, kabul edilmesine sebep olmuş görünmektedir. Şüphesiz kentli aileler, çeşitli gerekçelerle bedevilerle sıkı bir etkileşim hâlindeydi. Ancak bir kervan kenti sakini olarak sürekli yabancı ziyaretçilerle bir arada bulunma zorunluluğu, Palmyralı aileleri tıpkı kabilelerde görüldüğü gibi aile üyeleri arasındaki ilişkiyi güçlü tutmaya mecbur etmiş olmalıdır.⁴²⁷ Daha açık bir ifadeyle Palmyra'nın yönetimi ve politik kararlarına yön veren kentli aileleri mutlak şekilde “kabile” olarak sunmak tarihî gerçekleri tam olarak yansıtmamaktadır. Dolayısıyla bu aileleri kabile olarak tanımlaya engel olabilecek bunların sivil gruplaşmalar olduğunu düşündüren unsurların da mevcut olduğunu belirtmek gerekmektedir.⁴²⁸ Palmyra'nın toplumsal yapısını oluşturan birbirinden farklı en az dört kabile ya da ailenin varlığına işaret eden II. yüzyıla ait tapınak yazıtları bulunmaktadır. Bölgede bulunan çift dilli yazıtlarda *φολή* (kabile),⁴²⁹ olarak tespit edilen beş ailenin ismi belirlenebilmektedir.⁴³⁰ Bu ailelerin Palmyralı olduğu varsayımı benzer birçok yazıtta bu isimlere tesadüf edilmesinden dolayı yapılabilmektedir. Dahası epigrafik izler bırakmış ailelerin sayısı 17'ye

⁴²⁷ Palmyralıların Cenaze temsilleri ile mezar yazıtları aile şeceresini ve akrabalık ilişkilerini sergileme ihtiyacı hissetmeleri bu çabalarıyla ilişkilendirilebilir. Benzer bir değerlendirme için bkz. Rubina Raja, “Networking beyond death: Priests and their family networks in Palmyra explored through the funerary sculpture,” *Sinews of Empire: “Networks in the Roman Near East and Beyond*, ed. Eivind Heldaas Seland ve Hakon Fiane Teigon (İngiltere: Oxbow Books, 2017), 152.

⁴²⁸ Nathanael J. Andrade, *Zenobia*, 36. Andrade, Zenobia'nın zamanında, Palmyra'da bulunan yazıtlarda mensupları oldukları klan veya kabileler ile olan ilişkilerini vurgulamayı bıraktıklarından söz etmektedir. Himaye bağlarının sivil grupların arasında geliştiğini ve zamanla ifade etmenin daha önemli hale geldiğine dikkat çeker.

⁴²⁹ Bir kabileyi, kabilenin başında yer alan bir kişiyi tanımladığı gibi yerel bir yöneticiyi de karşılayan tanımlı bulunmaktadır. Konuya ilişkin ayrıntılı çalışma için bkz. Grouchevov, “Trois ‘niveaux’ de phylarques,” 120.

⁴³⁰ Dirven, *The Palmyrenes of Dura-Europos*, 25-29, 60, 74. Mita, Komare, Mattabol, Ma'azin ve Claudia. Bu aileler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Dirven, *The Palmyrenes of Dura-Europos*, 24, dn. 100.

ulaşmaktadır.⁴³¹ İsimleri, Palmyra'ya gelişleri ve kendi içlerinde sahip oldukları çeşitlilik hakkında bazı tespitlere müsaade etmiştir. Örneğin Ma'azin Kabilesi, Palmyra'ya gelmeden önce muhtemelen keçi (Arapça *mâ'iz*) çobanlığı yapan bir gruptu.⁴³²

Palmyra toplumunun bir başka unsuru ise Romalı askerlerdi. Zira kent bir garnizona ev sahipliği yapıyordu. Gilliam'a göre bu birlik nispeten sınırlı sayıda personelden müteşekkildi. Çünkü bölgedeki toplam asker sayısı içinde %3'lük bir kısmı meydana getirmektedir.⁴³³ Bu kuvveti *auxilia*⁴³⁴ birlikleri, Scythica Lejyonu ile bölgedeki yerel birlikleri bünyesinde barındırdığı bilinmektedir. Söz konusu görev gücüne ek olarak okçularıyla şöhret bulmuş *Cohors XX Palmyrenorum* da Palmyra'da bulunan sabit şekilde konuşlu birlikler arasında yer alıyordu.⁴³⁵ Sonuçta, imparatorluğun farklı yerlerinden başlangıçta geçici hedefler doğrultusunda sevk edilen askerler de Palmyra toplumunun bir parçası hâline geldi.

Legio III Scythia ile *Cohors XX Palmyrenorum*'un bölgedeki varlığı, Roma'nın egemenlik iddiasının boyutlarını ortaya koyduğu gibi Palmyralılar açısından Roma İmparatorluğu'na entegre olmanın koşullarını belirliyordu. Bölgede varlık gösteren birlikleri meydana getiren askerler zamanla Romalı statüsü kazanarak toprak sahibi hâle geldikleri için Roma egemenliğinin devamı ile varoluşsal bir ilişki geliştireceklerdi. Dahası bölgenin imarında görev alan bu askerler, kamusal alanın yeniden şekillendirilmesinde söz sahibi hâle gelerek, toplumsal yapı içinde muteber

⁴³¹ Smith II, "Identity, Community, and State," 79.

⁴³² Gawlikowski, *Tadmor-Palmyra*, 24.

⁴³³ James Franklin Gilliam, "Dura Rosters and the "Constitutio Antoniniana"," *Zeitschrift für Alte Geschichte* 14/1, (1965): 75. Pat Southern, *The Roman army: a social and institutional history* (California: ABC-CLIO, 2006), 123.

⁴³⁴ Esas olarak Roma'da konuşlu olmayan, Roma'nın dostu olan imparatorluk eyaletlerinde bulunan yardımcı askerî birliklerdir.

⁴³⁵ Nigel David Pollard, "Nota et familiaria castra: Soldier and civilian in Roman Syria and Mesopotamia" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Michigan University, 1992), 27-28; Hubert Devijver, "The Geographical Origins of Equestrian Officers," *The Equestrian Officers of the Roman Imperial Army vol. II*, ed. Michael P. Speidel, *MAVORS Roman Army Studies* 9, (Stuttgart: Franz Steiner, 1992), 109-126; Yarlığaş, "Principatus Döneminde," 155-158.

bir konum işgal ettiler.⁴³⁶ Dolayısıyla Palmyralı askerlerin Romalı kimliği kadar, Palmyra'da inşa edilen Romalı kimliğinin bir unsuruydular. Zenobia'nın ailesinin durumunu biraz da bu açıdan ele almak gerekmektedir. Bir başka ifadeyle Zenobia'nın ailesi imparatorluğun kozmopolit ve en göz ardı edilemez temsilcisi olan askerlerin bir parçası olarak Palmyra toplumundaki yerini almıştı.

2.3.KERVAN TİCARETİ

Suriye, kervan ticaretinin en önemli yollarının kesişim noktasında yer alıyordu. Palmyra gibi ehemmiyet arz eden Dura, Jeraş ve Petra kervan ticaretinin uğrak noktalarını teşkil ediyordu.⁴³⁷ Roma tarihi bağlamında kervan ticareti hem ilmî ve akademik hem de edebi ve sanatsal ilgiyi kendine çekmiştir. Böylesi bir ilginin ortaya çıkışı,⁴³⁸ kervan ticaretini temsil eden imgelerin cazibesiyle açıklanabilir. Doğu'nun bilinmeyen köşelerinden egzotik malları taşıyan beyaz çöl kıyafetleri içindeki tacirler, hörgücünün etrafına ağır denkler sarılmış develer, baharat ve ipek imgelerine tütsü kokuları eşlik eder. Bu oryantalist manzara ardında ticari faaliyetler etrafında iyi organize olmuş toplumsal ilişkileri, güç mücadelelerini, bedevi baskınlarını gizler.

Suriye havalisi kendine has özellikleri (yapısal, kültürel, etnik kimlikleri ve dil) bakımından Roma İmparatorluğu'nun merkezinden ayrılmaktaydı. İşte bu farklılıkların yansıdığı yazıtlara, ticarete dayalı bir ekonomisi olan kentlerin arkeolojik buluntularına bakarak anlatmak gerekmektedir. Yerel güçlerin, coğrafyanın etkisiyle ortaya koydukları organizasyonu anlamak için eldeki tarihsel veriler kısmen de olsa yeterlidir. Özellikle bu yerel güçler ile merkezî otoritenin kurmuş olduğu bürokratik ve askerî bağlar sağlıklı bir ticaret ağının yeni pazarlara erişmesinin de önünü açmıştır.

⁴³⁶ Septimius Severus döneminden itibaren askerlerin meşru bir şekilde evlilik bağı kurabiliyor olmaları ve eşleri ile çocuklarının yurttaşlık hakkına sahip hâle gelmeleri de eyaletlerdeki toplumsal yapı üzerinde belirleyici bir etmene dönüşmüştür. Kapsamlı değerlendirmeler için bkz. Brain Campbell, "The Marriage of Soldiers under the Empire," *JRS* 68, (1978): 153-166. Konuyu askerlerin tabii olduğu hukuki düzenlemeler bağlamında ele alan bir yaklaşım için bkz. Yann Le Bohec, *The Imperial Roman Army*, çev. Raphael Bate. (London: Routledge, 1994), 220-223.

⁴³⁷ Palmyra'nın ticaret kenti olarak önem kazanmasının nedenlerine ilişkin başka bir değerlendirme için bkz. Rostovtzeff, *Caravan Cities*, 29.

⁴³⁸ Söz konusu ilgiye daha önce Gary Young dikkat çekmiştir. Bkz. Young, *Rome's Eastern Trade*, 1.

Palmyra'nın develerle elde ettiği ekonomik başarısı hakkında değiş-tokuş ürünleri, sikkeler ile çok miktarda yazıt ve görsel malzeme (Görsel 7) bulunmaktadır.⁴³⁹

Görsel 7: Bir lahdin ön yüzünde yer alan rölyef (Palmyra Müzesi)⁴⁴⁰

Kervan ticareti bağlamında bir kent tahayyül edilirken, onu bir durak mesabesine indirgeme riskiyle karşı karşıya gelinir. Oysa kervan ticaretinin uğrak noktalarını teşkil eden Palmyra dâhil kervan kentleri, yalnız yerel ürünlerin değil, aynı zamanda uzak mesafelerden taşınan ürünlerin de el değiştirdiği yerlerdi.⁴⁴¹ Öyleyse kervan kentleri aracılarn buluştuğu, belki de bir sonraki alışverişe yönelik ya da daha uzun soluklu anlaşmaların akdedildiği yerlerdi. Dolayısıyla bu şehirlerde farklı dillerde anlaşılan, farklı kültürlere ve coğrafyalara mensup tacirlerin ilişkilerini yönetmek için karmaşık ve gelişmiş toplumsal örgütlenmelerin meydana geldiğini hatırlatmak gerekmektedir. Bu, çöl gibi aşılması güç doğal engellerin ardına gidebilmek için geliştirilen örgütlenmenin ötesine uzanan bir yapılanma olmalıydı.

⁴³⁹ *PAT* 0259; Eivind Heldaas Seland, “Camels, Camel Nomadism, and the Practicalities of Palmyrene Caravan Trade,” *ARAM* 27/1-2, (Oxford 2015): 45-54.

⁴⁴⁰ Gawlikowski, *Tadmor-Palmyra*, 248.

⁴⁴¹ Millar, “Caravan Cities,” 119; Andrade, *Zenobia*, 21.

Özellikle Palmyra'yı dev antrepoları, Doğu'dan ve Batı'dan gelen ziyaretçileriyle gelişmiş bir liman kenti gibi⁴⁴² hayal etmek daha doğru olacaktır.

Gerçekleştirilen ticaretin önemi, bugün olduğu gibi, Antik Çağda da hacmiyle ölçülüyordu. Ticaretin I. yüzyıldaki hacmi öyle bir düzeye ulaşmıştı ki Roma sikkelerinin Hindistan, Çin ve Arabistan'a doğru akışı entelektüel çevreler arasında can sıkıcı, ahlaki bir mesele düzleminde ele alınır olmuştu. Yaşlı Plinius'un tespitlerini bu bağlamda ele almak mümkündür. Plinius, Hindistan'a her yıl 50 milyon *sestertius*⁴⁴³ aktığını, alınan mallarınsa üretim maliyetinin 100 katına Roma pazarına girdiğini ifade eder.⁴⁴⁴ Plinius, bir başka yerde ise Doğu'ya doğru gerçekleştirilen uzak mesafeli ticaretin imparatorluğa maliyetini 100 milyon *sestertius* olarak hesaplar.⁴⁴⁵ Ticaretin etik düzlemde tartışılmasının sebebi *çağın ruhu* ile ilgiliydi ve Plinius'un yakınmalarına kulak verilecek olursa lüks tüketim ürünlerinin taşınıyor olması işin gayri ahlaki yönünü teşkil ediyordu.

Plinius'un izinden Hindistan, Arabistan ve Çin'e uzanan ticaretin meşhur *İpek Yoluna* işaret ettiğini düşünmek mümkündür.⁴⁴⁶ Fırat üzerinde yer alan ve Palmyra'nın üzerinden ve kuzeyinden geçen yolun kavşak noktasında yer alan Batnae,⁴⁴⁷ Ammianus Marcellinus'un gözlemlerine dayanılacak olursa,⁴⁴⁸ geleneksel hâle gelmiş bir ticaret festivaline ev sahipliği yapıyordu. Batnae'de her yıl eylül ayının başlangıcında Çin'den ve Hindistan'dan kara ve deniz yoluyla gelen önemli miktarda emtianın el değiştirdiği herkese açık bir pazar kuruluyordu ve bu organizasyon çok sayıda zengin tüccarı bölgeye çekiyordu. Marcellinus'un aktardıkları, açık şekilde Palmyra'nın hinterlandı içindeki sahayı *İpek Yolunun* üzerine konumlandırır.

⁴⁴² Palmyra'nın durumunu anlamaya dönük olarak "liman" analojisine daha önce de başvurulmuştur. Liman kenti ile bir kervan kenti arasındaki etkileyici benzerliği çalışmasının merkezine alan Ernst Will, kitabına ismini de "Venedik" göndermesi üzerinden vermiştir. Bkz. Ernest Will, *Les Palmyréniens. La Venise des Sables* (Paris: Armand Colin, 1992).

⁴⁴³ Romalıların kullandıkları bir para birimidir. Principatus Dönemi'ne gelinirken 1 denariusun çeyreği (1/100 aureus) küçük gümüş bir sikke olarak çıkmaktadır. Bkz. *RIC*, I, 23.

⁴⁴⁴ Plin. *NH* 6. 26.101.

⁴⁴⁵ Plin. *NH* 12. 41.83-87.

⁴⁴⁶ Plin. *NH* 5.21.88.

⁴⁴⁷ Modern Suruç.

⁴⁴⁸ Amm. Marc. 14.3.3. Metindeki "deniz yolu" vurgusu hatalı olmayabilir. Emtianın bir kısmı muhtemelen sevkiyatın en azından bir bölümünde gemilerle taşınıyordu.

Kervan ticaretini yürüten bir tüccar, sadece tipik bir tüccar gibi alış-satış, alacak-verecek ilişkisi üzerinde kârlılık hesabıyla hareket edemezdi. Çok daha çeşitli değişkenleri hesaba katmak zorundaydı. Öncelikle kat etmek zorunda kalacağı coğrafyadaki politik durumu dikkate almalıydı. Risk ve kâr arasındaki ilişkiyi bu bağlamda hesaplamalıydı. Öyleyse en azından şunu ifade etmek mümkündür: Kervan ticaretini yürütenler, ait oldukları dünya hakkında kapsamlı bir bilgi ve görgüye sahiplerdi. Ayrıca geniş bir Palmyra diasporasıyla temas hâlindeydiler.⁴⁴⁹ Palmyralıların ticaret modelinde imparatorluğun muhtelif yerlerinde görünür olmak da yer alıyordu. Palmyralılara ait tapınaklara ve izlere bir parça da bu bağlamda yaklaşılabılır. İmparatorluğun başkentinde Palmyralı tanrılara adanan sunak,⁴⁵⁰ Ege’de Kos Adası’nda⁴⁵¹ tesadüf edilen bir Palmyra dilinde yazılmış bir yazıt⁴⁵² ya da Nil’de ve Kızıldeniz’de seyreden Palmyralı denizciler⁴⁵³ bu kent dışına uzanan geniş bir ağın varlığına işaret etmektedir. Bunun da ötesinde Palmyralılar, çeşitli şekillerde kanıtlanması mümkün olmayacak şekilde, İran sahasında da varlık göstermiş olmalıdırlar.⁴⁵⁴

Genel anlamda tüccar ve tüccar sınıfının Roma İmparatorluğu’ndaki yerini ve uzak mesafeli ticaretin ekonomik önemini sorgulayan Moses Finley bile imparatorluğun çeşitli köşelerinde ticarî merkez olarak temayüz etmiş Ostia ve Logdunum⁴⁵⁵ gibi Palmyra’yı da istisnai bir pozisyona konumlandırır. Öte yandan Palmyra’yı emsallerinden farklı kılan liman kenti olmamasıdır. Bu kente gemiler

⁴⁴⁹ Seland, *Ships of the Desert and Ships of the Sea*, 44.

⁴⁵⁰ PAT 0248.

⁴⁵¹ Türkçe literatürde İstanköy.

⁴⁵² PAT 1616.

⁴⁵³ Dominic Rathbone, “Koptos the Emporion: Economy and Society, I-III A.D.,” *Topoi, Orient-Occident*, Supplément 3, (2002): 189. Rathbone, Palmyralı denizcilerin III. yüzyılda Koptos’taki ticarete aracılık eden gemi sahipleri arasında yer aldığını ifade etmektedir. Bkz. Rathbone, “Koptos the Emporion,” 194.

⁴⁵⁴ Muhtemelen Afganistan ve İran platosu üzerinden Mezopotamya’ya uzanan ve bu yönüyle Parth İmparatorluğu’nu boydan boya kateden bir kervan yolu güzergâhı daha mevcuttu. Bununla birlikte söz konusu yolun varlığına sadece “ihtimal” düzeyinde işaret edilebilmesinin sebebi yeterli tarihsel kaydın bulunmamasıyla ilgilidir. Bu yönündeki değerlendirmeler için ayrıca bkz. David F. Graf, “The Silk Road between Syria and China,” *Trade, Commerce, and the State in the Roman World*, ed. Andrew Wilson ve Alan Bowman (Oxford: Oxford University Press, 2018).

⁴⁵⁵ Moses I. Finley, *The Ancient Economy* (Berkeley: University of California Press, 1973), 59-60.

değil, kervanlar; akıntıların ya da hâkim rüzgarların şekil verdiği rotalar değil, çöl yolları ulaşıyordu. Yollar ve genel olarak yol ağı, Roma İmparatorluğu'nun tarihî imgelemi içinde önemli bir yere sahiptir. Buna karşılık Suriye'de Roma'dan önce yolların mevcut olmadığını düşünmek ya da bilindik rotaların ortaya çıkmamış olduğunu varsaymak tarihî gerçeklerin göz ardı edilmesi anlamına gelebilir. Roma'dan önce de Palmyra'ya yollar ulaşıyordu. Belki bu yollar Roma mühendisliğinin şahikası taş döşeli değildi; ancak kervanların uzak mesafeleri aşması için yeterliydi.⁴⁵⁶ Palmyra yüzyıllar içinde bu toprak yolların kavşak noktasında kendine ait bir hinterlanda kavuşmuştu.

Kervan yolları üzerinden bu hinterlandın şehre bağlandığını düşünmek için yeterli gerekçe mevcuttur. Yine de kervanların rotasını mutlak biçimde belirlemek mümkün değilmiş gibi görünse de Palmyra'nın İran ve Mezopotamya'dan gelen güzergâh ile Yemen'den başlayıp Hicaz üzerinden kuzeye Gazze'ye⁴⁵⁷ doğru uzanan güzergâhla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵⁸ Temelde doğuda Dura Europos üzerinden Fırat Nehri'ni aşan ve kuzeye Hieropolis ve Zeugma'ya uzanan giden yolun Palmyra üzerinden geçtiği anlaşılmaktadır. Bu aşamada güzergâhı, Fırat'ın hangi mevkiden geçileceği belirliyordu. İşin aslı şu ki kesin olarak "ticaret rotası" şeklinde bir güzergâhı işaret etmek için elde yeterli tarihsel dayanak mevcut değildir.⁴⁵⁹ Buna karşılık Parthlar ya da onların takipçisi İranlı devletlerin üzerine sefer yapan Roma ordularının Fırat'ı ya da Dicle'yi hangi noktadan aştığını tespit etmek mümkündür. İlk olarak Traianus'ın seferine bakılabilir.⁴⁶⁰

⁴⁵⁶ Sartre, *The Middle East Under the Rome*, 69-70.

⁴⁵⁷ Söz konusu güzergâh daha Yaşlı Plinius tarafından aşılmış ve yolculuğun doğası, vergilendirilmesi hakkında bilgiler eserindeki yerini almıştır. Bkz. *NH* 5. 32. 63-65. Özellikle kat edilen mesafenin uzunluğuna ilişkin verilen bilgilere ihtiyatla yaklaşılması gerektiği hususuna daha önce Fergus Millar tarafından dikkat çekilmiştir. Bkz. Millar, "Caravan Cities," 124.

⁴⁵⁸ Millar, "Caravan Cities," 121, 125.

⁴⁵⁹ Rostovtzeff, *Caravan Cities*, vi; Khaled As'ad, Michał Gawlikowski, "New Honorific Inscriptions in the Great Colonnade of Palmyra" *AAAS* 37, (1987): 164-171.

⁴⁶⁰ Michael A. Speidel, "From Nabataea to Arabia. Economic consequences of becoming a Roman frontier province in the East," *Collana di studi e testi per la storia economica, sociale e amministrativa del mondo antico diretta da Elio Lo Cascio-Economia e Frontiera Nell'Impero Romano* (Edipuglia, 2021): 96 vd.

Traianus, Parthlar üzerine yürürken Nisibis⁴⁶¹ civarında Şırnak havalisindeki (Fırat ve Cudi Dağı arasındaki) ormanlardan elde edilen keresteyle tekneler bina ettirmiş ve bu bölgeden Dicle'yi geçmiştir. Ancak bu geçiş suyun debisi sebebiyle güçlkle gerçekleşmiş, düşman kuvvetleri de Dicle'nin sağ kolu üzerinde mevzilenecek uygun pozisyon bulabilmiştir. Bundan sonra güneye Dura üzerine yürümüştür.⁴⁶² Öyle anlaşıyor ki Palmyra'nın kuzeydoğusunda Zeugma'nın doğusunda kalan sahada dağların etkisiyle suyun debisi artıyor ve düzenli bir geçişe izin vermiyordu.⁴⁶³ Dolayısıyla Traianus'un takip ettiği sefer güzergâhına askerî hedeflerinin yön vermiş olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir.

İran üzerine gerçekleştirdiği seferi iyi bir şekilde kayıt altına alınmış olan tek imparator Traianus değildi. Iulianus'un da sefer güzergâhı hakkında yeterli bilgiye sahibiz. Önce Hieropolis'e giden Iulianus, daha sonra kuzeye yönelerek Batnae, modern Suruç, üzerinden Fırat'ı geçmeyi tercih eder. Ardından güneye doğru yürüyüşünü sürdürerek Carrhae'e⁴⁶⁴ ulaşır. Buradan doğuya yönelip Adiabene'ye geçildiği böylece Dicle'nin öte yakasına ulaşıldığı bilinmektedir.⁴⁶⁵ Öyle anlaşıyor ki Roma ordusu önce Fırat'ın sağ kolu boyunca güneye doğru inen yolu ardından da Balikh ile Chabur⁴⁶⁶ arasındaki yolu kat ederek Dicle'ye ulaşmıştır. Bu yol askerî maksatlarla kullanıma uygundu ve en azından Isodorus'un çağından beri kullanılıyordu.⁴⁶⁷ Strabon'un çağdaşı olan Isodorus, Parthia'ya giden yolun menzilleri hakkında bilgi vermektedir. Buna göre Balikh Nehri'nin Fırat'a kavuştuğu

⁴⁶¹ Modern Nusaybin.

⁴⁶² Cass. Dio 68. 26.

⁴⁶³ Jørgen Christian Meyer, *Palmyrena: Palmyra and the Surrounding Territory from the Roman to the Early Islamic period* (Oxford: Archaeopress, 2017), 63-68; Andrade, *Zenobia*, 20. Palmyra'nın iç bölgesi ve özellikle kuzeyinin bir çöl kentine göre daha fazla yağmur alıyor olması, bölgede hayvancılık yapılmasının önünü açmıştır. Su kaynaklardan oldukça verimli bir şekilde yararlanmışlardır. Burada meydana gelen bu ekolojik yapı *badiyah* olarak isimlendirilmiştir. Bu isimlendirmeye ilişkin ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Meyer, *Palmyrena*, 1-11.

⁴⁶⁴ Modern Harran.

⁴⁶⁵ Amm. Marc. 22.3.1-3.

⁴⁶⁶ Habur Çayı.

⁴⁶⁷ Millar, "Caravan Cities," 127.

Nikephorion'dan⁴⁶⁸ Habur Çayı'na doğru bir geçişle Dicle'ye ilerlemek mümkündür.⁴⁶⁹ Isidorus tarafından önerilen bu rota da Palmyra'nın kuzeyinden geçiyordu ve Iulianus'un ordusunun nehri aşmak için kullandığı yol ile paralellik arz ediyordu. Özetle bu rota Zeugma'dan sonra doğuya Balikh Nehri'ne varıp onun sol kolu üzerinden güneye indikten sonra Habur Çayı ile Fırat Nehri'nin kesiştiği Nikephorion (Rakka)'dan Habur Nehri'ne paralel bir şekilde güneye yönelmeyi ve nihayet Habur'un Fırat'la birleştiği noktadan nehri aşmayı öngörüyordu. Bu nokta oldukça stratejikti ve imparatorluk hudutlarını tahkimatlarla müdafaa etme politikasının benimsendiği Diocletianus döneminde⁴⁷⁰ buraya Cicesium Kalesi inşa edilecekti.⁴⁷¹

Palmyra'ya uğramadan Zeugma'ya giden bu kuzey rotası kalabalık kabilelerin ihtiyaçları için daha uygundu ve Isidorus'un *Parth Menzilleri*'ne bakılacak olursa İÖ. I. yüzyılda daha çok tercih ediliyordu. Ancak yukarıdaki tarihsel gelişmeler, askerî ve siyasi hedefleri olan, on binlerce kişiden oluşan grupların yürüyüşünü yansıtıyordu. Yine de Palmyra'nın dışındaki yollara temas etmek bir noktaya kadar karşılaştırma olanağı sunar. Palmyra diğer kervan kentleri arasından sıyrılarak “çölün incisi” olarak anılmıştır.⁴⁷² Bu vahanın merkezinde yer aldığı ağı anlayabilmek için alternatif yollara temas etmeye ihtiyaç vardı. Ancak bu şekilde Palmyra'nın yükselişi ile bölgenin dönüşümü arasında bağ kurmak mümkün olabilir.

⁴⁶⁸ Modern Rakka şehridir.

⁴⁶⁹ Isidore de Charax, *Parthian Station of Isidore of Charax: An Account of the Overland Trade Route Between the Levant and India the First Century B.C.*, ed. Wilfred H. Schoff (Philadelphia: Commercial Museum, 1914).

⁴⁷⁰ Faulkner, *Kartalların İmparatorluğu*, 290-291.

⁴⁷¹ Millar, “Caravan Cities,” 128.

⁴⁷² 1932 tarihli Michael Rostovtzeff'in *Caravan Cities* adlı altı bölümden oluşan eserinde Dura başta olmak üzere Hatra, Jeraş ve Petra gibi kervan kentlerinin ticari organizasyonuna ilişkin ve onu şekillendiren unsurlara dair bilgilere yer vermiştir. Bunun yanı sıra özellikle Palmyra kentinin diğerlerinden daha önemli bir noktada olduğunu vurgulamıştır. Eski kervan kentleri marifetiyle Roma İmparatorluğu ve onun da ilerisine kadar ulaşan İpek yolu güzergâhını arkeolojik kazılar eşliğinde inceleyerek izah etmiştir. Bkz. Rostovtzeff, *Caravan Cities*. Öte yandan Michał Gawlikowski, Palmyra'nın bir ticari merkez olarak temayüz etme sürecine ilişkin kaleme aldığı kapsamlı makalesinde, Rostovtzeff'e itiraz ederek başlar ve ticaret bağlamında Palmyra'yı diğer 4 kentten ayıran unsurlara değinir. Ona göre Rostovtzeff'in tanımı kerteriz alındığında “kervan kenti” karakteri taşıyan yer Palmyra'dır. Bu hususiyet Gawlikowski'nin çıkış noktasını teşkil eder. Bkz. Gawlikowski, “Palmyra as a Trade Center,” 27.

Isodorus'un çağında, Palmyra henüz kervan ticaretinde temayüz eden duraklardan biri olarak gelişmemişti. Nitekim Dura'nın gelişimi hakkındaki tarihî veriler de benzer bir durumu yansıtmaktadır. Başlangıçta bir Yunan kenti olarak ortaya çıkan Dura, Seleukeia (Zochasa)⁴⁷³ ülkesinde deniz kıyıları ile iç kesimler arasındaki bir bağlantı noktası olarak gelişmişti. Cumhuriyet Döneminin sonlarına doğru Parthlara karşı önemli bir dayanak noktası hâlini almıştı.⁴⁷⁴ Bir başka ifadeyle kervan ticaretinden çok idari ve askerî ihtiyaçların bir sonucu olarak kurulmuştu. Fırat, bölgedeki güzergâha yön veren en önemli doğal engeldi ve kıyılarını takip eden rota üzerindeki her kenti bir "kervan şehri" olarak tanımlamak mümkün değildi. Dolayısıyla Palmyra'nın "kervan şehri" kimliğini kazanmasını sağlayan koşullar, birden fazla değişkenin tesiri altında var olmuştu.⁴⁷⁵ Şehirdeki ticari faaliyetlerin en erken dönemine ait kayıt I. yüzyıl başlarına aittir. Kısa süre sonra gümrük vergisine ilişkin Germanicus tarafından gerçekleştirilen düzenlemelere ait kayıtlar da günümüze kadar ulaşmıştır. Buna göre Statilius'a hitaben yazılan bir mektupla birlikte gümrük vergisinin imparatorluğa ait sikkelerle (*denarii* ve *as*)⁴⁷⁶ ödenmesi için gerekli tedbirlerin alınması bildiriliyordu.⁴⁷⁷ Bundan sonraki süreçte Palmyra'nın ticari konulara ilişkin sıklıkla belgelerdeki yerini almaya başladığı görülür. II. yüzyılda ise kent içine giren ve kentten çıkan mallar hakkında ünlü gümrük vergisi düzenlenmesi uygulamaya konulur.⁴⁷⁸ Özetle I. yüzyıl itibarıyla Palmyra şehri ticari önemiyle birlikte öne çıkmaya başlamış olmalıdır.

II. yüzyıl başlarına ait aşağıdaki kayıt Palmyralı tüccarların faaliyet gösterdiği saha hakkında fikir vermektedir:

1. [Τὸν δ. τοῦ δ.]

2. [τοῦ Α]λεξάνδ[ρου ἀρχοντα (?)]

⁴⁷³ Seleukeia isminin eski bir kullanımından bahsetmektedir. Bkz. Zos. *HN* 3.23.

⁴⁷⁴ Jean-Baptiste Yon, "Kings and princes at Palmyra," *Kingdoms and Principalities in the Roman Near East 19*, ed. Ted Kaizer ve Margherita Facella (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2010), 238.

⁴⁷⁵ Michał Gawlikowski, "Palmyra as a Trade Center," *Iraq* 56, (1994): 27.

⁴⁷⁶ Romalıların kullandıkları esas gümüşe denk gelen bir para birimidir. *denarius*un çeyreği (1/100 *aureus*) küçük gümüş bir sikke olarak çıkmaktadır.

⁴⁷⁷ John F. Matthews, "The Tax Law of Palmyra: Evidence for Economic History in a City of the Roman East," *Journal of Roman History* 74, (1984): 157-180.

⁴⁷⁸ *Trf*=PAT 0259=CIS 3913.

3. [Φορ]αθῶν τῆς περ[ὶ Σπασίνου]
4. [Χά]ρακα ἢ μετὰ Μάλχο[υ τοῦ]
5. [Ἀζ]εῖζου παραγενομένη
6. ἀπ[ὸ τ]οῦ Χάρακος εἰς Πάλμυρα
7. <καὶ> Ὀλογαισιάν συνοδία τειμῆς
8. ἔνεκεν ἔτ[ο]υς ανυ‘
9. μηνὸς Γορπιαίου

İB⁴⁷⁹, İB'nin oğlu Aleksandros'un oğlu, Fırat'ın arkhonu (yöneticisi?)
[Kha]raka [Spasinou] dolaylarında Azeisos'un oğlu şef Malkhos ile gelen
kervancılar, (Kharakos'tan Palmyra ve Ologaisias'a) onuruna, 451 yılının
(140), Gorpaios (Eylül) ayında diktirdiler.⁴⁸⁰

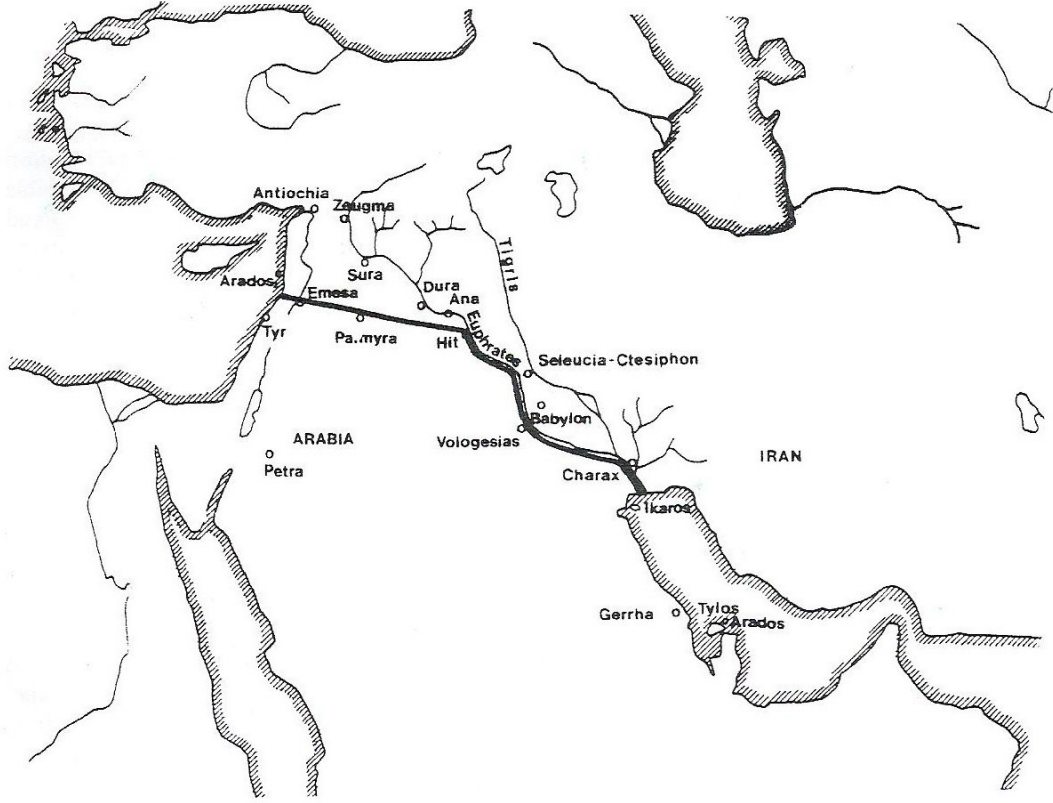
Palmyralı tüccarların güneyde, muhtemelen Babil'in güney batı komşusu, Vologesias ile Basra Körfezi'ne açılan liman kenti Spasinou Kharax kentlerinde faaliyet gösterdiği, bu iki kente ticari seferler düzenlendiği tarihî kayıtlardaki yerini almıştır (ayrıca Harita 1).⁴⁸¹

⁴⁷⁹ İsmi tespit edilemeyen bir kişi olduğunda (İB=İsmi Belirlenemeyen) şeklinde gösterilmiştir.

⁴⁸⁰ PAT 1412. Çift dilli yazıtın Palmyra dilinden çevirisi için bkz. FHP, 40. Bunun gibi benzer bilgileri ihtiva eden bir başka yazıt ise PAT 1062.

⁴⁸¹ Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 107-108; Mohammed Maraqtan, "Dangerous trade routes: on the plundering of caravans in the pre-Islamic Near East," *Aram* 8, (1996): 213-236.

Harita 1: Palmyralı tüccarların kullandığı güzergâh⁴⁸²

Fırat Nehri'ni takip eden bu güzergâh Palmyralıların doğrudan İran ya da İç Asya'ya yönelmediklerini, bunun yerine Basra Körfezi üzerinden ticaret yapan dolayısıyla deniz yoluyla Doğu'nun egzotik mallarını taşıyan tüccarlarla temasa geçtiğini göstermesi bakımından önemlidir.⁴⁸³ Bu bölge Mesene Krallığı'nın kontrolü altındaydı ve Palmyralılar her iki kentte de diplomatik ve mali konularda ihtiyaç duydukları desteği görüyorlardı. Palmyralı tüccarların kârlı yolculuklarından sonra minnet ve şükran duygularını yansıtan yazıtlarda bu durum dikkat çeker. Bu güzergâh, Palmyra'nın aynı anda hem Çin'e kadar uzanan bir ticari ağın parçası hem de bölgesel ticaret için önemli bir merkez hâline geldiğini varsaymak için yeterli tarihsel veri sağlar. Bir başka ifadeyle Mezopotamya'nın güneyinde üretilip Palmyra ve havalisinde talep görebilecek mallar da muhtemelen taşınıyordu. Bu durum I. yüzyıldan itibaren hızla gelişen bir merkez olarak Palmyra'nın bölgede nasıl temayüz

⁴⁸² Gawlikowski, "Palmyra as a Trade Center," 30.

⁴⁸³ Gawlikowski, "Palmyra and Its Caravan Trade," 139-145.

ettiğini anlamak için makul bir bakış açısı sunar. Öte yandan Palmyra'nın artan ticari hacme paralel olarak nitelikli iş gücünü ve emeği kendisine çektiğini düşünmek mümkündür. Yukarıda ifade edildiği üzere Palmyralılar yoğun bir şekilde şehrin imarı için kaynak aktarıyorlardı. Kenti önemli bir dinî merkeze dönüştürecek ölçüde yürütülen abidevi eserlerin inşası önemli sayıda iş gücünün harekete geçirilmesini gerektiriyordu. Özetle refahla birlikte nüfus artıyor, şehir daha fazla misafiri kendine çekiyordu. Dolayısıyla Palmyra'yı bir kervan şehrine dönüştüren yegâne amil doğru yerde neşet etmiş olması değildi. Aynı zamanda sahip olduğu toplumsal dinamizm de avantaj sağlamıştı.

Daha önce detaylı bir şekilde ele alındığı üzere Palmyralılar adına kervan ticaretini geliştirmek için kent halkından birinin fedakarlıkta bulunması kamusal olarak onurlandırılma gerekçesiydi. Palmyralı seçkinler açısından kervan ticaretiyle uğraşmak ve finansman desteği ya da uzak mesafeli bağlantılar kurmak takdir edilesi bir yurttaşlık vazifesiydi. Kent halkının kayıt altına aldığı ilk kahramanlar ne Zenobia ne de Odaenathus'tur. Kitabelerin izinde tüccarları himaye eden Marcus Ulpius Yarhai, kamusal bir figür olarak kent için önemli ve muhtemelen oldukça şöhretli bir karakterdi. Yarhai'nin hikâyesi⁴⁸⁴ ya da ona ait bildiklerimiz bireysel olarak isminin yüceltilmesine yönelik kayıtlardan oluşsa⁴⁸⁵ da Palmyra'da ticaretin, birtakım maceraperest ya da müteşebbisin kişisel girişimleriyle yürütüldüğü varsayılmamalıdır.⁴⁸⁶ Yarhai örneğinde, Basra Körfezi ve Hindistan'la bağlantılara sahip, bu bağlantıları başkaları yararına kullanmayı bilen birisi vardır. Tüm bu ilişkilerin tek bir kişi tarafından yürütüldüğünü düşünmek, dönemin koşulları dikkate alındığında tarihî gerçeklerle bağdaştırılamaz. Palmyra toplumuna hâkim değerler, en başından itibaren ticaretin devamlılığına yönelik olarak örgütlenmelerin önünü açmıştır. Bu aşamada dikkat çekilmesi gereken noktalardan biri de öncelikli olarak ticaretin vergilendirilmiş olmasıdır. Palmyralıların kontrol ettikleri sahadaki toprakların yahut üretimin vergilendirilmesi için olduğu kadar ticari faaliyetlerin

⁴⁸⁴ Michael Sommer, Marcus Ulpius Yarhai'nin onurlandırılmasına yönelik yazıtları ilgi çekici bir kurgu dâhilinde hikâye etmektedir. Bkz. Sommer, "Les notables de Palmyre," 173-174.

⁴⁸⁵ *PAT* 1374; *PAT* 0274; *PAT* 1411; *PAT* 2763.

⁴⁸⁶ Celentano, "Palmyrenes abroad: traders and patrons," 37-38.

vergilendirilmesi⁴⁸⁷ için dikkate değer bir çabayı Odaenathus'tan neredeyse iki yüzyıl önce ortaya koymuş olmaları önemlidir. Sonuç olarak Palmyra'da bir kralın hüküm sürmesinden çok önce Palmyralılar ticaret üzerinde denetim sağlamayı mümkün kılacak mekanizmalar geliştirmişlerdi. Bu aşamada yukarıda bahsi geçen Voröd'un kimliği üzerinden vahada bir kervan kenti inşa etmek ve istisnai bir tarihî tecrübeyi biriktirmek için ihtiyaç duyulan toplumsal yapıya bu bağlamda yeniden temas edilebilir.

Moses Finley'in idari seçkinler zümresini tüccarlar kümesinin dışına çıkaran değerlendirmelerine yönelik itirazları anlamlı ve geçerli kılan bu istisnai şehri ancak kendine has tarihî birikimi olan bir toplum var edebilirdi. Palmyra öylesine dinamik bir topluma sahipti ki birbirine düşman ülkelerden gelmiş bireyleri kendi sosyal potasında eritebiliyordu. Yukarıda bahsi geçen Voröd, bu konuda anlamlı bir örneği teşkil eder. Romalı bir idari ünvan taşıyan ve Palmyralı tüccar zümresi içinde muteber kabul edilebilecek bir görevi tasarruf eden Voröd'un Parth olabileceğine yönelik elde yeterli tarihî kanıt mevcuttur. Yukarıda paylaşılan yazıtta Voröd'un Parth dilinden ünvanlar (*argapetes*) kullanması Parth kökenli olabileceğine yönelik en önemli göstergeler arasındadır.⁴⁸⁸ Öyle anlaşıyor ki farklı kültürlerden gelen bireylere karşı takınılan hoşgörölü yaklaşım, "yabancı" olanların zenginlik elde etmesini hatta idari pozisyonlar işgal etmesini olanaklı kılıyordu. Çeşitliliklerin sağladığı devinim ve ticaret yapma kültürünün kente taşıdığı zenginlik Palmyra dışından yetenekli, girişimci ruhlu ve tıpkı toplumun kendisi gibi farklılıklara ve yeniliklere açık bireyleri cezbediyordu. Elbette bu iki yönlü fayda sağlıyordu. Hem kent hem de kentte yaşamayı seçenlere refah sağlıyordu.

Tam da bu coğrafi açıklamalar bağlamında yeniden Plinius'a dönüp Palmyra'nın *doğası* sayesinde elde ettiği bazı avantajlara temas etmek yerinde

⁴⁸⁷ Palmyra'nın bir kervan kenti karakteri taşıması 137 tarihli vergi düzenlemesinin sadece gümrük gelirleriyle ilgili olduğunu düşündürse de fuhuş dâhil olmak üzere kentte gelir getirici faaliyetlerin vergilendirilmesiyle ilgili detaylı hükümler de içermektedir. Bkz. *PAT* 0259. Kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Matthews, "The Tax Law of Palmyra," 157-180.

⁴⁸⁸ Voröd ve onun ünvanlarının *cömertçe* ortaya koyması bakımından bu yazıt Odaenathus ve Zenobia dönemlerinde Palmyra'daki idari yapı hakkında değerlendirmelerde bulunmaya müsaade etmektedir. Dolayısıyla aşağıda Palmyra'nın yönetimi ve yöneticileri bağlamında *argapetes* ünvanı dâhil olmak üzere Palmyralı idari elitlerin kullandığı ünvanlar daha detaylı şekilde ele alınacaktır.

olacaktır. Plinius, burada vurgulanacak hâliyle, Palmyra'yı konumuyla şöhretli bir kent olarak tanıtır. Ona göre şöhretini Roma İmparatorluğu ile Parth İmparatorluğu arasındaki sınırların belirsizleştiği sahada bulunmasından alıyordu. Söz konusu jeopolitik konumu şehri, iki büyük imparatorluğun arasında husule gelen güç mücadelesinden ilk etkilenen yer hâline getiriyordu.⁴⁸⁹ Modern tarih araştırmaları I. yüzyılın politik kurgusu içinde Palmyra'ya yüklenen role ihtiyatla yaklaşırsa⁴⁹⁰ da Plinius'un Palmyra'nın doğası hakkında verdiği bilgiler değerlidir. Buna göre etrafı çöllerle çevrili kent verimli topraklara, yeterli su kaynaklarına sahipti.⁴⁹¹ Palmyralılar ihtiyaç duydukları suyu karşılamak için yalnız yerel kaynak olan Efqa'ya değil, Karyatayn'dan hatta daha uzakta yer alan kaynaklardan da besleniyorlardı. Bunun için yer altı su kemeri (*foggara/qanat*) inşa etmişlerdi. Bu kanallar kilometrelerce uzunluktaydı, dikine akslarla yeryüzüne ulaşıyordu ve debisinin kontrolüne yönelik olarak karmaşık çözümler içeriyordu.⁴⁹² Öyleyse su kaynakları var olduğu sürece kentin etrafının çöllerle sarılı olması bir çeşit avantaj kabul edilebilirdi. Bir başka ifadeyle izole coğrafyası Palmyra kentinin güven içinde inşası için ihtiyaç duyulan koşulları sağlamıştı.

Yukarıda her fırsatta Palmyra'nın bir ticaret kenti ve Hindistan'dan Britanya'ya uzanan ticarî ağın parçası olduğunun vurgulanması, Palmyralıların sadece ticarî faaliyetler etrafında idari ve askerî bağlamda organize oldukları intibasını uyandırabilir. Ancak bu tarihî gerçeklerle uyum göstermeyen algının izale edilmesi ve kentteki diğer esnaf örgütlerine de temas edilmesi gerekmektedir. Odaenathus'un senatör görevini yürüttüğü sırada,⁴⁹³ 258 tarihinde, Palmyralı gümüşçülerle sarraflar bir araya gelerek Odaenathus'un adına bir sütun diktirmişler ve yazıtında onu "efendileri" olarak tanıtmışlardı.⁴⁹⁴ Bu yazıt, Palmyra'daki meslek örgütlerinin politik bir nüfuz odağı olduğunu ya da olabildiğini göstermektedir. Buradaki örnekte sarraf

⁴⁸⁹ NH 5.21.88.

⁴⁹⁰ Millar, "Caravan Cities," 123.

⁴⁹¹ Plin. NH 5.21.88.

⁴⁹² Palmyra'nın II. yüzyıldaki statüsüne ilişkin Fergus Millar ve Javier Teixidor'un açıklamalarından ziyade Matthews'un görüşü daha tutarlı bir bakış açısı sunmaktadır. Bkz. Matthews, "The Tax Law of Palmyra," 157-172.

⁴⁹³ Odaenathus'un kariyeriyle ilgili gerekli açıklamalar III. Bölüm'de "Kral ve Krallığı" başlığı altında ele alınmaktadır.

⁴⁹⁴ PAT 0291.

ve gümüşcü loncası Odaenathus'un henüz ünü ve kudreti Palmyra ile sınırlı olduğu dönemde bu politik *yatırımı* gerçekleştirmişti. Odaenathus'un oğlu Hairanes'i onurlandırmak için debbağlar tarafından diktirilen sütun ve kitabe⁴⁹⁵ de bir başka örneği teşkil etmektedir.

Ünlü gümrük tarifesi Palmyra'nın ne denli dinamik bir kamusal alana sahip olduğunu ortaya koymaya tek başına yetmektedir. Zeytinyağı tüccarları, hayat kadınları, debbağlar ve vergi tahsildarları...⁴⁹⁶ Özetle Palmyra, sadece Hindistan'dan Akdeniz havzasına uzanan ticari yollardaki bir duraktan daha fazlasıydı. Palmyra halkı ise ticaret dışında, yetenek, eğitim ve disiplin gerektiren işleri de yürütüyordu. Diğer mesleklere mensup Palmyralılar da üretiyorlar, kentte üretilen refaha tüccarlarla birlikte katkıda bulunuyorlar ve siyasi nüfuza sahip olabiliyorlardı. Sonuç olarak coğrafi etmenlerin yanı sıra toplumsal dinamizmi, nitelikli iş gücü ve yeterli su kaynakları Palmyra'nın bir kervan kenti olarak vazgeçilmez hâle getiriyordu.

⁴⁹⁵ *IGLS* XVII.59.

⁴⁹⁶ *PAT* 0259.

III. BÖLÜM: SINIRLARI AŞMAK: DOĞU’NUN HÂKİMİ ODAENATHUS

İmparatorluğun genişleyen sınırları, merkezin uzağında ortaya çıkan ve kontrolü mümkün olmayan gelişmeler Palmyra’yı da içine alan sahadaki idari tasarruflar üzerinde etkili olmuştu. III. yüzyıldan itibaren imparatorluğun ayakta tutulması hatta genişletilmesi için meselelerin merkezî değil, yerelden ele alınması gerektiği yeni bir dönemi başlatmıştı. Böylece ortaya çıkan bu yeni paradigma, Doğu’da iktidar biriktirmek isteyen yerel hanedanlara ve idarecilere yeni fırsatlar sağlamıştı. Bununla birlikte Roma İmparatorluğu’nun doğusundaki ittifaklar, komşular arasında yaşanan huzursuzluklar ve iktidar değişimleriyle birlikte baş gösteren ekonomik sorunlar, Roma’da kaygıyla takip ediliyordu. Çünkü Roma İmparatorluğu içinde kentli kültürün getirdiği yenilikleri yaşanabilir ve sürdürülebilir kılmak için yeni yapılara, yeni yollara ve yeni limanlara ihtiyaç vardı.

II. yüzyıl itibariyle Parthların elinden alınmış olan bölgelerde Roma varlığını tehdit edebilecek unsurlar kesin olarak bertaraf edilememişti. Principatus döneminin genel karakteristiği içinde üretilen politikanın temel hedefi Doğu Akdeniz’de Roma İmparatorluğu’na bağlı krallıklar, kabileler ve bölgedeki askerî birlikler ile müttefik sayısını arttırmaya yönelikti.⁴⁹⁷ Bu uzaktaki dost ve düşmanlara karşı takip edilen politika ise elçiler, valiler ve ordu komutanları aracılığıyla yürütülüyordu. Ancak atılan her adımın imparatorun iradesine bağlı olması işleri aksatıyor, bazen de yöneticilerin basiretsiz tutumları Doğu’da sınırın koruyucuları ile olan ilişkileri çıkmaza sokuyordu. Bu gerilim, III. yüzyıldan itibaren Doğu’dan gelen Sâsâni tehdidiyle birlikte daha acil şekilde ele alınması gereken bir meseleye dönüşmüştü.

⁴⁹⁷ David Braund, *Rome and the friendly king: The Character of the Client Kingship* (London; New York, Croom Helm; St. Martin’s Press, 1984), 91-104; Adrian Goldsworthy, *Augustus: First Emperor of Rome* (New Haven, London: Yale University Press, 2014), 303.

3.1.ROMA - SÂSÂNİ MÜCADELESİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Sâsâniler, geçmişte Persler ve Parthlar tarafından yönetilmiş olan Suriye havalisi dâhil olmak üzere Doğu'daki toprakların, yeniden “gerçek sahipleri” tarafından kontrol edilmesi gerektiği söylemini dillendirerek ortaya çıkmışlardır.⁴⁹⁸ Bu motivasyon, Sâsânileri; Syria, Armenia, Cappadocia gibi eyaletlere yöneltti. Bu bölgenin kontrolü I. yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğu'nun elindeydi. Öte yandan *Pax Romana* ile tesis edilen huzur, II. yüzyıldan itibaren gerçekleştirilen seferlerle güçlendirilmeye çalışılmıştı. İmparator Traianus, Augustus'un mirasını korumak için çıktığı Doğu seferinde, mutlak bir zafer arayışıyla Basra Körfezi'ne kadar ilerlemişti. Basra'ya doğru takip ettiği güzergâh boyunca kontrol altına aldığı yerler arasında Armenia ve Hatra da yer alıyordu. Böylece bölge, 114 yılı itibariyle Roma idaresine girmişti.⁴⁹⁹ Kısa süre sonra ileri harekâtını sürdüren Traianus, Parth İmparatorluğu'nun başkenti olan Ktesiphon'a girmiş, elde ettiği bu istisnai zaferin ardından Hadrianus dönemine ait yazıtlarda “Parthicus” *cognomeni* ile anılmıştı.⁵⁰⁰

Coğrafi sınırların bu denli genişlediği ve imparatorluğun askerî gücünün olağanca varlığıyla hissedildiği bu dönemde, ticari hareketlilik de artmış, Palmyra'nın yöneticileri yeni ünvanlar elde ederek, imparatorluk düzeni içinde yer elde etmeye başlamıştır. Ancak yerel güçlerin imparatorluğun hiyerarşik yapısı içinde konumlanması, iktidar mücadelelerinden de etkilenmelerine sebep olacaktı. Örneğin Odaenathus'tan bir önceki yüzyılda yaşamış olan Syria Valisi Pescennius Niger, Septimius Severus'a karşı giriştiği mücadelesinde, 194 yılında bölgedeki krallıkların da desteğini alarak imparatorluk tahtında hak iddia etmiştir. Ancak bu girişimi Pescennius'un lehine sonuçlanmamıştır.⁵⁰¹

Pescennius, diğer valiler nezdinde ittifak girişimlerinde bulunduğu gibi Hatra şehri gibi yerel güç odaklarıyla Parthların da desteğini almaya çalışmıştı. Septimius Severus'un da isyanı bastırma stratejisini kurgularken bu durumu dikkate aldığı anlaşılmaktadır. Zira Niger tehlikesini bertaraf ettikten sonra müttefiklerini cezalandırmaya girişmesinde kapsamlı bir boyun eğdirme yaklaşımını benimsediği

⁴⁹⁸ Herodian. 6.2.2; Tac. *Ann.* 6.32-14.26.

⁴⁹⁹ Fest. *Brev.* 14; Bowersock, *Roman Arabia*, 84-85.

⁵⁰⁰ Millar, *The Roman Near East*, 141.

⁵⁰¹ Kaya, *Septimius Severus*, 124-137.

görülmektedir. Stratejisinin ilk adımını Osroene ve Adiabene krallıklarının üzerine yürüyerek gerçekleştirmiştir. Kendisine karşı oluşan ittifak bloğunu tamamen ortadan kaldırmak isteyen Septimius Severus, Traianus dönemindeki gibi Ktesiphon'a kadar ilerlenebileceğinin sinyalini de Parth imparatoruna vermek arzusundaydı.⁵⁰² Pescennius'un isyanı, Zenobia'nın çağına gelene kadar, imparatorluk erkine karşı harekete geçmenin bir anlamda yöntemini gözler önüne sermektedir. Asilerin belli bir kudrete ulaşabilmek için ortak hareket etmeye mecbur olduklarını göstermektedir. Buna karşılık bütün gücünü Doğu'dan alan asi, gasıp ya da taht müddeilerinin başarılı olabilmek için Batı'dan gelecek askerî müdahalelere karşı ayakta kalmak zorunda olduğunu da ortaya koyuyordu. Öte yandan merkezî otorite esas olarak yerelden besleniyordu. Sonuç olarak, Pescennius örneği yerel hanedan ya da güç odaklarının kimi zaman imparator lehine kimi zaman da aleyhine hareket etseler bile araçsallaştırılmaktan kaçamadıklarını, düzenin buna göre kurgulandığını bir kere daha hatırlatmış oluyordu.

III. yüzyılın ilk çeyreğinde, Caracalla döneminde, Parth İmparatorluğu ile yaşanan gerilim, taraflar arasında uzlaşa sağlanamaması sebebiyle tırmanmış ve yeni bir seferin gerekçesini teşkil etmişti. 216 kışını Antiocheia ve Edesa'daki⁵⁰³ karargâhta geçiren Caracalla'nın, baharla birlikte Dicle boyunca ilerleyip Kuzey Mezopotamya'da Arbela'ya⁵⁰⁴ eriştiği bilinmektedir.⁵⁰⁵ Parthlar etkili bir direniş gösterememişti. Nitekim Parth hükümdarının 216 yılında payitahtını terk etmesi üzerine Ktesiphon saldırıya yeniden açık hâle gelmişti. Caracalla'ya bu başarıları sebebiyle Roma senatosu tarafından "Parthicus" *cognomeni* verilmiştir.⁵⁰⁶ Böylece Traianus'tan sonra Septimius Severus'un da *cognomen*lerinden biri olan *Parthicus Arabicus* diğer bir "Asker İmparator" olan Caracalla tarafından da kullanılmış ve

⁵⁰² Kaya, *Septimius Severus*, 153-172.

⁵⁰³ Modern Urfa.

⁵⁰⁴ Modern Erbil.

⁵⁰⁵ Tozan, "Historia Augusta'da İmparator Caracalla," 231, dn.57.

⁵⁰⁶ SHA *Car.* 6. Ancak Caracalla'nın *cognomeni* bu zafer sırasında kazanmadığı Septimius Severus'un ikinci Parth seferi sırasında (197-198) babasının Parthlara karşı kazandığı zafer üzerine daha önce aldığı bilgisi ile şerh düşülmüştür.

Parthicus (Görsel 8: Caracalla dönemi Parth zaferini müjdeleyen sikke) lejantlı sikke bastırmıştır.⁵⁰⁷

Görsel 8: Caracalla dönemi Parth zaferini müjdeleyen sikke

Strabon'un *Geographika* adlı eserinde bahsettiği üzere Fırat Nehri, öteden beri Parthların kontrolü altındaydı.⁵⁰⁸ Ancak bu durum, özelde Parth hanedanını genelde ise tüm bölgeyi etkileyen bazı gelişmeler sonucunda değişti ve Fırat doğal bir politik sınıra dönüştü. Öte yandan Parth Kralı IV. Artabanus ile kardeşi VI. Vologases arasında yaşanan taht mücadelesi belki de zamanla yaklaşan tehlikeyi görmelerini engellemiş ve kaçınılmaz olan sonu da beraberinde getirmiştir. Takriben 400 sene hüküm süren Parth Hanedanlığı 28 Nisan 224 (Artabanus'un ölümü) tarihi itibarıyla İran coğrafyasındaki kontrolü yitirmiştir.⁵⁰⁹

Roma tarihçileri bu gelişmeyi Pers İmparatorluğu'nun doğuşu olarak algılamakta oldukça istekli görünür. Bu anlatıya göre Sâsâni İmparatoru I. Ardaşır

⁵⁰⁷ Herodian. 3.9.2; Kaya, *Septimius Severus*, 229.

⁵⁰⁸ Strab. *Geo.* 2.2; 12.3.29 ile 14.5.2. kitapta Fırat nehrinin iki bölgeyi birbirinden ayırdığını, bir sınırı oluşturduğunu, sıkça tekrar eder. Bu coğrafi ayrımı ifade eden yalnızca Strabon değildir. Çağdaşı ve sonrasında yaşamış antik yazarlarda da Fırat'ın bir sınır noktası oluşturduğunu tekrar etmektedirler.

⁵⁰⁹ *Agath. Hist.* 4.24.1. Agathias'ın Sâsâniler ve Parth Hanedanı hakkında verdiği bilgilere ilişkin değerlendirmeler için bkz. Averil Cameron, "Agathias on the Sassanians," *Dumbarton Oaks Papers* 23/24, (Dumbarton Oaks, 1969/1970): 137-138; Josef Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*, çev. Mehmet Ali İnci. (İstanbul: Telos Yayınları, 2003), 219.

(224-241) yeni bir hanedanlığın varisi olarak artık Roma İmparatorluğu’nun da yeni komşusu ve ezeli düşmanı olmuştur.⁵¹⁰ Öte yandan Sâsâniler, Parth hanedanından *sadece* iktidarı devralmış görünmektedir. Bu husus önemlidir. Zira seleflerinin söylemini takip etmemişler, İran kültürünün değerlerini daha fazla sahiplenilen bir diskur benimsemişlerdi.⁵¹¹ Nitekim Sâsânilerin iktidarını, Syncellus’a göre,⁵¹² Perslerin tahtı yeniden ele geçirmesi; Herodianus’a göre,⁵¹³ Pers Krallığının yeniden canlandırılmasıdır. İran’da bir çeşit “öze dönüş” ve “canlanma” hareketine öncülük eden Sâsâniler,⁵¹⁴ Romalılar açısından seleflerinden bu bağlamda ayrılmaktadır. Romalı tarihçilere göre, Sâsâniler için Roma İmparatorluk arazisinden parçalar kopartmak, atalarının toprağını kurtarmak anlamını taşıyordu.⁵¹⁵ Bu yaklaşım, Parthlara karşı giriştikleri mücadeleden zaferle ayrılan Sâsânilerin, Roma İmparatorluğu’nun doğudaki şehirlerine düzenlediği seferleri⁵¹⁶ medeniyetlerin çarpışması olarak ele alma eğiliminden beslenmektedir. Zira *Doğu* ile *Bati*’nin mücadelesinde Sâsânilerin İran’a hâkim olması yeni bir sayfanın açılmış olduğunu ifade ediyordu.⁵¹⁷ Romalı tarihçiler tarafından sunulan bu medeniyet çarpışması kontekstinin tarihî gerçeklerle uyum içinde olduğu varsayılrsa⁵¹⁸ bile imparatorluğu

⁵¹⁰ Sâsâni İmparatorluğu’nun kuruluş felsefesini, Palmyra ve diğer sınır komşularıyla ilişkilerini konu alan bir tez çalışması için bkz. Muhammet Yücel, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Pers Varlığı (M.S. 224-651)” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018), 123, 136.

⁵¹¹ Hanedanın kurucusu I. Ardaşır’ın dünyaya bakışını yansıtan bazı arkeolojik buluntular günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlardan Firuzabad’da bulunan Nakş-ı Rüstem oldukça değerlidir. Touraj Daryae, Nakş-ı Rüstem’i İran’ın yeniden canlanması bağlamında değerlendirmektedir. Bkz. Touraj Daryae, *Sasanian Persia: the Rise and Fall of an Empire* (London: I.B. Tauris, 2009), 5.

⁵¹² Georg. Syn. *Chron.* 440.11.

⁵¹³ Herodian. 6.2.

⁵¹⁴ Ulaş Töre Sivrioğlu, Hellenlere ait kültürel unsurları yücelten Parth Hanedanı’ndan sonra Sâsânilerle birlikte İran’ın geçirdiği dönüşümün sonraki yüzyıllara ait epik edebi eserlerde bile hissedildiğine dikkat çekmekte, Firdevsî’nin ünlü *Şehnâme*’sinde Parthlara hiç değinilmediğini bildirmektedir. Bkz. Ulaş Töre Sivrioğlu, *Perslerin Ardından İran: Sâsâniler Dönemi* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2023), 31.

⁵¹⁵ Zonaras 12.15.

⁵¹⁶ Cass. Dio 80.3.2-3.

⁵¹⁷ Romalı tarihçiler arasında da Sâsânilerin, İran’a hâkim olması “tüm dünyayı etkileyen gelişme” olarak görülmektedir. Örneğin bkz. Cass. Dio 80.3.1.

⁵¹⁸ Meseleyi VIII. yüzyıla kadar uzanacak bir tarihsel derinlikte ele alan Peter Brown da Sâsânilerin ortaya çıkışını Doğu Akdeniz havalisinin ve geleneksel olarak Roma - Sâsâni sınırını çizen havalideki Roma etkisini kalıcı şekilde Doğululaştıracak bir gelişme olarak görmektedir. Bkz. Peter Brown, *Geç Antikçağ Dünyası*, çev. Turhan Kaçar. (İstanbul: Alfa, 2017), 23-24.

zorlu bir düşmanla yüz yüze getirenin Parthlara karşı takip edilen amansız politika olduğunu Romalı tarihçilerin anlayamadığı görülmektedir. Oysa Sâsânilerin yükselişi ile Severuslar döneminde Parthlar zayıflatılması arasında nedensellik bağı kuran görüşler modern tarihçiler arasında taraftar bulmaktadır.⁵¹⁹

Roma tarihçileri tarafından kararlı ve tutarlı şekilde aktarılan bu “medeniyetler çatışması” kurgusu Odaenathus döneminde Palmyra’ya biçilecek merkezî rol hakkında da fikir vermektedir. Andrew Smith II, Palmyra’yı kendi şartlarına göre kurulmuş bir güç ağının merkezine yerleştirmektedir. Bu güç ağının etrafına da Roma ve Sâsânileri konumlandırmaktadır.⁵²⁰ Her ne kadar III. yüzyıl itibarıyla tarih sahnesine çıkmış olsa da Sâsâni İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu kadar güçlü ve organize bir yapıya sahipti. Sâsâniler yeni topraklar elde etmeyi hedefliyorlar, bu amaca yönelik olarak Roma imparatorluk arazisine akınlar düzenliyorlardı. Taciz boyutundaki bu akınlar, zamanla kapsamlı seferlere dönüşme potansiyeli barındırıyordu. Romalılar ise farklı bir stratejik yaklaşımı benimsemişlerdi. Bölgenin kontrolünü yerel krallıklar aracılığıyla yönetmek ve Fırat’ta tutunmak istiyorlardı. Nitekim I. Ardaşır, Roma - Parth savaşları sonrasında kaybedilen bölgeleri geri almak için dinamik bir ordu ile 226 civarında harekete geçti. Buna karşılık Roma İmparatorluğu, Sâsâni ilerleyişini durdurmak için bölgedeki müttefiklerinden destek aldı.⁵²¹

I. Ardaşır, 231 ve 233’te Roma orduları karşısında geri çekilmek zorunda kaldı.⁵²² Alexander Severus dönemi boyunca gerçekleşen Sâsâni saldırıları kalıcı hiçbir sonuç doğurmadı.⁵²³ Buna karşılık Severuslar dönemi sona ermiş (235) ve Roma İmparatorluğu’nda yeni istikrarsızlıkların kapısını aralanmıştı.⁵²⁴ Diğer tarafta ise Ardaşır’ın daha enerjik oğlu I. Şapur tahta ortak hâle gelmişti. Roma - Sâsâni sınırını

⁵¹⁹ Turhan Kaçar, “Anadolu’da Sasaniler ve Romalılar, MS 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz,” *Tarih Dergisi* 47, (2009): 7-8.

⁵²⁰ Smith II, *Roman Palmyra*.

⁵²¹ Sâsânilerin, sınırları Ege Denizi’ne kadar uzanan, atalarından kalan topraklara sahip çıkma iddiası ile ilgili olarak bkz. Cass. Dio. 80.3.2-3, 4.1.

⁵²² Herodian. 6.2.5-6.

⁵²³ Daryae, *Sasanian Persia*, 4.

⁵²⁴ Bu dönemdeki imparatorluk erkinin el değiştirme sıklığının Sâsânilere karşı yeterli tedbir alınmasına engel olduğuna yönelik değerlendirmeler için bkz. G. M. Rogers, “The Crisis of the Third Century A.D.,” *Belleten* 52/205, (1988): 1513 vd.

çizen önemli dayanak noktaları Dura, Carrhae ve Nisibis kısa süre içinde düştü (238). Zosimus, III. Gordianus'un yerini bir darbe ile alan Philippus Arabs'ın, politik emellerini gerçekleştirmede Sâsânîlerle olan çatışmalardan istifade ettiği bilgisini paylaşmaktadır.⁵²⁵ Bununla birlikte Antakyalı Ioannes, İmparator Gordianus'un gençliğine vurgu yapmaktadır.⁵²⁶ Özetle çarpışmaların bu ikinci perdesinde politik istikrarsızlık ve komuta düzeyindeki tecrübe eksiliği Roma İmparatorluğu'nun yaşadığı askerî zaafın temel sebebini oluşturmuştu.

Sâsânî cephesinde ise askerî harekâta; temel hedefler ve kapsamlı bir politikanın yön verdiğini düşündüren emareler söz konusudur. Öncelikle Sâsânîler belki Parthların söylemini miras almamışlardı; ama Roma İmparatorluğu ile olan çatışma hâlini devralmışlardı.⁵²⁷ Öyle ki Septimius Severus döneminde kontrol altına alınan Osroene,⁵²⁸ Sâsânî hanedanının merkezine tehlikeli kabul edilebilecek kadar yakındı. Bu sebeple Sâsânîler, Roma İmparatorluğu sınırında bir tampon bölge teşkil etme arayışı içindeydi⁵²⁹ ve Osroene'de kesin olarak egemenlik kurmak istiyorlardı. Öte yandan Romalılar açısından Osroene'yi ehemmiyet altına alma ihtiyacı, Palmyra'nın da stratejik olarak öne çıkmasını kaçınılmaz hâle getirmişti.

244 yılı Şubat sonu Mart başında ordu, *praetor* muhafızlarının komutanı Philippus Arabs'ı imparator ilan ettiğinde⁵³⁰ Sâsânîlerle savaş sürüyordu. Phillippus'un ilk ve belki de en önemli icraatı Sâsânîlerle olan çatışmaya son vermek oldu.⁵³¹ Sağlanan barış, bölgedeki bazı emperyal hedeflerden vazgeçildiği anlamına gelse ve Sâsânîler açısından avantajlı sonuçlar doğuracak olsa da kaçınılmazdı. Philippus'un, antik yazarlar tarafından belirtilmese de Sâsânîlerle ağır bir bedeli göze alarak barış yapması Mezopotamia ve Armenia'da büyük toprak kayıpları yaşanmasına sebep olmuştu.⁵³² Bu noktadan sonra I. Shapur, Armenia'da Parth bakiyesi olan güç odaklarını sindirmek üzere harekete geçme fırsatı bulmuş,⁵³³

⁵²⁵ Zos. *HN* 1.18-19.

⁵²⁶ Ionn. Antioc. *Frag. DFHG* IV, 147.

⁵²⁷ Kaçar, "Anadolu'da Sasaniler ve Romalılar," 2-3.

⁵²⁸ Urfa havalisi.

⁵²⁹ Touraj Daryae, *Sasanian Persia*, 4.

⁵³⁰ Zos. *HN* 1.19-21.

⁵³¹ Zos. *HN* 3.32.

⁵³² Zonaras 12.19.

⁵³³ Daryae, *Sasanian Persia*, 7.

Philippus ise Tuna havalisinde, Cappadocia ve Syria’da askerî ayaklanmalara karşı tedbir almaya girişmişti. Ayrıca 248 yılında görülen ve *Decius/Kyprianos* salgını olarak tanımlanan pandemiyle mücadele ediyordu.⁵³⁴ 249’da ise generali Decius tarafından öldürüldü.⁵³⁵

Decius’un iktidara geliş hikayesi, ordunun belirlediği birinin pekâlâ imparator olabildiğinin⁵³⁶ bir başka örneğini teşkil etti. Sonuç olarak, imparatorluk, Doğu’da Sâsânîlerle karşı karşıya geldiğinde kendi teamüllerini ayakta tutacak politik olgunluğunu yitirmiş; Roma için *Senatus* gibi, siyaset yapma pratiğinin sembolü haline gelmiş kurumlar bir daha onarılamayacak kadar itibarını kaybetmiş durumdaydı. Sonuçta, imparatorluk erkinin etrafındaki istikrarsızlık Doğu’daki savunma çabasının giderek yerel direniş odaklarının omuzlarına yüklenmesine sebep olacaktı.

Decius ise 251’de Gotlar tarafından öldürüldü.⁵³⁷ Ardından imparatorluk erkini ele geçiren Gallus da 253 sonlarında Tuna ordusu tarafından öldürülünce Aemilianus imparator ilan edildi. Sadece birkaç ay hüküm sürebildi.⁵³⁸ Bu sırada veba salgını imparatorluğu çok sert bir şekilde vurmuştu. Bu durum Roma ordusunun insan kaynağını da büyük ölçüde etkilemiş olmalıydı. Sınırları müdafaa ile sorumlu lejyonlar savaşabilecek durumda değildi.⁵³⁹ İmparatorluk III. yüzyıl krizinin tam ortasından geçiyordu ve hiç de iyi bir sınav veriyor gibi görünmüyordu.

⁵³⁴ Touraj Daryae, “Palmyra and the Sasanians in the Third Century AD,” *Palmyra and the East*, ed. Kenneth Lapatin ve Rubina Raja (Turnhout: Brepols, 2022), 41-42; Mustafa H. Sayar, “Eskiçağda Akdeniz Dünyasında MÖ 5. yy. ile MS 6. yy. Arasında Salgın Hastalıkların Yol Açtığı Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Sorunlar ve Bunların Yarattığı Tarihi Değişim Süreçleri,” *Eskiçağda Salgın ve Hastalıklar*, ed. Özlem Sir Gavaz ve Gülgüney Masalcı Şahin (İstanbul: Ege Yayınları, 2021), 234.

⁵³⁵ Oros. 7.20.1; Zos. *HN* 1.21.2-3; Zonaras 12.19. Traianus Decius 249-251 yılları arasında Roma’da *praefectus urbi* ve *senatör* olarak görev yapmıştır. Ayrıca bu karşılaşmanın daha detaylı versiyonunu kıyaslamak için bkz. Southern, *Empress Zenobia*, 74.

⁵³⁶ *Roma senatosu*, zamanla erozyona uğratılmıştır. Hem iç hem de dış politikalara yöne verici etkisini yitirmiştir. Bu konuyla ilgili ayrıca için bkz. Efrumiye Ertekin, “Principatvs Devri Roma Senatvs’u: Üye Sayısında Düzenlemeler (Lectio Senatvs): Senatvs’a Giriş Koşulları ve Yolları, Yasal İşleyiş,” *Seleucia* 2, (2012): 33-59.

⁵³⁷ Rogers, “The Crisis of the Third Century A.D.,” 1513-1514.

⁵³⁸ Faulkner, *Kartalların İmparatorluğu*, 277-278.

⁵³⁹ Lukas de Blois, *Image and Reality of Roman Imperial Power in the Third Century AD: The Impact of War* (New York: Routledge, 2018), 69.

Tüm bu koşullar altında, 252’de Roma ile Sâsâni kuvvetlerinin yeniden karşı karşıya geldiği bilinmektedir.⁵⁴⁰ Bunun hemen öncesinde Antiocheia havalisinde Mariades isimli birinin başlattığı ayaklanma, kısa süre içinde büyüyerek Syria ve Cappadocia’yı etkisi altına almış, Roma birlikleri isyana karşı etkili bir direnç geliştirememiştir.⁵⁴¹ İmparatorluğun Suriye’nin kuzeyi boyunca varlık gösterme kapasitesini yitirdiği anlaşıyordu.⁵⁴² I. Shapur ise Armenia’daki Roma varlığını sona erdirmek konusunda kararlıydı. Ardında bıraktığı kayıtlar, bu yöndeki askerî ve politik hedeflerini açık etmektedir.⁵⁴³ Sâsânilerin harekât için ideal koşulların oluştuğundan ne ölçüde haberdar olduklarını bilmek mümkün değildir. Ancak Antiocheia havalisine istikrar getirmek üzere Gallus’un Volusianus komutasında harekete geçirdiği ordu, Sâsâniler tarafından neredeyse tamamen imha edildi.⁵⁴⁴ Daha da sarsıcı olanı Suriye’deki önemli dayanak notalarının tamamı düşmüş,⁵⁴⁵ Antiocheia ise Sâsâniler tarafından ele geçirilmişti.⁵⁴⁶ *Oracula Sibyllina*’da sezilen ihanet iması, *dâhili düşmanlarca* Sâsânilere destek sağlandığını düşündürmektedir.⁵⁴⁷ *SHA* ise açık şekilde Mariades’in I. Shapur’la iş birliği yaptığını ifade etmektedir.⁵⁴⁸

⁵⁴⁰ Millar, *The Roman Near East*, 159.

⁵⁴¹ Malal. *Chron.* 295.

⁵⁴² Potter, *Empire at Bay*, 248. Sâsâniler tarafından benimsenen stratejik yaklaşım, Roma’nın doğu hududu boyunca oluşturulmuş olan güvenliği ağırlıkla yıpratmaktan çok çökertme amacını taşıyordu. Zira Parthlarla olan mücadeleler sırasında, Kilikia gibi cephe hattı gerisinde bulunan saha, hudut boyunca alınmış olan askerî tedbirleri destekleyecek şekilde yapılandırılmıştı. Bkz. Mustafa H. Sayar, “Roma Eyaleti Olarak Kilikia (Provincia Cilicia),” *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, ed. Oğuz Tekin (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022), 350-351. Dolayısıyla sınırın gerisinde Sâsânilere sağlanan destek, imparatorluk savunmasında ortaya çıkan zaafı açıklamak için anlamlı görünmektedir.

⁵⁴³ Michael H. Dodgeon ve Samuel N.C. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars (AD 226-363): a documentary history* (New York: Routledge, 2002), 43; Daryaei, *Sasanian Persia*, 7.

⁵⁴⁴ *Orac. Sib.* 13.111.

⁵⁴⁵ Potter, *Empire at Bay*, 249.

⁵⁴⁶ Sâsânilerin kente kesin olarak hâkim olamadıklarını düşünmek için elde yeterli kayıt vardır. Bkz. Fergus Millar, *The Roman Near East*, 261. Nitekim 260’tan sonra Sâsâniler tarafından ele geçirilen yerler arasında Antiocheia yeniden sıralanmaktadır.

⁵⁴⁷ *Orac. Sib.* XIII.119-129. David S. Potter, Antiocheia’daki isyanla bu gelişmeyi birlikte ele almakta ve Mariades’in bu *ihanette* rol almış olabileceğini mütalaa etmektedir. Bkz. Potter, *Empire at Bay*, 249. Nitekim Mariades’in varlığına Cassius Dio’nun tarihine ek kaleme alan anonim bir tarihçi tarafından da işaret edilmektedir. Bkz. Anon. *Qui Dio*. DFHG IV, 192.

⁵⁴⁸ *SHA Tyr. Trig.* 2.

Sâsâni - Roma mücadelesinin bundan sonraki safhası Palmyra bağlamında oldukça önemlidir. Öncelikle Suriye'nin Roma İmparatorluğu'na olan sadakatine yönelik derin şüpheler oluşmuştu. Sonrasında I. Shapur'un kararlı ve sistematik ilerleyişi bölgenin kalıcı şekilde kaybedileceğine yönelik şüpheleri tetiklemişti. İmparatorluğun geneline hâkim olan krizlere ek olarak bir de bölgenin bağlılığı hakkında ortaya çıkan soru işaretleri, Roma İmparatorluğu'nun Doğu'daki varlığının büyük bir tehdit altında olduğunu ortaya koyuyordu. İmparatorluk mümkün olan en güçlü cevabı vermek, en kapsamlı çözümü geliştirmek zorundaydı.

Akla gelen bütün fikirler askerî hedefler barındırıyordu. Söz gelimi 259 yılına ait bir kitabe Doğu Akdeniz kıyıları ile Arabia'ya kadar olan sahada askerî hareketliliğe işaret etmektedir.⁵⁴⁹ Sâsâni tehlikesini ortadan kaldırmak için en esaslı girişim ise imparatorun bizzat komuta ettiği büyük bir orduyu harekete geçirmek oldu. Büyük bir felaketle sonuçlanacak bu harekâtı, politik kariyerinde bilge bir devlet adamı olarak temayüz etmiş ve kendini bir anlamda tahtta bulmuş yaşlı imparator Valerianus idare ediyordu.⁵⁵⁰ Valerianus muhtemelen, 254'te bölgeye ulaşmış ve tedrici başarılarla bölgede imparatorluk erkini yeniden tesis etmişti. Antiocheia'nın surlarını onartmıştı. Artık sikkelerinde *Victoria Parthica* ve *Restitutor Orientis* ifadesine yer veriyordu.⁵⁵¹ Daha sonraki gelişmeler için Sâsânilere ait kayıtlara başvurulabilir.

Kayıtlar, başından beri en önemli askerî hedef olan Osroene havalisinde 260'ta büyük bir çarpışma meydana geldiğini, Valerianus'un ordusunun büyük bir kıyıma uğradığını, imparator ve maiyetinin esir olarak ele geçirildiğini belirtmektedir.⁵⁵² Romalı tarihçiler bundan sonra imparatorun maruz kaldığı muameleye fazlaca odaklanır. Lactantius ve Orosius, ilahi adaleti “etme bulma dünyası” formülü içinde sunmakta ve Valerianus'un I. Shapur'a binek taşı olarak hizmet ettiğini

⁵⁴⁹ PAES III. A. no. 10. İngilizce çevirisi için bkz. Dodgeon ve Lieu, *The Roman Eastern Frontier*, 49.

⁵⁵⁰ SHA *Valerian* 5. Valerianus, I. Shapur'la karşı karşıya geldiğinde muhtemelen 61 yaşındaydı. Bkz. Malal. *Chron.* 508.1-2.

⁵⁵¹ RIC V/I. 142= RIC 5a; Lucas de Blois, “Odaenathus and the Roman-Persian War of 252-264 AD,” *Talanta* 6, (1975): 10.

⁵⁵² ŞKZ 19-37. İngilizce çevirisi için bkz. Dodgeon ve Lieu, *The Roman Eastern Frontier*, 49-50. Antik yazarların bir kısmı Valerianus'un teslim olduğu görüşündedir. Zonaras da bu görüşlere katıldığını belirtmekte ve tekrar etmektedir. Bkz. Zonaras *Epit. Hist.* 3.141.

belirtmektedir.⁵⁵³ Lactantius daha da ileri giderek, cenazesini bir ibret vesikası hâline getirmek için Sâsânilerin incelikli bir çaba sarf ettiğini kayıt altına almaktadır.⁵⁵⁴ İmparatorun esaretine ilişkin paylaşılan bu ayrıntıların uydurma olduğuna dair çok az şüphe vardır.⁵⁵⁵

Romalı yazarlar tarihsel anlatıları içinde büyük ölçüde ıskalalar da imparatorluğun sınır savunması kesin olarak çökmüş görünüyordu. Sâsâni kaynakları açık şekilde birliklerinin Anadolu'nun içlerine kadar kapsamlı bir yağma ve talan operasyonu yürüttüklerini ifade etmektedir.⁵⁵⁶ Belli ki hiçbir dirençle karşılaşmamışlardı. Yine de Roma İmparatorluğu adına umudu diri tutmak için iki önemli direnç merkezi ayakta kalmayı sürdürüyordu. Bunlardan birisi Severus Hanedanıyla ilişkilendirilmiş Emesa, diğeri ise Palmyra'ydı.⁵⁵⁷ Emesa'nın hikâyesine temas etmek için 252-253 yıllarına geri dönmek, Palmyra'nın tarihî gerçeklerine erişmek için gereklidir.

3.2.ODAENATHUS'UN YOLU

Emesa merkezli olmak üzere Sâsânilere karşı yerel bir direnişin ortaya çıkıp çıkmadığı konusu bir parça tartışmalıdır. Bunun en temel sebebi kaynakların durumudur. Geçmiş geleceğe zaman kipine hapseden ve böylece söylemine kehanet tonu kazandırmaya çalışan *Oracula Sibyllina*'nın⁵⁵⁸ bu sürecin en önemli tanığı olması tarihsel gerçekler üzerindeki gizemi arttırmaktadır. Modern tarihçilerin bir kısmı Emesa'dan başlayarak Sâsânilere karşı harekete geçen ordunun mevcudiyeti ile bu ordunun başında ise Lucius Iulius Aurelius Sulpicius Uranus Severus Antoninus (Uranus Antoninus) olduğu konusunda hiçbir şüpheyi yer bırakmaz.⁵⁵⁹ Emesa

⁵⁵³ Lactant. *De mort. pers.* 5; Oros. *adversus paganos*, 7.22.3-4. Ayrıca Iordanes; Lactantius ile Orosius'un neden Valerianus'un esir düşmesini tanrısal bir müdahale olarak sundukları konusunda ip uçları verir: ...*Christianos persecutione*... Bkz. Iord. *Hist. Rom.* 287.

⁵⁵⁴ Lactant. *De mort. pers.* 5.

⁵⁵⁵ Kaçar, "Anadolu'da Sasaniler ve Romalılar," 11.

⁵⁵⁶ Roma kaynakları da bu bilgiyi teyit etmektedir. Bkz. Georg. Syn. *Chron.* 466.8-15.

⁵⁵⁷ Millar, *The Roman Near East*, 160-161.

⁵⁵⁸ *Oracula Sibyllina XIII* tarihsel imgelemi, motivasyonu ile Sâsâni - Roma mücadelesinde Syria'nın durumu ve Palmyra'nın pozisyonunu açıklayan bir kaynak olarak değeri hakkındaki en tatmin edici açıklama David Stone Potter'a aittir. Bkz. Potter, *Prophecy and History*, 141 vd.

⁵⁵⁹ Potter, *Prophecy and History*, 48, 141.

hanedanından gelen bu kişinin ismini böylesine kesinlikte tespit edebilmeyi sağlayan bastırıldığı paralardır (Görsel 9).⁵⁶⁰

Görsel 9: Uranus Antoninus'un adına kesilen sikke

254 tarihinden sonra hakkında hiçbir kayda tesadüf edilmeyen Uranus, belli ki 252'de başlayan Sâsâni saldırısını durdurmuş ve 253'te kesin olarak düşmanı geri çekilmeye zorlamıştı.⁵⁶¹ Yukarıda da belirtildiği üzere daha sonra bölgedeki savunma bizzat İmparator Valerianus tarafından üstlenilmiş, Uranus'un varlığına son verilmişti.⁵⁶²

Sâsânîlerin stratejik bir hedef olarak belirledikleri Osroene havalisinde yoğunluk kazanan çarpışmalar sırasında Syria Coele Eyaleti'nin kuzeyi Sâsâni ordularının ileri harekâtına sahne olmuştu. Bu bölgede Roma İmparatorluğu esaslı bir direnç gösterememişti. Buna karşılık Uranus öncülüğündeki yerel kuvvetler daha güneyden harekete geçmişti. Nitekim Valerianus'un Roma'ya geri döndüğü dönemde 255'te I. Şapur'un Palmyra'nın doğusuna, Dura'ya doğru yönelmesi,⁵⁶³ muhtemelen bu direniş odağını kırmaya yönelik olabilir. Nitekim Dura, stratejik bir askerî nokta olmakla birlikte Osroene-Antiocheia hattının güneyinde kalıyordu ve Palmyra-Emesa'ya uzanan yolu tutuyordu.

⁵⁶⁰ Richard Delbrueck, "Uranus of Emesa," *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society* 8/1-2, (1948): 14.

⁵⁶¹ Millar, *The Roman Near East*, 308.

⁵⁶² Uranus hakkındaki anlatının 254'te Valerianus'un bölgeye gelmesi ile akamete uğramasını, imparator tarafından ortadan kaldırılmış olmasıyla ilişkilendiren görüşler için bkz. de Blois, "Odaenathus and the Roman," 9.

⁵⁶³ de Blois, "Odaenathus and the Roman," 9.

Odaenathus'un Uranius tarafından ortaya konulan başarılarla dikkate değer katkılar sağlamış olabileceği ihtimalini kesin olarak göz ardı etmek mümkün değildir. Öncelikle Emesa Hanedanı ile Palmyra seçkinler zümresi arasında sıkı ilişkiler olduğunu düşündüren bazı emareler vardır. Bunlardan en önemlisi Odaenathus'un kullandığı "Septimius" *cognomen*idir. Odaenathus muhtemelen I. Ardaşır'ın Roma İmparatorluğu arazisine girdiğinden beri Sâsânilerle savaşıyordu. Muhtemelen Valerianus'un da yanında yer almıştı.⁵⁶⁴ 252-253'te yaşananlar, Emesalı yerel bir hanedanın doğru koşullar altında Sâsânileri mağlup edebileceğini göstermişti. Büyük sahnede rol almak için sıra Odaenathus ve Palmyralılara gelmiş görünüyordu. Bu bağlamda Odaenathus'un askerî kariyerine bir parça daha yakından bakılabilir.

Odaenathus'un Syria bölgesindeki arabalı okçu birlikleri ile 251 yılında *exercitus* olarak görev yaptığı bilinmektedir.⁵⁶⁵ Bu bilgiye 251 yılında Danaba'da⁵⁶⁶ konuşlanmış *Legio III Cyrenaica* birliğinde görev yaparken diktirdiği çift dilli bir onur yazıtından ulaşılmaktadır. Yazıtın Grekçe kısmında kendisini Hairan'ın oğlu *clarissimus senatör* ve *exercitus* olarak tanıtmakta, Palmyra dilinde ise "[...rš]⁵⁶⁷ *dy tdmwr*" yani "Tedmür'ün Şefi" (Palmyra Hâkimi) şeklinde bildirmektedir.⁵⁶⁸ Yukarıda da belirtildiği üzere Sâsânilerle giriştiği mücadelelerde imparatorluk kuvvetleri arasında yer almıştı.⁵⁶⁹ Sonuç olarak, gayretleri birtakım payeler ile karşılık

⁵⁶⁴ Bunun aksini düşünmeye sebep olacak herhangi bir gerekçe yoktur. Ancak Antik tarihçilerin bir kısmı bunun aksi yönünde, Odaenathus'un Sâsânilerle iş birliği içine girmek istediğini ve I. Şapur'a hediyeler gönderdiğini ifade etmektedirler. Petrus Patricius, *Frag.* DFHG IV, 187; Anon. *Qui. Dio.* DFHG IV, 168. Bu düşünce modern çalışmalar tarafından da desteklenmektedir. Bu konudaki bir başka değerlendirme için bkz. John Drinkwater, "Maximinus to Diocletian and the 'crisis'," ed. Alan Bowman, Averil Cameron, v.d., *CAH XII* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 50-52.

⁵⁶⁵ Piersimoni, *TPP II*: 648.

⁵⁶⁶ Yarlığaş, "Principatus Döneminde," 213. Yarlığaş, bu birlik hakkında detaylı bir bilgi sunar. Ancak bizi ilgilendiren kısmı ise *Legio III Cyrenaica*'nın 218/19 yılında lağvedilmesinden sonra, Septimius Severus emriyle yeniden biçimlendirilmesidir. Yarlığaş, "Damascus'tan Palmyra'ya giden yol üzerinde bulunan Danaba'ya konuşlandırılmış" olduğunu söylemektedir.

⁵⁶⁷ Palmyra dilinde *rš*=baş/lider; *dy*=iyelik eki-nın, nin; *tdmwr*= Tedmür/Palmyra anlamına gelmektedir.

⁵⁶⁸ *PAT* 2753. Palmyra dilinden çevirisi için bkz. *FHP*, 124.

⁵⁶⁹ Zonaras *Epit. Hist.* 3.146. 16; 147. 3.

bulmuştu.⁵⁷⁰ Ayrıca bu desteğinin diğer bir mükâfatı ise oğlu Septimius Hairanes (Herodianus)'ın, 258 yılında *senator* olma hakkını elde etmesiydi.⁵⁷¹

260 yılındaki gurur kırıcı mağlubiyet öncesinde Valerianus, Roma İmparatorluğu'nun yüz yüze kaldığı ve geniş bir sahaya yayılan sorunlarla tek bir merkezden baş etmenin imkânsız olduğunu görmüştü. Böylece Doğu'daki sorunlarla bizzat ilgilenebilmek için oğlu Gallienus'u Batı'da görevlendirmişti.⁵⁷² Savaşın ardından bölgedeki Roma İmparatorluğu varlığını korumak ve Sâsânilerce gerçekleştirilen kapsamlı talan harekâtını durdurmak için Gallienus'un neredeyse hiçbir girişimde bulunamadığı anlaşılmaktadır. Bu tespit, onu aşırılıkları sebebiyle tarihin mahkemesinde yargılamak isteyen antik yazarların iddiasından öte dayanaklara sahiptir.⁵⁷³ Valerianus'un esir düşmesinin ardından Sâsâniler, imparatorluk arazisinde etkili bir direnişle karşılaşmadan ilerlemişti.⁵⁷⁴

İmparatorluğun doğusundaki bu yangını söndürmek için Uranius tecrübesinden istifade etmek en akılcı seçenek olarak görünmüş olmalıdır. Yerel bir güç odağıyla, Odaenathus'la işbirliği yapmak gerekiyordu. Gallienus'un yüzleşmek zorunda olduğu iki büyük tehdit için de Odaenathus'un desteğine ihtiyacı vardı. Bunlardan ilki ve en göz ardı edilemez olanı Sâsânilerdi. İkincisi ise doğrudan kendi iktidarını hedef alan Macrianus'tu.⁵⁷⁵ Macrianus, Valerianus'la birlikte Doğu'ya gelmişti ve bir taht müddeisi olarak eli son derece güçlüydü. *SHA*, askere çifte bahşiş dağıtacak kadar kudret sahibi olduğunu belirtir.⁵⁷⁶ Ancak Macrianus, zengin bir adamdan daha fazlasıydı ve davasında ona sadakatle destek verecek iki genç oğula sahipti. Zonaras'ın aktardığına göre, Macrianus, Valerianus öldüğünde oğullarıyla birlikte Doğu'da bulunuyordu.⁵⁷⁷ İmparatorluk tahtındaki iddiasını güçlendirmek için Mısır da dâhil olmak üzere kısa süre içinde Doğu'nun kontrolünü ele geçirmişti.⁵⁷⁸ Bu

⁵⁷⁰ Inv. III. 16. Odaenathus'un kullanmış olduğu *exercitus* ünvanının yetki ve sınırları hakkında benzer bir değerlendirme için bkz. Sommer, "Der Löwe von Tadmor," 311-312.

⁵⁷¹ Michał Gawlikowski, "Les princes de Palmyre," *Syria* 62, (1985): 252.

⁵⁷² Zos. *HN* 1. 30; 1. 36.

⁵⁷³ Bu sırada Kuzey İtalya'da Iuthungi akınlarını durdurmaya çalışıyordu. Bkz. Potter, *Empire at Bay*, 256.

⁵⁷⁴ Zos. *HN* 3.32.5.

⁵⁷⁵ Zonaras 12.24.

⁵⁷⁶ *SHA* Tyr. Trig. 12.

⁵⁷⁷ Zonaras 12.24.

⁵⁷⁸ Potter, *Prophecy and History*, 53.

sırada daha önce Valerianus’a hizmet ettiği anlaşılan Ballista (Callistus) isimli bir general⁵⁷⁹ de onlara eşlik ediyordu. Ballista, Macrianus’un küçük oğlu Quintus’la birlikte Doğu’da kalmış, Macrianus ise büyük oğlu (Macrianus) ile birlikte Gallienus’un üzerine harekete geçmişti.⁵⁸⁰ Özetle Macrianus, bir yandan Gallienus’a karşı mücadeleye girmiş, bir yandan da Doğu’daki acil duruma müdahale etmeye çalışmıştı. Muhtemelen Sâsâni ilerleyişini durdurmanın kendisine kamuoyu desteği⁵⁸¹ sağlayacağını hesaplıyordu. Macrianus büyük oğluyla birlikte Gallienus’un üzerine yürüdüğünde Aureolus komutasındaki bir ordu tarafından Trakya havalisinde durduruldu ve oğluyla birlikte öldürüldü.⁵⁸² Gallienus belli ki daha akıllıca hareket ediyordu. Macrianus hizbinden kurtulmayı iki aşamalı şekilde planlamıştı. İkinci aşamada kendi idaresindeki askerî kapasiteyi bile kullanmak zorunda kalmayacaktı. Odaenathus devreye girecekti.

261 yazında harekete geçen Odaenathus’un ilk hedefi Emesa oldu. Macrianus’un oğlu Quietus ile generali Ballista burada bulunuyordu. Kısa süre içinde şehre girmeyi başardı.⁵⁸³ Öte yandan Odaenathus’un gerçek bir direnişle karşılaşmadığını düşündürecek kadar tarihsel emare mevcuttur. Belli ki Emesa’ya Odaenathus ulaşmadan önce Macrianus’un Trakya’daki yenilgi haberi gelmişti. Dolayısıyla Odaenathus ya çok ihtiyatlı hareket ederek mükemmel bir zamanlamayla kente girmişti ya da şansı yaver gitmişti. Ancak asıl şöhretini Sâsâniler üzerine yürüyerek elde edecekti.

⁵⁷⁹ SHA *Tyr. Trig.* 18.

⁵⁸⁰ Zonaras 12.24.

⁵⁸¹ Burada “kamuoyu” olarak tanımlanan sınırları belirsiz ancak imparatorluğun politik eksenine konumlanmış güç odaklarıdır. Öyle ki Valerianus’un Roma senatosuna hitaben Macrianus’u halefi olarak belirlediğini bildiren bir mektubunun ortaya çıkması, Macrianus hizbinin meşruiyet elde etmek için senatoyu var eden politik elitin desteğini almaya yönelik adımlar attığını ya da en azından bu desteği önemsediklerini düşündürmektedir. Söz konusu mektup için bkz. SHA *Tyr. Trig.* 12.

⁵⁸² SHA *Tyr. Trig.* 12-13.

⁵⁸³ Anon. *Qui Dio.* 8.1; SHA *Tyr. Trig.* 18; *Orac. Sib. XIII.* 155-171. *Oracula*, kendi mistik söylemi içinde tasvir eder. Bu konudaki karakterler, geyik, yılan, aslan ve keçidir. David Potter, *Oracula Sibyllina XIII.* eserinde keçi olarak tanıtılan karakterin Ballista, geyiğin Macrianus, yılanın I. Shapur, aslanın Odaenathus olduğunu değerlendirmektedir. Bkz. Potter, *Prophecy and History*, 342-343. *Orcula Sibyllina*’da söz konusu tanımlamaları içeren kısımlar için bkz. *Orac. Sib. XIII.* 167-169.

Odaenathus, iç savaşın sona ermesine yönelik dikkate değer bir katkı sağladıktan sonra Doğu'da Macrianus'un yerini almış oldu. Derhal onun yarıda bıraktığı işi tamamlamak üzere harekete geçti. Odaenathus'un ihtiyaç duyulan başarıları elde ettiği konusunda antik yazarların çok az şüpheyi yer bıraktığı görülmektedir.⁵⁸⁴ Sâsânîlere karşı nasıl bir taktik uyguladı, Valerianus ya da Ballista'dan farklı bir strateji izledi mi? Kaynaklara bağlı kalarak bu sorulara tatmin edici cevaplar vermek neredeyse imkânsızdır. Antik tarihçiler Odaenathus'un imparatorluk topraklarındaki Sâsânî kuvvetlerini çıkardığını bildirerek Odaenathus'un askerî başarılarını kısaca özetlemekle iktifa ederler. Buna göre, Odaenathus, Sâsânî kuvvetlerini yenmiş ve düşman ülkesinde yürüyüşünü sürdürerek Ktesiphon'a kadar ilerlemiştir.⁵⁸⁵ Tarihçiler, işin askerî tarafından ziyade yeni politik durumu anlatmaya yahut anlam vermeye yönelirler. Yine de Valerianus'un esaretinden Palmyra'nın harekâtına kadar olan süreci "yenilgi-zafer" bağlamında ele almak mümkündür.

Odaenathus'un Sâsânîlere yönelik gerçekleştirdiği harekâtı Valerianus'la Shapur'u karşı karşıya getiren savaşın devamı olarak görmek gerekir. Zira geleneksel anlamda Sâsânî ordusu henüz harekâtını tamamlamamıştı. Valerianus ve maiyeti ele geçirildikten sonra geniş bir alanda yağma ve talana girişmişti. Dolayısıyla Sâsânîler ilk çarpışmayı takip eden ileri yürüyüşün kazanımlarına odaklanmışlardı.⁵⁸⁶ Neydi bu kazanımlar? Caesarea'ya kadar uzanan bir derinlikte yağma yapmak mı? Sâsânî harekâtı görünüşte bundan ibarettir. Öyleyse Roma İmparatoru'nun esir alındığı bir zafer, gerçek bir kazanıma dönüştürülememiştir.⁵⁸⁷ Ballista ya da Odaenathus buna engel olmuş görünmektedir.

Odaenathus, 262/63 yılında *Ktesiphon* kentinde bir *castrum* (ordugâh) da inşa ettirmiştir.⁵⁸⁸ Bu seferinde ona Septimia Zenobia da eşlik etmişti. Elde ettiği bu zaferin

⁵⁸⁴ Fest. *Brev.* 23; Eutrop. 9.10; Iord. *Hist. Rom.* 290; Hieron. *Chron.* 266d.; Oros. 7.22.12.; Anon. *Qui Dio.* 8.1; *SHA Val.* 4.

⁵⁸⁵ Fest. *Brev.* 23; Eutrop. 9.10.

⁵⁸⁶ David. S. Potter, savaşın doğurduğu sonuçlar bakımından Sâsânîler adına gerçek bir zaferin var olmadığını ifade eder. Bkz. Potter, *Empire at Bay*, 290.

⁵⁸⁷ Fergus Millar da benzer bir yaklaşım benimser. Zonaras ve Syncellus'un I. Shapur'un çekilmesine ilişkin verdikleri detaylardan hareket etmekte ve Carrhae ya da Edessa'nın düştüğüne dair herhangi bir bilginin bulunmadığına işaret etmektedir. Bkz. Millar, *The Roman Near East*, 166-167.

⁵⁸⁸ *IGLS XVII.62*; Fest. *Brev.* 23-24; Eutrop. 9.10; Gawlikowski, "Les princes de Palmyre," 252; Hartmann, *Das Palmyrenische Teilreich*, 10.

siyasi mükâfatı büyüktü. Palmyra'nın hâkimi, *dux orientis*⁵⁸⁹ (Doğu'nun Hâkimi), *krallar kralı* (*mlk mlk'*) olmuştu.⁵⁹⁰ Bu zaferden sonra ilk eşinden olma oğlu Herodianus ise *kral* (*mlk*) ünvanını kullanmaya başladı.⁵⁹¹ Belli ki ailenin politik kudreti artmıştı. Bu gelişmeye askerî kapasitenin de artışı eşlik etmiş olmalıdır. *SHA*'nın tanıklığına itibar edilecek olursa eğer Odaenathus, bundan sonra 265 yılında yeniden Sâsâni arazisine girmiş, büyük başarılarla geri dönmüştü. Odaenathus'un komuta ettiği kuvvetler özellikle Osroene havalisinde başarılar göstermiş ve Sâsânilere karşı verdiği ilk mücadelede olduğu gibi Ktesiphon'a kadar ilerlemiştir. Elde ettiği başarıların nişanesi olacak nitelikteki ganimeti imparatora göndermişti.⁵⁹² Syncellus bu operasyonun devamı hakkında da bilgi vermektedir. Ona göre Asia'daki Got saldırısı sebebiyle Sâsâni seferini yarıda bırakarak hızla kuzey batıya doğru harekete geçmiş ve Cappadocia üzerinden Herakleia Pontika'ya kadar ilerlemiştir.⁵⁹³ Bu ilerleyiş Asia'ya yönelik Got saldırısına verilecek cevabın stratejik olarak Sâsânilere karşı takip edilen operasyondan daha öncelikli olduğunu ortaya koymaktadır.

Odaenathus ve oğlu Herodianus'un hayatı 267/8 yılında bir komplo ile son bulacaktır. Siyasi ve askerî kariyerindeki bütün bu önemli gelişmeler sırasında Zenobia'nın Odaenathus'un yanında yer aldığı görülür. Bu, aralarındaki güçlü ilişkiye işaret eden alametler arasında gösterilebilir. Bununla birlikte Odaenathus'un elde ettiği bu mevki gerçekleştirdiği evlilikten bağımsız, bazı açılardan öngörülemez jeopolitik gelişmelerin bir ürünüydü.

3.3.KRAL VE KRALLIĞI

Politik temsil bağlamında Zenobia ve “selefi” Odaenathus'un kullandığı ünvanlar, başlı başına Palmyra'nın teşkilatlı siyasi yapısını yansıtmıyor olabilir. Daha önce bir parça anakronik olmakla birlikte doğuda adeta bir Venedik *keşfeden* geçtiğimiz yüzyıl başlarına ait çalışmalar, Palmyra'yı bir çeşit “ticaret cumhuriyeti” olarak sunmuşlardı. Bu kavramsallaştırma şüphesiz şiirseldir ve henüz bir disiplin olarak tarihin olgunlaşmadığı bir dönemde dile getirildiği için de belli bir hoşgörüyü

⁵⁸⁹ Zonaras *Epit. Hist.* 3.141. 26.

⁵⁹⁰ *CIS* II 3946.

⁵⁹¹ Konuyla ilgili değerlendirmeler aşağıda “Kral ve Krallığı” başlığı altında ele alınmaktadır.

⁵⁹² *SHA Gall.* 12.

⁵⁹³ Georg. Syn. *Chron.* 467.4-14.

hakkettmektedir. Buna karşılık aynı kavramlar, modern tarihyazımında haklı olarak son derece saygın bir konuma sahip olan Paul Veyne tarafından da dile getirilince bazı tartışmaları tetiklemiş görünmektedir.⁵⁹⁴ Bu tartışmalar, Palmyra'yı tanımlamak için başvurulacak kavram seti bağlamına oturduğu için Odaenathus ve Zenobia'yı Roma dünyası içinde konumlandırmada anlamlı bir bakış açısı sağlayabilir.

Palmyra üzerine çalışmalarıyla tanınan Annie ve Maurice Sartre; Paul Veyne'e itirazla Palmyra'nın politik yapısına şeklini veren ve onu tanımlayan unsurlar içinde ticaretin göz ardı edilebilir bir etkisi olduğunu ifade etmektedirler.⁵⁹⁵ Dahası Paul Veyne tarafından dile getirilen Palmyra'nın "krallık" olduğu fikrine⁵⁹⁶ de itiraz etmektedirler.⁵⁹⁷ Bu tespitler, Palmyra tarihinde kabul edilmiş bazı gerçeklerin bir kenara konulduğu intibai uyandırır da isabetli olabilir. Meselenin teknik bir yaklaşım farklılığından kaynaklandığı, bir başka ifadeyle metodolojik tercihlerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bir tarafta tarihsel kurgudaki yetkinliğin edebi bir kudret üzerine inşa edilebileceğini belirten Paul Veyne, diğer tarafta tarihsel gerçeği yazıtların ispat kapasitesine dayandıran Sartre'lar var. Gerçekten de Veyne'in tarafından bakıldığında, berraklaşan ve daha da önemlisi olağanca görkemiyle okuyucusunu ayaklarının dibinde belirmeyi bekleyen bir Palmyra görülür. Sartre'lar ise daha teknik bir kavrayışla sorunsallaştırdıkları konulara sarahat kazandırma gayreti içindedir. İki anlatı arasında bir uzlaşma noktası bulmak gerçekten güçtür. Krallığı olmayan bir kral ya da kraliçe fikri daima tartışmalı kalacaktır. Tüm bu metodolojik tartışmaların gölgesinde konuya ilişkin detaylar ele alınabilir.

Odaenathus 267/8 tarihinde öldüğünde *melikū 'l-mülûk (mlk mlk')/βασιλεὺς βασιλέων* ünvanını taşıyordu yani *krallar kralı*ydı. Palmyralılar tarafından üretilmiş olan belgelerde bu durum açık şekilde müteaddit defalar belirtilmiştir.⁵⁹⁸ Antik dünyanın politik düzeninde *kral*, bir krallığın hükümdarı olarak karşımıza çıkar. Bu

⁵⁹⁴ Bu tartışmanın seyri ve genel anlamda Palmyra çalışmaları içindeki yeri daha önce Ted Kaizer tarafından ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bkz. Kaizer "The future of Palmyrene studies," 1-4.

⁵⁹⁵ Sartre ve Sartre, *Palmyre: Vêrites et Légendes*, 60-61.

⁵⁹⁶ Paul Veyne, *Palmyra: An Irreplaceable Treasure*, çev. Teresa Lavender Fagan. (London: Chicago University Press, 2015), 46-49.

⁵⁹⁷ Sartre ve Sartre, *Palmyre: Vêrites et Légendes*, 150-151.

⁵⁹⁸ *PAT* 0292; *PAT* 0317; Benzer bir değerlendirme için bkz. Gnoli, *The Interplay of Roman and Iranian Titles in the Roman East*, 89-90.

son derece basit gibi görünen açıklama Odaenathus ve Zenobia'nın politik girişimini tanımlamakta yetersiz kalmaktadır. Bir başka ifadeyle daha önce Sartre'lar tarafından da belirtildiği üzere, ortada gerçek bir krallık mevcut değildi. Peki Odaenathus'u *krallar kralı* yapan tam olarak neydi? Krallar kralı ünvanı *šahan šah* ya da *xšayadiya xšayadiyanam* formunda Sâsâni hükümdarlarınca kullanılmıştı.⁵⁹⁹ Dolayısıyla ünvanı İranî bir etki olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Odaenathus tarafından bu ünvanın kullanılması ile Palmyralıların İran kültürünün nüfuzu altında olduğu arasında mutlak bir bağ kurmak doğru olmayabilir. Bir başka ifadeyle ünvanın kullanımı kültürel bir yaklaşımla gerekçelendirilemeyebilir. Politik gerekçeleri vardır. Odaenathus'un, I. Şapur'la karşılaşması ve onu yenilgiye uğratması İran hükümdarıyla aynı ünvanı taşımasının temel sebebi olabilir. Dolayısıyla ünvan, Odaenathus'un istisnai çabasıyla Palmyra'nın gücünün eriştiği kapasitenin bir ifadesiydi. Palmyra'nın bir bağımsız ya da yarı bağımsız bir krallık olarak kurulduğunu deklare etmiyordu. Daha çok söylemseldi ve İran tarihinde bir dönüm noktasını teşkil eden I. Şapur⁶⁰⁰ gibi bir hükümdara üstünlük sağlandığını ilan ediyordu. Dolayısıyla Odaenathus'un sahip olduğu yetkileri ifade etmiyordu.

Antik tarihçiler; Gallienus'a karşı oğullarıyla birlikte harekete geçen Macrianus'un bertaraf edilmesinden başlayarak Odaenathus'un tavsif etmeye girişirler. Bundan önceki süreç için Agathias, haklı olarak, onu adı sanı duyulmadık biri olarak gösterir.⁶⁰¹ Dönemi aktaran kroniklere bakıldığında ise Odaenathus'un başlangıçta idari olmaktan çok askerî gelenek içinde tanımlanmış ünvanları taşıdığı görülmektedir.⁶⁰² Bir başka ifadeyle uçsuz bucaksız imparatorluk taşrasındaki sıradan, yerli askerlerden biriydi. Ama unutulmamalıdır ki kriz anlarının sunduğu sınırsız fırsatlar sıradan bir askeri imparatorluğun zirvesine taşıyabilirdi. III. yüzyıl biraz da

⁵⁹⁹ Ulaş Töre Sivrioğlu "şahlarşahi" ünvanının esasen Sâsâni İmparatorluğu'nun idari yapısıyla ilişkilendirerek ünvanın tarihsel arka planına yönelik açıklamalar sunmaktadır. Bkz. Sivrioğlu, *Sâsâniler Dönemi*, 105-106.

⁶⁰⁰ I. Şapur'un İran tarihindeki önemine ilişkin kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Emine Gürsoy Naskali, "Şapur," *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), 346.

⁶⁰¹ Agathias, *Hist.* 4.24.4.

⁶⁰² Festus'un *Breviarum*'unda Odaenathus, Palmyra'nın *decurion*'u olarak karşımıza çıkar. Bkz. Fest. *Brev.* 23.

buna benzer hikâyelerin tarihidir.⁶⁰³ Öte yandan Palmyralıların, henüz geniş imparatorluk sahnesinde rol almadan önce Odaenathus'u nasıl tanımladığı sorusu onun bir hükümdar olarak ortaya çıkmadan önceki politik kariyerine ışık tutabilir. Dahası Palmyralıların idarecilerine yönelik bakışını da gözler önüne sereceği gibi kentin politik yapısı hakkında da fikir verebilir. Dolayısıyla 261 yazında imparatorluğun kaderi üzerinde belirleyici bir karakter olarak ortaya çıkmadan önceki sürece ait yazıtlara⁶⁰⁴ dayalı bulgular hem Odaenathus'u hem de Palmyra'yı anlamak için öneme sahiptir.

Kitabelerden tarihi belirlenebilen ilki Odaenathus'un oğlu Hairanes (Herodianus)'i onurlandırmak için Ekim 251 tarihinde dikilmiştir.⁶⁰⁵ Burada ἑξα[ρχov τῶν? Παλμυ]ρηνῶν (Palmy[ralıların *eksa/rkhosu*) olarak tanımlanır. Bir başka kitabede benzer şekilde⁶⁰⁶ “Palmyra'nın/Palmyralıların lideri” olarak tanıtılır. Bu tanım Ekim 251 tarihli kitabenin Palmyra dilindeki versiyonunda karşımıza çıkan ifadeyle uyum gösterir.⁶⁰⁷ Nisan 252'de dikilmiş bir başka kitabede de aynı ifadenin tekrar edildiği görülür.⁶⁰⁸ Özetle Odaenathus, Gallienus'un muhaliflerine karşı harekete geçmeden önce Palmyra'da politik kontrolü ele almış görünmektedir. Dolayısıyla senatörden çok daha fazlasıydı.⁶⁰⁹ Nisan 258 tarihli bir yazıt da bu görüşü desteklemektedir.⁶¹⁰ Söz konusu yazıtta tesadüf edilen *clarrissimus consularis* (nhyr' hptyq' mrn)⁶¹¹ ifadesi, bu tarihten itibaren Syria Phonike valiliğinin de Odaenathus'a

⁶⁰³ Her ne kadar önemli detayları değerlendirmesine dâhil edemese de Neil Faulkner'in, Diocletianus'un yükselişini özetlemek için başvurduğu geniş perspektif, sıradan askerlerin politik kariyer inşa etmek için krizi nasıl fırsata çevirebildiğini çarpıcı bir şekilde gözler önüne serer. Bkz. Faulkner, *Kartalların İmparatorluğu*, 284-286.

⁶⁰⁴ Konu kapsamında 4 adet yazıt ele alınacaktır. Söz konusu yazıtlarda tesadüf edilen Odaenathus'un, Zenobia'nın eşi olduğu konusundaki tespitler için ayrıca bkz. Potter, *Prophecy and History*, 381-384.

⁶⁰⁵ PAT 0290.

⁶⁰⁶ PAT 2753. Söz konusu kitabe doğrudan Odaenathus'u onurlandırmak için bir Palmyralı tarafından diktirilmiştir.

⁶⁰⁷ David S. Potter, “ruler of Tadmor” tanımına başvururken, Lieu çevirisinde ifade “chief of Tadmor” şeklinde karşımıza çıkar. Bkz. Potter, *Prophecy and History*, 383; FHP. 122.

⁶⁰⁸ PAT 2815. Ayrıca bkz. FHP 122-123.

⁶⁰⁹ Potter, *Prophecy and History*, 388.

⁶¹⁰ PAT 0291.

⁶¹¹ PAT 0291= CIS 3945. Yazıtta yer alan hptyq =hypatikos=consularis, sırasıyla Palmyra dilinde, Grekçe ve Latince olarak ifade edilen ünvan “şanlı/ünlü *consul*” anlamına gelmektedir. Bkz. Hillers ve Cussini, *Palmyrene Aramaic Texts*, 360, 388.

tevdî edildiği yönünde değerlendirmeleri gündeme getirmiştir.⁶¹² Udo Hartmann,⁶¹³ Odaenathus'un politik kariyerini açığa vuran bu kitabeler üzerinden, takriben 245 itibarıyla Palmyra'nın yönetimindeki kritik pozisyonu ele geçirdiğini varsaymaktadır. Bunu daha geniş bir tarihsel anlatının içinde ele almak da mümkündür.

III. yüzyılın ikinci yarısından sonra Roma'nın Doğu'da takip ettiği politikalar, daha fazla yerli unsurun imparatorluğun idari ve askerî yapısı içinde yer almasına olanak sağlamıştı. Bu gelişme Palmyra'daki kamu memuriyetinde kullanılan ünvanlar üzerinden de izlenebilmektedir. Odaenathus ailesinin 240 civarında Palmyra yönetimini ele geçirmesi, Roma İmparatorluğu'nun doğu vilayetlerine hâkim olabilmek için geniş yetkilerle donatılmış kişilere duyduğu ihtiyaçtan kaynaklanıyordu. *Principatus* Döneminde eyaletlerde yaşayan üst tabakada yer alan kişiler eğer *equester* mensubuysa *adlectio* yoluyla senatör olabiliyordu. Böylece eyaletlerde yaşayan üst sınıf ailelerin *Senatus*ta etkin şekilde temsil edilebilmesi sağlandığı gibi *senatorluk* Romalı kent seçkinlerinin ayrıcalığı olmaktan çıkarılmıştı. III. yüzyıl ortalarında ise *Senatus*ta eyaletlerden gelen seçkinler çoğunluğu teşkil eder hâle gelmişti.⁶¹⁴ Öte yandan giderek artan askerî ihtiyaçlar, askerleri politika üretenlerin emrinden çıkartıyordu ve *equester* sınıfına mensup süvari birliklerine komuta edenlerin sahip olduğu politik temsil gücü artıyordu. *Eques* asker ve senatör sayısında artış meydana geliyordu.⁶¹⁵ İşte bu koşullar, Odaenathus'un *de facto* durumunun hukuki ve tarihsel dayanağını teşkil ediyor; Roma *Senatusu*, geniş bir kesim ile kent sakinlerinin de rızasını almasını mümkün kılıyordu.⁶¹⁶ Nitekim Odaenathus'un *stratēgos/praetor* olduğu ve daha sonra *Dux Romanorum* payesiyle

⁶¹² Hartmann, *Das Palmyrenische Teilreich*, 103.

⁶¹³ Hartmann, "Das palmyrenische," 346.

⁶¹⁴ Suet. *Vit. Caes.* 9.2; Ertekin, "Principatus Devri Roma Senatvs'u," 55. Principatus döneminde senatör olmanın bir diğer koşulu ise senatör çocuğu olarak dünyaya gelmekti. Varis olmayanlar ancak imparator tarafından *latus clavus'u* (erguvan renkli kemer) takılmasıyla senatör olabilirdi. Bkz. Ertekin, "Principatus Devri Roma Senatvs'u," 44 vd.

⁶¹⁵ Faulkner, *Kartalların İmparatorluğu*, 282.

⁶¹⁶ "Quod et senatus et urbs et omnis aetas gratanter accepit," Bkz. SHA *Gall.* 12.1. Ek olarak Ball, Syria eyaletinde yer alan organize olmuş halkları referans alarak tam anlamıyla krallıktan bahsetmenin mümkün olmadığını, Roma Cumhuriyet döneminden beri varlığını sürdüren en güçlü kurum olan *senatus* tarafından atanan bir kraldan söz edilemeyeceğini belirtmektedir. Palmyra'nın statüsüne ilişkin özellikle kentin ilk yüzyıllarına dair sorulara çok net cevap verilemeyeceğini söylemektedir. Tarihçiye göre, Syria buradaki "dost" *φύλαρχος* (kabile-yönetici) olarak görülen ve Roma tarafından atanan yöneticiler marifetiyle yönetiliyordu. Ball, *Rome in the East*, 28.

anıldığı kaynaklarda görülmektedir.⁶¹⁷ Sonuç olarak Palmyra liderinin statüsü, III. yüzyılın ilk yarısından itibaren kentin kaderini de belirlemiş oluyordu.

Odaenathus'tan bahseden antik tarihçiler, merkezin yani imparatorluk erkinin etrafında saf tutmuş bir görüntü verirler. Oysa Odaenathus, Palmyra'nın politik kurgusu içinde bile istisnai kabul edilebilecek bir pozisyonun sahibiydi. Hem Romalı kurumlar içinde varlık gösteriyor hem de Palmyra'nın *de facto* hâkimi olarak hüküm sürüyordu. Dolayısıyla Palmyra ve Odaenathus'a yönelik sınırlı bilgilere sahip antik yazarların kafa karışıklığı içinde olduğu anlaşılmaktadır. İçlerinden bazıları onu imparatorluk hiyerarşisinde konumlandırmaya çabalar. Örneğin Hieronymus, 261 tarihinde Odaenathus'un "Palmyra'nın *decurionu*"⁶¹⁸ olduğunu belirtir. Benzer şekilde Festus'un da aynı tanımlamaya başvurduğu görülür.⁶¹⁹ Zonaras⁶²⁰ ve Syncellus'un⁶²¹ onu imparatorun ve dolayısıyla imparatorluğun müttefiki (συνμαχῶν) olarak bildirmesi ilgi çekicidir. Malalas ise bir adım daha öteye geçerek, bu müttefiklik pozisyonunu Odaenathus'un ünvanı bağlamında daha da somut bir dille vurgulamak ister: βασιλεὺς.⁶²² Tüm bu tarihçiler arasında kavrayışı belki de en kuvvetli olan ve doğal bir tarihçi sağ duyusuyla hareket eden Zosimus'tur. Odaenathus'un tanımlaması güç bir pozisyona sahip olduğunu, ancak bu pozisyonun Palmyra'nın kendine has kurgusu içinde tecessüm ettiğinin farkındadır. Onu ve imparatorluk karşısındaki konumunu tarihin akışkanlığı içinde kavrar ve ataları gibi kendisinin de imparatorluk nezdinde makbul biri olduğunu ifade etmekle yetinir.⁶²³ SHA ise Odaenathus'un hikâyesini sonundan kavrar, ne de olsa "kral" olarak öleceğinden emindir ve 261'de onu hükümdar olarak sunar.⁶²⁴ Bu noktada geriye ortada gerçek bir krallık olup olmadığı sorusunun cevaplanması kalmaktadır. Zira antik yazarlarla Palmyralılar tarafından üretilmiş olan kaynaklar arasında kesin bir uyum söz konusu değildir.

⁶¹⁷ Gawlikowski, "Les princes de Palmyre," 252; Hartmann, *Das palmyrenische Teilreich*, 139.

⁶¹⁸ "Odenatus decurio Palmyrenus...", Bkz. Hieron. *Chron.* 266d.

⁶¹⁹ Fest. *Brev.* 23.

⁶²⁰ Zonaras 12.23-24.

⁶²¹ Georg. Syn. *Chron.* 466.23-467.1

⁶²² "...Εναθος, βασιλεὺς Σαρακηνῶν, εἰς συμμαχίαν αὐτοῦ...", Bkz. Malal. *Chron.* 296.10.

⁶²³ "βοηθεῖν Ὀδαίναθον ἑταῶν, ἄνδρα Παλμυρηνὸν καὶ ἐκ προγόνων τῆς παρὰ τῶν βασιλέων ἀξιοθέντα τιμῆς," Bkz. Zos. *HN* 1.39.

⁶²⁴ SHA *Gall.* 10.1-8; SHA *Tyr. Trig.* 15.1-5.

Ancak söz konusu uyumsuzluk, onun kariyer basamaklarını tırmanışını ele almak ve hangi vasıfla imparatorluk yetkilerini kullandığını tahlil etmeye olanak sağlayabilir.

David Potter tam olarak böyle bir yolu seçmiştir. Tarihçinin temel kaynaklarını Palmyra yazıtları teşkil etmektedir. Bununla birlikte Odaenathus'tan önceki özel yetkili askerî-idari görevlilerin ünvanlarını karşılaştırmalı olarak ele almaktadır.⁶²⁵ Potter'ın takip ettiği metodolojik yolu esasen yazıtlardaki kavramsal farklılıkların tayin ettiği anlaşılmaktadır. Bu yazıtlardan ilki 271 tarihlidir ve Odaenathus'un ardından generali Zabdas tarafından diktirilmiştir.⁶²⁶ Palmyra dilindeki yazıtta şu ifade yer alıyordu:

1. *šlm sp̄myws 'dy[nt] mlk mlk'*
2. *wmtqnn' dy mdn(?)h' klh...*

*Tüm bölgeyi düzene sokan Krallar Kralı Semptimius Odaenath*⁶²⁷

Potter, *mtqn*'nin köken itibarıyla “düzene sokan”, “düzenleyen”, “doğruyu/hakkı koyan” gibi bir manaya geldiğini, Roma idari teamülleri bağlamında da *corrector* yerine *restitutor* anlamında kullanmak gerektiğini ifade eder.⁶²⁸ Tarihçinin bu yaklaşımı yazıt ile imparatorluk düzeni arasında bir uyum arayışını yansıtmakta ve değerli bir yorum alanı açmaktadır. Buna karşılık yine Palmyralılar tarafından üretilmiş bir başka tarihî belgede⁶²⁹ Odaenathus, *corrector* olarak bildirilmektedir: ... *mlk mlk' w'pnrtt' dy mdnh' klh br*. Bu defa *mtqn* değil, *pnrtt*⁶³⁰ yani *corrector* ifadesine yer verilmiştir. Bu aşamada Potter, Palmyra'nın batısındaki bir mil taşında yer alan bu tabirin Odaenathus'un temelde *restitutor* pozisyonunu ve sorumluluğu üstlendiğini düşünmeye engel olmadığını belirtir.⁶³¹ Benzer bir yaklaşım, Odaenathus'un *de facto* biçimde var olmuş *restitutor* konumunun mutlak şekilde

⁶²⁵ Potter, “Palmyra and Rome,” 274-278

⁶²⁶ *PAT* 0292.

⁶²⁷ *FHP*, 150.

⁶²⁸ Potter, “Palmyra and Rome,” 272. David Stone Potter, daha erken tarihli bir çalışmasında Palmyra dilindeki yazıtları taş hakkedenlerin aslında Roma İmparatorluğu'nun idari/politik hiyerarşisine ve kavram setine hâkim olmadıkları yönünde değerlendirmeler paylaşmaktadır. Bkz. Potter, *Prophecy and History*, 152; Hillers ve Cussini, *Palmyrene Aramaic Texts*, 387.

⁶²⁹ *PAT* 0317. Yazıtın Palmyra dilindeki versiyonunun çevirisi için ayrıca bkz. *FHP*, 146-147.

⁶³⁰ Hillers ve Cussini, *Palmyrene Aramaic Texts*, 342.

⁶³¹ Potter, “Palmyra and Rome,” 272.

kurumsal yansıması olmasını beklememek gerektiğine odaklanmaktadır.⁶³² Sonuç olarak Odaenathus'un Doğu'da imparatorluk gücünü ve varlığını yeniden inşa etme/onarma vazifesini üstlendiğini, daha doğrusu, bu vazifenin ona yüklendiğini Palmyralılar tarafından da ikrar edildiği görülmektedir.

Odaenathus'un *restitutor* konumunu işgal ettiğinin bir başka alameti, Gallienus'a karşı harekete geçmiş olan hizbe karşı Doğu'da yürüttüğü operasyon ve sonrasındaki gelişmelerde kendini göstermektedir. Zonaras'ın anlatımından Macrianus hareketinin bastırılmasına yönelik olarak geliştirilen planın Doğu ayağını Odaenathus'un yürüttüğü anlaşılmaktadır. Oysa Macrianus ve oğulları başlangıçta Sâsânilerin Doğu'daki yıkımına mâni olmak, Shapur'u cezalandırmak ve imparatorluk arazisinden söküp atmak için gelmişti. Doğu'daki kentler de bu meşru girişim etrafında kenetlenmiş bir görünüm arz ediyordu. İşte Odaenathus bu koşullar altında Emesa'ya girmiş ve Macrianus'un oğlu Quietus'u ve Ballista'yı infaz ettirmişti.⁶³³ Sonrasına ait gelişmeler ise *Palmyra Aslanının* duruma hâkim olmasından ibarettir. He ne olursa olsun Sâsâniler karşısında onur kırıcı mağlubiyetin alındığı ve Galia'da, Panonia'da ve Hispania'da merkezî otoritenin sarsıldığı politik atmosferde Doğu büyük bir istikrarsızlığa sürüklenmişti. Roma'ya bağlı kentler adeta bir sarkacın ucunda salınıyordu. Odaenathus, bu koşullar altında imparatorluk iradesini yeniden var etmişti.

Kullandığı ünvanlar bağlamında sorulması gereken başka sorular da vardır. Odaenathus, tam olarak nereyi düzene sokmuştu yahut tam olarak hangi sınırlar içinde işleri yoluna koymuştu? Bu alanı tanımlamak için nasıl bir kavramsallatırmaya başvurulacağı konusunda yazıtlarla kronikler arasında bir uzlaşma noktası aramak mümkündür. Hem kronikler⁶³⁴ hem de yazıtlar⁶³⁵ düzene sokulan yerin *Doğu* olduğu konusunda ittifak eder. *SHA* bir noktada Odaenathus'u sadece Doğu'nun değil, *tüm dünyanın kurtarıcısı* ilan eder.⁶³⁶ Ancak bu iddialı ifadenin ardında hem Sâsâni

⁶³² Simon Swain, "Greek into Palmyrene: Odaenathus as Corrector Totius Orbis?" *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 99, (1993): 162-163.

⁶³³ Zonaras 12.24

⁶³⁴ *SHA Tyr. Trig.* 15.

⁶³⁵ *IGLS* xvii, 61; *IGR* III, 1032.

⁶³⁶ *SHA Tyr. Trig.* 15.

tehlikesini izale etmesine hem de merkezî imparatorluk gücünü pekiştirecek şekilde iç savaşa müdahil olmasına işaret edildiğini düşünmek gerekir.

Modern tarihçiler açısından kullanılacak dil, kavramsal bir ayrım için gerekli alanı sağlıyor. Sonuçta *krallar kralı* pozisyonu için biri diğerinden üstün en azından birden fazla krala ihtiyaç vardır. Odaenathus'u kral olarak kabul edersek eğer diğer hükümdar kimdi? Bu sorunun cevabı 264 tarihli bir yazıtta ifade buluyor olabilir:⁶³⁷

1. [B]ασιλεῖ βασιλέων (π)ρὸς [Ῥ]όν(τ)η [...βα]σιλείας τὴν κατὰ

2. [Π]ε[ρ]σῶν νείκην ἀναδησαμένῳ Σεπ[τιμίῳ] Ἡρωδίανῳ,

Orontes yakınında krallığı (alan) krallar kralı, Perslere karşı zaferle taçlandırılan Septimius Herodianus'a...

Bu yazıt Odaenathus'un hayatta olduğu bir dönemde dikildiği ve oğlu Herodianus'a (Hairanes) adandığı için krallardan birinin Herodianus olduğunu düşünmek mümkündür.⁶³⁸ Öyleyse Palmyralılara göre, Odaenathus'un idaresine terk edilen sahada, onun tarafından tayin edilen (krallığı alan) bir idareci daha vardı. Kitabede ifade bulan söylem, Palmyralıların kontrolü altındaki sahanın Palmyra'yı da kapsayan; ancak onun dışına da idari olarak taşan bir büyüklüğe ulaştığı iddiasını barındırıyordu.

Ünvanların esnek bir şekilde kullanımına ilişkin örneklerle Palmyra'ya ait yazıtların genelini kapsayan bazı değerlendirmelerde de tesadüf etmek mümkündür.⁶³⁹ Dolayısıyla kişilerin taşıdıkları ünvanlar zamanla söyleme dönüştürdüğü iddiaya tam olarak karşılık gelmeyebiliyordu. Toplumsal ve politik olarak mevcut yapı içinde bunun da bir yeri vardı. Odaenathus, Doğu'yu koruyor, ona hükmediyor ve valiler atıyordu. Bu sebeple krallar kralıydı.

Eutropius, Gallienus tarafından Doğu'nun kontrolünün Odaenathus'a verildiğini belirtir. Bu süreci Odaenathus'un fevkalade başarılarının yanı sıra Gallienus'un hükümet etme tarzıyla ilişkilendirerek imparatorun iradi olarak Doğu'nun idaresini Odaenathus'a bıraktığı şeklinde açıklar.⁶⁴⁰ Sonuçta bir bakıma

⁶³⁷ IGLS xvii, 61; IGR III, 1032.

⁶³⁸ Bu değerlendirme daha önce David Potter tarafından yapılmıştır. Dahası, tarihçi, bunun oldukça istisnai olduğunu, meydana geldiği döneme değin eşi benzeri olmadığını ifade eder. Bkz. Potter, "Palmyra and Rome," 274.

⁶³⁹ de Blois, *Image and Reality*, 18.

⁶⁴⁰ Eutrop. 9.10-11.

babasının intikamını almayı başaran Gallienus değil, Odaenathus olmuştu. Tarihçinin geçmişe anlam verme arayışında Gallienus'un "miskin yönetim anlayışı" imdadına yetişmiş gibi görünse de durum biraz daha farklı olabilir. Dolayısıyla burada bir tercihten çok mecburiyetten bahsetmek gereklidir. Bilhassa Syria'da oturmuş idari teamüller Odaenathus karşısında tamamen bir tarafa bırakılmıştı. Odaenathus öncesinde Syria'da valiler görev yapmaktayken, Palmyra hükümdarının öldürülmesine değin buraya vali atanmamıştı.⁶⁴¹ Yukarıdaki kitabeden de anlaşıldığı üzere vali atama yetkisi de Odaenathus tarafından kullanılmıştı.

Odaenathus'u bir hükümdar olarak tanımlarken, liderlik kabiliyetlerine de kısaca değinmek gerekmektedir. Odaenathus'un 245'e doğru Palmyra'nın idaresini ele aldığı değerlendirilmesi⁶⁴² kabul edilecekse eğer, henüz 25 yaşına⁶⁴³ geldiğinde daha önce neredeyse hiçbir Palmyralıya nasip olmamış bir politik kariyer inşa ettiği gerçeğiyle karşılaşılır. Odaenathus'un iyi bir asker olduğu, Roma'nın doğu hududunu yükselen bir imparatorluğa ve onun kudretli hükümdarına karşı yani Sasani İmparatoru I. Şapur'a karşı elde ettiği zaferlerle koruduğu gerçeğine dayanarak dile getirmek mümkündür.⁶⁴⁴ Bununla birlikte kaynaklarda onun askerî başarısının dayanakları hakkında bazı detaylara tesadüf edilmektedir. Rufius Festus, Odaenathus'un Suriye'de muzaffer Sasani kuvvetlerine yönelik bir ordu tertiplemediğini belirtir. Bu ordunun Suriyelilerin desteğiyle kurulduğunu ifade eder.⁶⁴⁵ Tarihçi anlatısına dâhil ettiği bu detayla birlikte Odaenathus'un bir asker olduğu kadar lider karizmasına da sahip olduğunu ima etmektedir. Benzer şekilde Eusebius Hieronymus, Odaenathus'un Sâsânîlere karşı zaferini yüceltmek istercesine topladığı kuvvetlerin niteliğini açıklar. Buna göre, Palmyra'nın *decurionu* köylülerden müteşekkil bir orduyla zafer kazanmıştı.⁶⁴⁶ Hieronymus'un tanıklığına itibar edilecek olursa, Odaenathus'un zaferi imparatorluğun doğuda düştüğü zaafın da bir sonucu olarak kısıtlı imkânlarla elde edilmişti.

⁶⁴¹ Hartmann, *Das Palmyrenische Teilreich*, 192, dn. 111.

⁶⁴² Hartmann, "Das palmyrenische," 346.

⁶⁴³ Gawlikowski, "Les princes de Palmyre," 261.

⁶⁴⁴ Benzer bir değerlendirme için bkz. İrfan Şahîd, *Rome and the Arabs: A Prolegomenon to the Study of Byzantium and the Arabs* (Dumbarton Oaks, 1984), 22.

⁶⁴⁵ Fest. *Brev.* 23.

⁶⁴⁶ Hieron. *Chron.* 266d.

Odaenathus'un ikbal yolunu açan esas gelişme ise Gallienus'a doğru zamanda yardım elini uzatmasıydı. Belli ki politik gelişmeleri iyi bir şekilde tahlil edebiliyordu ve risk analizini isabetli bir şekilde yapabiliyordu. Gallienus gibi Tuna boyunda tutunmaya çalışırken Gallia'da ve Alp geçitlerinde tamamen kontrolü yitirmiş bir hükümdarın yanında saf tutmak büyük bir riskti. Ancak ödülü de büyük olacaktı. Özetle her iyi asker gibi Odaenathus da doğru zamanda doğru hamleyi yapıyordu. Emesa kenti, Doğu'da Odaenathus'un himayesinde inşa edilen merkezî iktidarın en büyük güç gösteresine sahne olacaktı. Palmyra kuvvetleri tarafından Emesa'nın ele geçirilmesi ve Gallienus muhaliflerine kucak açmış olan bu kentin cezalandırılması⁶⁴⁷ da doğru bir hamle olarak karşımıza çıkar.

3.4. KRALIN ÖLÜMÜ

Odaenathus, Roma tarihinde çok az karakterin üstesinden gelebildiği diplomatik bir beceri ortaya koymuştu. İmparatorluk yetkilerini kullanırken büyük bir özen göstermiş, Doğu'da hüküm sürerken Gallienus'un iktidarını zaafa uğratacak hiçbir girişimde bulunmamış, sembolik olarak imparatorluğa bağlılığı konusunda şüphe uyandıracak eylemlerden kaçınmıştı.⁶⁴⁸ 261'den 267'ye kadar görece Doğu'da huzur ve sükûn hüküm sürmüştü.⁶⁴⁹ Palmyralılara ilişkin bilgi veren kaynaklar bu dönemde Odaenathus hakkında sessizleşir. Sadece Sâsâniler üzerine gerçekleştirdiği seferin başarılarına odaklanırlar. Palmyralıların kralı gerçekten de üzerine düşeni başarmış görünmektedir.

Tüm bu gerçeklere rağmen 267/268 yılında Odaenathus ve büyük oğlu Herodianus öldürüldü. Kaynakların olay hakkında verdiği bilgiler oldukça çelişkilidir. Hem de bu çelişkiler cinayetin işlendiği yerden, zamanına hatta mücrimin motivasyonundan kimliğine kadar yayılan bir çeşitlilik göstermektedir. *SHA* 'ya göre, katil kuzenidir ve adı Maenoius'tur.⁶⁵⁰ Zosimus ve Zonaras da katilin hanedan üyesi olduğunu belirtir ancak yeğeni olduğunu ifade ederler.⁶⁵¹ Syncellus, katilin Palmyralı

⁶⁴⁷ *SHA Gall.* 3.

⁶⁴⁸ *SHA Gall.* 9. Ayrıca bkz. Zonaras 12. 24.

⁶⁴⁹ Udo Hartmann süreci Antiocheia darphanesinden çıkan sikkeler üzerinden okumakta ve Odaenathus ile Gallienus arasındaki ilişkinin seyrini ele almaktadır. Bkz. Hartmann, *Das Palmyrenische Teilreich*, 190 vd.

⁶⁵⁰ *SHA Gall.* 13; *Tyr. Trig.* 15, 17.

⁶⁵¹ *Zos. HN* 1.39; Zonaras 12.24.

olduğunu ima etmekte ve Odaenathus isimli birini işaret etmektedir.⁶⁵² Malalas ve Antakyalı Ioannes ise katilin arkasında imparatorun olduğunu bildirmektedir. Bunlardan Malalas; Gallienus'la girdiği bir savaşta öldürüldüğünü belirtir. Antakyalı Ioannes, ise Odaenathus'un Gallienus'a bağlı Rufinus'un dâhil olduğu komplo sonucunda hayatını kaybettiğini belirterek, katilin Gallienus'la ilişkili bir ekip tarafından azmettirildiğini ifade eder.⁶⁵³ Detaylara indikçe çelişkiler çeşitlenmektedir. Zosimus doğum günü kutlamasında öldürüldüğünü aktarır.⁶⁵⁴ Zonaras bir av etkinliğinden sonra içki içerken öldürüldüğünü bildirir.⁶⁵⁵ Sıra nerede öldürüldüğüne geldiğinde ise Syncellus, Herakleia Pontika'yı; Zosimus, Emesa'yı gösterir.⁶⁵⁶ Mücrimin gerekçesi konusunda *SHA* taht mücadelesini gösterirken, Zonaras ise kişisel bir meselenin katili harekete geçirdiği konusunda emindir.⁶⁵⁷

Tarihçilerin böylesine derin bir tenakuz içinde olmaları, bu eylemin politik bir komplo olmasının doğal sonucuydu. Sonuçta gizlice planlanmış ve uygulanmıştı. Beklenmedik bir anda gelişmiş ve geri döndürülemez etkiler uyandırmıştı. Tarihçiler açısından meseleyi kolayca kavramak da anlatmak da mümkün değildi. Bu durum modern tarihçiler için de geçerlidir. Günümüz tarih araştırmaları açısından cinayetin nasıl ve nerede gerçekleştiğinden çok azmettiricisini ortaya çıkarmak önemli olmuştur. Zira doğası gereği olayın karanlıkta kalan bir tarafı vardı. Sorumluyu aramak için cinayetten fayda sağlayanlara bakmak belki de en akılcı yoldur. Bunun için doğurduğu sonuçlara odaklanmak gerekmektedir. Bir başka ifadeyle Odaenathus suikastını sondan başa doğru ele almak, onun ölümünden kimin fayda sağladığı konusunda bir yorum alanı açabilir.

Kaynaklardan *SHA*, Zosimus ve Zonaras'ın ittifak ettiği nokta önemlidir. Onlara göre, katil ya ailedendi ya da en azından Palmyralıydı. Onların aktardığı bu veriler, kralın aslında bir saray darbesinin kurbanı olduğunu düşündürmektedir.⁶⁵⁸ Bu

⁶⁵² Georg. Syn. *Chron.* 467.7-14.

⁶⁵³ Malal. *Chron.* 152.2; Ionn. Antioch. *Frag.* 152.2, DFHG IV, 599.

⁶⁵⁴ Zos. *HN* 1.39.2

⁶⁵⁵ Zonaras 12.24.

⁶⁵⁶ Zos. *HN* 1.39.2; Georg. Syn. *Chron.* 467.7-14.

⁶⁵⁷ *SHA Tyr. Trig.* 17; Zonaras 12.24.

⁶⁵⁸ David Stone Potter, Odaenathus'un *muhtemelen* bir saray entrikasının kurbanı olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Potter, *Empire at Bay*, 263.

ihtimali kesin olarak göz ardı etmek imkânsızdır. Sonuçta kral ve kendisinden sonra Palmyra tahtının en güçlü adayı Herodianus'un da ölmesi, hanedan içinde bazılarını avantajlı duruma getirmiş olmalıydı.⁶⁵⁹ Zonaras, Odaenathus'un tarih sahnesine çıkarırken şu ifadelerle başvurur: “*Bu Odaenathus, Romalılara sadık ve büyük bir adam oldu, farklı ülkelere karşı ve Perslerin bizzat kendilerine karşı pek çok savaşta galip oldu,*”⁶⁶⁰ Zonaras'ın sadakat vurgusunda hem Odaenathus'un öncesine (Uranius) hem de sonrasına (Zenobia) yönelik bir ima aramak mümkündür. Uranius, 253-253'te Sâsânileri durdurmuştu ancak başına buyruk hareket etmiş ve imparatorluğun sembolik egemenliğini hiçe saymıştı. Dolayısıyla Odaenathus'un ortaya çıkış hikâyesine yerleştirilen sadakat vurgusu bir temenniye de barındırıyordu. Şüphesiz merkezî iradenin çok uzağında fazlaca önemli bir güç odağıydı ve bu hâliyle Sâsânileri durdurabilecek kadar güçlü olmak, Doğu'da imparator gibi hareket etmek anlamına da gelebilirdi. Öte yandan Odaenathus ve Herodianus gibi iki telafisi imkânsız kayıp, Palmyralıların emperyal iddialarına yönelik vurulmuş ağır bir darbe gibi görünmektedir. Her ne olursa olsun, Suriye çölünde tüccarlar tarafından kurulmuş bir kentte askerî ve siyasi gücün yoğunlaşması⁶⁶¹ imparatorluğun merkezî otoritesine yönelik büyük bir tezat teşkil ediyordu.⁶⁶² Belki de bu açıdan Odaenathus ve Herodianus'un öldürülmesinden Gallienus'un, sorumlu olduğunu varsaymak daha akılcı olabilir.⁶⁶³ Öte yandan bu olay, Zenobia'yı sadece iktidara taşımamış aynı

⁶⁵⁹ Inge Mennen de bu ihtimalin kuvvetli olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Inge Mennen, *Power and Status in the Roman Empire AD 193-284* (Leiden: Brill, 2011), 232-233.

⁶⁶⁰ Zonaras *Epit. Hist.* III.146.16; 147.3.

⁶⁶¹ Meseleyi kendine has üslubuyla geniş bir perspektiften ele alan Robert Hoyland, Odaenathus'un hem Philippus Arabs'ın hem de Uranius'un iktidar iddiasına tanık olduğundan hareketle onlardan ilham alarak daha fazlasını talep etmiş olabileceğini değerlendirmektedir. Bkz. Hoyland, *Arabia and the Arabs*, 75. Odaenathus'un hayatı ve kariyeri dikkate alındığında 267'ye gelindiğinde gerçekten de her iki karakterin tarih sahnesine çıkışına dair canlı hatıraları zihninde koruduğunu varsaymak mümkündür.

⁶⁶² Andreas Goltz ve Udo Hartmann, “Valerianus und Gallienus,” *Die Zeit Der Soldaten-Kaiser: Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235-284)*: 1, ed. Johne Klaus-Peter (Akademie Verlag: Berlin, 2008), 284.

⁶⁶³ Udo Hartmann da bezer bir yaklaşımla Gallienus'u komplonun ardına yerleştirmektedir. Bkz. Hartmann, “Das palmyrenische,” 356-357. Eugenia Equini Schneider da Zenobia'nın Palmyra tahtına çıkışında Odaenathus suikastına merkezî bir ehemmiyet atfeder ve komplonun ardında Gallienus olduğu konusunda neredeyse şüpheye yer olmadığını belirtir. Bkz. Equini Schneider, *Septimia Zenobia Sebaste*, 11; Gelişmeleri Arap tarihinin geniş perspektifinden ele

zamanda onun hükümranlığına da Şekil vermiştir. Bundan sonra o, Palmyra'yı, Roma İmparatorluğu'nun bir parçası ve Doğu'daki dayanağı olarak vazgeçilmez kılmak için çabalamak zorunda kalacaktır. Zira Odaenathus ve muhtemel halefinin, Gallienus tarafından  ld rt lmesi sadece Palmyra hükümdarının değil aynı zamanda Palmyra'nın da gözden çıkarıldığı anlamına gelmekteydi.

alan Irfan Shahîd de Palmyralıların fazla güçlenmesi karşısında ortaya çıkan kaygıları Odaenathus suikastının temel gerekçesi olarak değerlendirmekte, komplonun ardında açık Şekilde imparatorluk iradesinin bulunduğunu ifade etmektedir. Shahîd, *Rome and the Arabs*, 39.

IV. BÖLÜM: KRİZİ FIRSATA ÇEVİRMEK: AUGUSTA SEPTIMIA ZENOBIA

İmparatorluk tarihinde “kriz anlatısı”; sadece ekonomik, toplumsal ve politik/askerî problemlerin bir çeşit yumak hâlini almasına yönelik bir çözümleme sunmaz. Aynı zamanda bilge imparatorların dönemine yönelik bir özlemi de barındırmaktadır. Dolayısıyla tanrısal bir iradeyi yeryüzüne taşıyan, dünyada bilgelikle hüküm sürme fikrinin cismanileşmiş temsilcilerine duyulan nostaljik bir özlemi de dillendirmektedir.⁶⁶⁴ Elbette özel olarak III. yüzyıl krizi üzerine derinlemesine açıklamalarda bulunmak bu araştırmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Ancak Zenobia’nın politik serüveni üzerindeki belirleyiciliği bağlamında ele alınmasına ihtiyaç vardır.

III. yüzyıl krizinin yol açtığı yaygın huzursuzluklar, Doğu’daki halkların yerel bir direniş odağı etrafında mobilize olmasını sağlıyordu. Zenobia’dan önce benzer bir etkiyi Philippus Arabs tarafından takip edilen ağır mali program karşısında bunalan Syria ve Cappadocia kentlerinin Iotapianus etrafında birleşmesinde görmek mümkündür. Üstelik Iotapianus, muhtemelen, Kommagene hanedanına mensuptu.⁶⁶⁵ Dolayısıyla bölgedeki genel hoşnutsuzluğun yarattığı toplumsal dinamizm, saygın yerel hanedanlardan gelen öncülerin kolayca bir isyana liderlik edebilmesini sağlıyordu.

⁶⁶⁴ G. M. Rogers da “kriz” fikrini nedensel olarak imparatorluğun “altın çağı” ile ilişkilendirilmese de kriz anlatısının felsefi dayanağını Nerva, Traianus, Hadrianus ve Antoninus dönemlerinde arar. Bkz. Rogers, “The Crisis of the Third Century A.D.,” 1508-1510.

⁶⁶⁵ de Blois, *Image and Reality*, 65-66. Iotapianus, 249 yılını takip eden kısa süre içinde ortadan kaldırıldı. Bkz. de Blois, *Image and Reality*, 66.

III. yüzyılda imparatorluk erkinin parçalanmışlığı ve imparatorluğun içine düştüğü varoluşsal kriz, kendine has koşulları meydana getirmişti. Öyle ki ordunun içinden çıkan taht müddeilerinin yanında geçmişin sadık müttefiklerinin kendi iktidarlarını pekiştirme mücadelesine girmeleri, özellikle Doğu’da yeni teşebbüslerin önünü açmıştı. Peter Brown bu durumu kısaca şöyle özetler:

*“İmparatorluğun bütünlüğü yerel "acil durum" imparatorlukları tarafından da tehdit edilmekteydi: Postumus 260'tan 268'e kadar Galya, Britanya ve İspanya'yı yönetti; Palmyralı Zenobia 267'den 270'e kadar doğu eyaletlerinin bir kısmını kontrol altında tuttu,”*⁶⁶⁶

Brown’ın bahsettiği türde bir “acil durum imparatorluğu” Zenobia’ya Odaenathus’tan tevarüs etmişti. *Restitutor Totius Orientis/Krallar Kralı* Odaenathus’un imparatorluk tahtı üzerinde herhangi bir hak iddiası yoktu. Ancak yaşananlar karşısında payına düşeni almaktan da geri durmamıştı. Cüretkârdı ve imparatorluğun doğusunu müdafaa etmek gibi meşru bir gerekçeye sahipti. Tam da bu sebeple Odaenathus, önüne çıkan fırsatları iyi değerlendirmiş görünüyordu. Ancak onun yani *melikü’l-mülûk*un bir suikasta kurban gitmesi Palmyra İmparatorluğu’nun geleceğini büyük bir belirsizliğe sürüklemiş oluyordu. Üstelik onunla birlikte Palmyra’nın diğer kralı (*melik/mlk*) Herodianus da öldürülmüş bulunuyordu. Bu gelişme Palmyra’nın takip ettiği politik çizgide büyük bir kırılma meydana getirmiş, Zenobia’yı *Augusta* iddiasıyla Odaenathus’un politik mücadelesini devralmaya zorlamıştı. İktidarı kısa sürecekti. Ancak bu saman alevi bütün Doğu’yu ele geçirecek, Batı’da Gotların ve gasıpların baskısıyla yüzleşen imparatorların dengi gibi hareket edecek, adeta eş imparator mesabesine çıkmışçasına hüküm sürecekti.

4.1.KRALİÇENİN İKTİDARI

İktidar ve güç arzusu insanın doğasıyla ilgilidir. Erkekler kadar kadınlar da muktedir olma güdüsüne sahiptir. Ancak bireyler üzerinde değil de bir toplum/topluluk üzerinde güç elde etmek söz konusu olduğunda özne genellikle erkektir. Dolayısıyla toplumların ya da devletlerin geçmişini anlatmaya dayanan tarihçilik pratiği kadından çok erkeğin mücadelesine odaklanır. Bu sonuç kaçınılmaz olarak “güç” ve “iktidar”

⁶⁶⁶ Brown, *Geç Antikçağ Dünyası*, 28.

sözcüklerine eril bir mana yükler. *SHA*, Zenobia söz konusu olduğunda bu konuda lafi fazla dolandırmaz:

“...devletin iyice zayıf düşüğü bir anda işler öyle bir noktaya geldi ki Gallienus son derece kötü bir yola sapmışken kadınlar bile çok iyi bir şekilde hüküm sürebiliyordu...”⁶⁶⁷

Devletin kötü yönetilmesi ile bir kadının iktidar sahibi olması arasında kurulan bu bağ, güç sahibi kadınları imparatorluk erkindeki zaafla ilişkilendirmektedir. Kadının iktidar sahibi olmasının sebeplerini kadında değil, onun dışındaki dünyada aranması kadının muktedir olabileceği savını zayıflatmamaktadır. Aksine kadınların iktidar biriktirebilen politik oyunculara dönüşebileceğinin dolaylı da olsa kabullenildiğini göstermektedir. Kadınların verdiği iktidar mücadelesini erkeklere has bir edim olarak algılamış olan yazarlar, içinde bulundukları toplumsal cinsiyet algısını bilinçli ya da bilinçsizce⁶⁶⁸ yansıtmışlardır. Elbette ki bu taraflı anlatımlar tarihsel bir örüntü oluştururken bir noktaya kadar makul karşılanabilir.

4.1.1. İktidarının Tarihsel Dayanakları

Zenobia, Geç Antik Çağ’ın diğer “güçlü” kadınları gibi kaynaklarda oldukça “asil” ve “güzel” bir kraliçe olarak yansıtılmaktadır. Öte yandan bu özelliği yerine “asi” ve “savaşçı” yönüne vurgu yapan yazarlar da vardır. Kaynaklardaki tüm çelişiklere rağmen günümüze kadar ulaşan hikayesi, onun çok yönlü bir karaktere sahip olduğunu düşündürmektedir. Yetenekli, sanatçıların ve filozofların fikirlerine önem veren, dost canlısı, kültürlü, yardımsever, çevik ve adil olduğundan da söz edilmekteydi. Öte yandan Zenobia’nın kaynaklara yansıyan imgesini kendisinden önceki muktedir kadınlara atfedilenler zenginleştirmiş, çeşitlendirmişti. Dolayısıyla Zenobia’yı tanımlayan unsurların ne kadarının gerçekten onunla ilgili olduğunu kesin olarak bilmek mümkün değildir. Bu durum bir bakıma antik kaynakların erkek egemen üslubuyla ilgilidir. Muktedir kadın, bu kaynakları kaleme alan erkeklerin zihnindeki kadın tanımından büyük bir sapmayı temsil ediyordu. Her ne olursa olsun Zenobia ve onun gibi istisnai kadınlar, tamamen erkekler tarafından şekillendirilmiş güç ve iktidar ilişkilerinde kendilerine ait bir yer edinmişlerdi. Bir başka ifadeyle iktidar oyununda

⁶⁶⁷ *SHA Tyr. Trig.* 30.

⁶⁶⁸ Tarihsel kaynaklarda toplumsal cinsiyet algısının bilinçli ya da bilinçsizce söylemsel olarak ortaya çıkması hakkında ayrıca bkz. Wiesner-Hanks, *Tarihte Toplumsal Cinsiyet*, 7.

bir özne olmayı başarmışlardı. Ancak bu başarı, nasıl kayıt altına alınacakları hakkında iradeye sahip olabildikleri anlamına gelmemektedir. Bir defa meşru bir özne olarak tecessüm ettikten sonra hâkim politik kültür tarafından yeniden tanımlanmaları kaçınılmaz hâle gelmiştir. Dolayısıyla Zenobia'yı tam olarak tanımadan, daha önce güçlü kadınlar hakkında anlatılanların tesiriyle şekillenmiş kadın algısını onun tarihî kişiliğini tanımlayabilmek için kullanmışlardı. Bu türden kadınlardan biri hiç şüphesiz Ptolemaios Hanedanlığının son kraliçesi VII. Kleopatra (İÖ 69 - 30)'dır. Antik kaynaklar Zenobia'yı bir şekilde Kleopatra ile ilişkilendirmektedir.⁶⁶⁹ Onun gibi davrandığını, eylemlerinde onu örnek aldığını ifade etmektedirler.⁶⁷⁰ Üstelik Zenobia'nın annesinin Mısır kökenli olduğuna yönelik iddialar, onların bu yöndeki çabalarını güçlendirmiştir.⁶⁷¹ Ancak Kleopatra'ya ilişkin açıklamalara girişmeden önce Batılı anlamda kadın imgesini besleyen en bilindik örneğe, Pandora mitine temas edilebilir.

Pandora'nın hikâyesi genel olarak Batı, özel olaraksa Yunan toplumundaki kadın algısına yönelik dikkate değer ipuçları sunar. Bu mit, sosyal normlar üzerine inşa edilmiş bir soy hikâyesini konu edinir. Kadının yaradılışını yok sayarak içinde yaşadığı toplumun ona biçtiği rol karşısında seçimlerini ele alır ve seçimlerinin ürettiği sonuçları üzerinden bir *ibret* mesajı verir.⁶⁷² İmparatorluğun sınırları içinde yaşayan erkeklerin ve kadınların sınırlarını çizmek, kadınlar üzerinden söz söylemek aslında bilinçli ya da bilinçsizce toplumsal bir varlık olarak (bir cinsiyet olarak) kadının yerini belirlemeye yöneliktir. Antik toplumlarda neden böyle bir ihtiyaç belirmişti? Toplumu bir arada tutan kültürel birlikteliği korumayı salık veren ortak bilgelik mitler, şiirler ve deyişlerle nesilden nesle aktarılarak ve toplumsal düzenin devamlılığını sağlamaya

⁶⁶⁹ SHA *Tyr. Trig.* 30. *SHA* açısından Kleopatra ismi, Zenobia'yı tanımlayan bir zamir gibidir. Örneğin Claudius'un hayat hikâyesini aktaran *SHA*'nın anonim yazarı, Zenobia'nın ismini zikretmek yerine onu Kleopatra olarak anmakta hiçbir sakınca görmemektedir. Bkz. SHA *Claud.* 1.

⁶⁷⁰ SHA *Tyr. Trig.* 28; SHA *Aurel.* 27.

⁶⁷¹ SHA *Tyr. Trig.* 30. Bu bilginin kaynağının *SHA* olması ve diğer birincil kaynaklarla bu bilginin teyit edilmemesi şüpheleri arttırmaktadır. Dolayısıyla *SHA*'nın anonim yazarı, bu konuda da kolayca kaçarak Iuvenalis'in izinden gitmeyi seçmiş görünmektedir. Zira Iuvenalis, kadınlara yönelik anlatısında, kadınların atalarıyla övünme eğiliminde olduklarını iddia ediyordu. Bu yöndeki bir değerlendirme için bkz. Iuv. *Sat.* 6.162-6; Burgersdijk, "Zenobia's Biography," 144.

⁶⁷² Hes. *Theog.* 570-612; *İşler ve Günler*, 42-105.

çalışır. Kadını da toplumun dirliğini zaafa uğratabilecek potansiyel bir tehdit olarak görür. Bu algı çok uzun süre etkisini sürdürmüş, zaman içinde başka örneklerle zenginleşmiş ve Kleopatra'ya ilişkin anlatılarda da hissedilmiştir. Örneğin Plutarkhos, okurlarına şu şekilde seslenir:

*“Marcus Antonius'un kişiliği böyle olduğu için, başına gelebilecek en son ve en büyük kötülük Kleopatra'ya duyduğu aşktan geldi; ...bu aşk onun içinde hâlâ direnen iyi ve kurtarıcı her ne özellik kaldıysa, onları önce bastırarak, sonunda tamamen yok edecekti,”*⁶⁷³

Burada açık şekilde toplumsal normun dışında bir hayat sürmeyi seçmenin bedel ödemeyi gerektireceği vurgulanmaktadır. Bu gibi metinlerde bedelin ağırlığı üzerinden okuyucuya hikmetli dersler aktarılması amaçlanıyordu. Çünkü Klasik tarihçiler için anlatılan hikâyenin bir örnek oluşturması, bir uyarı niteliğinde olması ve insani ilişkilerin tesisi sırasında tesadüfi olmayan bir örüntüye işaret etmesi oldukça mühim bir meseleydi.⁶⁷⁴ Dolayısıyla antik yazarlar açısından Kleopatra ile farklı çağlarda yaşamış olsa da Zenobia üzerinden, bu derslerin hatırlatılmasında hiçbir sakınca yoktu. Antik anlatıda Kleopatra, bir kadın olarak büyük savaşçılar ve erdemli devlet adamlarını yok oluşturma, felakete sürüklemiş biridir. Onun sağladığı bu ilhamdan yaygın şekilde istifade edilmesinin altında bu gerçek yatmaktadır. Yazarlar geçmişin hakikatlerinden çok kendi yaşadıkları toplumun ve çağlarının hakikatlerini yansıtmaya gayret etmişlerdir. Tam da bu sebeple Plutarkhos yalnız değildir. Kadın temalı anlatılara *Sibylladan*⁶⁷⁵ da örnek vermek mümkündür:

“Roma'nın Asia'ya karşı yaptığı bütün yanlışlar misliyle ödetilecektir. Roma'nın altın bakiresi, aşıklarıyla yaptığı evliliklerden sarhoş olmuş bir köle kadın gibi uygunsuz evliliğin acısını çekecektir. Çünkü bir kadın onun perçemlerini kesecektir. Adaleti yerine getirecek ve onu göklerden yere indirecektir. Fakat sonra yerden tekrar göklere kaldıracak, Asia barışa kavuşacak ve Europa da onun kurtuluşunu paylaşacaktır. Sevgi ve adaletin hüküm sürdüğü altın bir çağ gelecek ve bu çağın temeli de homonoia olacaktır,”

⁶⁷³ Plut. Vit. Ant. 25.

⁶⁷⁴ Momigliano, *Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri*, 29.

⁶⁷⁵ *Orac. Sib.* 3.350 vd.; Ergin, “Anadolu’da Roma Hâkimiyeti,” 130.

Bu kehanette yer yer ima, mecaz ve aşğılama yoluyla işaret edilen kişinin Kleopatra olduğı anlaşılmaktadır.⁶⁷⁶ Kehâneti daha önce Gürkan Ergin politik bağlamında ele almıştır. Tarihçiye göre, Antonius ile Kleopatra'nın ilişkisinde kraliçe “köle kadın” olarak tanımlanır ve bu iki karakter arasındaki evliliğin gayrimeşru olduğuna yönelik görüş dile getirilir. Ergin, kesilen Roma perçemlerininse Kleopatra'ya terk edilen Roma topraklarıyla alakalı olduğunu ifade eder.⁶⁷⁷ Öte yandan kehanetin sonunda yer alan *homonia* ifadesi⁶⁷⁸ dikkate değerdir. Hellenistik krallarla ilişkilendirilen bu tabirin de Kleopatra'nın Hellen kökenleri sebebiyle özel olarak seçildiğı anlaşılmakta ve kehanetin Kleopatra ile ilgili olduğu konusunda şüpheye yer bırakmamaktaki kararlılığı ortaya koymaktadır. Özellikle Vergilius, Plutarkhos ve Horatius gibi Principatus dönemi şairlerinin çağın karakteristik özelliklerini hissettiren bir bakış açısıyla Kleopatra'yı aşğılama düzeyinde ele aldığı görülmektedir.⁶⁷⁹ Söz gelimi Plutarkhos, Antonius'un karakter zaafları ve aldığı hatalı kararları bile Kleopatra üzerine inşa ederek anlatmayı seçmiştir. Plutarkhos, Antonius'un aşkını değil, âşık olduğu kadını hedef almıştır. İnşa edilen bu anlatı, dönemin koşulları içinde açıklanabilir. Sonuçta bu *kadın*, Augustus'un politik rakiplerinden birisiydi. Antik dönem dünyasında böylesi anlatılar, toplumun kolektif hafızasının inşasında da kalıcı etkiler uyandırmıştı. Şiirsel üslup anlatının da ömrünü uzatmıştı. V. yüzyıla gelindiğinde, felaket getiren kadın diskurunu dillendiren bu kehanetler Zenobia üzerinden yeniden popülerlik kazanmıştı.

Akla gelen ilk soru Kleopatra ile Zenobia arasındaki zamansal mesafenin nasıl algılandığıdır. Bir başka ifadeyle aradan geçen yaklaşık üç yüzyıllık süreçte Kleopatra'ya ilişkin hatıraların canlılığını koruyup korumadığıdır. Gerçekten de ilk

⁶⁷⁶ William Woodthorpe Tarn, “Alexander Helios and the Golden Age,” *The Journal of Roman Studies* 22/2, (1932): 138.

⁶⁷⁷ Ergin, “Anadolu'da Roma Hâkimiyeti,” 130-131.

⁶⁷⁸ Düşmanlara karşı “birlik ruhunu” oluşturmak ve birliğin çıkarına uygun ahenk içinde “ortak akıl” ile hareket etmeyi ifade etmektedir. *Homonoia*'nın aslında muktedir olan için pragmatik bir işlevi vardır. Konuyla ilgili ayrıntılı bir bakış açısı elde etmek için bkz. Tarn, “Alexander Helios and the Golden Age,” 140; A.H.M. Jones, *The Greek City from Alexander to Iustinian* (Oxford: Clarendon Press, 1940); William Woodthorpe Tarn, *Hellenistic Civilisation* (New York: Meridian Books, 1961).

⁶⁷⁹ Eylem Güzel, “Tarihsel Bir Kişilik Olarak VII. Kleopatra (M.Ö. 69-30)” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2017), 13. Ayrıca karşılaştırmak için bkz. Duane W. Roller, *Cleopatra: A Biography* (Oxford: Oxford University Press, 2010), 8-72.

bakışta zorlama bir yakıştırma gibi görünmektedir. Dahası Kleopatra'nın *kadın başına* girdiği politik mücadelesi üzerinden Zenobia'nın tarihî mirasının lekelenmeye çalışıldığı düşüncesi oldukça ikna edicidir. Buna karşılık Roma politik hafızası gerçekten de üç yüzyıllık bir zaman dilimini sürekli olarak canlı tutuyor olabilir. İmparator Septimius Severus'un *Senatusta* yaptığı bir konuşma bu konuda ilgi çekici detaylar içermektedir. Buna göre, imparator kendisini Marcus Aurelius Antoninus'un oğlu, Commodus'un kardeşi ilan ediyordu. Politik manevralarındaki acımasızlıklarından olsa gerek Marius, Sulla ve Augustus'a duyduğu sempatiyi dile getiriyor, Pompeius ile Caesar'ın ılımlı tavırlarını eleştiriyordu. Bu konuşmanın Zenobia ile Kleopatra arasındaki ilişkiyi kuran kaynaklar⁶⁸⁰ tarafından da dile getirilmesi şüpheleri ortadan kaldırmaya yetmiyormuş gibi görünebilir. Ancak Septimius Severus'un hitabetinin canlı tanığı olan Casius Dio da bu hususları doğrulamaktadır.⁶⁸¹ Öyleyse davranışlarıyla bir çeşit arketip (maceraperest, zalim, ılımlı vs.) teşkil eden asker/devlet adamı ya da hükümdarlar aradan üç yüzyıl geçse bile işgal ettikleri istisnai pozisyon sebebiyle Roma politik gündeminden düşmüyordu. Tarihî bir şahsiyet olarak Kleopatra'nın da bu türden bir hükümdar olduğunu ifade etmenin önünde hiçbir engel yoktur. Bununla birlikte Septimius Severus örneğinde olduğu kadar şanslı değiliz. Palmyra Kraliçesinin ağzından dökülen sözlerin doğrudan tanıklığına dayanan ya da bizzat kendisi tarafından üretilmiş belgeler ne yazık ki mevcut değildir. Yine de Severus'a yönelik yaklaşım, Antik tarihçilerin Zenobia'nın da benzer bir politik diskur belirlemiş olabileceği ihtimalini gündeme getirme gerekçelerini açıklamaktadır.

Tarihçiler kolayca yönelmiş, hayal güçlerini içinde bulundukları toplumun ön yargılarıyla tahkim etmişlerdi. Zenobia'yı toplumsal normların dışına çıkmış diğer kadınların söylemini tekrar ederken sunmayı seçmişlerdi. Dahası Zenobia'nın karakter özelliklerini bile VII. Kleopatra'da bulmuşlardır. Nitekim yukarıda paylaşıldığı üzere, Kleopatra'da da “muktedir kadın” imajının bütünleyicisi olarak “güzellik” ve “ihtiras” gibi kavramlarla karşılaşılmaktadır. VII. Kleopatra'nın politik başarısını inşa ederken

⁶⁸⁰ *SHA*'nın Septimius Severus'a hasredilmiş olan bölümünde söz konusu konuşmaya ilişkin bilgiler paylaşılmaktadır. Bkz. *SHA* Sev. 12.

⁶⁸¹ Cass. Dio *Rhomaika*, 76.8.1-3.

dayandığı hasletlerse “efsun” olarak sunulmaktadır.⁶⁸² Etrafındaki erkekler aciz, acınası görülmüş ve kraliçenin toplumu ahlaksızlaştıran bir kadın olduğu iddiası da erkekler üzerinden güçlendirilmiştir. Özellikle *meretrix regina Canopi*⁶⁸³ sıfatı kullanılarak zikrediliyor olması da bu çabanın bir ürünüdür.

Zenobia’nın gerçekten Kleopatra ile kendisini ilişkilendirip ilişkilendirmediğini kesin olarak bilmek imkansızdır. Hatta birilerinin kendisini Kleopatra ile ilişkilendirmesinden rahatsız olup olmayacağını da ifade etmek imkansızdır. Tüm bu spekülasyonlar Palmyra’da kültürel çeşitliliğin hoşgörüsüyle karşılandığı ve farklı etnik kökene sahip toplulukların bir arada yaşadığı bir toplumsal atmosferin hüküm sürmesiyle de ilgili olabilir. Bir başka ifadeyle Palmyra algısının bir ürünü de olabilir. Palmyra’da Hellen kültürel etki Roma İmparatorluğu’nun egemenliği altında da sürmüştü. Palmyralıların kendilerini çift dilli yazıtlarda Palmyra dilinin yanı sıra Grekçe ifade etmeyi seçmiş olmaları bunun en önemli göstergelerinden biridir. Dahası Palmyra’daki gibi dinamik bir toplumsal yapı içinde bireylerin kendisini yalnız Hellen yalnız Palmyralı ya da yalnız Parth olarak tanımlamadığını ifade etmek de mümkündür.⁶⁸⁴

Zenobia ile Kleopatra arasında, bizzat Zenobia tarafından bir ilişki kurulduğu fikrini besleyen en önemli etmen Petralı Kallinikus tarafından Kleopatra’ya ithafen yazılan eserdir. Kallinikus, Zenobia’nın etrafında itibar gören bir sofistti⁶⁸⁵ ve Zenobia’nın Mısır’ı kontrol altında tuttuğu kısa dönemde 10 ciltlik bir Aleksanderia tarihi kaleme almıştı.⁶⁸⁶ Kallinikus’un eserini Kleopatra’ya ithaf etmesi, Mısır’ın yeniden bir kadın tarafından yönetilmeye başlaması bakımından anlaşılır bir tarihsel göndermedir. Öyle anlaşıyor ki Zenobia ihtiyaç duyduğu oranda Kleopatra’nın tarihî mirasını sahiplenmişti. Roma imparatorlarına boyun eğmeyen bir kraliçe olarak fethi sırasında kendisine direniş gösteren Mısırlılara Kleopatra olarak seslenmek istemişti. Yahut Mısır’ın *yeni Kleopatra*’sı olarak görülmeyi tasvip etmişti. Ancak Zenobia’nın

⁶⁸² Benzer bir değerlendirme için bkz. Güzel, “VII. Kleopatra,” 237-238.

⁶⁸³ Propertius, *Elegiae* 3.11. *Canopi* “fahişe kraliçesi” olarak tercüme edilmektedir.

⁶⁸⁴ Odaenathus döneminin en etkili devlet adamlarından biri olan Septimius Voröd’un kendisini tek bir kimlikle açıklamadığını düşündürecek kadar epigrafik kanıt mevcuttur. Bkz. *CIS* 3942.

⁶⁸⁵ Bowersock, *Roman Arabia*, 135.

⁶⁸⁶ Arthur Stein, “Kallinikos von Petra,” *Hermes* 58/4, (1923): 453 vd.

Kleopatra soyundan geldiğini iddia eden *SHA*'da ortaya konulan maksat daha farklıydı⁶⁸⁷ ve Zenobia'yı Kleopatra ile ilişkilendirmek bir kadının siyaset oyununda yoldan sapmışlığına işaret etmek için işlevsel bir seçenek olarak görülmüştü. Romalı tarihçilerin gözünde cinsiyet tek başına belirleyici değilse⁶⁸⁸ bile Zenobia'nın Kleopatra ile olan en göz ardı edilemez ortak yönü kadınlığı olmuştur. Aşağıda da temas edileceği üzere Taberî'nin Zenobia hakkında dile getirdikleri dikkate alındığında, her ne olursa olsun kadınla erkeği birbirinden farklı algılamaya dayalı kontrastın Klasik Batı tarihyazımında daha fazla hissedildiği anlaşılmaktadır.

Şurası bir gerçektir ki Zenobia, Romalılar için Romalı gibi, Araplar için bir Arap gibi, Grekler için Pan-Hellenistik bir biçimde yaşamış ve eğitim almış bu yönüyle de tam bir Greko-Romen⁶⁸⁹ kimliğini sahiplenmişti. Buna karşılık klasik kaynaklar onun iş ve eylemleriyle etnik ya da Doğulu veya Batılı kimliği arasında ilişki kurma gayretine girmemektedir. Bunun yerine toplumsal ve politik düzen içindeki ayrıksı konumunu vurgulamak için onu çeşitli yönleriyle öne çıkartmaktadırlar. Bunlardan en ilgi çekici olanı savaşçılığıdır. Zenobia'yı sadece savaşçı ve asi yönü ile tanımlamak onu yaşadığı dünyanın bağlamından koparmak anlamına gelebilir. Tam da bu sebeple antik yazarlar tarafından avcılığı üzerine ilgi çekici detayların neden paylaşıldığı üzerinde durulabilir. Bir başka ifadeyle avcılığına zahiri olduğu kadar görünenin ötesinde de bir anlam yüklendiği anlaşılmaktadır.⁶⁹⁰ *SHA*'da, Palmyralı askerlerle birlikte at üstünde savaştığını anlatırken aynı zamanda bu erkek egemen dünyanın kurallarına uygun hareket etmeye çalışan naif ve güzel bir kadın yerine göz ardı edilemez ölçüde “erkeksi” bir kadın betimlenmektedir.⁶⁹¹ *Bir kadını aşan işlere*

⁶⁸⁷ *SHA*'nın Zenobia ile Kleopatra arasında kurduğu soya dayalı ilişki daha önce detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Zenobia'nın atalarına yönelik bazı açıklamalara ya da iddialara yer verilmesinin IV. yüzyıl tarihyazım pratiğiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlayışın yaygınlığı ve kökeni hakkında bazı değerlendireler için bkz. Burgersdijk “Zenobia's Biography,” 144.

⁶⁸⁸ Zenobia bir anne ve eş olarak sorumlu ve asil bir Romalı kadın imgesi içinde tasvir edilmiştir. Bkz. *SHA Tyr. Trig.* 27-28, 30. *SHA*'nın onu hem fahişe kraliçe hem de asil bir anne olarak görebilmesi cinsiyetin dönemin tarihyazımında merkezî bir öneme sahip olmadığını ortaya koymaktadır.

⁶⁸⁹ Dijkstra, *Life and Loyalty*, 84-85. Benzer yöndeki bir başka değerlendirme için bkz. Veyne, *Palmyra: An Irreplaceable Treasure*, 57-58; Byron Nakamura, “Palmyra and the Roman East,” *Greek Roman and Byzantine Studies* 34/2, (1993): 134.

⁶⁹⁰ Zos. *HN* 1.39.

⁶⁹¹ *SHA Tyr. Trig.* 30.

kalkıştığı ima edilmektedir. Bu yaklaşımı yine Iuvenalis'ten mülhem olabilir. Iuvenalis, erkeklere has edimleri gerçekleştirmeyi ironik bir biçimde kadınlıktan vazgeçmek olarak görür, böylesi davranışları benimseyen kadınları güç kullanmaktan zevk alan, mağrur kişiler olarak sunar.⁶⁹²

İmparatorluğun kuruluşundan III. yüzyılın sonuna kadar bakıldığında Livia, Nero'nun annesi *Pontifex Maximus* Agrippina ve Faustina dışında Roma'da gücüyle ve aklıyla öne çıkan, oğlunu iktidara taşıyan kadına pek tesadüf edilmemişti.⁶⁹³ Ancak Roma İmparatorluğu'na bağlı Syria Eyaleti'nde, dirayeti ve aklıyla eril bir gücün yanında ya da onun yerine resmî temsiliyet hakkını elde etmiş olan kadınlardan da söz etmek mümkündür. Palmyra'nın batısında yer alan Emesa'da dünyaya gelen Iulia Domna, Zenobia açısından oldukça yakın ve ortak bir geçmişin parçasıydı. Iulia Domna'nın babası Iulius Bassianus, Syria Eyaleti'ndeki Emesa kentinin başrahibi⁶⁹⁴ ve kent aristokrasisinin önemli bir bileşeni idi.⁶⁹⁵ III. yüzyılın başlarında din adamlığı, kentin temsil diplomatik yetkisini de bünyesinde barındıran önemli bir kamu göreviydi.⁶⁹⁶ Iulia Domna'nın ailesi, Syria'nın problemlerine çözüm üretmek için Roma'nın diplomatik temas kurduğu, toplumun üst sınıfına mensup bir aileydi. Bu yüksek derecedeki memuriyeti Iulius Bassianus ile ailesinin Emesa kentinde önemli bir yere gelmesinin önünü açmıştı. Önemli görevlere gelmiş bir baba ve onun mirasını koruyan bir kız olarak Iulia Domna'nın hikayesi,⁶⁹⁷ Zenobia'nın hikâyesiyle dikkate değer benzerlikler içermektedir. Her ikisi de yerel seçkin zümresine mensup, imparatorlukla ilintili görevler üstlenmiş babaların kızlarıydı. Kocalarına askerî zaferleri sırasında destek olmuşlardı.⁶⁹⁸ Iulia Domna ile Zenobia'nın evliliklerinde de ilgi çekici benzerlikler bulunmaktadır. Her ikisi de eşlerinin hayatında dönüştürücü

⁶⁹² Iuv. 6.252-3.

⁶⁹³ Kaya, *Septimius Severus*, 266; Jasper Burns, *Great Women of Imperial Rome: Mother and Wives of the Caesars* (London: Routledge, 2007), 71; Arjan Senden, "Zenobia Nummis," *Talanta* XL-XLI, (2008-2009): 138.

⁶⁹⁴ Barbara Levick, *Julia Domna, Syrian Empress* (New York: Routledge, 2007), 14-15.

⁶⁹⁵ Levick, *Julia Domna*, 18, dn. 91; Kaya, *Septimius Severus*, 108.

⁶⁹⁶ Dönemin sofist ve retorları arasından da başrahip olarak görev yapanlar olabiliyordu. Çünkü güçlü hitabet yetenekleri sayesinde bu memurlar kentin güzel sıfatlarla anılmasını ve ayrıcalıklı bir yer edinmesini sağlıyorlardı. Bkz. Elif Akgün Kaya, "Anadolu'da II. Sofistik Dönem: Sofist, Retor ve Filozofların Kamusal Alandaki Etkinlikleri" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2016), 24.

⁶⁹⁷ Kaya, *Septimius Severus*, 108-111.

⁶⁹⁸ SHA *Try. Trig.* 30.

etkiler uyandırmış ve her ikisi de ikinci eş olmuştur. Dolayısıyla daha önce evliliği tecrübe etmiş adamlarla evlenmişlerdir. Bu durum Septimius Severus'un Iulia Domna ile Odaenathus'un da Zenobia ile evlenirken romantik ilişkilerin rastlantısallığından çok bilinçli bir tercihin etkisiyle hareket etmiş olabilecekleri ihtimalini gündeme getirmektedir.

Iulia Domna ile Zenobia arasındaki benzerliğin sadece sembolik olmadığı benzer bir yoldan yürüdüklerini düşündüren başka emareler de vardır. Her iki kadın da politik güçlerini gerçek anlamda eşlerinin vefatından sonra elde etmiştir. Roma'daki iç savaşların yoğun yaşandığı bir dönemde Septimius Severus'un yanında yer alan Iulia, devlet yönetimine ilişkin dikkate değer bir tecrübe biriktirmiş, çeşitli ünvanların da sahibi hâline gelmişti.⁶⁹⁹ Söz gelimi Iulia Domna, *mater castrorum* (ordugâhın anası) olarak anılmıştı.⁷⁰⁰ Zenobia'ya da tıpkı onun gibi ordunun başındaki kocasına seferlerinde eşlik edecekti. Daha da önemlisi tıpkı Iulia Domna gibi Zenobia da "augusta" ünvanı taşıyacaktı.

Mensup olduğu toplumsal zümre itibariyle muhtemelen Zenobia'nın babası Roma İmparatorluğu adına askerlik hizmeti üstlenmiş biriydi. Dolayısıyla Zenobia'nın askerî kamplara babasından da aşına olduğunu düşünülebilir. Sonuçta Zenobia bir asker kızıydı ve yaşadığı toplumda kadınların babaları ve eşleriyle görünmelerinin bir çeşit norm olduğunu savunmayı olanaklı kılacak kadar epigrafik veri mevcuttur. Bu kanıtları ele almadan önce şu hususun altını çizmekte fayda var. Yukarıda da yeri geldiğince değinildiği üzere, Severuslar ve onların kenti Emesa ile Palmyra'nın hatta Odaenathus ailesinin yakın ilişkileri, zamanla Zenobia'nın üstleneceği pozisyonun

⁶⁹⁹ İmparatorluk sathına yayılan epigrafik bulgular Iulia Domna'nın taşıdığı bu ünvanın yaygın bir şekilde kullanıldığını düşündürmektedir. Örnek olarak Marmara Ereğlisi'den elde edilen bir yazıt parçasına ilişkin kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Mustafa H. Sayar, "Septimius Severus, Iulia Domna ve Perinthos," *Vir doctus Anatolicus: Sencer Şahin Anısına Yazılar Philia Supplement 1*, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2016), 755-756.

⁷⁰⁰ *CIL* VIII 26498; *RIC* IV/1, 169. Iulia'nın imparatorun seferlerine katılması sebebiyle *mater castrorum* olarak anılması hakkında ayrıca bkz. Kaya, *Septimius Severus*, 266; Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Julie Langford-Johnson, "*Mater Augustorum, Mater Senatus, Mater Patriae*: Succession and Concensus in Severan Ideology" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Indiana University, 2005).

önünü açmış olmalıdır.⁷⁰¹ Iulia Domna, en azından güç sahibi kadın imgesini olağanlaştırmıştır. Keza bu topraklar kadın hükümdar fikrine hiç de yabancı değildi. Toplumsal bellekte kadın hükümdarlara ait anlatıların yaşatılıyor olduğunu düşünmeye müsaade edecek bazı hikâyeler günümüze kadar ulaşmıştır.

İktidar biriktiren en ünlü kadın Sebe Kraliçesi Belkıs'tır. Onun hikâyesi⁷⁰² kadın hükümdarların ortaya çıkmasını sağlayacak toplumsal dinamizmin kabile düzeni içinde var olabileceğini göstermektedir. En azından Belkıs'a ait anlatının varlığı bile bir kadının hüküm sürebileceğine yönelik toplumsal rızanın mevcut olabileceğini ortaya koymaktadır.⁷⁰³ Belkıs gerçekten de Arap tarih yazımı ya da genel olarak Arap halkları için kadın hükümdar tipolojisinin vazgeçilmez bazı unsurlarını bünyesinde barındırır. Öyle ki kendisinden sonra gelen kadın hükümdarlara, Belkıs'a ait anlatıda tesadüf edilen bazı tuhaflıklar da atfedilir.⁷⁰⁴ Nitekim Taberî'nin tarihinde, Zenobia'ya *yorduğumuz* babasının intikamı için mücadele eden kadın hükümdar, Zabbâ/Naile de tıpkı Belkıs gibi vücut tüylerini örmektedir.⁷⁰⁵

Taberî'nin Zenobia'sı (Zabbâ) “kadın başına” hareket etmekle suçlanmaz. Aksine kadınların bilgeliğinden istifade eden, onlara danışan bir karakter olarak karşımıza çıkar. Tarihçi, Zenobia'yı babasının yokluğu karşısında ülkesini politik istikrara kavuşturmuş, çok sayıda kabileye boyun eğdirmiş, ülkesini imar etmiş bir hükümdar olarak resmeder. Zenobia, divanında Palmyralı olmayan yetenekli ve nitelikli insan kaynağına yer açan, ihtiyatlı, ülkesinin refahı için ticari ilişkiler

⁷⁰¹ Warwick Ball bu düşünceyi bir adım daha öteye götürmekte, Zenobia'nın aşağıda ele alınacak olan iktidar sembollerini üretirken (sikke kestirme gibi) ortaya koyduğu yaklaşımı Vesipasinus dönemine kadar inen bir tarihî derinlikte açıklamaktadır. Bkz. Ball, *Rome in the East*, 87-89.

⁷⁰² Sebe Kraliçesi Belkıs'a ait anlatı için bkz. Tevrat, Krallar, 10/1-13; Kuran, en-Neml 27/29-35.

⁷⁰³ Orhan Seyfi Yücetürk, “Belkıs,” *DİA* 5, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 420-421. Sebe Kraliçesi Belkıs ile ilgili diğer modern çalışmalar için bkz. Emran Iqbal El-Badawi, *Queens and Prophets: How Arabian Noblewomen and Holy Men Shaped Paganism, Christianity and Islam* (London: Oneworld Academic, 2023), 42-51.

⁷⁰⁴ Benzer bir değerlendirme için ayrıca Bkz. Juan Pedro Monferrer-Sala, “‘New skin for old stories’ Queens Zenobia and Māwiya, and Christian Arab groups in the Eastern frontier during the 3rd–4th centuries CE,” *Mapping Knowledge: Cross-Pollination in Late Antiquity and the Middle Ages*, ed. Charles Burnett ve Pedro Mantas-España (Cordoba: Cordoba Near Eastern Research Unit, 2014), 73.

⁷⁰⁵ İbn Cerir et-Taberî, 1, 640. “Zabbâ” adının “kıllı” anlamına gelecek şekilde bir yakıştırmayı barındırıyor olabileceği hakkında ayrıca bkz. Sahîd, “al-Zabbâ’,” 369.

geliştirmekten geri durmayan bir kadındır. Hatta onun kurnazca ürettiği çözümler, bir noktaya kadar savaş hilesine başvuran birinin gayretlerini yansıtır.⁷⁰⁶ Dahası Taberî, karakterin kişiliği ve kimliği hakkında kararın okuyucu tarafından verilmesini ister yahut en azından *SHA* kadar okuyucusunu yönlendirmeye girişmez. Özetle Palmyra'nın bir güç olarak ortaya çıktığı topraklar için kadın bir hükümdar, Roma İmparatorluğu'nun Batı'daki topraklarına göre daha kabul edilebilirdi. Bu durum kadının toplumsal görünürlüğü üzerinden de değerlendirilebilir ki bazı arkeolojik veriler bu konuda yardımcı olmaktadır.

4.1.2. İktidarının Toplumsal Dayanakları

Tarihî gerçeklik, doğası gereği, sınırları belli bağlamlarda tartışılabilir. Zenobia şüphesiz Palmyra'nın meşru hükümdarıydı. Bu politik bir gerçektir. Ancak işin bir de Palmyralılar arasında rıza üretimine dayanan toplumsal meşruiyet bağlamı vardır. Bir başka ifadeyle Palmyra toplumundaki *Zenobia gerçeği* ele alındığında onun politik bir aktör/özne olarak meşru kabulünün dışında ne kadar toplumsal kabule mazhar olduğu da üzerine değerlendirmede bulunulabilecek bir meseledir.

Palmyralı kadınların toplumsal hayatın içinde olduğunu gösteren en göz ardı edilemez tarihsel delilleri epigrafik ve arkeolojik bulgular sunmaktadır. Mezar anıtları ve yazıtlarda elde edilen verilerin ne ölçüde Palmyra kadınına yansıttığı sorusu daima tartışmalı olarak kalacaksa da Palmyralıların kendisi tarafından üretilmiş olan bu kayıtlar, kentte kadının toplumsal rolü ve temsilinin açıklanmasında vazgeçilmezdir.⁷⁰⁷ Bilhassa Palmyralı kadınların tasviri söz konusu olduğunda en önemli arkeolojik veri mezar taşlarıdır. Geleneksel Palmyra mezar anıtlarının en ünlü örneklerinden biri, ülkesinden çok uzaktaki bir Palmyralı tarafından Britanya'da Güney Shields'a yaptırılan ve *özgür bir kadın* olarak tanıtılan Regina'ya aittir. (Görsel 10).⁷⁰⁸

⁷⁰⁶ İbn Cerîr et-Taberî, 1, 637 vd.

⁷⁰⁷ Palmyralı kadınları anlatmakta mezar anıtları ya da diğer yazıtların imkân ve sınırlılıkları daha önce Eleonora Cussini tarafından tartışılmıştır. Detaylı açıklamalar için ayrıca bkz. Eleonora Cussini, "Regina, Martay, and the Others: Stories of Palmyrene Women," *Orientalia* 73/2, (2004): 235.

⁷⁰⁸ PAT 0246; RIB 1065. <https://romaninscriptionsofbritain.org/inscriptions/1065>.

Görsel 10: Özgür Kadın Regina

Britanya'nın kuzey sınırındaki Bar'ata isimli Palmyralı bir tüccar veya *vexillanın* karısı (Latince kısmında) olan Regina, estetik algısı ve kavrayışıyla tek başına tasvir edilmiştir. Bu mezar taşı, Regina'yı (mücevher kutusu ve yün sepetle birlikte)⁷⁰⁹ zengin, Romalı evli bir kadın olarak resmetmektedir. Romalı kadınlara özgü bir kostüm yerine (Romalı özgür bir kadın olarak), yerel bir kıyafeti tercih ettiği görülmektedir. Ayrıca mezar anıtta işlenen metinde “kocası ile evlenmeden önce yani özgürleştirilmeden önce onun kölesi olduğu” ifade edilmektedir.⁷¹⁰ Özetle hukuki statüsü, hayatı ve sahip olduklarıyla Regina'yla ilgili “yaşatılmak istenilenlerin” titizlikle kayıt altına alınmaya çalışıldığı görülmektedir.

Regina'ya adanmış olan bu mezar taşı, Palmyra'daki köklü bir geleneğin parçasıydı. Palmyra, kadınların toplumsal temsili hakkında oldukça zengin bir materyale sahiptir.⁷¹¹ Örneğin erkek evlatlar anneleri için bir anıt yaptırabiliyordu.⁷¹²

⁷⁰⁹ Bu yün sepeti semboliktir ve bu türden göndermeler Palmyralı kadınların mesleği hakkında bilgi vermeye yöneliktir. Bkz. Cussini, “Regina, Martay, and the Others,” 236.

⁷¹⁰ David J. Mattingly, *Imperialism, Power, and Identity: Experiencing the Roman Empire* (Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2011), 300-301.

⁷¹¹ Söz konusu mezar taşlarının toplu bir kataloğuna Ingholt'un kişisel notlarından erişmek mümkündür. Bkz. Raja, *The Ingholt Archive*.

⁷¹² PAT 0976.

Benzer şekilde anne-oğul tasvirlerine tesadüf edilmektedir.⁷¹³ Palmyralılar kız çocukları için de bu türden mezar taşları yaptırabiliyorlardı.⁷¹⁴ Buna karşılık çok sayıda baba-kız tasvirine tesadüf edilmektedir.⁷¹⁵ Sadece babalar değil, erkek kardeşler de kızların temsili için çabalayabiliyordu. Örneğin bir Palmyralı adam kız kardeşine mezar anıtı adamıştı (Görsel 11).⁷¹⁶

Görsel 11: Palmyralı kız kardeş tasviri⁷¹⁷

Palmyralı kadınlar kamusal alanda görünürlerdi. Kadınlar bazı kurallar dâhilinde kamusal alanda var olabiliyorlardı. Kadınlar çeşitli akrabalık ilişkileri bağlamında erkekler üzerinden tanımlanıyordu. Dolayısıyla kadın görünürlüğüne kurallara bağlanmış olması bile kadınların kamusal yaşamın bir parçası olarak var olduklarını ispatlamaktadır. Ancak kadının erkekler bağlamında tanımlanmasının ötesine geçen bazı istisnai durumlar da söz konusuydu.

Bazı Palmyralı çocukların alışılmışın aksine babalarının değil, annelerinin adıyla anıldığı görülmektedir. Bu genellikle babası asker olan yahut babasını

⁷¹³ *PAT* 0934; *CIS* 4573.

⁷¹⁴ İçlerinden bazılarında onurlandırılan değil, onurlandıranın kimliği açıklanmaktadır. Örnek için bkz. *PAT* 0903; *CIS* 4542.

⁷¹⁵ Örnek için bkz. *PAT* 0982; *CIS* 4358.

⁷¹⁶ *PAT* 0641; *CIS* 4284.

⁷¹⁷ Raja, *The Ingholt Archive*, 471.

kaybetmiş çocukları anmak için başvurulmuş bir yoldu.⁷¹⁸ Bu durum, kadınların ailelerinin temsilciliğini üstlenmesini olağan kabul eden bir geleneğe işaret etmektedir. Bir başka ifadeyle belli kurallar dâhilinde ailelerini temsil edebildiklerini göstermektedir.⁷¹⁹ Dolayısıyla Palmyralı kadınların toplumsal bir fail olduklarını düşündürmektedir. Geleneksel normlar içinde toplumsal birer özneydiler. Kararlar alıp uygulayabiliyorlardı ve bu kararlar bağlamında toplumdaki yerlerinin tanımlanmasına etki edebiliyorlardı. Zenobia'nın bir kadın olarak belki de aldığı en kritik karar yeniden evlenmemektir. Odaenathus öldüğünde hâlâ genç sayılabilecek bir yaşta idi. Yeniden evlenmeyerek ailesinin temsili üzerindeki geleneksel hakkından vaz geçmemeyi tercih etmiş oluyordu.

Zenobia'nın toplumsal kabulü için oldukça incelikli bir söylem geliştirdiği anlaşılmaktadır. Tarihsel anlamda Palmyra'da işgal ettiği, benzeri görülmemiş pozisyonu Palmyralılar tarafından idrak edilmesini istiyordu. Bu sebeple kendisini ifade ederken, Palmyra'daki geleneksel yapıdan kopuşu teşkil edecek türde bir diskura yönelmemiştir. Bunu yaparken politik konumunun getirdiği bazı ünvanları kullanmak dışında, kendini Palmyra'daki diğer kadınlar gibi tanımlamayı seçmişti. Bir başka ifadeyle Zenobia, Palmyra'nın toplumsal kurgusu içinde, babası, kocası ve -varsa- oğlu üzerinden tanımlanmıştı. Bu geleneğe ilişkin bir örnek paylaşmak açıklamayı somut hâle getirmeye yardımcı olabilir.

Zenobia'dan yaklaşık yüzyıl önce Martheis isimli bir kadının kimliği, onu onurlandırmak için dikilen bir sütunda, babası (*Aleksandros/Aλεξάνδρου*) ve kocası (*Hairanos/Aίράνου*) üzerinden açıklanmıştı. Oysa kocası ve babası babalarının adıyla anılmıştı.⁷²⁰ Palmyralıların kadınları tanımlama biçimleri ya da kadınların kamusal alandaki görünürlüğüne ilişkin bu kitabeler, Zenobia'nın halkıyla kurduğu ilişki bağlamında bize tam olarak ne anlatıyor? Bu soruya cevap verebilmek için önce kadınların kamusal görünürlüğü bağlamında bir başka soruya cevap aramak gerekmektedir: Erkekler üzerinden tanımlanmaları sebebiyle kadınların büyük bir baskı altında olduğunu yahut tamamen özel alanın sınırlarına itildiklerini düşünmek

⁷¹⁸ Yon, *Les notables de Palmyre*, 176; Andrade, *Zenobia*, 106, dn. 90.

⁷¹⁹ Dirven, "Zenobia of Palmyra," 262.

⁷²⁰ PAT 0300.

mümkün müdür? İşin aslı şu ki Antikçağ'da Palmyra toplumunda kadınların kamusal temsilinin bazı kurallara bağlanmış olması kadınları rahatsız etmemiş olabilir. Çağın kadını toplumsal normlara gönüllü bir şekilde uyum sağlamış olabilir.⁷²¹ Dolayısıyla Zenobia'nın siyasi bir güç olarak belirmesi Palmyralı kadınlar için de Palmyra toplumunun daha eşitlikçi bir yapıya kavuşması bağlamında da çok az şey ifade ediyor olmalıydı. Zenobia'nın olağanca politik kudreti dikkate alındığında Palmyra yazıtlarının diskurunun dışına çıkmaması da bu sebeple anlamlıdır.

Her ne olursa Zenobia'nın Palmyralıların kaderi üzerindeki tesiri tarihî bir vakıadır. Dolayısıyla onun tarihî bir şahsiyet olarak ehemmiyetini anlamak için yazıtlardaki temsili çok az bilgi vermektedir. Bir başka ifadeyle söylem ile onun özgül ağırlığını ölçümlemek makul ve -kadın tarihi çalışmaları bağlamında da- makbul değildir. Zira kadının tarihini söylem üzerinden inşa etmenin, kadının tarihî failliğini geri plana attığı yönündeki görüşler son dönemde kendine taraftar toplamaktadır.⁷²² Post-yapısalcı feminist akımdan mülhem olduğu anlaşılan bu görüş, temelde mutlak; zamandan ve mekândan münezzeh bir “kadın” tanımına yönelik bir itirazı da dillendirmekte,⁷²³ bu yönüyle de “kadın” ve dolayısıyla toplumsal cinsiyetin esnek bir tanımının⁷²⁴ önünü açmaktadır. Gerçekten de toplumsal cinsiyet keyfi ve kültürel olarak üretilmiştir.⁷²⁵ Bu keyfilik bir bakıma değişkenlik barındırmaktadır. Bu sebeple ve kaçınılmaz olarak kadınlara ait anlatı, Antik kroniklerde dışa vurulduğu hâliyle

⁷²¹ Fatmagül Berktaş, kadın-erkek ilişkilerini düzenleyen unsurlar içinde bilhassa dinî etmenler olduğunda kadınların erkek egemen söylemde vücut bulan normlara uyumu içselleştirdiklerini ifade eder. Bkz. Fatmagül Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hristiyanlıkta ve İslamiyette Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı bir Yaklaşım* (İstanbul: Metis, 2019), 16-18.

⁷²² Wiesner-Hanks, *Tarihte Toplumsal Cinsiyet*, 10-11.

⁷²³ Judith Butler'ın geçtiğimiz yüzyıl sonunda kaleme aldığı tartışmalı eserinde toplumsal cinsiyet ilişkilerinin dayattığı iktidar söylemiyle mücadele etmenin kadınlar açısından başlı başına yeterli kazanımı sağlamayacağını, kadını iktidar tarafından tanımlanmış bir öznellik (faillik) alanına sıkıştıracağını, bu öznenin yeniden üretiminden öteye geçemeyeceğini değerlendirilmektedir. Bkz. Judith Butler, *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi* (İstanbul: Metis, 2020), 43-44.

⁷²⁴ Bu bir önceki ifadeyle çelişiyormuş gibi görünebilir. Pierre Bourdieu, bunu esasen “gayri tarihselleştirme” şeklinde ele almaktadır. Eril tahakkümün tüm mekanizmasını ortaya çıkarmak için değişim ve devamlılığa odaklanmak yerine çağlar boyunca eril tahakkümü mümkün kılan nesnel ve öznel yapılara eğilmek gerektiğini ifade eder. Kadınların toplumdaki konumu sürekli olarak pekiştiren kilise gibi kurumların tarihini ele almak gerektiğini belirtir. Bkz. Bourdieu, *Eril Tahakküm*, 105-107.

⁷²⁵ Wiesner-Hanks, *Tarihte Toplumsal Cinsiyet*, 7.

önyargılar ve çelişkiler içermektedir. Palmyra yazıtlarına gelindiğinde ise Zenobia ve/veya oğlunu onurlandırmak maksadıyla diktirilen bir yazıtın onun rıza ve onayı olmadan sergilendiğini düşünmek makul değildir. Öyleyse kitabelerdeki üslubun ve kadınları tanımlamak için başvuru gelenek Zenobia için de sürdürülmesi, kitabelerin halk için dikilmiş olmasıyla ilişkilendirilebilir. Zenobia hükmettiği halkın kendisini anlamasını istiyordu, bu sebeple kitabelerde onların anlayabileceği ve kabul edebileceği ifadeler yer verilmesi gerekiyordu.

Zenobia'nın tarihsel *varlığı* ve -eğer öyle bir şeyden bahsetmek mümkünse- *başarısı* Palmyra toplumunu oluşturan tüm unsurların onu meşru bir hükümdar olarak benimsediğini iddia etmek için Palmyra'nın tekdüze ya da adeta bir tuğla kadar homojen bir toplumsal yapıya sahip olduğunu varsaymayı gerektirmektedir. Ancak Palmyra'nın son derece dinamik, çeşitlilikleri bünyesinde barındırabilen, kozmopolit bir toplumsal yapısı vardı.⁷²⁶ Bu, Palmyra'nın bir kervan kenti olmasının tabii sonucuydu. Öyleyse geniş bir spektruma konumlandırılacak türde Palmyra dışındaki dünyaya aşina insanlar şehirde varlık gösteriyordu. Zenobia'yı onaylayanlar kadar muhalefet edenler de mutlaka mevcuttu. Öte yandan Palmyra, bütün toplumsal ilişkilere ve toplumsal kurumlara sirayet etmiş kabile geleneklerinin hüküm sürdüğü bir kentti. Geçmişe doğru bakıldığında iktidar üzerindeki kontrolü hakkında yazılanlara ve geride kalan arkeolojik kanıtlara dayanarak toplumun tamamının rızasını aldığı düşünülmemelidir.

4.1.3. İktidarının Sembolik Dayanakları

267 yılının sonbaharında Zenobia'nın kamusal görünürlüğü açısından bir dönüm noktası yaşanmıştır. Odaenathus, halefini belirleyemeden 267/8 yılında ölmüştü.⁷²⁷ Bundan sonra Zenobia, 261 yazından beri sadece Palmyra'da değil, bütün Doğu'da hüküm süren kocasının yerini alacaktı. İktidar olmayı gerçekten talep etmiş miydi? Dul bir eş olarak Palmyra'yı sahihsiz bırakmak mı istememişti? Bu soruların

⁷²⁶ Veyne, *Palmyra: An Irreplaceable Treasure*, 61.

⁷²⁷ Odaenathus'un ölüm tarihine ilişkin net bir şey söyleyebilmek mümkün değildir. Farklı teoriler arasında 266/67 yılı da ifade edilir. Bu konu hakkında bkz. Stoneman, *Palmyra and its Empire*, 112.

cevabı müphemdir ve bir tek sebebe dayandırılmayacak kadar kapsamlı cevaplara ihtiyaç vardır. Buna karşılık eldeki veriler sınırlıdır.

Odaenathus ve Hairanes'in öldürülmesinden Gallienus'un sorumlu olduğu varsayıldığında bunun kusursuz bir plan olmadığı anlaşılır.⁷²⁸ Gallienus belki iktidarını pekiştireceğini hesaplıyordu; ancak Palmyra toplumunda dul bir eşin önceliklerini nasıl belirlediğini görmezden gelmiş,⁷²⁹ onun politik bir aktör olarak ortaya çıkmak zorunda kalacağı ihtimalini dikkate almamıştı. Bir başka ifadeyle Zenobia'nın kaybedeceği çok şeyi vardı ve bunlardan en önemlisi ailesiydi. Zamanla yaşanacak olanlar ailesini korumak için atacağı adımların, Palmyra'nın çıkarlarıyla çelişmediğini, Palmyra ordusuna ve seçkinlerine etkili şekilde liderlik edebildiğini gösterecekti. Bu açıdan Zenobia'nın "yalnız bir anne" rolünü üstlendiği ailesine daha yakından bakılabilir.

Çocukları hakkında Zonaras, iki kızı olduğunu,⁷³⁰ SHA, Zenobia bahsiyle son derece şüpheli olmakla birlikte Herennianus ve Timolaus isimli iki oğula sahip olduğunu kaydeder.⁷³¹ Ancak Vaballathus'un adını ilk olarak Aurelianus'un biyografisinin yer aldığı kısımda zikreder.⁷³² İki kaynağın tanıklığına göre, 2 erkek evladı ve en az 3 kızı vardı. Üstelik bir de politik bir mücadeleyi miras almıştı. Odaenathus'un ani ölümü karşısında Zenobia'nın önceliği, Palmyra'nın ve ailesinin selameti için oğlunun "Palmyra Kralı" olarak tanınmasıydı. Ancak bu yolla Zenobia bir naip ya da ana kraliçe olarak hareket edecek hem ailesi hem de krallığı için mücadele verebilecekti. Palmyra toplumu açısından elindeki tek meşru araç buydu. Nitekim III. yüzyıla ait epigrafik izler takip edildiğinde Vaballathus'un saltanatının başlangıcını (267/268) ve Zenobia'nın Mısır'ı zapt ettiğini papirüslerden ve Aleksanderia'daki sikkeler⁷³³ üzerinden de doğrulamak mümkünken diğer evlatlarının

⁷²⁸ Hartmann, *Das Palmyrenische Teilreich*, 230.

⁷²⁹ Yon, "Femmes de Palmyre," 183-203.

⁷³⁰ Zonaras *Epit. hist.* 3.152. 25-153. 4.

⁷³¹ SHA *Tyr. Trig.* 27; Boccaccio *De mulieribus claris* 100. David Stone Potter söz konusu çocukları, SHA yazarının fantastik bir sanrısı olarak sunmaktadır. Bkz. Potter, *Prophecy and History*, 368.

⁷³² SHA *Aurel.* 38.

⁷³³ RIC 381.

izine rastlanılmaz.⁷³⁴ Zenobia'nın devraldığı miras ve iktidara geliş süreci, bazı hâkimiyet sembollerini benimsemesine sebep olmuştur. Bu semboller bastırdığı sikkelerde ve dönemine ait kitabelerde ifade bulmuştur. Öte yandan söz konusu sembolleri kronolojik olarak ele almak Zenobia'nın politik mücadelesi hakkında da anlamlı bir değerlendirme alanı açabilir.

Odaenathus'un ölümünün ardından dikildiği anlaşılan Palmyra yakınlarındaki bir mil taşında⁷³⁵ Zenobia, “kraliçe” olarak selamlanmıştır. Oğlu Vaballathus ise “krallar kralı” olarak tavsif edildiği gibi babasının kullandığı ünvanlar hatırlatılmıştır: krallar kralı, *Corrector Orientis*.⁷³⁶ Tarihsel olarak söz konusu mil taşı, Gallienus'un iktidarının sona erdiği dönem ile II. Claudius'un iktidarının başlangıcına tesadüf etmektedir. Dolayısıyla hem Palmyra'daki hem de imparatorluk erki üzerindeki bir iktidar değişimini yansıtmakta; Vaballathus, Odaenathus'un meşru halefi olarak bildirilmektedir. Bu aynı zamanda bir çeşit talebi yansıtıyor olabilir. Modern tarihçiler *Corrector Orientis* ünvanının Vaballathus adına talep edilmesinin, Zenobia ile II. Claudius arasındaki ilişkilerin seyrinde bir çeşit kırılmayı teşkil ettiğini savunmaktadır.⁷³⁷ İmparatorluk tahtı etrafındaki veraset teamülünün dışına çıkılması⁷³⁸ taraflar arasındaki kopuşun temel sebebi olabilir. Sonuçta Odaenathus, ünvanlarını miras bırakabileceği bir pozisyonu işgal etmiyordu. Bir başka ifadeyle imparator ya da ona denk hiçbir zaman sayılmamıştı. Hükümdarlar tarafından bağışlanan yetkileri miras bırakmak gibi bir ayrıcalığı II. Claudius'un Zenobia ve etrafındakilerin talebiyle bahşetmesi mümkün değildi.

Zenobia, ailesinin meşru temsilcisiydi. Bu itibarla oğlunu da ölen kocasının meşru halefi olarak görmek istiyordu. Odaenathus'un ekibi tarafından desteklendiği gerçeği dikkate alındığında, bu arzuyu Palmyralı seçkinlerin de paylaştığı anlaşılmaktadır. Palmyra'nın imparatorluk hiyerarşisindeki konumunu açıklayan bu

⁷³⁴ PAT 0317. Palmyra için yeni bir başlangıcı temsil eden bu tarihler Mısır takvimine göre, Gallienus'un 16. Claudius'un 1. yılı, genç kral Vaballathus'un ise 2. yılı olarak tarihlendirilmektedir. Bkz. J. R. Rea, *The Oxyrhynchus Papyri*, ed. J. R. Rea, XL (London 1972): 15, 18-20; Hartmann, *Das Palmyrenische Teilreich*, 238.

⁷³⁵ PAT 0317.

⁷³⁶ Söz konusu ünvanın kullanımıyla ilgili olarak yukarıda “Kral ve Krallığı” başlığı altında açıklamalar yer almaktadır.

⁷³⁷ Potter, *Empire at Bay*, 260-266.

⁷³⁸ Hartmann, *Das Palmyrenische Teilreich*, 240-244, 355-357.

ünvandan neden vazgeçemediklerini anlamak kolaydır. Belli ki imparatorluk tarafından onaylanmasa da bu ünvanı kullanmaya ihtiyaçları vardı. Bu ihtiyaç, her şeyden önce Palmyra'daki iktidar değişiminin sancılı tarafına işaret ediyor olabilir. Zenobia'nın iktidarına yönelik bir rıza arayışını yansıtır olabilir. Öte yandan Zenobia'nın önemli generallerinden Zabdas ile Zabbaios isimli bir asker tarafından diktirilen bir başka yazıtın tarihini tespit etmek daha kolaydır ve Zenobia'ya destek olan Palmyra içindeki güçler hakkında fikir vermektedir. Buna göre, Ağustos 271'de Zenobia, karakter özelliklerine vurgu yapılarak “en dindar ve şanlı kraliçe” şekilde selamlanır.⁷³⁹ Bu yazıtta Zenobia kralın annesi olarak anılmaz. Sadece kralın eşi ve kraliçe olarak ifade edilir. Yazıt Zenobia'nın, Palmyra için canını tehlikeye atmayı göze almış elitleri arasında politik bir kabule mazhar olduğunu ifade etmesi bakımından oldukça değerlidir.

Zenobia döneminde Palmyralıların hâkimiyet altına aldığı halklara iktidarlarını duyurmak için bir çabaya giriştikleri görülmektedir. Daha erken dönemde hüküm sürmüş imparatorlar adına diktirilen mil taşlarına Vaballathus'un adının da kazınması⁷⁴⁰ bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu türden bir tarihsel kanıt Bostra yakınlarında ele geçmiştir. Latince yazılmış bir mil taşında Vaballathus “imparator” şeklinde anılmaktadır.⁷⁴¹

Son olarak Zenobia'nın bir bakıma iktidarının zirvesinde olduğu dönemde başvurduğu hükümlerlik sembolüne, sikkelere temas edilebilir (Görsel 12: Zenobia adına Antiocheia'da bastırılan para (272)).

⁷³⁹ *PAT* 0293.

⁷⁴⁰ Hartmann, *Das Palmyrenische Teilreich*, 355, dn. 10.

⁷⁴¹ *ILS* 8924.

Görsel 12: Zenobia adına Antiocheia’da bastırılan para (272)

Zenobia yukarıda paylaşılan sikkesinde, açık şekilde *augusta* ünvanını kullanmaktadır. *Augusta* ünvanının bilinçli bir şekilde tercih edildiği düşünülebilir. Nitekim *Augusta* ünvanını yalnızca Roma İmparatorlarının eşleri kullanabiliyordu. Salonina’nın da Gallienus ile birlikte ölmesiyle Roma İmparatorluğu 267 yılı itibariyle *Augustasız* kalmıştı. Dahası İmparator Aurelianus’un eşi Ulpia Severina da *augusta* ünvanını 274 yılına kadar kullanmayacaktı.⁷⁴² Zenobia, bir hükümdar eşi ve annesi olarak iktidardaki konumunu açıklayabilmek için bu ünvana başvurmuş görünüyordu. Ancak ünvanın Zenobia tarafından kullanılmasını ilgili çekici hâle getiren yegâne durum, imparatorluk genelini ilgilendirecek bir hâkimiyet söylemi geliştirmesi değildir. Aynı zamanda *augusta* ünvanının konjonktürel bir etkisi olduğu da ifade edilebilir. Teknik olarak Zenobia dışında hiçbir kadın kullanmamıştı. Bu ünvanın çeşitli varyasyonlarına yine sikkelerinde tesadüf edilir. Aşağıdaki çizim (Görsel 13: Zenobia’nın "Sebaste" lejantlı sikkesi) sikkenin üzerinde yer alan “sebaste” ifadesinin açık şekilde okunabilmesine müsaade etmektedir.

⁷⁴² Cass. Dio 80.18.4; Burns, *Great Women of Imperial Rome*, 235.

Görsel 13: Zenobia'nın "Sebaste" lejantlı sikkesine ait çizim⁷⁴³

Söz konusu nümizmatik veriler Zenobia'nın zaman içinde ortaya koyduğu iddiayı yansıtmaktadır. Belli ki kendisini Doğu'da imparatorun dengi olarak görüyordu. Aşağıda bu iddianın askerî ve politik yansımaları ele alınacaksa da kraliçe tarafından bastırılan sikkeler üzerinden konunun bir başka açısına daha işaret edilebilir.

Döneme hâkim olan politik iklim dikkate alındığında para, bir hükümlanlık sembolü olmanın ötesinde anlamlar taşıyordu. Öncelikle Palmyra egemenliğinin kalıcılığına vurgu yapıyordu ve bu kapsamda parayı kullananlara yönelik bir güven telkininde bulunuyordu. Bu düşünce Philippus Arabs'ın tahtı ele geçirme sürecinden başlayarak kısa süre içinde yaşanan politik istikrarsızlıklar göz önünde bulundurulduğunda önemlidir. Zenobia, para bastırarak Doğu'ya istikrarlı bir değişim ve birikim aracı sunma iddiasını ortaya koymuş oluyordu. Kitabeler, mil taşları ve sikkeler yoluyla yaptığı bu deklarasyona Odaenathus'un aksine ihtiyacı vardı. İçine doğduğu dünya kadın hükümdar fikrine yabancı olmayabilirdi. Palmyralılar onu kraliçeleri olarak kabullenebilirdi. Ancak imparatorluk nezdinde meşruiyetini elde edememişti. İkna edici olmak zorundaydı. İktidarını, egemenliğinin cismani sembollerine dayanarak inşa etmeye mecburdu.

Zosimus, Zenobia'nın iktidarı ele alış sürecini açıklamaya yönelik olarak şu sözleri kaleme alır: *"Zenobia yönetimin kontrolünü ele aldı ve Odaenathus'un karısıydı, fakat bir erkeğin cesaretine sahipken kocasının dostlarının yardımıyla aynı*

⁷⁴³ Southern, *Empress Zenobia*, 128.

ihtiyatlılıkla hüküm sürdü,"⁷⁴⁴ Bundan sonra yaşanacakları anlamak için Zosimus oldukça değerli bir noktada durmaktadır. Tarihçi, Zenobia'nın Odaenathus'u zaferlere taşımış, Gallienus'a karşı incelikli bir diplomasi takip etmiş, yetkin ve tecrübeli bir ekiple hareket ettiğini ima etmektedir. Daha da önemlisi iktidarının Palmyra elitinin rızasına dayandığını belirtmektedir. Dolayısıyla Zenobia'nın politik mücadelesine ilişkin anlatılacak olanlar Palmyra'nın ve dolayısıyla Palmyralıların hikâyesini yansıtacaktır.

4.2.KRALİÇENİN ADAMLARI

Zenobia'nın iktidarının görünürde destekçileri; Palmyra toplumunun ve politika yapma pratiğinin en tabii sonucu olarak erkeklerdi. Bu kişilerin kimliği hakkında bazı kaynaklardan bilgiler elde etmek mümkündür. Öncelikle kocasının ardından iktidarı ele geçirmesine rıza gösterenler Odaenathus'un yakın çevresindeki idari ve idari/askerî zümreydi. Yukarıda da belirtildiği üzere Zosimus bu durumu somut bir şekilde açıklamaktadır.⁷⁴⁵ Bu kişilerin kimliğine ilişkin detaylar da yine Antik kaynaklarca belirtilmektedir. Bunlardan biri Palmyra adına Mısır harekâtını düzenleyen ve Probus'u mağlup etme başarısını gösteren Palmyralı General Zabdas'tı.⁷⁴⁶ Zabdas'ın kraliçeye olan bağlılığını kamusal olarak ilan etme gayretine girecek kadar ikbalini Zenobia'ya bağladığı görülmektedir.⁷⁴⁷ Bunun da ötesinde Aurelianus'a karşı girişilen savaşın en sıcak cephesinde de Zabdas'ın görev aldığı bilinmektedir.⁷⁴⁸ Zabdas, iyi bir askerin sahip olması gereken neredeyse tüm hasletleri bünyesinde barındırıyordu. Öncelikle savaş hâlinde hileye başvuracak kadar zeki idi. Aurelianus'un kuvvetleri karşısında kırma uğrayan Palmyra ordusundan geriye kalanları Antiocheia'dan çıkarmayı başarmıştı.⁷⁴⁹ Daha da önemlisi bir asker olarak elindeki insan kaynağından iyi bir şekilde istifade etme konusunda ustaydı. Mısırlı Timagenes'le kurduğu uyumlu ilişki sayesinde Mısır'ı Palmyra adına ele geçirmeyi başardığı gibi Probus'u da gurur kırıcı bir mağlubiyetle yüz yüze bırakmıştı.⁷⁵⁰

⁷⁴⁴ Zos. *HN* 1.39.2

⁷⁴⁵ Zos. *HN* 1.39.

⁷⁴⁶ Zos. *HN* 1.44.

⁷⁴⁷ *CIS* 3947.

⁷⁴⁸ Zos. *HN* 1.51.

⁷⁴⁹ Zos. *HN* 1.51.

⁷⁵⁰ Zos. *HN* 1.44

Elbette uyumlu çalışma ve ortak akıldan istifade etme söz konusu olduğunda Zenobia'nın da doğru politik tutumu sergileyebilen bir hükümdar olduğunu ifade etmek mümkündür. Aurelianus karşısında Emesa'dan Palmyra'ya doğru hareket etmeden önce etrafındakilerden tavsiyeler almıştı.⁷⁵¹ Emesa'da kalmak ya da daha iyi tahkim edilmiş Palmyra'da tutunmaya çalışmak arasında alınacak kritik kararda tek başına hareket etmemeyi seçmişti. Belli ki adamlarının ona güvendiği kadar o da adamlarına güveniyordu.

Zenobia'nın tecrübelerinden beslendiği ve danıştığı maiyetinin sadece generallerden oluşmadığını düşündürecek kadar tarihsel veri mevcuttur. *SHA*'nın agresif üslubunun hedef aldığı kişiler arasında Zenobia'nın dışında Filozof Longinus'un da yer aldığı görülmektedir.⁷⁵² Zosimus ise biraz daha soğukkanlı bir tutumla Longinus'a kraliçenin etrafındaki idari düzende kritik bir rol verir. Onu Zenobia'ya kendini adanmış biri olarak sunmaktadır. Longinus, Aurelianus tarafından Emesa'da kurulan mahkemede yapılan yargılamalar sonucunda idam cezasına çarptırılanlar arasında bulunuyordu. Hakkındaki hükmü öylesine büyük bir metanetle karşılamıştı ki Zenobia'nın etrafındaki idari çarkları döndüren yöneticiler arasında yalnızca Longinus, Zosimus'un kaleminden zımni bir övgüye mazhar olabilmisti.⁷⁵³ Longinus'a karşı bu tutum, Zenobia'nın mirasını küçülten bir yaklaşımın ürünü de olabilir. Mağrur Longinus imgesi üzerinden “filozofun idamı” gibi vicdani bir sorgulamaya sebep olabilecek hüküm aklanmakta, Zenobia'nın etrafındaki sadık adamları “kadınlık” doğasının tabii bir sonucu olarak yüzüstü bıraktığı⁷⁵⁴ ima edilmektedir.

Zenobia kimin kraliçesiydi ya da kimlerle Palmyra'ya hükmetmişti? Bu sorunun cevabı dar bir çevrede arandığında da geniş bir çerçeveden bakıp tebaasına yönelik çıkarımda bulunulmak istendiğinde de Malalas'ın bir açıklama sunduğu görülmektedir. Malalas, Zenobia'yı “Sarazenlerin kraliçesi” olarak anmaktadır.⁷⁵⁵ Malalas için “Sarazen” tabirinin etnik bir kimliğe işaret etmiyor olabileceği yönünde

⁷⁵¹ Zos. *HN* 1.54.

⁷⁵² *SHA Aurel.* 30.

⁷⁵³ Zos. *HN* 1.56.

⁷⁵⁴ Bu duruma daha önce Stoneman da dikkat çekmiştir. Tarihçi tarafından dile getirilen açıklamalar için ayrıca bkz. Stoneman, *Palmyra and its Empire*, 121.

⁷⁵⁵ Malal. *Chron.* 300.3-23.

dikkate değer bazı savlar daha önce Winsbury tarafından dile getirilmiştir. Tarihçi “Sarazen” kelimesinin Malalas’ın yaşadığı dönemin bağlamında “serkeş” hatta “eşkiya” anlamına geldiğini ifade etmektedir.⁷⁵⁶ Bu durum daha erken bir dönemin kaynağından doğrulanabilir. *SHA*’ya da kaynaklık eden Aurelius Victor, İmparator Gallienus’un ardında bıraktığı politik mirası özetlerken Doğu’nun eşkıyaların ve bir kadının *eline düştüğünü* ifade ediyordu.⁷⁵⁷ Öyleyse kraliçe ve adamları hem eşkıyalık ediyorlar hem de eşkıyalarla birlikte hüküm sürüyorlardı. Dolayısıyla antik tarihçilerin gözünden Zenobia bir *serderge* ya da *elebaşı* konumuna itilmiş oluyordu. Yaşananlar durumun pek de öyle olmadığını gösterecekti. Hüküm sürdüğü kısa süre içinde hükümranlık alanını tüm Doğu’yu kapsayacak şekilde genişletecekti. Bunu yaparken de hükümet etmek için desteği ve danışmanlığına başvurduğu adamların yanı sıra Palmyralı okçuların ve süvarisinin mücadelesiyle başarıya ulaşacaktı.

4.3.KRALİÇENİN ORDUSU

Palmyra ordusu, bölgesinde III. yüzyılda çağın en gelişmiş iki imparatorluğuna da meydan okuyacak bir kapasiteye erişmişti. Dolayısıyla Palmyra’nın askerî gücünü, Sâsâni ve Roma ordularına karşı elde edilen başarıları anlatan tarih yazarlarında aramak mümkündür. Bir başka yol ise yazıtlardır. Odaenathus öncesi Palmyralıların edindiği askerî tecrübe hakkında ipuçları sunan yazıtlar günümüze kadar ulaşmıştır. Öncelikle Romalı tarihçilerin tanıklığına başvurulabilir.

Romalı tarihçiler ilk olarak Odaenathus’un Sâsânilere karşı zaferinde Palmyra kuvvetlerine temas ederler. Buna göre Kilikia ve Suriye dâhil olmak üzere Caesarea’ya kadar olan sahada hiçbir direnişle karşılaşmadan kapsamlı bir yağma ve talan harekâtı yürüten muzaffer bir ordu, Odaenathus’un komutasındakiler tarafından Fırat’ın ötesine doğru sürülmüştü.⁷⁵⁸ Öyleyse Palmyra kuvvetleri, daha önce Roma ordusunu yenmiş, Roma imparatorunu maiyetiyle birlikte esir alma başarısı göstermiş bir kuvveti geri çekilmeye mecbur etmişti. Tarihsel gerçekler elbette bunlarla sınırlı değildir. Sâsâniler, Roma İmparatorluğu arazisinde pervasızca hareket ediyordu. Dolayısıyla

⁷⁵⁶ Winsbury, *Zenobia of Palmyra*, 37.

⁷⁵⁷ Aur. Vic. *Caes.* 33.3.

⁷⁵⁸ Eutropius bu gelişmeleri kısa bir açıklama ile özetler. Bkz. Eutrop. 13.

Sâsâni kuvvetleri bu yağma operasyonunun cazibesıyla iyi bir şekilde organize olamayacak kadar geniş bir alana yayılmıştı.⁷⁵⁹ Belli ki Sâsâni ordusunda merkezî bir komuta ve kontrol sağlamak imkânsız hâle gelmişti. Buna karşılık geniş bir sahaya yayılmış düşman kuvvetlerine karşı takip edilecek stratejinin de bu arazinin büyüklüğüyle uyum içinde olması beklenirdi. Dolayısıyla geniş çaplı bir operasyon için yüksek bir organizasyon becerisine ve daha da önemlisi insan kaynağına ihtiyaç vardı. Öyleyse şu soruyu sormak gerek; Palmyra ordusu kimlerden oluşuyordu? Elde edilen zafer ve Palmyralıların buna karşılık aldığı mükâfat Romalı tarihçileri de bu soruya cevap aramaya sevk etmiştir. Sundukları cevaplar çelişkili görünse de birbirini tekrar eder.

Eusebius Hieronymus’a göre Palmyra ordusu bir grup taşralıdan ibarettir.⁷⁶⁰ Iordanes için de farklı değildir.⁷⁶¹ Orosius’a sorulacak olursa Odaenathus, köylü sürüsüne komuta etmişti.⁷⁶² Cassius Dio’nun tarihine katkı yapan ismi belirsiz bir tarihçiye göre Palmyra kuvvetleri barbar sürüsünden (βαρβάρων) ibaretti.⁷⁶³ Bu yazılanların, sadece Palmyralı birlikleri küçümsemek amacına yönelik olduğu zehabına kapılmak kolaydır. Ancak antik tarihçiler bundan çok daha fazlasını söylüyor olabilir. Öncelikle sadece tarihçilerin ifadelerinden hareketle Palmyra ordusunun *legio* sistemi dışındaki⁷⁶⁴ bir insan kaynağından devşirildiğini ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla Palmyra ordusu yarı profesyonel askerlerden oluşuyordu ve yöre halkının desteğiyle teşkil edilmişti.⁷⁶⁵ Bu noktadan Roma İmparatorluğu arazisini korumak için harekete geçme iradesini aramak mümkün olabilir.

Benzer örnekler tarihçiler tarafından kayıt altına alınmıştır. Sâsâni kuvvetlerine karşı Caesarea’da yerel bir direniş meydana gelmişti. Zonaras, Caesarea’daki

⁷⁵⁹ Syncellus bu konuda daha etkileyici bir anlatıma başvurmakta, onların “açgözlü” bir şekilde hareket ettiklerini adeta “saçıldıklarını” belirtmektedir: τότε Πέρσαι διασπαρέντες ὑπὸ πλεονεξίας... Bkz. Georg. Syn. Chron. 466.15.

⁷⁶⁰ Hieron. Chron. 266d.

⁷⁶¹ Iord. Hist. Rom. 290.

⁷⁶² Oros. 7.22.12.

⁷⁶³ Anon. Qui Dio. 8.1.

⁷⁶⁴ Doğudaki askerî kapasitenin tamamının Roma *legioları* tarafından teşkil edilmediği fikri daha önce David Stone Potter tarafından dile getirilmiştir. Tarihçi, Uranius’un Emesa’dan Sâsânilerin üzerine yürümek üzere harekete geçtiğinde emrindeki askerlerin Roma *legiolarının* parçası olmadığını belirtmektedir. Bkz. Potter, *Empire at Bay*, 250.

⁷⁶⁵ Bu yönde bir başka değerlendirme için bkz. Potter, *Prophecy and History*, 153.

müdafaanın sivil karakterini öne çıkarmak için şehrin surlarının ardında direnişe Demosthenes isimli Caesarealı birinin komuta ettiğini ifade etmektedir.⁷⁶⁶ Dolayısıyla Odaenathus gerçekten de Palmyra halkı tarafından teşkil edilmiş bir orduya komuta etmiş olabilir. Üstelik Palmyralıları teşvik eden tek başına Odaenathus'un liderliği de olmayabilir. Zira Caesarea, Sâsânilerin eline düştükten sonra adeta yıkıma uğramıştı.⁷⁶⁷ Talan edilen kentlerde yaşananlar mutlaka bütün Doğu'da kısa sürede duyuluyor olmalıydı. Özetle Palmyralıların iradesi Odaenathus'un zaferi üzerindeki en önemli etmenlerden biriydi ve Palmyra ordusunun nitelikli bir insan kaynağından beslendiğini düşündürmektedir. Ancak zafer için tek başına Palmyralı kuvvetler yeterli değildi.

Sâsâni ordusuna karşı elde edilen zaferin bir diğer yönü ise direnişe katılan tek kuvvetin Odaenathus tarafından kontrol edilmediğidir. Dağınık hâldeki Sâsânilere karşı Roma İmparatorluğu adına ilk zaferi kazanan Ballista olabilir. Donanmayla hareket eden Ballista, Korykos'ta yaklaşık 3.000 kişilik bir Sâsâni kuvvetini imha etmişti.⁷⁶⁸ Dolayısıyla Odaenathus ve Palmyra ordusu tek başına Sâsâni ordusuna karşı koymuyordu. Elde her iki kuvvetin organize bir şekilde hareket ettiğini düşündürecek kadar tarihsel veri mevcut değilse de Odaenathus'un Roma lejyonlarına komuta ettiğini varsayacak kadar emare vardır. Odaenathus, Sâsâniler üzerine yürümeden önce Emesa'ya girmiş ve Macrianus'un oğlu Quintus ile Ballista'yı bertaraf etmişti. Burada bulunan Roma lejyonlarının komutasını devralmış olmalıydı.⁷⁶⁹ Konuyla ilgili *SHA*'da tesadüf edilen anlatıda Ballista'yı affetme fikrinin gündeme geldiği aktarılmaktadır.⁷⁷⁰ Bu durum Odaenathus'un Ballista'dan değilse bile mevcut birliklerden istifade ettiği düşüncesini güçlendirmektedir.

Sâsâni ilerleyişini durdurduktan sonra Palmyra ordusunun bir diğer önemli zaferi Ktesiphon'a kadar yürümesidir.⁷⁷¹ Uzun mesafeler kat etme becerisi, Palmyralıların doğasında vardı. Yabancı bir arazide ilerlemiyorlardı. Üstelik sefer

⁷⁶⁶ Zonaras 12.23.

⁷⁶⁷ Georg. Ced. *Comp. Hist.* 1, 464.

⁷⁶⁸ Georg. Syn. *Chron.* 466.15-23; Zonaras 12.23.

⁷⁶⁹ Zosimus, Odaenathus'un emrinde Doğu'da kalan lejyonların bulunduğunu ifade etmektedir. Bkz. Zos. *HN* 1.39.1.

⁷⁷⁰ *SHA Tyr. Trig.* 18.

⁷⁷¹ Fest. *Brev.* 23; Eutrop. 9.10

boyunca daha önce görev yaptıkları sahaları kat etmişlerdi. Palmyralıların Roma İmparatorluğu'nun çeşitli köşelerine ve ötesine uzanan bir derinlikte Palmyra dışındaki dünya ile ilişki içinde olduğunu ortaya koyan çok sayıda delil vardır.⁷⁷² Bu delillerin ortaya çıkış biçimi Palmyralıların iki temel gerekçe ile şehrin dışına sürüklendiklerini ortaya koymaktadır: ticaret ve askerlik.⁷⁷³

Palmyralı askerlerin izlerine yoğun bir şekilde tesadüf edilen merkezler arasında şehrin doğu komşusu Dura yer alır.⁷⁷⁴ Dura'daki Palmyralı Tanrıların Tapınağı olarak anılan tapınakta elde edilen Iulius Terentius namına yapılan duvar resmi, Palmyralı askerlerin Dura'daki varlığına tanıklık eden estetik unsurlar arasında yer alır. 239 yılına tarihlenen bu resimde (Görsel 14) Romalı üniforması içinde Palmyralı askerler bir adak töreni sırasında tasvir edilmişlerdir. Sol taraftaki üç erkek tanrı heykeli Romalı-Palmyralı karışımı bir çeşit zırh taşır.

Görsel 14: Dura'dan bir Tribün Freski, Suriye 239⁷⁷⁵

⁷⁷² Michael Alexander Speidel, "Roman Soldiers' Gravestones in Greater Syria: Thoughts on Designs, Imports, and Impact," *Funerary Portraiture in Greater Roman Syria*, ed. Michael Blömer ve Rubina Raja (Turnhout: Brepols, 2019), 83.

⁷⁷³ Raja, *Pearl of the Desert*, 94.

⁷⁷⁴ Michael Speidel, "Legio III Scythica, Its Movements and Men," *The Twin Towns of Zeugma on the Euphrates, Rescue Work and Historical Studies, JRA 27*, ed. D. Kennedy (Portsmouth, RI: Journal of Roman Archaeology, 1998): 172.

⁷⁷⁵ Burada iki olay tasvir ediliyor. Bunlardan ilki Iulius Terentius'un, *Cohors XX Palmyrenorum*, birliğinin hemen önünde heykellerin merkezinde kurban kesiyorken tasvir ediliyor. Yale Sanat Galerisi.

Resmedilen askerler, gerçekten de Roma İmparatorluğu'nun dört bir yanında hizmet vermişti. Palmyralı okçuların Numidia'nın çöllerinde,⁷⁷⁶ Britania'nın ormanlarında⁷⁷⁷ bıraktıkları izler günümüze kadar ulaşmıştır. Traianus'un Dacia seferine Palmyralı okçuların katıldığı bilinmektedir.⁷⁷⁸

Suriye ve daha güneyindeki bölgelerde mahir okçular yetişiyordu. Sadece Roma ordusunda değil, III. Antiochus'un ordusunda da Arap okçular vardı.⁷⁷⁹ Dolayısıyla bölgede hüküm süren imparatorluklar, mevcut insan kaynağından istifade ederken okçulara daima ordularında yer vermişti. İran'da hüküm süren imparatorluklar için de bu durum geçerliydi. *SHA*, Alexander Severus'un Parth Seferi üzerine *Senatusta* yaptığı, muhtemelen kurgu olan, söylevine yer verir. Bu konuşma sırasında imparator, Parth ordusunun vurucu gücünden bahsederken okçulardan, özellikle de savaş fillerini adeta okçu platformu olarak kullanan birliklerden bahseder.⁷⁸⁰ Nitekim kendi ordusunda da Edessa'dan gelen okçular görev yapıyordu.⁷⁸¹ Özetle Suriye havalisinin kendine has ihtiyaçları vardı. Burada varlık gösteren güçler, zamanla, kültürel olarak bölgenin gerçeklerine uyum sağlamıştı. Askerî birlikler geleneksel bir düzen içinde teçhiz edilmiş, teşkilatlanmıştı.⁷⁸²

Roma ordusunun Suriye, Numidia ya da Arabistan'da savaşacak hareketli okçulara duyduğu ihtiyaç sadece sıradan askerlerin istihdamı ile karşılanmıyordu. Bu askerler, başlarında Palmyra seçkinlerinden bir komutanla birlikte hizmet veriyordu.⁷⁸³ Dolayısıyla Zenobia'nın sarsıcı zaferlerinde *legio* sistemi içinde yeterli askerlik görgüsü ve becerisi geliştirmiş generallerin etkili olduğunu varsaymak gerekmektedir. Odaenathus da Doğu'da istikrarı sağlamak üzere harekete geçtiğinde

⁷⁷⁶ *PAT* 0253.

⁷⁷⁷ *PAT* 0246.

⁷⁷⁸ David F. Graf, "The Nabatean Army and the *Chorotes Ulpiae Petraeorum*," *The Roman and Byzantine Army in the East*, ed. E. Dabrova (Krakow: Uniwersyte Jagielloński, 1994), 299.

⁷⁷⁹ Graf, "The Nabatean Army," 281.

⁷⁸⁰ *SHA Sev. Alex.* 56.

⁷⁸¹ Herodian. 2.9.1-2.

⁷⁸² Konu hakkında David Graf tarafından ortaya konulan tespitler için ayrıca bkz. David F. Graf, "The Saracens and the Defense of the Arabian Frontier," *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 229, (1978): 16-17.

⁷⁸³ Southern, *Empress Zenobia*, 24-27.

böylesi bir tecrübeyi biriktirmiş bulunuyordu.⁷⁸⁴ Dahası Palmyra'nın Doğu'da merkezî bir rol üstlendiği dönemde Valerianus'un ardından Odaenathus'un harekâtıyla birlikte toparlanma imkânı bulan imparatorluk ordusu da Palmyra'nın kontrolüne girmiş oldu. Özellikle Zenobia dönemindeki askerî başarılarda *legio III Gallica* kritik bir öneme sahip olacaktı. Nigel Pollard'ın tespitlerine kulak verilecek olursa *III Gallica*, Palmyra ordusunun en önemli vurucu gücünü teşkil edecekti. Tarihçi Palmyra'nın bağımsız bir güç olarak ortaya çıkışında *III Gallica*'nın merkezî bir rol üstlendiği kanaatindedir.⁷⁸⁵ Her ne olursa olsun Palmyralılar imparatorluğun ordu düzeni içinde Roma askerlik bilgisine hâkim olmuş, tecrübeli askerlerdi. Odaenathus ve Zenobia döneminde yaşanacaklar, Palmyralıların ananevi gelenekleri içinde var ettikleri (okçular, deve binicileri, sapancılar gibi) birliklerle imparatorluk askerlerini bir düzen içinde kullanabildiklerini gösterecektir.

Gallienus, Odaenathus'un yardımına başvururken birden fazla alanda Palmyra ordusunun Sâsânilere karşı daha etkili olacağının farkındaydı. Bunlardan ilki yukarıda da ifade edildiği üzere bölge hakkında bilgi sahibi olmalarıdır. Valerianus'a "diz çöktüren" I. Shapur'un tanıklığına başvurulacak olursa, Roma ordusunda imparatorluğun dört bir yanından askerler görev yapıyordu.⁷⁸⁶ Ancak Palmyralıları sadece bölgeyi iyi tanımaları avantajlı hâle getirmemiş olabilir. Muhtemelen Sâsâni ordusunun taktiklerini de iyi biliyorlardı.⁷⁸⁷ Uzun süredir Sâsânilerle mücadele etmişlerdi. Sonuncu ve belki de en önemlisi Gallienus'un askerî alanda gerçekleştirdiği bir düzenlemede görülebilir.

Muhtemelen Roma birlikleri Sâsânilerle mücadele için doğru bir şekilde yapılandırılmamıştı. Gallienus'un en önemli reformlarından birinin askerî alanda

⁷⁸⁴ PAT 2753.

⁷⁸⁵ Nigel Pollard ve Joanne Berry, *The Complete Roman Legions* (london: Thames & Hudson, 2012), 136-137.

⁷⁸⁶ SKZ 20-24. İngilizce çevirisi için bkz. Dodgeon ve Lieu, *The Roman Eastern Frontier*, 49-50; Olivier Hekster, *Rome and Its Empire, AD 193-284* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2008), 112-113. Metinde Germania, Raetia, Noricum, Pannonia, Hispania gibi Syria'ya coğrafi olarak oldukça uzak ve yabancı topraklardan gelmiş askerlerin varlığına vurgu yapılmaktadır.

⁷⁸⁷ Shahîd, *Rome and the Arabs*, 39.

gerçekleştirildiğini ve süvari birliklerini teşkil ettiği bilinmektedir.⁷⁸⁸ Buna karşılık, süvari birliklerine merkezî ehemmiyet atfeden askerî düzenlemelere Palmyralılar çok uzun süredir aşinaydılar. Öyle ki Traianus'un Palmyralı deve binicilerinden oluşan 1.000 kişilik bir birlik teşkil etmesi,⁷⁸⁹ Palmyralı süvarilerin yüzyıldan uzun bir süredir görev yaptığını, çağın giderek artan şekilde süvari birliklerine dayanan askerî stratejisine hâkim olduklarını düşündürmektedir. Tüm bunlara ek olarak Palmyralıların hem at hem de develere dayanan kuvvetlere malik olduklarını ortaya koyan görsel kanıtlar günümüze kadar ulaşmıştır (Görsel 15: Palmyralı süvarileri gösterir kabartma).

Görsel 15: Palmyralı süvarileri gösterir kabartma⁷⁹⁰

Septimius Severus döneminde kentte *legio III Gallicana*nın bir parçası olan *cohors* birliği konuşlandırılmıştı.⁷⁹¹ Yaklaşık olarak 208 yılı civarında işlenmiş bir papirüste *Cohors XX Palmyrenorum*'un varlığına işaret edilmektedir.⁷⁹² Özellikle Doğu sınırında olan

⁷⁸⁸ Georg. Ced. *Comp. Hist.* 1.454.3-6. Konuyu geniş bir tarihsel bakış açısıyla ele alan bir değerlendirme için bkz. Leonard Burckhardt, *Antik Çağ Askeri Tarihi*, çev. Hakan Arslanbaba. (İstanbul: Runik Kitap, 2008), 123.

⁷⁸⁹ Michael A. Speidel, "Rom und die Fernhandelswege durch Arabien," *Roman Roads: New Evidence-New Perspectives*, ed. Anne Kolb (Berlin: De Gruyter, 2019), 60.

⁷⁹⁰ Lucinda Dirven, "Camels, Caravan and Deities: Representations of Camels in Palmyra and Hatra as Proof of Caravan Trade," *The Camel through the Ages. A Compendium dedicated to Dr. Abd Al-Rahman Al-Tayyis Al-Ansari*, II, ed. D. Alexander (Riyad, 2020), 204.

⁷⁹¹ Kaya, *Septimius Severus*, 234.

⁷⁹² Syria maddesi için bkz. Emil Ritterling, "Legio," *RE* XII.2, (1925): 1366; David L. Kenedy'nin Palmyra'da bulunan bu birliğin varlığına ve ismine ilişkin tespitleri için bkz. Ayrıca değerlendirme için bkz. David L. Kenedy, "Cohors XX Palmyrenorum: An Alternative Explanation of the Numeral," *ZPE* 53, (1983): 214-216.

çarpmaların giderek şiddetlenmesi,⁷⁹³ Palmyra'yı adeta garnizon kentine dönüştürmüş, buradaki atlı asker mevcudu da korunmuştu. Özellikle Dura'nın, Sâsânilerin hâkimiyetine girdiği 256/7 yılına kadar *Cohors XX Palmyrenorum* ile *III Scythica* askerlerinden oluşan geçici bir garnizon ve onlara bağlı sabit bir *vexillatio* Palmyra'da görevlendirilmişti.⁷⁹⁴

Zenobia'nın emrindeki Palmyra'da konuşlu süvari birliklerinin ne ölçüde *legio* sistemi içinden olduğunu kesin olarak bilmek imkânsızsa⁷⁹⁵ da önce Odaenathus, ardından da Zenobia döneminin askerî başarılarında ağır zırhlı süvarilerin önemli katkıları olduğunu düşünmek mümkündür. Bu askerlere antik yazarların yaklaşımı ilginçtir. Kaynaklardan bazıları Zenobia ve krallığının kaderi üzerinde belirleyici etkiler uyandıracak olan nihai çarpışmada Aurelianus'un bu birliklere doğrudan saldırmaktan çekindiğini açık şekilde belirtir.⁷⁹⁶ Arkeolojik veriler, söz konusu ağır süvarilerin zırhla kaplı olduğunu göstermektedir (Görsel 16).

⁷⁹³ Syria'da sabit biçimde 5 *legion* görev yapmaktaydı.

⁷⁹⁴ Edwell, *Between Rome and Persia*, 140. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Yarlığaş, "Principatus Döneminde," 157.

⁷⁹⁵ Burada işaret edilen "belirsizlik," daha geniş bir perspektife göndermede bulunmaya yöneliktir. Odaenathus gibi *strategos* payesine sahip olmuş yerli komutanlar, imparatorluk ordusunda görev yaparken yaygın şekilde *legio* sistemi dışında kalan yerli unsurlara komuta etmişlerdi. Konuyla ilgili bulgulara ilişkin değerlendirmeler için ayrıca bkz. Pollard, "Nota et familiaria castra," 28.

⁷⁹⁶ Zos. *HN* 1.50-54.

Görsel 16: Roma ağır süvarisi⁷⁹⁷

Palmyralı ağır süvarilerin yukarıda resmedilen süvarilerden hemen hiçbir farkı olmadığını düşünmek gerekir. Zira bu resmin Doğu’da elde edilmiş bulgulara dayanılarak çizildiği dikkate alındığında, Palmyralıların ağır zırhlı süvarilere aşina

⁷⁹⁷ Dura başta olmak üzere Sâsâni sınırındaki arkeolojik bulguların yapılandırılmasıyla elde edilmiş resim. Bkz. Simon Timothy James, “The Arms and Armour from Dura-Europos, Syria: Weaponary recovered from the Roman garrison town and the Sassanid siegewrks during the excavations, 1922-1937” Cilt II (Yayımlanmamış Doktora Tezi, University College London, 1990), 3.

olduğu, dahası bu türden birlikler kurduğunu varsaymak mümkündür. Öte yandan bu durum, okçuluğun geleneksel varlığı bağlamında da ele alınabilir.

Ortalama bir ağır süvariye teçhiz etmek için ihtiyaç duyulan iş gücü ve hammadde ihtiyacı göz önünde bulundurulduğunda onlarca okçu için istifade edilecek kaynağın sadece bir asker için harcandığını tahmin etmek güç değildir. Ok, mesafeli bir silah olması bakımından savaş meydanında etkili ve ölümcül olabilir. Ancak süvari birliklerini teşkil etmek, bu birliklerin varlığını sürdürmek için çok daha fazla çabaya ve daha karmaşık bir organizasyon yapısına ihtiyaç duyulacağı bir gerçektir. Dolayısıyla ağır zırhlı süvari, Palmyra'nın gelişmiş bir askerî kapasiteye ve teşkilatlanma becerisine ulaştığının göstergesidir. Ordu bahsiyle birlikte son olarak komuta kademesine temas edilebilir.

Zenobia'nın aşağıda kapsamlı şekilde ele alınacak olan Ancyra Seferi kapsamında Palmyra ordusunun doğru stratejik hedefler belirleyebildiği görülmektedir. Bilhassa seferin Suriye havalisini güven altına almak amacıyla gerçekleştirildiği varsayıldığında bu durum daha iyi anlaşılır. Ancyra'ya doğru ilerleyen Palmyra ordusunun kontrol altına aldığı yerlerden biri Tyana'ydı. Bu kent Antiocheia'dan sonra Palmyra ordusunun öncelikli hedeflerinden birisi olmuştu. Nitekim Zenobia'nın üzerine yürüyen Aurelianus, Palmyra ordusunun Ancyra seferi sırasında kullandığı güzergahı doğruya doğru takip etmiştir. Bir başka ifadeyle Doğu'ya girdiğinde Aurelianus, Zenobia'nın Ancyra'ya doğru takip ettiği yolu büyük ölçüde tersinden kat ederek, önce Tyana'yı ele geçirmiş, ardından da Palmyra ordusunu Antiocheia yakınlarında büyük bir çarpışmaya zorlamıştı. Özetle Palmyralı komuta kademesi, Aurelianus'un sefer güzergâhını tayin etme becerisini ortaya koymuşlardı.

Zenobia, doğru stratejik hedefler belirleyen güçlü bir kurmay kadrosuna sahipti. Öte yandan askerî hedeflerin ve takip edilecek stratejinin belirlenmesinde Zenobia'nın ne denli etkili olduğu sorusuna da cevap aranabilir. Hiç şüphe yoktur ki politik amaçları tayin eden mekanizmanın en önemli bileşeni Zenobia'ydı. Bununla birlikte Romalı tarihçiler, Zenobia'nın askerî stratejinin belirlenmesinde de etkili olduğunu düşündüren bazı bilgiler aktarmaktadır. Söz gelimi *SHA*, Zenobia'yı savaş sanatına hâkim, askerî taktikleri başarıyla uygulayan bir hükümdar olarak

sunmaktadır. Odaenathus'un Ktesiphon yürüyüşünde ve Shapur'un ordusunu mağlup edişinde Zenobia'nın önemli bir katkısı olduğunu bildirmektedir.⁷⁹⁸ Verilen bu bilgiye ihtiyatla yaklaşmak gerektiği hususunda herhangi bir açıklamaya ihtiyaç yoksa⁷⁹⁹ da Zenobia'nın askerlik ilmine dair bilgi sahibi olduğunu düşündürmeye yetmektedir. Sonuç olarak Aurelianus gibi savaş tecrübesi yüksek, dirayetli ve zeki bir asker karşısında Palmyralıların diz çökmüş olması, kraliçenin komutasındaki ordunun kapasitesi ve yetenekleri hakkında tek başına çok az bilgi vermektedir. Tam da bu noktada Zenobia döneminde elde edilen zaferlere temas edilebilir.

4.4.KRALİÇENİN ZAFERLERİ

Zenobia döneminin ilk önemli askerî başarısı, Roma ordusuna karşı gerçekleşmiş olabilir. En azından *SHA*, böyle olduğunu düşündürecek bazı bilgiler aktarmaktadır. Buna göre, Gallienus 268'de Odaenathus'un ölümünden hemen sonra Doğu'daki işleri yoluna koymak için Aurelius Heraclianus'u göndermişti.⁸⁰⁰ Kronolojik akışı referans alan bir görüşe göre, gelişmeleri Gallienus dönemine tarihlemek mümkün değildir.⁸⁰¹ Öyleyse Heraclianus, Claudius tarafından gönderilmiş olmalıdır. Udo Hartmann, koşulların izin vermemesi sebebiyle Doğu'ya doğru herhangi bir girişimde bulunulamadığı üzerinde durmaktadır. Tarihçi, 268'de Gallienus tarafından Heraclianus'un görevlendirildiğini ancak seferin plandan öteye geçemediğini dile getirmektedir.⁸⁰² *SHA*'nın anlatımına sadık kalınacak olursa, Heraclianus, Doğu'ya gelmiş ve yenilgiye uğrayıp dönmek zorunda kalmıştır.⁸⁰³ Gerçekten böyle bir girişim meydana geldiyse zaferi Heraclianus'un kimliği bağlamında dikkate değer kabul etmek gerekir. Heraclianus, Balkan kökenli seçkin askerî liderlerden biriydi. Valerianus'un yakın çevresinde bulunmuş, Gallienus'un iktidarına son verenler arasında yer almış,⁸⁰⁴ ardından Claudius'un da komuta ekibinde

⁷⁹⁸ *SHA Tyr. Trig.* 30.

⁷⁹⁹ *SHA*'nın yazarı da inandırıcılığı konusunda kaygıya kapılmış görünmektedir. Odaenathus'un en şanlı zaferlerinde Zenobia'ya neredeyse merkezî bir rol atfederken Aurelianus'u kendine tanık olarak gösterme ihtiyacı hissetmiştir. Buna göre, Aurelianus, Zenobia'nın iktidara gelmeden önceki önemli askerî başarılarına katkı sağladığına inanıyordu. Bkz. *SHA Tyr. Trig.* 30.

⁸⁰⁰ *SHA Gall.* 18.

⁸⁰¹ Potter, *Empire at Bay*, 266.

⁸⁰² Hartmann, "Das palmyrenische," 360.

⁸⁰³ *SHA Gall.* 13.

⁸⁰⁴ *SHA Gall.* 14.

görevler üstlenmişti.⁸⁰⁵ Her ne olursa olsun, seferin gerçekleşmesi yahut planlanması, Odaenathus sonrası sürece yön verme arzusunu yansıtıyordu.

4.4.1. Arap Coğrafyasında Kontrolün Sağlanması

Zenobia döneminin bir başka, gerçekliği tartışmalı, askerî zaferi ise Arap kabilelerine karşı elde edilmişti. Yemen'den gelerek III. yüzyılda Irak'ın kuzeyine yerleşen Lahmîler⁸⁰⁶ zamanla bölgede önemli bir güce dönüşmüş; Palmyra'nın hükümrânlık alanına girmişlerdi. Bu gelişme taraflar arasında mücadelelere yol açmıştı. Tüm bu tarihsel anlatının yegâne kaynağı Taberî'dir.⁸⁰⁷ Bu sebeple Lahmîlerle Palmyralıların karşı karşıya gelişini hikâye eden bilgilere modern tarihçiler şüpheyle yaklaşmışlarsa da Lahmîlere ilişkin epigrafik bulgular gelişmeleri doğrular niteliktedir.⁸⁰⁸

Lahmîler, III. yüzyılın ortalarından itibaren Tenuhî kabilesinden Cezima öncülüğünde Hire merkez olmak üzere önemli bir güç odağına dönüşmüştü. İki imparatorluğun çarpışma alanında yer alan Lahmîler, çeşitli Arap kabileleriyle mücadeleye girmiş⁸⁰⁹ ve kabileleri bir çeşit konfederasyon yapısı içinde toplamayı başarmıştı. Taberî, bundan sonraki süreçte Cezima'nın Suriye üzerine hâkimiyet alanını genişletmeye çalıştığını bildirmektedir.⁸¹⁰ Lahmîlerle Palmyralıların bölgede politik bir güce dönüşme sürecinin paralellik arz etmesi, zaman içinde ve kaçınılmaz olarak bu iki bölgesel gücü karşı karşıya getirmiş görünmektedir. Taberî'nin tanıklığı ise arada bir mücadele yaşandığını ve en azından Lahmî hükümdarı Cezima'nın öldürüldüğünü ortaya koymaktadır.⁸¹¹ Sonraki gelişmeler, Zenobia'nın Palmyra'nın egemenlik alanını genişletmek için agresif bir mücadeleye girdiğini şüpheye yer bırakmayacak şekilde göstermektedir. Dolayısıyla Lahmîlerle girişilen mücadele, Palmyra'nın egemenlik alanını doğudan güven altına alınmasını sağlamış, bundan sonraki harekâtlar için ihtiyaç duyulan jeopolitik kurguyu meydana getirmişti. Zenobia

⁸⁰⁵ Potter, *Prophecy and History*, 56-57.

⁸⁰⁶ Mehmet Ali Kapar, "Lahmîler," *DİA* 27, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 54-55; Kelpetin, *Arabistan*, 167-168.

⁸⁰⁷ İbn Cerîr et-Taberî, 1, 628 vd.

⁸⁰⁸ Bowersock, *Roman Arabia*, 132.

⁸⁰⁹ Monferrer-Sala, "New skin for old stories' Queens Zenobia," 77.

⁸¹⁰ İbn Cerîr et-Taberî, 1, 632, 637.

⁸¹¹ Hikâyeye göre, Cezima'nın ölümü, Zenobia'nın "kadınlığı" sayesinde kurguladığı bir komplo sonucu meydana gelmiştir. Bkz. İbn Cerîr et-Taberî, 1, 638.

ilk önemli zaferini Arap kabilelere karşı elde etmiş, bölgede Lahmîlerin ilk önemli liderini ortadan kaldırma başarısını göstermişti.

Modern tarihçiler, Zenobia'nın Arabistan coğrafyasındaki kontrolünü güçlendiren gelişmelere ilişkin başka epigrafik izler de bulunduğunu düşünmektedir.⁸¹² Bunlardan en önemlisi Bostra'da bulunan Iupiter Hammon'a adanmış tapınağın onarımına ilişkin bir kitabedir.⁸¹³ Muhtemelen Zabdas komutasındaki Palmyra ordusu, Mısır ile Suriye arasındaki stratejik bir nokta olan Bostra'da *Legio III Cyrenaica* ile karşı karşıya geldi. Bostra, kanlı bir mücadele sonucunda Palmyralılar tarafından ele geçirildi. Çarpışmalar sırasında *Legio III Cyrenaica*'nın korucuyu tanrısı Iupiter Hammon'un tapınağı da ağır şekilde zarar gördü. Tapınağın uğradığı zararı aktaran yazıt esasen Palmyra ordusunun başarısını da kayıt altına almış görünmektedir.⁸¹⁴ Malalas⁸¹⁵ tarafından aktarılan bilgiler de bölgede imparatorluğun merkezî iradesine sadık birliklerin büyük bir kıyıma uğradığı fikrini güçlendirmektedir. Taberî ile Malalas'ın tanıklığının yanı sıra epigrafik buluntuları bölge hâkimiyeti bağlamında değerlendiren modern tarihçilerin verdiği bilgiler dikkate alındığında, Zenobia hükümrانlığı altında öncelikle Suriye havalisinde esaslı şekilde egemenlik kurulduğu anlaşılmaktadır. Bundan sonraki adımlar Palmyra'nın emperyal iddiasını güçlendirmeye yönelik olacaktır.

4.4.2. Mısır'ın Ele Geçirilmesi

Yaklaşık olarak 270 ilkbaharında Zenobia, generali Zabdas komutasında Palmyra ordusunu Mısır'a sevk etti.⁸¹⁶ Mısır'ı ele geçirme fikri, bölgenin Roma İmparatorluğu için önemi sebebiyle oldukça cüretkardı. Üstelik Mısır'da, Tenagino Probus, ciddi düzenlemeler gerçekleştirmiş bulunuyordu. Probus'un Mısır'daki varlığının gerekçeleri açıktı: Akdeniz limanlarını güvenli hâle getirmek üzere tahkimatları onarmak ve imparatorluk erkini bölgede güçlendirmek.⁸¹⁷ Üstelik *SHA* 'nın anonim yazarının tanıklığına başvurulacak olursa Probus, Zabdas'ın Mısır'a

⁸¹² Michael Speidel, *Roman Army Studies I* (Amsterdam: J.C. Gieben Publisher, 1984), 264-265.

⁸¹³ *IGLS 9107=AE 1947*; ayrıca çevirisi için bkz. *FHP*, 91.

⁸¹⁴ *IGLS 9107=AE 1947*, 165; ayrıca çevirisi için bkz. *FHP*, 91.

⁸¹⁵ Malal. *Chron.* 12.299.

⁸¹⁶ *PAT 0292=CIS 3946*; *PAT 0293=CIS 3947*.

⁸¹⁷ Zonaras 12.27; Zos. *HN* 1.44.

gelişine kadar bölgenin güvenliği için Kartaca'ya kadar uzanan bir sahada tedbirler alınmış, dikkate değer askerî başarılar elde etmişti.⁸¹⁸ Görünürde Zenobia dâhil olmak üzere herhangi bir gasıbı caydıracak kadar tedbir alınmış durumdaydı. Ancak Palmyralıları avantajlı kılan birden fazla unsur vardı. En önemlisi bölgeyi iyi tanıyorlardı.

Mısır ile Palmyra arasındaki ticari ve askerî ilişkilerin izleri I. yüzyıla değin sürülebilmektedir.⁸¹⁹ Palmyra, daha önce de ifade edildiği üzere Suriye'yi kat eden ticaret yollarının kavşak noktasındaydı. Mısır ise Kızıldeniz'den uzanan ticaret yollarının Akdeniz'e açıldığı noktada bulunuyordu.⁸²⁰ Bu iki önemli sahaya da Roma garnizonları konuşlandırılmıştı.⁸²¹ Suriye ile Mısır arasındaki bu tarihsel benzerlikler iki coğrafya arasındaki ortaklıları arttırmış olmalıydı. Öncelikle Mısır, Palmyralılar için hiç de yabancı bir yer değildi. Palmyra ile Mısır'daki önemli ticaret kentleri arasında tarihsel olarak güçlü bağlar vardı. Koptos ve Berenike'deki Palmyralılara dair günümüze kadar ulaşan izler bu görüşü desteklemektedir.⁸²² Ayrıca Nil boyunca Akdeniz'deki ticareti besleyen yollar üzerinde çöl iklimine alışkın Palmyralı askerlerin görev yaptığı bilinmektedir.⁸²³ Özetle Palmyralılar seferden önce Mısır hakkında yeterli istihbarata sahipti. Üstelik Mısır'da imparatorluk iradesini zaafa uğratan bazı sorunlar yaşanıyordu ve muhtemelen Zenobia, harekât öncesinde Mısır'da yaşamakta

⁸¹⁸ SHA *Probus* 9. SHA, geleceğin imparatoru Probus'u Mısır'daki Tenagino Probus ile karıştırıyor olmalıdır. Bununla birlikte bu tespitin diğer bütün ihtimalleri ortadan kaldırmamaktadır. Mısır'da yaşananlar, "Probus" isimli bir karakterin ölümüyle sonuçlansa da daha sonra imparator olacak Probus'un bu dönemde Mısır'a gelmediğini kesin olarak doğrulamak mümkün görünmemektedir. Konu hakkında benzer bir yaklaşım için ayrıca bkz. Southern, *Empress Zenobia*, 131. Southern, geleceğin imparatoru Probus'un Aurelianus'a çok yakın generallerden, Balkan kökenli elit komutanlardan biri olduğunu vurgulamakta, dolayısıyla eğer Mısır'a yönelik bir operasyon gerçekleşiyse Probus'un Aurelianus adına Mısır'ı kurtarmak üzere harekete geçirilmiş olmasını akla yatkın bulmaktadır. Bkz. Southern, *Empress Zenobia*, 132.

⁸¹⁹ Roger S. Bagnall, *Roman Egypt: a history* (Cambridge: Cambridge University Press, 2021), 60-67.

⁸²⁰ Rostovtzeff, *Caravan Cities*, 6-11.

⁸²¹ Graf, "The Saracens and the Defense," 19; Millar, *The Roman Near East*, 105-108.

⁸²² Rathbone, "Koptos the Emporion," 189. Rathbone, Palmyralı denizcilerin III. yüzyılda Koptos'taki ticarete aracılık eden gemi sahipleri arasında yer aldığını ifade etmektedir. Bkz. Rathbone, "Koptos the Emporion," 194.

⁸²³ Michael P. Speidel, "Palmyrenian Irregulars at Koptos," *Bulletin of the American Society of Papyrologists* 21, (1984): 221-224; Steven E. Sidebotham, "From Berenike to Koptos: Recent Result of the Dester Route Survey," *Topoi Orient-Occident*, Supplément 3, (2002): 423.

olanlardan haberdardı. Bu durum harekâtın zamanlaması hakkında da değerlendirme olanağı sunar.⁸²⁴

Yukarıda da ifade edildiği üzere Odaenathus, Doğu'ya huzur ve sükûnu getiren bir rol üstlenirken ilk faaliyeti iç savaşı sonlandırmak olmuştu. Dolayısıyla kendini Doğu'nun hâkimi olarak tanımlayan ve imparatorluğun geri kalanında da hak iddia eden Macrianus'un yerini almıştı. Bununla birlikte Mısır da Macrianus'un kontrolü altındaydı ve ona bağlı Lucius Musius Aemilianus, *praefectus* olarak görev yapıyordu.⁸²⁵ Ancak Odaenathus, Macrianus'a bağlı güçlerle giriştiği mücadelede Mısır'a kadar sürüklenmemişti. Öyle anlaşıyor ki Gallienus, Mısır'ın doğrudan imparatorlukla olan bağlarının korunmasını istiyordu. 262'de Gallienus'a bağlı bir donanma Mısır'a ulaşmış ve Aemilianus ile Moritanyalı destekçisi Memor'u bertaraf etmişti.⁸²⁶ Ancak imparatorluk iradesi bir kere zaafa düşmüş ve istikrarsızlık tetiklenmişti. Bunu geri döndürmek için kapsamlı bir gayretin ortaya konulması gerekiyordu. 259'dan itibaren baş gösteren çöl kabilelerinin saldırıları da bu koşullar altında yoğunluk kazanmıştı.⁸²⁷

Uzun süredir Mısır'ın çöl sakinleri, ticari faaliyetleri ve kentleri hedef alan bazı saldırılarda bulunuyordu.⁸²⁸ Probus, Mısır'da tam olarak adları belirlenemeyen kabilelerle savaş hâlindeydi.⁸²⁹ Mısır'ın bir türlü imparatorluk erkine boyun eğmeyen kabileleri arasında özellikle Blemmyaeler öne çıkar.⁸³⁰ Blemmyae kabilesinin bölgedeki asayiş zaafa uğratan faaliyetleri daha çok ticaret güzergahını hedef

⁸²⁴ Odaenathus'un ölümü, Zenobia'nın Mısır'ı işgali ve Vaballathus'un iktidara geliş tarihi birtakım farklılıklar arz etmektedir. Mesela Watson, Zosimus'un verdiği tarihlere güvenmemekle birlikte Mısır seferine ilişkin Ekim ayında gerçekleştiğini iddia etmektedir. Bkz. Watson, *Aurelian*, 62. Tarihlendirme ve farklı bir bakış açısı için bkz. Hartmann, *Das Palmyrenische Reich*, 265.

⁸²⁵ SHA *Gall.* 5.

⁸²⁶ *PIR*² M 490; *PLRE* I 594; Anon. *Qui Dio*. DFHG IV, 193.

⁸²⁷ de Blois, *Image and Reality*, 81.

⁸²⁸ David. F. Graf, III. yüzyıl boyunca Doğu'daki askerî gayretin önemli bir kısmının çöl kabilelerinin saldırılarına yönelik olduğunu dile getirmektedir. Bkz. Graf, "The Saracens and the Defense," 13.

⁸²⁹ Zos. *HN* 1.67-8.

⁸³⁰ Blemmyaelerin isyanlarına dair izler Hellenistik döneme kadar sürülebilir. Dahası III. yüzyıldan sonraki süreç bağlamında VI. yüzyıla kadar, kesin olarak tahakküm altına alınamadıkları bilinmektedir. Bkz. Plin. *NH*, 5.44.6, 46.1; SHA *Aurel.* 33.4, 41.10.

alıyordu.⁸³¹ Kaynaklar, asilerin Mısır'da bir çeşit “şer ittifakı” kurduklarını ima edercesine Zenobia'nın Blemmyaelerle işbirliği yaptığını düşündürecek bazı emareler sunar.⁸³² Antik tarihçilere göre, bir tarafta meşruiyeti şüpheli bir kadın, diğer tarafta isyanı adeta kültürel geleneğe dönüştürmüş bir topluluk vardır. Nitekim modern tarihçilere göre de Mısır'da Zenobia'yı destekleyenler bulunuyordu.⁸³³ Gerçekten de Palmyralıların içeriden destek almış olabileceklerini düşündüren bazı anlatılar vardır. Blemmyae kabilesinin kesin olarak destek verdiği ya da destek vermişse bile Palmyralıların ittifak yaptığı yegâne topluluğun onlar olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Her ne olursa olsun Palmyralılar, Mısır'daki çöl halklarının imparatorluk erkini zaafa sürüklediğini çok iyi biliyor olmalıydı.

Zabdas, bu koşullar altında Mısır üzerine harekete geçti. Zosimus, Palmyralı askerlerin sayısının 70.000'leri bulduğunu iddia etmektedir.⁸³⁴ 270'te Probus, Got korsanlarla mücadele için Akdeniz'e açılmıştı.⁸³⁵ Probus'un yokluğunda Palmyra ordusu Aleksanderia'ya girdi.⁸³⁶ Bu sırada Mısır'ın idarecisi olan Timogenes'in Palmyra ordusuna destek olduğu bilinmektedir. Zabdas bundan sonra 5.000 kişilik bir birliği Mısır'da bırakarak ayrıldı. Mısır'a geri dönen Probus, kontrolü yeniden ele geçirdi. Bundan sonra Mısırlı Timogenes'in desteği sonucu tayin edici etki uyandırmıştır.⁸³⁷ Böylece Mısır'ın yeniden Palmyra kontrolüne girdiği görülmektedir.⁸³⁸

⁸³¹ Bagnall, *Roman Egypt*, 133; Steven E. Sidebotham “Romans and Arabs in the Red Sea,” *Topoi* 6/2, (1996): 793.

⁸³² *SHA*'nın özel olarak hakkında bilgi verdiği tarihî karakterlerden biri olan Firmus hem Zenobia hem de Blemmyae kabilesiyle yakın ilişkiler hâlinedir. Bkz. *SHA Firmus* 3.

⁸³³ Rathbone, “Koptos the Emporion,” 194; Andrade, *Zenobia*, 75.

⁸³⁴ Zos. *HN* 1.44; *SHA Claud.* 11.1-2. Bu sayıyı ikrar eden modern tarihçiler için bkz. Ball, *Rome in the East*, 86; Andrade, *Zenobia*, 175; Southern, *Empress Zenobia*, 114. Bu sayı fazla büyüktür ve biraz da antik tarihçiler tarafından sıklıkla zikredilen bir sayıdır. Söz gelimi Carrhae Savaşı'nda, Roma İmparatoru Valerianus'un komutasında da 70.000 kişilik bir ordu vardır. Valerianus'un ordusunun mevcudu hakkındaki tespitleri için ayrıca bkz. Beate Dignas ve Engelbert Winter, *Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals* (New York: Cambridge University Press, 2007), 80; Edwell, *Between Rome And Persia*, 116.

⁸³⁵ Hartmann, “Das palmyrenische,” 360.

⁸³⁶ Benzer bir hikâyeyi bir yere kadar Watson'da da görmek mümkündür. Ancak Palmyralı grupların içinde Yahudilerin de yer aldığı görüşüne yer vermesi, onu diğerler modern tarihçilerden ayırır. Bkz. Watson, *Aurelian*, 62.

⁸³⁷ Zos. *HN* 1.44.

⁸³⁸ Hartmann, *Das Palmyrenische Teilreich*, 281-89; Southern, *Empress Zenobia*, 113-114, 289-294; Andrade, *Zenobia*, 175;

Palmyralıların Mısır operasyonunun askerî tarafı hakkında kısa bazı değerlendirmelerde bulunmak mümkündür. Yukarıda da ifade edildiği üzere Zosimus, Palmyralı birliklerin sayısının 70.000'e ulaştığını ifade etmektedir.⁸³⁹ Bu sayıya ihtiyatla yaklaşmakta fayda varsa da Palmyralıların kalabalık kabul edilebilecek bir kuvveti sevk edebilecek bir kudrete ulaştığını göstermesi bakımından önemlidir. Ancak daha da önemlisi Mısır'a giren Palmyralı kuvvetlerin bir çeşit güç gösterisini de sahneledikleridir. Şurası bir gerçektir ki Doğu'da yani imparatorluğun merkezî iradesinin silikleştiği bir sahada eyaletler de lejyonlar da adeta bir sarkacın ucundaymışçasına salınıyordu. Herkes güçlü olana meyletmeye hazırды. Sonuçta imparatorlar bile oldu bitiyle tahtı ele geçirebiliyorlardı. Ancak Zenobia, Mısır'daki koşulların Doğu'daki herhangi bir yerdekenden farklı olduğunu hesaplamış görünüyordu. *SHA*'nın anonim yazarı tarafından operasyon sırasında Mısırlıların kahramanca mücadelesine vurgu yapılmasında⁸⁴⁰ da bu tarihî gerçek hissedilir. Kraliçe hem kalabalık bir kuvveti harekete geçirmiş hem de doğru kişilerle ittifak kurarak zaferi garanti altına almıştı.

Stratejik açıdan Mısır harekâtı, Palmyralılar için bir zorunluluğa dönüşmüş olabilir. Odaenathus'un öldürülmesi, Palmyra'da biriken gücün dağılması için tek başına yeterli değildi. Dolayısıyla Odaenathus'un ölümünün ardında imparatorluk iradesinin mevcut olduğu varsayılacaksa eğer, Palmyra'nın bir iktidar odağı olarak kapasitesinin sınırlandırılmasına da ihtiyaç vardı. Oysa kent, gücünü kontrol altında tuttuğu iktisadi refahtan alıyordu. Bir başka ifadeyle gücünü geleneksel ticaret yollarından devşiriyordu. Yüzlerce hatta binlerce yıl içinde tekâmül etmiş bu yolların, ne kadar tahtta kalacağı belirsiz bir imparatorun buyruğuyla değişmesi beklenemezdi. Bunun yerine Suriye'yi kateden yolların alternatifleri desteklenebilirdi. Burada da Mısır'ın öne çıktığı görülür. Modern tarihçilerin bazıları Mısır'a yönelik Palmyra ilgisine bu bağlamda yaklaşır ve Palmyra'ya karşı imparatorluğun Kızıldeniz - Mısır -

⁸³⁹ Zos. *HN* 1.44.

⁸⁴⁰ *SHA Claud.* 11.

Akdeniz güzergâhını desteklediğini belirtir.⁸⁴¹ Öyleyse Zenobia, Mısır'ı kontrol altına alarak, Odaenathus'u öldürenlerin Palmyra'ya darbe vurmak üzere tasarladıkları planda ikinci aşamaya geçmelerine engel olmuştur. Palmyra'nın gücünü korumak için bu cüretkâr girişimi hayata geçirmiştir.

Eğer Zenobia'nın Mısır'a yönelik harekâtının politik gerekçeleri bir kenara bırakılırsa bu girişimi, sonunu kaçınılmaz şekilde hazırlayan stratejik bir hata olarak görülebilir. Oysa durumu Palmyralı tüccarların yüzlerce yıllık ticari bilgeliği bağlamında ele almaya ihtiyaç vardır. Roma İmparatorluğu seçkinleri tarafından rağbet gören lüks tüketim ihtiyacı iki ana damar üzerinden karşılanıyordu. Arabistan, Etiyopya ve Hindistan kaynaklı bu mallar Akdeniz'e ve dolayısıyla Roma İmparatorluğu'na ya Basra'dan ya da Kızıldeniz üzerinden giriyordu.⁸⁴² Bunlardan ilki zaten Palmyralıların kontrolündeydi.⁸⁴³ İkincisini de kontrol altına alma fikri, temelde Palmyra'yı büyük bir tekel hâline getirmeyi hedefliyordu. Dolayısıyla Zenobia bu hamlesiyle II. Claudius Gothicus karşısında hem el yükseltmiş hem de elini güçlendirmiş oluyordu. Bununla birlikte yarattığı tehdit algısını da büyütmüştü.

Zenobia ve oğlu Vaballathus artık daha fazla zenginliği yönetiyordu⁸⁴⁴ ve politik girişimi yakınlarına yeniden dağıtılacak daha fazla refahı vadeliyordu. Kraliçe, Sâsâni hududunun bekçiliğini yapmaktan daha fazlasına malik olduğunu göstermiş bulunuyordu. Sâsâni tehlikesi geçmiş hatta Odaenathus öldürülmüş olabilirdi. Ancak Mısır'a gerçekleştirilen sefer, Palmyra hükümdarının ellerinde birikmiş olan gücün kaybolmadığını deklare ediyordu. Üstelik imparatorun esaretine ilişkin anılar canlılığını koruyor, imparatorluk erkini elinde tutanların ne kadar iktidarda kalacağı belirsizliğini sürdürüyordu. Oysa Palmyra, Doğu'da daha ikna edici bir güç olarak öne çıkmış

⁸⁴¹ Young, *Rome's Eastern Trade*, 160. Gerçekten de Probus'un Mısır'daki düzenlemeleri kapsamlı ve uzun vadeli bir politikanın ürünü olduğu intibai uyandırır. Özellikle Mısır'ın tarımsal üretimini destekleyici tedbirlerin alındığı görülür. Bkz. *SHA Probus*, IX. Burada kısaca bir hususa dikkat çekmekte yarar vardır. Mısır'da yapılan düzenlemelerin tamamının Palmyra ile ilgili olmadığı açıktır. Ancak Palmyralıların, Mısır'ın yükselişinin farkında olduklarını varsaymak için elde yeterli tarihsel veri mevcuttur.

⁸⁴² Dominic W. Rathbone, "Roman Egypt," *Cambridge Economic History of the Greco-Roman World*, ed. Walter Scheidel, Ian Morris, v.d. (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 711-713.

⁸⁴³ Young, *Rome's Eastern Trade*, 143-151; Seland, "Camels, Camel Nomadism," 45-49.

⁸⁴⁴ *PAT* 0317=*CIS* 3971.

bulunuyordu. Bu iddia kraliçeyi ve ordusunu Anadolu'nun içlerine doğru sürükleyecekti.

4.4.3. Anadolu'nun Ele Geçirilmesi

Palmyra ordusu 270/271 yılında harekete geçti. Hedefin Palmyra İmparatorluğu'nun ana dayanak noktası olan Suriye sahasını kuzeyden güvence altına almak olduğu anlaşıyordu. Zabdas'ın komutasındaki kuvvetlerin ilk hedefi Antiocheia oldu. Bundan sonra ileri harekât sürdü, Cappadocia içlerine doğru ilerleyen Palmyralılar Tyana'yı ele geçirdiler. Böylece Torosların kuzeyine inilmişti. Dolayısıyla Suriye sahasına geçiş sağlayan stratejik mevkiller kontrol altına alındığı gibi Anadolu'nun geniş platosuna erişilmiş oluyordu. Palmyra ordusu kısa süre içinde Ancyra'ya girdi.⁸⁴⁵ Palmyralıların direnişle karşılaştığını gösteren herhangi bir kayıt mevcut değildir. Belli ki Ancyralılar, yakın zamanda cereyan eden Got saldırılarının yaralarını henüz sarmaya fırsat bulamamışlardı.⁸⁴⁶

Ancyra Seferi, Zenobia'nın hükümrانlık sahasının, Palmyra'nın potansiyel olarak kontrol altında tutabileceği en uzak noktaya kadar genişlediğini ortaya koyuyordu. Öte yandan Zenobia'nın Anadolu'nun içlerine mevzilenirken sadece stratejik ve askerî hedefleri dikkate aldığını düşünmek doğru olmayabilir. En azından Mısır örneği böyle olmayabileceğini düşündürmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Mısır'ın kontrol altına alınmasıyla ticaret yolları üzerindeki Palmyra denetimi artmıştı. Nitekim Zenobia'nın Anadolu boyunca uzanan ticaret koridoru üzerinde kontrolü sağlamaya çalıştığını hatta Karadeniz'e açılmayı hedeflemiş olabileceğini dile getiren bazı değerlendirmeler mevcuttur.⁸⁴⁷ Bunun da dışında bazı gerekçeler Palmyra ordusunu Ancyra'ya kadar ilerlemeye sevk etmiş olabilir.

Palmyra'yı en başından beri askerî bir güç odağı olarak öne çıkaran en önemli unsur, Doğu'daki güvenlik zaafı ve istikrarsızlık olmuştu. Nitekim Ancyra bu operasyonun hemen öncesinde Gotlar tarafından talan edilmişti. Üstelik Got tehlikesi aynı anda hem güvenlik zaafını ortaya çıkarmış hem de istikrarsızlığı tetiklemişti. Zira II. Claudius, Gotlarla mücadelesini tamamlayıp geri dönmek üzereyken aniden

⁸⁴⁵ Ball, *Rome in the East*, 86.

⁸⁴⁶ Peter Heather, *Gotlar*, çev. Erkan Avcı. (Ankara: Phoneix, 2012), 75-83.

⁸⁴⁷ Bu türden bir değerlendirme için bkz. Smith II, *Roman Palmyra*, 178-180.

hastalanıp ölmüştü.⁸⁴⁸ Dolayısıyla Doğu'nun hâkimi *Augusta Zenobia*'nın Ancyra'yı da içine alacak şekilde bölgeye düzen getirmek *temel vazifesiydi*. Harekâtı en azından söyleminin tamamlayıcısı, politik iddiasının bir karşılığı olarak görmek gerekmektedir. Üstelik bu söylemi tıpkı diğer imparatorlar gibi ordusuna komuta ederek pekiştirmiş olmalıdır. Zira tüm bu harekât sırasında Zenobia'nın ordunun başında olduğunu ifade etmek için yeterince tarihsel veri mevcuttur. Bilhassa kaynaklar tarafından Aurelianus'un karşı harekâtı başladığında Zenobia tarafından ele geçirilmiş olan yerlerin istirdat edildiğinin bildirilmesi bu görüşü desteklemektedir.⁸⁴⁹

Gotlar, Ege dâhil imparatorluğun kontrolündeki denizleri hedef alacak bir kuvvete dönüşmüştü ve Got tehlikesi imparatorluğun en önemli meselesi hâline gelmişti. Öyle ki bir imparatorun çok iyi bir asker olan Aurelianus da Zenobia'nın üzerine yürümeden önce Got tehlikesini bertaraf etmek isteyecekti. Hiç şüphe yoktur ki bu kriz döneminde asker imparator, önceliklerini askerî ihtiyaçlara göre belirlemişti. Özetle tıpkı Aurelianus gibi *imparatorluğun ortağı Augusta Zenobia* da Got tehlikesine karşı tedbir almış oluyordu. Böylece meşruiyet iddiasını⁸⁵⁰ bir adım öteye taşıyor, varoluşsal gerekçesini güçlü bir şekilde hatırlatıyordu.

Paul Veyne; Palmyra'nın ve Zenobia'nın egemenlik alanını Suriye'nin dışına taşıyacak şekilde genişletmesini daha büyük bir hedefin parçası olarak değerlendirmektedir. Ona göre, Zenobia'nın Ancyra'ya girmesi ve nüfuz alanını Khalkedon'u bile kapsayacak şekilde Batı'ya doğru genişletmesi Roma'ya doğru yürüyüşüne yönelik bir hazırlıktı. Tarihçi bu iddiayı daha önceki girişimler bağlamında temellendirmektedir.⁸⁵¹ Gerçekten de Ancyra Seferi, Palmyralıların emperyal anlamda gözettikleri hedefleri yansıtıyordu. Sadece imparatorluk erkine değil, imparatorluğun tüm bileşenlerine yönelik bir güç gösterisi niteliği taşıyordu.

⁸⁴⁸ II. Claudius'un bu ani ölümünün nedeni olarak askerler arasında yayılan kızamık ve çiçek hastalığı gösterilmektedir. Bu ihtimal üzerinde duran bir değerlendirme için ayrıca bkz. Paul Stephenson, *Büyük Konstantin*, çev. Gürkan Ergin. (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 61.

⁸⁴⁹ Zos. *HN* 1.50.

⁸⁵⁰ Eugenia Equini Schneider da taşrada halkın istikrarsızlığı yoğun bir şekilde hissettiğini değerlendirmektedir. Bilhassa dışarıdan gelen saldırıların büyük bir kaygı ve imparatorluk erkine yönelik derin bir hoşnutsuzluğu tetiklediğini değerlendirmektedir. Bkz. Equini Schneider, *Septimia Zenobia Sebaste*, 12.

⁸⁵¹ Veyne, *Palmyra: An Irreplaceable Treasure*, 52.

4.5.KRALİÇENİN YENİLGİSİ

Zenobia iktidarını Gallienus ve II. Claudius’a rağmen inşa etmişti. Cüretkâr askerî girişimlerle hüküm sürdüğü alanı genişletmiş, Palmyra’nın bölgedeki varlığını Roma imparatorlarına bir şekilde dayatmaya çalışmıştı. Ancak Aurelianus, seleflerinden farklıydı. Gerçek bir askerdı ve “kılıcını çekmeye her an hazır” (*manu ad ferrum*)⁸⁵² bir hükümdar olarak anılacaktı. Aurelianus, savaş ve hiç bitmeyecekmiş gibi hissettiren uzun bir kriz döneminin ürünüydü. Yaşadıkları ve çağı onu acımasızlaştırmıştı. Doğu’nun *Augustas*ının karşısına *restitutor orbis* olabilmek üzere çıkacaktı. Palmyralılar Aurelianus’unki kadar gerçek bir tehditle daha önce yüzleşmek zorunda kalmamışlardı. Yaşanacakların gelişim seyri Zenobia ile Aurelianus’u karşı karşıya getiren olayların farklılığını ortaya koymaktadır.

4.5.1. Propaganda Savaşı

Zenobia da Aurelianus’un seleflerinden farklı olduğunu bir noktaya kadar anlamış olabilir. Ancak Palmyra cephesinde iyimserlik hâkimdi. Zenobia, II. Claudius’un beklenmedik ölümünü pozisyonunu güçlendirebileceği yeni bir fırsat penceresi olarak değerlendirmek istiyordu. Sembolik olarak II. Claudius döneminde gözlemlenmeyen adımlar atması bu görüşü desteklemektedir. Örneğin Vaballathus adına 270 sonlarında⁸⁵³ Aleksanderia’da bastırılan paralarda (Görsel 17: Vaballathus ile Aurelianus tasvirlerini içeren sikke) Aurelianus’un yüksek hükümdar olarak tanındığı görülmektedir.⁸⁵⁴

⁸⁵² Aurelianus’a izafeten kullanılan ve “eli kılıcında” anlamına gelen bu lakap için bkz. SHA *Aurel.* 6.

⁸⁵³ Hartmann, *Das Palmyrenische Teilreich*, 241.

⁸⁵⁴ *RIC* 381; *P. Oxy* 1264; Roger Bland, “The Coinage of Vabalathus and Zenobia from Antioch and Alexandria,” *The Numismatic Chronicle* (1966-) 171, (2011): 135, 142, 172-174.

Görsel 17: Vaballathus ile Aurelianus tasvirlerini içeren sikke çizimi⁸⁵⁵

Sikke üzerindeki ifadelerin incelenmesi, Zenobia tarafından uzatılan zeytin dalını Aurelianus'un nasıl karşıladığı hakkında fikir verebilir. Sikkede Vaballathus, *VCRIMDR* şeklinde tanıtılmaktadır.⁸⁵⁶ Bu muhtemelen V(ir) C(onsularis) R(ex) IM(perator) D(ux) R(omanorum) anlamına geliyordu. Şu hâlde Vaballathus'un benimsediği ünvan onu sadece babasının meşru murisi olarak tanımlamıyor aynı zamanda Roma ordularının komutanı olarak da sunuyordu.⁸⁵⁷ Sonuçta, Zenobia'nın Aurelianus'u yüksek hükümdar olarak tanınması, Aurelianus açısından çok az önem arz etmiş olmalıydı. Zenobia, II. Claudius'a yönelik beklentisini Aurelianus'a karşı tekrar etmiş oluyordu. Böylece sıcak çarpışmadan önce propaganda savaşı başlamıştı.

Aurelianus'un imparatorluk erkini ele geçirmesine ilişkin bilinenler, Zenobia'nın neden taht değişimine yönelik iyimser bir beklentiye girdiği hakkında fikir verebilir. Zira II. Claudius'un ölümünden sonra geçiş süreci alışıldığı üzere kanlı olmuştu. Önce II. Claudius'un kardeşi Quintillus, ağabeyinin arzusu ve senatonun rızasıyla imparatorluk erkini ele geçirmiş,⁸⁵⁸ başta Roma, Mediolanum, Siskia,⁸⁵⁹ Kyzikos⁸⁶⁰ ve Aleksanderia'da para bastırmıştı.⁸⁶¹ Ardından Aurelianus tahtı ele

⁸⁵⁵ Southern, *Empress Zenobia*, 126.

⁸⁵⁶ Bland, "The Coinage of Vabalathus," 135.

⁸⁵⁷ Southern, *Empress Zenobia*, 126.

⁸⁵⁸ David S. Potter, *Empire at Bay*, 269; John Drinkwater, "Maximinus to Diocletian and the 'crisis'," 50-52.

⁸⁵⁹ Modern Sisak.

⁸⁶⁰ Modern Erdek.

⁸⁶¹ Ragnar Hedlund, "...achieved nothing worthy of memory": *Coinage and authority in the Roman Empire c. AD 260-295* (Yayımlanmamış Doktora Tezi: Uppsala University, 2008), 78, 82, 154, 163.

geçirmiş, Quintillus'un sadece iktidarına değil, hayatına da son vermişti.⁸⁶² Bu ani taht değişimine ilişkin haberler Palmyra'ya da ulaşmış olmalıdır. Üstelik Zenobia'nın Quintillus'u imparator olarak tanıdığına dair herhangi bir kayıt mevcut değildir.

Taraflar arasındaki gerilimin diplomatik ve sembolik tarafını sikkeler bir aşamaya kadar yansıtmaktadır. Zenobia'nın Doğu'daki hükümrانlığının Aurelianus cephesinde nasıl algılandığı konusunda imparatorluğun geneline ilişkin bir bakış açısına ihtiyaç vardır. III. yüzyıl krizi bile "imparatorluk" fikrini ortadan kaldıracak kadar aşındıramamıştı. Aurelianus'un en önemli projesi hâlâ bir fikir olarak kudretini yitirmemiş olan imparatorluğu ihya etmek, onu birleştirmektir.⁸⁶³ Dahası oldukça acımasız politik hesaplaşmaların içinde yer almış ve bir şekilde sağ kalmayı başarmıştı.⁸⁶⁴ Kararlılığı sadece asker olmasından değil, kişisel tecrübelerinden ve gözlemlerinden de besleniyor olmalıydı. Zenobia tek başına bu projenin önüne geçemezdi.

Mart 272 sonrasında Zenobia tarafından yürütülen propaganda savaşında yeni bir aşamaya geçilmişti.⁸⁶⁵ Aleksanderia Darphanesinden piyasaya sürülen paralarda Aurelianus'un adı kaldırılmıştı. Benzer bir durum Antiocheia Darphanesinin para üretiminde de görülmüştü (Görsel 18: Antiocheia Darphanesinde Zenobia adına basılan sikke (272 baharı)).⁸⁶⁶

⁸⁶² SHA *Aurel.* 16.

⁸⁶³ Watson, *Aurelian*, 23.

⁸⁶⁴ Alaric Watson, Gallienus'a karşı darbe yapan ekip içinde sadece Aurelianus'un kariyerini sürdürebildiğine işaret etmektedir. Bkz. Watson, *Aurelian*, 42.

⁸⁶⁵ Benzer bir değerlendirme için bkz. Prudence Jones, "Rewriting Power: Zenobia, Aurelian, and the "Historia Augusta"," *The Classical World*, 109/2, Special Issue: Gender, East, and West Inclassical Antiquity (Winter 2016), 223-226.

⁸⁶⁶ *RIC V.2= RIC* 381. Lisabeth Claes, "Coins with Power: Imperial and Local Messages on the Coinage of the Usurpers of the second half of the third century (AD 253-285)," *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde*, 102 (2015): 49-50.

Görsel 18: Antiocheia Darphanesinde Zenobia adına basılan sikke (272 baharı)⁸⁶⁷

İmparator, Zenobia tarafından atılan sembolik adımlara itibar etmemişti. Geriye yalnızca askerî seçenekler kalıyordu ki yukarıda da aktarıldığı üzere Ancyra'ya kadar uzanan bir operasyonla Aurelianus'a karşı tedbir alınmaya çalışılmıştı. Aurelianus bu askerî ve politik koşullar altında Palmyra Seferi'ne çıktı. Nitekim seferinin seyri de merkezî kudreti yeniden inşa etme niyetini açık edecek bir şekilde gelişecekti. Öte yandan Palmyralıların, Asia Eyaleti'nin içlerine uzanan varlığının yüzeysel olduğunu anlaşılmaktadır. Nitekim Kyzikos Darphanesinde Aurelianus tarafından para basımı sürdürülmüştü.⁸⁶⁸ Bir başka ifadeyle Zenobia'nın Ankyra Seferi, Aurelianus açısından kışkırtıcı bir güç gösterisinden öteye geçmemişti.

4.5.2. Stratejik Çerçeve

Zosimus da Aurelianus'un Zenobia'ya yönelik yaklaşımını imparatorluğu birleştirme projesinin içinde değerlendirmektedir. Tarihçi, imparatorun İtalya ve Panonnia'daki problemleri Doğu üzerine gerçekleştireceği seferini planlarcasına ele aldığını ifade etmektedir.⁸⁶⁹ Asker imparator, geride sorun bırakmadan hareket etmek istemiş, gerektiği kadar Doğu'da kalabilmesini sağlayacak koşulları en baştan tesis etmeye çalışmıştı. *SHA*, sefer öncesi faaliyetlerine ilişkin çok daha ayrıntılı bilgiler

⁸⁶⁷ Claes, "Coins with Power," 50.

⁸⁶⁸ Hedlund, "...achieved nothing worthy of memory" 84. Aurelianus dönemi sikkeleriyle ilgili olarak ayrıca bkz. Robert Göbl, *Die Münzprägung des Kaisers Aurelianus (270/275)* (Viyana: Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, 1993).

⁸⁶⁹ Zos. *HN* 1.50.1.

vermektedir. Yürüyüşü sırasında öncelikle Trakia'da Gotlarla ilgilendi.⁸⁷⁰ Mevcudu 5.000 kişiye ulaşan büyük bir Got ordusuna boyun eğdirdiği ve bu başarısının da 271 yılına tarihlenebileceği belirtilmektedir.⁸⁷¹ Dolayısıyla 271 baharında Doğu'ya geçtiği tahmin edilebilir. Bundan sonra Anadolu içlerinde hızla ilerledi. Aurelianus karşısında direnç gösteren ilk yer Tyana olmuştu. Surların ardında bir kentin imparatorun iradesine boyun eğmemiş olması beklenmedik bir gelişmeydi. Antik tarihçiler, Aurelianus'un başlangıçta kentteki köpeklerin dahi öldürülmesini emrettiğini ifade etmektedirler.⁸⁷²

Tyana'nın karşı karşıya kaldığı muamele Zenobia'nın hükümlerlik alanının sınırları hakkında değerlendirmede bulunma olanağı sağlamaktadır. Belli ki kraliçenin otoritesi kuzey batıda en uzak Tyana'ya kadar ulaşıyordu. Palmyra ordusunun Ancyra'ya kadar ilermiş olması egemenlik alanı hakkında yeterince bilgi vermiyordu. İmparatorun Tyana ve Tyana halkına karşı tutumu, Palmyralılar tarafından kentte idari ve en önemlisi iktisadi olarak bazı düzenlemelerin gerçekleştirilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Nitekim başlangıçta köpeklerin bile düşman kabul edilmesiyle askerlerin yağma yapabileceği bildirilmiş oluyordu. Dolayısıyla bir bakıma Palmyra egemenliğine ilişkin izler esaslı şekilde silinmek isteniyordu. Ancak bunun da bir sınırı vardı. *SHA*, Tyanalı filozof Apollonius ağzından bu konuya açıklık getirmek istemiş görülmektedir. Buna göre, Aurelianus'a seslenen filozof sayesinde bir süre sonra masumların kanının dökülmemesi için tedbir alınmıştı.⁸⁷³ Bir başka tarihçi, doğrudan doğruya Aurelianus'un askerlerine hitap ettiği bir sahne kurgulamıştır: Askerlerini durduran imparator, şehirleri yıkmak gibi imparatorluğa olan güveni sarsacak eylemlerden kaçınmak gerektiğini hatırlatmıştır.⁸⁷⁴ Bu tutum oldukça riskliydi ve imparatorun ordusu üzerindeki otoritesini her yönüyle test eden bir karardı. Zira yağma hevesini tatmin edemeyen askerlerin silahları bir anda imparatorun kendisine yönelebilirdi.⁸⁷⁵ Her ne olursa olsun *masum* olanla *suçlu* olan arasında bir ayrıma gidildiği anlaşılmaktadır. Öyleyse yağma tehdidiyle Zenobia destekçilerine mesaj

⁸⁷⁰ *SHA Aurel.* 21-22.

⁸⁷¹ Hervig Wolfram, *Germenler: Kökenleri ve Roma Dünyasıyla İlişkileri*, çev. Tuğba İsmailoğlu Kacı. (İstanbul: Kronik, 2020), 89-90; Iordanes, *Gethica* 21.113-115.

⁸⁷² Anon. *Qui Dio*. DFHG IV, 197; *SHA Aurel.* 23.

⁸⁷³ *SHA Aurel.* 24.

⁸⁷⁴ Anon. *Qui Dio*. DFHG IV, 197.

⁸⁷⁵ Watson, *Aurelian*, 71-72.

verildiği ya da Zenobia'nın safında yer alarak Palmyralılar tarafından mükafatlandırılan çevrelerin cezalandırılacağıın ilan edildiği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Aurelianus, Tyana'dan başlayarak imparatorluk iradesini gerekirse cebren hâkim kılacağını, Zenobia ve destekçilerinin üzerine kararlılıkla yürüneceğini ilan etmekle birlikte kentlere sulh yoluyla boyun eğmeleri gerektiği telkin ediliyordu. Bundan sonraki gelişmeler asker imparatorun istediği gibi ilerleyecekti. Vermek istediği mesaj doğru yere ulaşmış olacak ki onun yürüyüşü karşısında Palmyra ordusu da Zenobia'nın egemenlik alanını müdafaa etmek üzere harekete geçecekti.

Zenobia'nın ordusunu harekete geçirmesinin temel sebebi kentlerin imparatora temayülünü engellemeye yönelik olabilir. Zosimus açık şekilde bu durumu aktaracak bilgiler paylaşmakta ve Aurelianus'un duruma hâkim olduğunu gören Anadolu'daki halkların Palmyra yönetimini reddettiğini bildirmektedir.⁸⁷⁶ Özetle Zenobia'nın büyük ölçüde güç gösterileriyle desteklediği propagandaya dayanan Suriye'nin ötesindeki egemenliği, kâğıttan bir kale gibi yıkılırken, iktidarının temel dayanağı olan ağır zırhlıları ve ünlü okçularına⁸⁷⁷ başvurmadan başka çaresi kalmamıştı. Öte yandan bu durum Aurelianus'u da daha güneye doğru ilerlemeye zorluyordu. Henüz Palmyra'nın gücü kırılmamıştı. Palmyralılar tarafından kurgulanan stratejinin odak noktasında Suriye'nin müdafaasının yer aldığı anlaşılıyordu. Buna yönelik olarak Roma ordusunu yol boyunca yıpratmayı amaçlayan taciz baskınları düzenlendi. Torosları aşan yol ve geçitler, böylesi bir askerî yaklaşım için Palmyralılara önemli avantajlar sağlamış olmalıdır. *SHA*'da, imparatorluk ordusunun güçlkle ilerleyebildiği kaydedilmektedir.⁸⁷⁸ Palmyra ordusu bu türden hafif birliklerce yürütülen taciz operasyonlarına aşinaydı. Yukarıda da açıklandığı üzere menzilli silah kullanımındaki şöhretleriyle biliniyorlardı. Yine *SHA*'da, imparatorun daha sonra ata binmesine engel olacak şekilde okla yaralandığı bildirilmektedir.⁸⁷⁹ Böylesi düzensiz saldırılar imparatorluk ordusunu yok etmeye yetmeyecekse de ilerleme iradesini kırabilirdi.

Aurelianus da Palmyralıların stratejik yaklaşımının imparatorluk ordusunu oyalamayı ve yavaşlatmayı hedeflediğini kısa süre içinde anlamış olabilir. İmparator

⁸⁷⁶ Zos. *HN* 1.50.1.

⁸⁷⁷ Fest. *Brev.* 24.

⁸⁷⁸ *SHA Aurel.* 26.

⁸⁷⁹ *SHA Aurel.* 6, 26.

ve ordusu yorgun düşmüştü. En azından *SHA*'da, Roma ordusunun ileri harekâtında yaşanan güçlüklerle Zenobia'nın bir *kadın* olması arasında kuvvetli bir bağ kurulmaktadır. Palmyralılar *kadın gibi korkakça* savaşıyordu.⁸⁸⁰ *SHA*'daki bilgiler düşmanca söylemden arındırıldığında Palmyra ordusunun; okçulara ve sapan gibi menzilli silahlarla donatılmış birliklere dayanan formasyonundan önemli avantajlar devşirdiği anlaşılıyordu. Gelişmelerin askerî yanı *SHA*'nın anonim yazarının pek de ilgisini çekmemişti. Ancak Zenobia ve ekibi tarafından kurgulanan stratejik yaklaşım ne Aurelianus'un ne de imparatorluk ordusunun savaşma iradesini kırmaya yetmişti.

4.5.3. Sıcak Çatışma

Tarihçiler sonucu tayin eden bir çarpışmanın Antiocheia'dan çok da uzak olmayan bir mevkide yaşandığı konusunda ittifak hâlinedirler. Bunlardan biri Eutropius'tur.⁸⁸¹ Festus,⁸⁸² Hieronymus⁸⁸³ ve Syncellus⁸⁸⁴ da aynı bilgiyi vermekle birlikte, savaşın Immae'de meydana geldiğini ifade etmektedirler. Çarpışmanın Antiocheia civarında yaşanmış olması, kentin doğrudan Palmyra birliklerince müdafaa edilmesiyle ilgiliydi. Buna karşılık Aurelianus'un kuşatma savaşına girişmediği anlaşılmaktadır. Onu yavaşlatmayı hedefleyen stratejik kurgunun dışına çıkmayı seçmişti. Palmyralılara kendi savaşını dayatmaya kararlıydı.

Gelişmelerin bundan sonraki seyri hakkında en değerli kaynak Zosimus'tur. Tarihçi savaşın yıkımı ve düşmanlığın en dehşetli hâline karşı oldukça soğukkanlı bir tutum takınmaktadır. Palmyralıların güçlü ve zayıf yönlerinin imparator tarafından çok iyi bir şekilde tespit edildiği konusunda şüpheyi yer bırakmamaktadır. Buna göre imparator, hareketli ve esas vurucu gücü süvari birliklerinden oluşan Palmyra ordusunun özellikle Orontes geçişi sırasında imparatorluk ordusuna darbe indirebileceğini anlamıştı. Piyadelerini hızla Orontes'in doğu yakasına geçirmişti. At üzerinde Palmyralı süvariler kadar mahir olmayan Romalı süvarileri doğrudan savaşa sokmak istememişti. İmparatorun planı basitti. Çarpışmaya doğru koşullarda girmek amacıyla Palmyralı ağır zırh kuşanmış süvarileri bir kovalamacanın içinde yormak,

⁸⁸⁰ *SHA Aurel.* 26.

⁸⁸¹ *Eutrop.* 9.13.2.

⁸⁸² *Fest. Brev.* 24.

⁸⁸³ *Hieron. Chron.* 273e.

⁸⁸⁴ *Georg. Syn. Chron.* 470, 3-5.

mücadele güçlerini kırmak istiyordu. Sonuç olarak Palmyralı birlikler büyük bir kıyıma uğradı.⁸⁸⁵ Palmyra ordusu telafisi imkânsız bir kayıp yaşamış, zırhlı süvarilerini büyük ölçüde yitirmişti.

Aurelianus'un doğru hamleleri gerçekleştirdiği bir gerçektir. Ancak bundan da önemlisi doğru hamleyi doğru zamanda yapmasıdır. Oldukça sabırlıydı. Bir asker olarak sabrı ve dirayeti yine savaş meydanlarında edinmiş olmalıydı. Örneğin 270 baharı boyunca Balkanlarda Gotları takip ederken, Got kuvvetlerinin içine düştüğü lojistik krizi stratejisinin bir parçası hâline getirmişti. Yeterli takviyeden yoksun Gotların büyük bir kırığa uğrayacağını ön görmüştü.⁸⁸⁶ Acele etmemişti. Palmyra ordusunun da tükenmesini beklemişti. Bekleyişi aslında zaferi getiren iki ana unsuru belirmesini olanaklı kılmıştı: yer ve zaman.

Zosimus'un çarpışma sonrasında verdiği bilgilerden Immae'de Palmyra ordusuna Zabdas'ın komuta ettiği sonucu çıkarılabilir. Zira savaş meydanından sağ kurtulanlarla birlikte Antiocheia'ya sığınmıştı. Daha sonra gizlice askerlerini şehirden çıkarmayı başarmıştı.⁸⁸⁷ Bundan sonra Aurelianus, ikinci bir çarpışmada, Daphnae'de muhkem bir mevkie çekilmiş olan Palmyralılarla karşılaştı. Belli ki Immae'deki çarpışmanın ardından bozgun hâlde çekilen Palmyra ordusundan geriye kalanlardan bir kısmı Daphnae'de tutunmaya çalışıyordu. Büyük çoğunluğu okçu ve sapan kullanan askerlerden oluşan bu birlikler de Roma ordusunun kararlı yürüyüşünün karşısında duramadı.⁸⁸⁸ İmparator geride düşman ordusuna ait kuvvet bırakmadan ilerliyordu.

Son büyük çarpışma Emesa önlerinde cereyan etti. Zosimus'un Palmyralı kuvvetlere ilişkin verdiği bilgiler, bir anlamda rezerv ordusunun da sahaya sürdüğünü, Palmyra'nın eli silah tutan insan kaynağının seferber edildiğini düşündürmektedir.⁸⁸⁹ Zenobia halkını olmak ya da olmamak mücadelesi verdikleri konusunda ikna etmiş olmalıdır. Hatırlanacağı üzere Odaenathus da böylesi bir kuvvetle Sâsânilerle

⁸⁸⁵ Zos. *HN* I.50.2-4.

⁸⁸⁶ Watson, *Aurelian*, 44-45.

⁸⁸⁷ Zos. *HN* I.51.1.

⁸⁸⁸ Zos. *HN* I.52.1-2.

⁸⁸⁹ Zosimus, 70.000 kişilik bir birlikten bahsetse de bu sayıya ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Bkz. Zos. *HN* I.52.3.

yüzleşmişti. Bunun yanı sıra Zenobia, destek alabilmek için Palmyra'nın kadim diplomatik ağlarını da harekete geçirmiş olabilir. *SHA*'da Aurelianus'un Sâsâniler, Armenialılar ve göçerlerin Zenobia'ya gönderdiği destek kuvvetlerini geri çevirdiği bilgisi paylaşılmaktadır. Üstelik Aurelianus bir kısmını savaştan ikna etmeyi başarmış görünmektedir.⁸⁹⁰ Öte yandan Asia ve Cappadocia'dan gelen birliklerle ordusunu takviye eden imparator, ihtiyatla hareket ediyordu. İki ordu Emesa önlerinde karşılaştı. Palmyralılar hareket kabiliyeti yüksek süvariyle imparatorluk ordusunu kanatlardan çevirmek istemiş, Roma atlıları ise aşamalı olarak geriye çekilerek cephe hattını genişletmişti. Palmyralıların, Roma atlılarını takibe başlaması, Palmyra piyadelerinin Roma lejyonlarının insafına terk edildiği anlamını taşıyordu. Dolayısıyla Palmyra ordusunun esas kuvveti, denklemin dışında kalmıştı. Bundan sonra Palmyralılar bozgun hâlde geri çekildiler.⁸⁹¹ Palmyralılar karşısında elde ettiği tüm bu başarılar, Aurelianus'un aslında modası geçmiş, nostaljik bir zafer kazandığını gösteriyordu. Çarpışmaların tamamında Palmyralı süvarileri işlevsiz hâle getirmenin bir yolunu bulmuştu. Savaş meydanında atlı askerin öne çıktığı Sâsâni savaşlarından sonra ilk defa piyadelerle zafer elde etmeyi başarmıştı. Bu, Aurelianus'un sarsılmaz savaşıma iradesinin bir sonucuydu. Palmyralıların stratejik hataları bir kenara, soğukkanlı hamleleriyle zaferi en çok Aurelianus hakketmişti.

4.5.4. Palmyra'nın Düşüşü

Çarpışmalar sırasında Zenobia'nın cephe hattına ne kadar yakınlaştığı sorusuna kesin bir cevap vermek mümkün değildir. Öte yandan Patricia Southern, Immae'den sonra Zenobia'nın Antiocheia'da bulunduğu neredeyse emindir.⁸⁹² Emesa önlerindeki savaş sırasında gelişmeleri en azında Emesa'dan takip ettiğini Zosimus'un tanıklığını dikkate alarak ifade etmek mümkündür.⁸⁹³ Kraliçenin sıcak çatışmaya bu kadar yakın olması yaşanan mağlubiyetin ardından hızla hareket edilmesini gerektiriyordu. Bir zamanlar imparator yetiştirmiş Emesa'nın bir anda saf değiştirmesi son derece muhtemeldi. Bu koşullar altında Zenobia, maiyeti ve ordusundan geriye kalanlar Palmyra'ya çekildi.⁸⁹⁴ Palmyralılar kraliçeyi hayatta tutmaya çalışıyorlardı.

⁸⁹⁰ *SHA Aurel.* 28.

⁸⁹¹ *Zos. HN* 1.52.4.

⁸⁹² Southern, *Empress Zenobia*, 136.

⁸⁹³ *Zos. HN* 1.54.1-2.

⁸⁹⁴ *Zos. HN* 1.54.2.

Palmyra düşmediği ve Zenobia var olduğu sürece Aurelianus'la müzakere etmek mümkün olabilirdi.

Aurelianus'un Zenobia'ya karşı yürüttüğü operasyonunun temel hedefi en başından beri Palmyra olmalıydı. Daha azıyla yetinmek demek sorunları geleceğe ertelemek anlamını taşıyacaktı. Palmyralılar daha şimdiden 3 ayrı çarpışmadan bir şekilde sağ çıkmayı başarmış görünüyorlardı. Dolayısıyla Zenobia öncülüğünde Palmyralıların ortaya koydukları imparatorluk girişimine son vermenin yegâne yolu Palmyra'yı zapt etmekten geçiyordu. Antik kaynaklar da bu gerçeğe işaret etmek istercesine Aurelianus tarafından Zenobia'ya yapılan teslim çağrısına kraliçenin henüz savaşacak kadar gücü olduğunu vurgulayarak geri çevirdiğini bildirmektedir.⁸⁹⁵ Gerçekten de Aurelianus'un Zenobia ile müzakere kanalını sürekli olarak açık tuttuğunu belirten birden fazla kaynak vardır. Bu durumda imparatorun gözünden hareketin merkezi olan Palmyra kadar, onunla özdeş Zenobia da önemli bir hedefti. *SHA*'da da Zenobia'nın teslim olması için teklifte bulunulduğu belirtilmektedir. İmparator, Zenobia'ya özgürlüğünden ve servetinden vazgeçmesi hâlinde Palmyra'ya dokunulmayacağı vaadinde bulunmuştu.⁸⁹⁶ Böylesi bir teklifin gerçekleştiği varsayılsa bile Zenobia'yı ikna etmediği açıktır. Zira Palmyralılar kenti çevreleyecek iptidai surlar inşa etmek dâhil olmak üzere çeşitli tedbirler almayı sürdürmüşlerdi.⁸⁹⁷ Palmyra'nın geri dönüşü olmayan bir yola girdiği anlaşıyordu. Buna karşılık Aurelianus'u barış teklifinde bulunmaya iten unsurun ne olduğu üzerine değerlendirmede bulunulabilir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere imparatorluk ordusunu Toros geçitleri yoluyla Suriye'ye ulaştırmak güçlkle mümkün olabilmişti. Şimdi yüzyıllardır Palmyralılar tarafından başarıyla korunmuş olan çölü aşmaya çalışmak, daha büyük bir meydan okumaydı. Bunun dışında Aurelianus, ordusunu bir kuşatma savaşının beklediğini biliyor olmalıydı. Üçüncü ve son olarak Tyana'dan beri verdiği barışçıl mesajlarla tutarlı bir şekilde tutum almak; imparatorluk erkini hiçe sayan bir güce karşı bile adil ve barışçı bir şekilde yaklaştığını göstermek istiyor olabilirdi. Tüm bu olasılıklar içinde

⁸⁹⁵ Anon. *Qui Dio*. DFHG IV, 197.

⁸⁹⁶ *SHA Aurel.* 26.

⁸⁹⁷ Palmyra'daki tahkimatlara ilişkin genel bilgiler için bkz. Silver, Fangi ve Danker, *Çölün Gelini Palmira*, 61.

çölün ve Palmyralı savaşçıların caydırıcılığıyla kenti korumak için alelacele inşa edilmiş olan surların öne çıktığı anlaşılmaktadır.

Aurelianus, savaşın ardından iyi bir şekilde karşılandığı Emesa'dan Palmyra'ya doğru kısa süre içinde harekete geçti. Beklendiği üzere imparatorluk ordusu çöl boyunca saldırılara uğradı. Aurelianus'un kendisi de yaralandı.⁸⁹⁸ Buna karşılık kuşatma sırasında Zosimus, imparatorun operasyonu bizzat yönettiği bilgisini paylaşmaktadır. Palmyralıların en başta olduğu gibi kuşatmanın uzaması için çabaladıkları anlaşılmaktadır. Roma ordusunun çöllerle çevrili bir alanda ikmal sorunu yaşayacağını öngörüyor olmalıydı. Aurelianus'un kararlılığı ve etraftan sağladığı ikmal sayesinde kuşatma devam etti.⁸⁹⁹ Buna karşılık Palmyralıların direnişi çok uzun sürmedi. Zosimus da *SHA* da Zenobia'nın tek hörgüçlü bir deve ile doğu, Fırat yönünde kaçmaya çalıştığını ancak yakalandığını ifade etmektedirler.⁹⁰⁰

4.6.ZENOBIA'DAN SONRA ZENOBIA

Kaynakların bir kadın olarak Zenobia'nın hayatının her yönüne temas etme ve *açığa kavuşturma* konusundaki kararlı tutumları, onun nasıl öldüğü sorusuna cevap arayışlarında da hissedilmektedir. Palmyra ordusu, Immae'de büyük ölçüde imha edildi. Palmyra'nın düşüşünden sonra kraliçenin nasıl bir akıbete uğradığı konusunda kaynaklar arasında neredeyse konsensüs söz konusudur. Zenobia, Aurelianus'un eline esir düşmüştü. Bu gelişme hakkında en detaylı tasvirlerden biri Malalas'a aittir.⁹⁰¹ Anlatımına göre Zenobia, bizzat Aurelianus tarafından ele geçirildi. İmparator onu erkek bir deveye oturtarak Antiocheia'daki geçit töreninde sergiledi. Boynunda halka ile tek hörgüçlü bir deve⁹⁰² üzerinde şehrin sokaklarında gezdirdikten sonra onu sergilemek için yaptırdığı bir platforma kraliçeyi üç gün boyunca zincirledi. Ardından Roma'da benzer şekilde muamele ettikten sonra başını kestirerek idam ettirdi. Bu, Zenobia'yı aşağılamaya ve Aurelianus'un zaferini yüceltmeye odaklanan güç

⁸⁹⁸ *SHA Aurel.* 26.

⁸⁹⁹ *Zos. HN* 1.54.2-3; 1.55.1-2.

⁹⁰⁰ *Zos. HN* 1.55. 2; *SHA Tyr. Trig.* 30; *Aurel.* 33.

⁹⁰¹ *Malal. Chron.* 12.300.

⁹⁰² Zenobia'nın kaçmak için bindiği deveye ilişkin ayrıntının kaynaklar tarafından paylaşılmasının sebebi söz konusu deve türünün (hecin) ince bacakları üzerinde hızlı koşma becerisine sahip olmasıyla ilgilidir.

gösterileri, başka kaynaklarda da açık şekilde ifade bulur. Eusebius Hieronymus⁹⁰³ ve *SHA*⁹⁰⁴ da Zenobia'nın zafer alayında sergilendiğini belirtmektedir. Festus, bu kadar çok detay paylaşmaz.⁹⁰⁵ Eutropius'ta da benzer bir durum söz konusudur.⁹⁰⁶ Palmyra zaferinin nişanesi olarak Zenobia'nın Roma'da da bir geçit töreninde sergilendiğine ilişkin anlatılar mevcuttur.⁹⁰⁷ Şaşırtıcı olmayacak şekilde, Zenobia'yı aşağılamaya yönelik en çarpıcı detaylar *SHA*'da paylaşılmaktadır.⁹⁰⁸ Zenobia'nın, bir zamanlar hüküm sürdüğü Palmyra'nın zenginliklerini yansıtacak şekilde ağır mücevherler takmaya zorlandığı, bu sebeple sık sık yürüyüşüne ara vermek istediği, altından prangaları, kelepçeleri ve boynundaki ağır bir altın zincir sebebiyle Pers bir şaklabana benzediği ifade edilmektedir.⁹⁰⁹ Bu noktada tarihçilerin bu kadar ayrıntıya neden ihtiyaç duyduğu sorusu üzerinde durulabilir.

Aurelianus, Palmyra ordusuyla her karşılaştığında sahip olduğu askerî dehayı ortaya koymuştu. Bu deha, bütün kariyeri boyunca elde ettiği bilgi ve görgünün bir çeşit birikimiydi. Zaferi ilmek ilmek işlemişti. Her yönden iyi bir şekilde hazırlanmış bulunan Palmyralılara kendi savaşını dayatmayı başarmıştı. Süvarilerin çağında Roma piyade düzeninin belki de son büyük zaferini kazanmıştı. Her ne olursa olsun bu zaferi *sadece bir kadına karşı* elde etmiş bulunuyordu. Ortaya çıkan politik görünüm bundan ibaretti. Ortada Aurelianus'un kişisel karizmasını besleyecek çok az unsur vardı. Antik yazarların detaylı bir şekilde Zenobia'nın esaret altındaki durumunu tasvire girişmelerinin sebebi biraz da bundan dolaydır. Dolayısıyla Zenobia üzerinden bir *zafer alayı* değil, adeta *utanç yürüyüşü* gerçekleştirilmişti. Çünkü Zenobia “imparatorluk” denilen ve aslında hâlâ yerine yenisi konulamamış bir politik bünyenin, hatıraları son derece canlı bir dönemde düştüğü hâli temsil ediyordu. Zenobia, neredeyse nihayete erecek bir egemenlik iddiasının sembolüydü. Doğu'nun kaybedilebileceğinin hatırlatıcısıydı.

⁹⁰³ Hieron. *Chron.* 273g.

⁹⁰⁴ *SHA Tyr. Trig.* 30; *Aurel.* 33.

⁹⁰⁵ Fest. *Brev.* 24.

⁹⁰⁶ Eutrop. 9.13.

⁹⁰⁷ Fest. *Brev.* 24; Eutrop. 9.13; Hieron. *Chron.* 274g.

⁹⁰⁸ *SHA Tyr. Trig.* 30.

⁹⁰⁹ *SHA Tyr. Trig.* 30.

Sonuçta *bir kadına karşı* zafer kazanılmıştı. Zosimus bu gerçekliği iyi bir şekilde kavramış görünmektedir. Dolayısıyla sıradan bir ölüm, idam ya da teslimiyet hikâyesini gelecek kuşaklara aktarmak çok az ehemmiyet arz ediyordu. Daha fazlasına ihtiyaç vardı. Zenobia, Palmyra düştükten sonra kaderi kendi ellerine teslim edilemeyecek kadar önemli hâle getirilmeliydi. Kaynaklar Zenobia'nın sonu hakkında ikiye bölünür. Bazıları onun bir şekilde canına kıydığını,⁹¹⁰ bazılarıysa bir İtalyan sayfiyesinde, Tivoli'de, huzur içinde öldüğünü anlatır.⁹¹¹ Bazıları esarete düştükten sonra “doğru yolu bulduğu” imasında bulunurcasına Zenobia'yı bir senatörle evlendirmeyi tercih eder.⁹¹²

Zenobia'nın tarihî mirası hakkında kroniklere dayanan her değerlendirme, ölüm üzerine düşünmeye zorlar. Esasen birbiriyle çelişen her anlatı Zenobia tarafından yapılan bir tercih üzerine temellenmektedir. Zenobia ya af dilemiş ya da intihar etmiştir. Bir başka ifadeyle ya Aurelianus'a boyun eğmeyi seçmiş ya da Aurelianus'un yaşam hakkı üzerindeki mutlak kudretini hiçe sayarak intiharı seçmiştir.⁹¹³ Doğrusu ilki *SHA*'nın genel yaklaşımı içinde tutarlılık arz eder. Sonuçta imparatorun sarsılmaz iradesi karşısında ıslah olmayı seçen ve huzur içinde ölmeyi hakkeden bir asi kraliçe *SHA* açısından çok daha kabul edilebilir bir mesaj sunar. Öte tarafta intihar, bağışlanması ve geri döndürülmesi mümkün olmayan bir eylemdir. Dolayısıyla bundan da bir ibret hikâyesi çıkarmak mümkündür. Ancak böylesi bir anlatıdan imparatora kudret atfetmek, onun sarsılmaz otoritesine dikkat çekmek mümkün değildir. Zira Zenobia intihar ederek, Aurelianus'un hayatı üzerindeki iradesini hiçe saymış; isyanını, imparatorun kontrol edemeyeceği, kontrol etmesinin imkânsız olduğu bir mecra, ebediyete taşımış olurdu.

Ölümünden sonra Zenobia, kadınları toplum düzenini tehdit olarak gören Antik yazarlar arasında ibretlik bir hikâye olarak yaşatılmaya devam edecekti. Ammianus Marcellinus'un, *suimisal* olarak göstermek istediği böylesi kadınları bir çırpıda sıralamak istediğinde, aklına Semiramis, Kleopatra ve Artemisia'dan sonra Zenobia

⁹¹⁰ Zos. *HNI* 59.

⁹¹¹ *SHA Trig. Try.* 26.

⁹¹² Georg. Syn. *Chron.* 470.

⁹¹³ İktidarın yaşam hakkı üzerinden ikmal edildiği fikri daha önce Michel Foucault tarafından dile getirilmiştir. Bkz. Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver. (İstanbul: Ayrıntı, 2007), 101-102.

da gelmektedir. Kadınlara duyulan ilgiyi, hayranlığı ve onları hükümdar olarak görmeyi toplumsal çürüme alâmeti olarak kabul eder. Bunu yaparken de bu ünlü kadınları fahişe mesabesinde eşitler.⁹¹⁴ Kaynakların kadınlara yönelik tutumu bir çeşit “düşmanlık” bağlamına indirgenemez. Onlar topluma bu kadınlar üzerinden, kadınların toplumsal yerini hatırlatmak istiyorlardı. Tam da bu bağlamda şu gerçeği bir defa daha hatırlatmakta fayda vardır. Antik tarihçiler kadın düşmanlığı (mizojini) gibi modern kavramların var olmadığı bir çağın insanıydılar. Yaşadıkları çağda kadınları bu şekilde tanımlamak ayıplanmıyordu. İstikrarı sağlayan güçlü hükümdarlara özlem duyuyorlar, böylesi hükümdarların idaresi altında, güven içinde yaşamak istiyor ve bunu zaafa uğratacak “yerini bilmez” herkese düşmanlık besliyorlardı. Bu düşmanlık bazen yeterince muktedir olamayan bir hükümdarı, bir gasıbı yahut bir kadını da hedef alabiliyordu. Zenobia örneğinde ise bu düşmanlığı besleyen birden fazla unsur vardı. İmparatorluğun büyük istikrarsızlıklarla sarsıldığı dönemi hatırlatıyordu. Buna karşılık Zenobia, tıpkı Aurelianus gibi imparatorluğun içinden geçtiği krizin bir ürünüydü. Nitekim yaşananlar bu ikisini karşı karşıya getirmiş ve bu karşılaşma III. yüzyıl krizinin de sonunun geldiğini müjdelemişti.

Zenobia; Malalas ve *SHA*’nın anonim yazarınca ortaya konulan onca gayrete rağmen bir “Pers şaklabanı” gibi hatırlanmamıştır. Aksine tahtından düşüp, çağın en büyük askerlerinden biri karşısında yenilgiye uğradığında bile mağrur bir kraliçe olarak hayal edilmiştir. Dolayısıyla tarihçilerin Zenobia’nın akıbeti üzerine aktardığı bu detaylar daha sonra sanatsal ilhamı da tetiklemiştir.⁹¹⁵ *SHA*’da kurgulanan sahneden beslenen Amerikalı kadın heykeltıraş Harriet Hosmer, 19. yüzyıl ortalarında Zenobia’yı aşağıdaki şekilde tasvir etmiştir⁹¹⁶ (Görsel 19: Harriet Hosmer’in Kraliçe Zenobia Heykeli).

⁹¹⁴ Amm. Marc. 24.4.9.

⁹¹⁵ Zenobia’nın sanatsal izlere yansıyan imajı hakkında bkz. Maurice Sartre, “Zénobie dans l’imaginaire occidental,” *The World of Palmyra*, ed. Andreas Kropp ve Rubina Raja (Copenhagen: The Royal Danish Academy of Sciences and Letter, 2016), 207-221.

⁹¹⁶ Winsbury, *Zenobia of Palmyra*, 12-13.

Görsel 19: Harriet Hosmer'in Kraliçe Zenobia Heykeli (1859)⁹¹⁷

Harriet Hosmer'in⁹¹⁸ heykeli, modern çağda kraliçenin yaygın şekilde kabul gören imgesini, daha da önemlisi bir kadının hayalindeki Zenobia'yı yansıtmaktadır. Sonuç olarak kraliçe, günümüzde tıpkı bu heykeldeki gibi yenilginin ezici ağırlığı karşısında yorgun ama gururlu bir kadın olarak hatırlanmakta, hikâyesine her kim kaynaklık etmiş olursa olsun ilham olmaya devam etmektedir.

⁹¹⁷ www.reddit.com/r/Damnthatinteresting/comments/t4nbqw/harriet_hosmer_was_an_american_female_sculptor/?rdt=56431 [erişim 01.01.2024]

⁹¹⁸ Harriet Hosmer'le ilgili olarak ayrıca bkz. <https://americanart.si.edu/artist/harriet-hosmer-2314> [erişim 01.01.2024].

SONUÇ

Palmyralıların büyük bir gururla yazıtlarda dile getirdikleri ifadeler; Kharax, Vologesias ve Dura'yı kuzey-güney ekseninde birleştiren, Basra Körfezi'ne kadar uzanan bir hatta ticari ilişkilerin inşasında önemli roller üstlendikleri iddiasını barındırıyordu. Ortaya koydukları öylesine göz ardı edilemez bir çabaydı ki Palmyralı olsun ya da olmasın tüccarları Dura'dan sonra Suriye çölünü aşmaya ikna etmiştir. Palmyralılar açık şekilde kentin hinterlandını Basra'ya kadar uzatırken çölü güvenli hâle getirme başarısını göstermiş oluyorlardı. Tüccarlar, Palmyralıların sağladığı huzur ve güven sayesinde çölü bir uçtan diğerine aşmayı göze alabiliyorlardı. Palmyra'dan sonra Emesa veya Antiocheia'ya doğru giden ya da tam tersi istikamette ilerleyenler bir noktadan itibaren Palmyralıların sağladığı güvenli ortamdan istifade ediyorlardı. Böylece, çöl boyunca tüccarlara medeni bir koridor sunuluyor ve bedevi baskınlarına karşı koruma sağlanıyordu. Bu hiç de küçümsenecek bir başarı değildi. II. yüzyıldan itibaren artan bir yoğunlukta bu ticaret koridorunun işlediğini düşündüren deliller vardır. Dolayısıyla Palmyralılar bölgenin refahında etkili olmuşlardı. Kentin sınırlarını aşan bir sorumluluk üstlenmişlerdi. Nitekim III. yüzyıl ortalarından itibaren yaşanacaklar, bölgede Palmyralıların vazgeçilmez bir partner hâline gelmesiyle ilgiliydi. Odaenathus döneminde ekonomik kazanımlar askerî başarıları getirecekti. Zenobia ise ekonomik kazanımları askerî zaferlerle pekiştirmek için mücadeleye girişecek, Palmyra'nın tüm Doğu'yu Roma adına yönetebileceği iddiasıyla hareket edecekti. Sonuç olarak ticaretten fetihlere uzanan bu tarihsel anlatı, Palmyralıların cüretkarlıkları ve imparatorluğun sınırlarının ötesine uzanan girişimcilikleri bağlamında tutarlılık arz eder.

Palmyralıların Roma ve genel olarak yaşadıkları sahanın batısında kalan dünya ile kurdukları bağlar, içinde çelişkiler barındırır ve tam da bu sebeple oldukça ilgi çekicidir. Zira Roma İmparatorluğu'nun ticari çıkarlarını korumak için beslendikleri ve seferber ettikleri insan kaynağı ile bu çıkarları baltalamaya çalışan insan kaynağı aynı damardan geliyordu. Palmyralı *senatör*ler II. yüzyıl sonlarından itibaren Bedevîlerden müteşekkil kuvvetlerle ticaret yollarını yine Bedevîlere karşı koruyorlardı. Bu ironik durum, Palmyra'nın Roma İmparatorluğu'nun hudut boyundaki yapılanması açısından ehemmiyet kazanmasını sağladığı gibi Palmyralıların imparatorluk düzeni içinde var olmaya yönelik kararlılıklarını da ortaya koymaktadır. Zenobia tam da bu kararlılıkla hareket etmişti.

Palmyra'yı bir vaha olmaktan çıkaran da kadim ticaret yolları üzerindeki bir antrepodan daha önemli hâle getiren de sahip olduğu insan kaynağıydı. Söz konusu kaynağı besleyen ana damar esasen Palmyra kent organizasyonunun da beslendiği kabile düzeniydi. Zenobia'nın çağına gelindiğinde bu kabile düzeni içinde var olan toplumsal yapı uzun süren bir evrim sürecini tamamlamış bulunuyordu. Bu süreç Palmyralıların ihtiyaç ve fırsatlara uyum sağlama becerisini yansıtmaktaydı. Dolayısıyla çöl gibi sert çevresel koşullar altında gelişen kabilevî gelenekler, bir çeşit bürokratik yapılanmaya tahvil edilmişti. Kabile düzeni içinde kendisini tanımlayan Palmyra seçkinler sınıfı hem şehri yönetmiş hem ticari faaliyetleri geliştirecek tedbirler almış hem de Roma imparatorluk hiyerarşisinde kendilerine bir yer edinmişler, Romalı isimler almışlardı. İşte bu tarihsellik ve toplumsal düzen, çöllerle çevrili bir kentten beslenen istisnai bir kimlik ortaya çıkarmıştı.

Palmyralılık, I. yüzyıldan itibaren Palmyralılar tarafından yoğun bir şekilde ifade edilen bir kimliğe dönüşmüştü. Eldeki kayıtlar, *ideal Palmyralı kimdir* sorusuna bir cevap sunacak kadar zengindir. İdeal Palmyralı öncelikle hemşehrileri/kenti yararına fedakarlıkta bulunabilen biridir. Kentinin halkıyla dayanışma içindedir. Dindardır ve azimlidir. Hindistan'dan imparatorluk arazisinin ücra köşelerine kadar uzanan geniş bir coğrafyanın farkındadır; dünyayı tanır. Geleneksel toplumsal bağlara saygılıdır. Atalarının ismini yüceltmek için çabalar. Palmyralı kimliğinin unsurları olarak alınan bu özellikler kitabeler tarafından oluşturulan ideal yurttaş tipini yansıtır. Dolayısıyla söylemseldir. Ancak bu diskur, Palmyra toplumunun bir çeşit ideal insan

tipi tanımı yaptığı ortaya koyar. Sadece söyleme odaklanılacaksa eğer Zenobia da *selefi* Odaenathus da bu ideal özellikleri bünyesinde barındırıyordu. Palmyralı kimliğinin ne kadar anlamlı ve mutlak şekilde tanımlandığı önemlidir. Zira hem Odaenathus hem de Zenobia esas olarak Palmyralıların desteğine dayanmıştı. Palmyralı kimliğinin gücü bir bakıma Zenobia'nın cüretkâr girişimini de motive etmiş olmalıydı.

Zenobia'nın girişimini anlamaya yönelik çabalardan biri de onun mensubu olduğu toplumsal damara odaklanır. Buna göre, Sami kökenli olmasına karşılık Greko-Romen kültürel öğelerin hâkim olduğu bir toplumsal çevreden gelen bir hükümdarın politik ihtirasları ve askerî mücadelesinin imparatorluk erkini ele geçirmek isteyen herhangi bir imparatorluk müddeisinden farkı yoktur. Bu yaklaşım Zenobia ve etrafındakilerce yürütülen mücadelenin daha çok sonuçlarıyla ilgilenmektedir. Dolayısıyla taht için harekete geçen güçlerin yarattığı çarpışma ortamının imparatorluk üzerindeki yıkıcı etkilerine vurgu yapmakta ve bu yönüyle de Zenobia'nın girişimini en hafif tabirle “anlamsız” olarak tavsif etmektedir. Söz konusu görüşün Zenobia'yı içinde bulunduğu toplumun bir parçası olarak ele alması anlamlı bir başlangıç noktası gibi görünebilir. Buna karşılık olaylara sadece sonuçları üzerinden değerlendirmenin sınırlayıcı bakış açısından maruz olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle geçmişe doğru bakıldığında Zenobia'nın tercihlerinin sonucu olarak ortaya çıkmış gibi görünen gelişmelerin ne kadarının doğrudan kraliçenin iradesiyle gerçekleştiğini kestirmek güçtür. Şurası bir gerçektir ki kraliçe Sâsânilere karşı verilen mücadelede tecrübe kazanmış seçkin birlikleri, kocasının askerî ve idari kazanımlarını miras almıştı. Bilhassa imparatorluğun içinde bulunduğu durum dikkate alındığında girişiminin sonuçları kadar nedenleri de önemli hâle gelmektedir.

SHA'nın Gallienus ile Aurelianus dönemleri arasındaki kısmını kaleme alan tarihçi, otuz gasıbı bir arada sıralamaktadır. Bu oldukça anlaşılır ve kurgusal olarak makul bir durumdur. Odaenathus, Zenobia, oğlu, Tetricus, Postumus ve diğerleri bu bölümde anlatılır. Her biri imparatorluğun dört bir yanında *imperium mais* sahibi ya da sahibiymiş gibi davranan kişilerdi. Kısa ya da uzun süreli krizlere karşı imparatorluğun sınırlarını müdafaa ediyormuş gibi görünseler de varlıklarıyla imparatorluğun merkezi gücünü sarsan “oyunculardı”. İçlerinden bazıları

imparatorluk erkini kendisi ya da çocukları adına ele geçirebilirdi. Bu, kimi durumda taktiksel hatalarla kimi durumdaysa sadece şanssızlık eseri mümkün olamamıştı. Peki Zenobia ne türden bir *gasıptı*? Şansı yaver gitse oğlunu imparatorluk tahtına oturtabilir miydi? Bu soru Zenobia'yı harekete geçiren motivasyonu ya da amaçlarını anlamamıza yardımcı olabilecek nitelikte bir soru değildir. Bununla birlikte onu Roma politik düzlemi içinde tanımlamak için makul bir yorum alanı açabilir.

Zenobia, kontrol altına aldığı sahada sathi de olsa imparatorluğun otoritesini ortadan kaldırmıştı. Dolayısıyla *de facto* imparatorun yerini almıştı. *SHA*'nın *gasıp* listesine girebilenlerin bir kısmı Ren, bir kısmı Tuna boylarında, bir kısmı da Fırat-Dicle boyunca imparatorluk sınırını müdafaaya girişmişti. İmparatorluğa verdikleri hizmetin karşılığında, harici tehdit ve tehlikelere karşı bölgelerindeki kentleri korudukları için *imperum mais* sahibi olmuşlardı. Meşru bir gerekçeleri vardı ve bununla kolayca taraftar toplayabiliyorlardı. Üstelik bazılarının mevcut imparatorun yerini alması ihtimalini ortadan kaldıracak teknik olarak hiçbir sebep yoktu.

Zenobia'nın girişiminin tam olarak karşılığını anlamak için iktidarı ele geçirdiği döneme değil de 262 yılı sonrasına bakmak faydalı olabilir. 262'de Odaenathus, I. Shapur'un ünvanlarını kullanmaya başlamıştı. Bu, imparatorluk hiyerarşisinde kendisini önemli bir konuma ya da en azından Sâsâni hükümdarına denk bir konuma yerleştirdiğinin açık bir kanıtıdır. Bunun da ötesinde psikolojik bir eşğin aşıldığının da göstergesidir. Odaenathus'un *krallar kralı* (*mlk mlk*'=*şahan şah*) ünvanını kullanması Palmyralıların politik manada emperyal seviyeye eriştiklerini, "Doğu" denilen ve bağrından imparatorluklar çıkarması bakımından oldukça mümbit bir sahadan beslendiklerinin ilanıydı. Aynı zamanda hem Doğulu hem de Batılı olabildiklerini, bir imparatorluğun ihtiyaç duyduğu esnekliğe sahip olduklarını gösteriyordu. Gerçekten de güçlü bir irade beyanıydı. Zenobia ve ekibini bundan daha azıyla yetinmeye zorlayan hiçbir güç yoktu. Şurası bir gerçektir ki Zenobia, hüküm sürdüğü alanda yeterli otoriteyi sağlamaya yetecek zamanı asla bulamamıştı. Onun Anadolu ya da Mısır'daki varlığı konjonktürel ve III. yüzyıl krizinin bir başka yönünü yansıtıyordu. Doğu'daki kentler, fillerin ayakları altına serilmeye son derece teşneydi. Kaybedenin her şeyi kaybettiği bir politik denklemde Zenobia'ya da Aurelianus'a da kapılarını sonuna kadar açmaya hazırlardı. Zabdas'ın Antiocheia'yı

terk ettiği haberi Anadolu'ya ulaştığında Aurelianus'un ordusu Asia ve Cappadocia'dan gelen taze birliklerle desteklenmeye başlamıştı bile. Burada belki de cevaplanması gereken asıl soru “Palmyra İmparatorluğu'nun” tam olarak neye karşılık geldiği değil, Palmyra İmparatorluğu'na hükmedenlerin iddiasının ger ek te ne olduğudur.

Bir gasıbın imparatorluk erkini ele geçirmesiyle sonuçlanacak yolculuğu üzerinde görünüşte askerî zaferlerin belirleyici olduğu anlaşılsa da Roma İmparatorluğu'nun politik düzlemine hâkim olan aşındırılması son derece güç görünen teamüller de etkiliydi. Daha sarih bir ifadeyle iktidar yolculuğuna çıkan müddeinin kimliği ve ona destek veren gruplar sonucu tayin eden unsurlar arasında yer alıyordu. Bu konuda çarpıcı ya da istisnai örneklerden biri Septimius Severus'tur. Öncelikle fiziksel görünümüyle seleflerinden ayrılıyordu. Basitçe esmer olarak tanımlanamayacak kadar koyu tenliydi. Onun tahta çıkması kozmopolit imparatorluk toplumunun çeşitliliğe alan a an hoşgörüsüyle ilgili değildi. Faulkner, onu “geniş Akdeniz eliti” içinde tanımlar.⁹¹⁹ Bu bakımdan onun imparatorluk erkini tek başına ele geçirmesi şaşırtıcı değildir. Sıradan bir Romalı aristokrat gibi doğmuş, eğitim almış ve hükmetmiştir. Kaynaklar, Kleopatra'yı ne kadar Romalı olarak görmüşse Zenobia'yı da o kadar Romalı kabul etmişti. Belki de Zenobia'nın kendisi de sonu belirsiz bir maceraya atılmıştı. Hikâyeye sonundan bakıldığında çıktığı yolculuğun imparatorluk tahtında sonuçlanmayacağı en başından beri belli gibi görünür. Buna rağmen Doğu'da sarsılmış ve belki de tamir olamayacak kadar yıkıma uğramış Roma İmparatorluğu'nun yerini almayı/onu ik me etmeyi hedeflemesi için hiçbir engel yoktu. Belki de bu bağlamda Zenobia'nın maksadının hiçbir zaman Doğu'yu ya da en azından Suirye'yi koparmak olmadığını açık şekilde vurgulamak gerekmektedir. III. yüzyılın kriz ortamında bile “imparatorluk fikri” Zenobia ve etrafındakiler için anlamını koruyordu. Paul Veyne, merkezî otoritenin uğradığı zaafa rağmen Roma İmparatorluğu'nun tüm alternatifleri gölgeleyecek kadar sağlam bir omurgaya sahip olduğuna dikkat çekmektedir.⁹²⁰ Dolayısıyla Zenobia, imparatorluk erkinin nezdinde

⁹¹⁹ Faulkner, *Kartalların İmparatorluğu*, 268.

⁹²⁰ Veyne, *L'Empire Gr co-Romain*, 310-314; Veyne, *Palmyra: An Irreplaceable Treasure*, 54.

makbul ve itibarlı bir hükümdar olarak tanınmak, imparatorluk adına hüküm sürmek istiyordu. Üstelik bölgede, aynı tarihî bağlam içinde başka örnekler de vardı.

Oracula Sibyllina XIII. eserinin 89 ila 154. satırları arasına ilham (?) olan Uranius Antoninus⁹²¹ tam da bu kapsamda ele alınabilir. Emesa Hanedanından olan Uranius, kendi adına para bastırmıştı. Bronz, gümüş ve altın paralarının üzerinde kimliğini şu şekilde açıklamıştı: Grekçe “*Auto[krator] Soulp [ikios] Antonōninos Se[bastos]*”; Latince “*L. lul[ius] Aur[elius] Sulp[icius] Ura[nius] Antoninus*”.⁹²² Bu isimlendirme biçimi sadece Emesa ile ilişkili imparatorlarla ünsiyet kurmuyor aynı zamanda imparatorluk iddiası barındırıyor yahut kendini imparatorun yerine koyuyordu.⁹²³ Bunu yapmak için iki temel dayanağı vardı. İlki 253'te Sâsânileri bölgeden çıkarmayı başarmıştı. İkinci olarak yetkisini güneş tanrısından alıyordu ve ünlü Severus Hanedanlığının üyeleriyle ilişkisi vardı.⁹²⁴ Mesele imparatorluk erkini bölgede yeniden hâkim kılmaksa eğer, Zenobia'nın ve oğlunun da en az Uranius kadar hakkı vardı. Üstelik Odaenathus'un oğlu olarak atalarının meşru biçimde elde ettiği ünvanların murisiydi. İmparatorluğu bölgede ikame etmek konusunda Uranius ile Zenobia arasında birden fazla ilgi çekici benzerlik vardır. Her ikisi de meşruiyetlerini sikke kestirerek ilan etmişlerdi. En azından Odaenathus doğrudan imparator tarafından görevlendirilmiş biri olarak buna ihtiyaç duymamıştı. Ancak “durumdan vazife çıkaran” iki hükümdar da sikke bastırma yoluna gitmişti. Üstelik ikisinin de hareketine aynı şekilde son verilmiş olmalıydı.

Zenobia'nın girişimi tam olarak ne öneriyordu ve neyi hedefliyordu? Bu soruların ekonomik, toplumsal ve elbette Zenobia açısından kişisel cevapları vardır. Zenobia bir *acil durum imparatoriçesi*ydi. İhtiyaç anında ortaya çıkmış bir güç merkezinin mirasçısıydı. İmparatorluğun yerleşik iktidar ilişkileri içinde Palmyra aristokrasisinin anlamlı bir ağırlığı olmayabilirdi. Ancak imparatorluğun doğusunu merkezî bir iradede bile daha esaslı bir şekilde korumuşlardı. Hiç şüphe yoktur ki I. Shapur'un ardından Sâsânilere yönelik tehdit algısı kabul edilebilir seviyelere inmişti. Ortada bir “acil durum” kalmamış gibiydi. Zenobia ve ekibi *haklı* olarak elde ettikleri

⁹²¹ Potter, *Prophecy and History*, 141.

⁹²² Delbrueck, “Uranius of Emesa,” 14.

⁹²³ Millar, *The Roman Near East*, 161.

⁹²⁴ ...αὐτὰρ ἐπειταῶρητῆρ ἥξει ὁ πανύστατος ἡλιόπεμπος... Bkz. *Orac. Sib.* XIII. 147-154.

ünvanlardan vazgeçmek yerine, vazgeçilmez olmak istediler, pazarlık güçlerini arttırmak için çabaladılar. Palmyra kuvvetlerinin bir tarafta Galatia'nın içlerine diğer tarafta Mısır'a kadar ilerlemesinde bu motivasyonu görmek gerekmektedir. Artık vazgeçilmez olduklarını kanıtlamak istiyorlardı. Varlıklarının meşru gerekçesi olan Sâsâni tehdidi -en azından bir süre için- ortadan kalktığına göre başka çareleri yoktu. Buradaki değerlendirmede göz ardı edilemeyecek kadar yoğun bir şekilde Zenobia'nın yalnız olmadığı vurgusu yapılmaktadır. Zira onu bir ekibin parçası, temsilcisi ve lideri olarak görmek gerekmektedir.

Immae'de alınan yenilginin ardından Zenobia ve Palmyra ordusundan geriye kalanlar Emesa'ya çekilmişti. Kraliçe bundan sonra etrafındakilere danışarak Palmyra'ya doğru harekete geçmiş, son belirleyici savunmasını Palmyra'da yapmaya karar vermişti. Zenobia'nın mağlup ordusuna komuta eden askerleri ve muhtemelen en başından beri yanında olan danışmalarıyla istişare etmesi ya da en azından bunun kaynaklar tarafından dile getirilmesi ilgi çekicidir. Zira Emesa'da kurduğu divanına ilişkin anlatıyı hikâyeleştiren esasen antik tarihçilerdir. Bu bağlamda Zenobia'nın tavrını *SHA* açısından okumak, kraliçenin hükümet etme biçimine bakışı gözler önüne serebilir. Bu amaca yönelik olarak kaynakta İmparator Alexander Severus için dile getirilenlerden istifade edilebilir.

SHA'nın bakış açısıyla Alexander Severus, bozulan imparatorluk düzeninin yeniden kurucusu, *Senatus* başta olmak üzere imparatorluğun müesses nizamına karakteristiğini kazandıran kurumları itibarlı hâle getirmeye ve “insanlığı selamete” erdirmeye çalışan bir çeşit kurtarıcıdır.⁹²⁵ *SHA*'nın anlatımında İmparator Alexander'ın, Ulpianus gibi muteber hukukçuları da barındıran bir ekiple bir ıslahat programı takip ettiği ve yeniden istişare kültürünü egemen kıldığı görülmektedir.⁹²⁶ Bu, hiç şüphe yoktur ki istişarenin ehemmiyetine dikkat çeken bir örnek olarak görülebilir. Öyleyse Zenobia, Roma siyaset düşüncesinin teamülleri dâhilinde *rasyonel* bir yönetim tarzını hayata geçirmişti.

Zenobia ve divanı arasında ilişki Antik Çağ koşulları içinde olduğu kadar, Palmyra'nın geleneksel kabilevi toplumsal dinamizmi içinde de tanımlanmalıdır.

⁹²⁵ *SHA Sev. Alex.* 14-15.

⁹²⁶ *SHA Sev. Alex.* 15-16.

Kabileler ve temsilcileri (şeyhler) en başından itibaren Palmyra’da yönetimin bileşenleri olmuşlardı. Sürekli olarak dışarıdan gelen yabancı tüccarları kentte barındıracak şekilde teşkilatlanma zorunluluğu, bu kabile federasyonunda karmaşık politik ihtiyaçlara cevap verebilecek türde gelişmiş ilişki biçimlerini ortaya çıkarmış olmalıdır. Dolayısıyla Zenobia’nın, kriz anlarında bile ferasetine güvenilebileceği danışmanları bu politik olgunluğun ürünüydü. Ancak daha da önemlisi bu *danışma meclisi* Zenobia’nın alacağı kararların önce kendilerini etkileyeceğini çok iyi bilen insanlardan oluşuyordu. İkbolini kraliçe ve onun girişimine bağlayan Palmyralı politik seçkinler, sadece Zenobia’nın değil, Palmyra’nın da kaderi üzerinde belirleyici kararlara iştirak etmişlerdi. Bu gerçeği açığa çıkarmak için dönemi anlatan tarihçilerin tanıklığına başvurmaktan başka çare yok gibidir. Onlardan istifadeyle tarihî hakikate erişmek için Palmyra’nın toplumsal dinamiklerine olduğu kadar kaynakların bakış açısına da nüfuz etmeye ihtiyaç vardır.

Zenobia’nın karakterine (kimliğine) asıl şeklini veren toplumu olmuştu. Ancak toplumu onun insani tarafı hakkında çok az kayıt üretmişti. Kraliçenin karakteri hakkında bilinenlerin neredeyse tamamını Romalı tarihçiler kayıt altına almıştır. Zenobia’nın tarihsel gerçeğinden çok kendi tarihsel gerçekliklerine odaklanan kaynakların durumu ilgi çekicidir. Özellikle Zenobia ile ilgili olarak birbirlerini tekrar etmelerine rağmen bir şekilde çelişkili bir anlatım sunmayı başarmışlardır. Palmyra’da idareyi ele alma sürecinde hem Zenobia kocasının katilleriyle iş birliği yapmış biri hem kocasının cinayetinin azmettiricisi hem de kocasının intikamını almak isteyen dul bir kadın olarak karşımıza çıkar. Bunca tenakuz bir ölçüde kaynakların bir kadının hikâyesini anlatmak söz konusu olduğunda erkek egemen söylemin dışına çıkamamalarıyla ilgilidir. Sadece kaynaklara kulak verilecek olursa Zenobia’nın başarısında da başarısızlığının ardında da kadın olması yatar. Politik bir aktör olmak için yeterli iktidara da sahip değilmiş gibi görünür.

Zenobia’yı Palmyra Kraliçesi hâline getiren sürecin öznesi gerçekte kimdi? Zenobia iktidar yürüyüşünün ne kadarında bir aktör olarak belirmişti? Odaenathus’un yerini almasında onu vitrine koyarak Palmyra’yı yönetmeyi seçen adamlar mı etkili olmuştu? Esasen bu üç sorunun da üzerindeki gizemi ortadan kaldırmak için bir tarihsel gerçekliği açığa çıkarmaya ihtiyaç vardır. Buna karşılık cevap ararken

kaynakların benimsediği ataerkil söylem tarihsel gerçeklere erişmeyi güçleştirmektedir. Kesin olarak Zenobia'yı ve mücadelesini cinsiyetinden dolayı mahkûm edip etmediklerini anlamak neredeyse mümkün değildir. Antik kaynaklardan bazıları, Zenobia'nın Palmyra tahtı etrafında ittifak yaptığı ekibin aslında Odaenathus'un katilleri olduğunu ifade etmektedir. Kaynaklar iktidar ihtirası söz konusu olduğunda Zenobia'yı bir erkek, Roma ordularını mağlup ederken bir kadın olarak görürler. Her ne olursa olsun bu kafa karışıklığı Zenobia'yı istisnai kılmıştır. Zenobia'nın girişimi ve kısa süreli egemenliğinde elde ettiği başarılar öylesine büyük bir kırılma yaratmıştır ki Palmyra, onun ardından büyük bir yıkıma sürüklenmiştir.

Zenobia, tarihî mirasına yüklenen “isyankar kadın” imajı bir kenara bırakıldığında kadın tarihi için daha anlamlı bir karakter olabilir. Çünkü o, yalnızca kendi çağı içinde bir özne olarak değerlendirilebilir. Çağının ötesine ilham vermek gibi bir derdi olmadığı için onu politik bir fail olarak yalnızca çağının hakikatlerine tepki veren, yaşadığı dönemin gerçeklerine göre eyleyen biri olarak görmek zorundayız. Elbette kadınlığının politik etkileri vardı. Her ne olursa olsun yeniden evlenmemeyi seçmişti. Yahut gelenekler onu böylesi bir seçime zorlamıştı. Bir başka ifadeyle evlenmeyerek ailesi üzerindeki toplumsal temsil hakkından vazgeçmek istemediğini varsaymak zorundayız. Zira bir erkek hükümdarın yeniden evlenme kararı alması, iktidarı üzerindeki haklarını sınırlayamazdı. Nitekim Zenobia, Odaenathus'un hayatına ilk eşini kaybetmesinden sonra girmişti. Bir başka ifadeyle Zenobia, Odaenathus'un seçtiği yoldan gidemez, yeni bir evlilik yapamazdı.

Sonuç olarak Zenobia, sadece çözebileceği sorunlarla, çağının meseleleriyle ilgilenebilirdi. Zenobia'nın kimliğinin en önemli bileşeni antik yazarların göstermek istediğinin aksine hükümdar olmasıydı. Bir kadın olarak değil, bir hükümdar olarak kararlar alıp uyguladı. Dolayısıyla onu yalnızca *kadına* indirgemek eylemlerinin tamamını aynı pencereden görmeye çabalamak anlamını taşır; tarihî gerçekler ıskalanır. Söz gelimi onun kadınlığını tabii bir zaaf olarak sunan antik tarihçilerin hiçbirinde, kendine sadece kadınlardan müteşekkil bir danışma meclisi kurduğu ya da tıpkı efsanevi Amazonlar gibi kadın askerlerden oluşan bir ordu tertip ettiği belirtilmez. Dolayısıyla onun hakkında anlatılanların tamamı değişen oranlarda kurgu olsa bile döneminin gerçeğine bağlıdır. Sonuçta Antik yazarların tamamı bir kadın

karşısında ortak bir söylemi benimsemiş gibidir. Dolayısıyla kendi gerçekliklerini, yaşadıkları çağa uyumlu bir şekilde üretmişlerdir. Özetle Zenobia'yı sadece “kadın” olarak görmek, tarihçiyi Antik yazarların düştüğüne benzer bir tuzağa sürükleyebilir. Sınırlı bir bakış açısına mahkûm olmak anlamına gelebilir. Ancak günümüzden geçmişe doğru bakmanın cazibesine kapılan herkes, ataerkinin hâkim olduğu bir dünyada varlığı kendisiyle kaim bir krallığı yönetmiş olması bakımından Zenobia'yı ilham kaynağı olarak görmeyi sürdürecektir.

KAYNAKÇA

Antik Çağ Kaynakları (Kısaltmalar ve Edisyonları)

- Agath. *Hist.* (=Agathias, *Historiae*)
- Agathias. *The Historie*,. Trans. Joseph D. Frendo. Berlin: W. de Gruyter, 1975.
- Amm. Marc. (=Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum Libri*)
- Ammianus Marcellinus, *The later Roman Empire (AD 354-378)*. Trans. Walter Hamilton, Oxford; New York: Penguin Classics, 1986.
- Roma Tarihi Res Gestae*. Çev. Samet Özgüler. İstanbul: Historia Kitap, 2019.
- Anon. *Qui Dio*. (=Anonymous, *Qui Dionis Cassii Historias Continuavit*)
- Anonymous, *Qui Dionis Cassii Historias Continuavit*. *FHG*, ed. Carl Müller, Vol. IV. Paris: Editore Ambrosio Firmin Didot, 1851: 191-198.
- App. *B. Civ* (=Appianus, *Bella Civilia*)
- Appian's Roman History*. Translated by Horace White, Vols. I-IV. Cambridge: Harvard University Press, 1913.
- Aur. Vic. (=Aurelius Victor, *liber de Caesaribus*)
- De Caesaribus*. Tans. Harold W. Bird, Liverpool: Liverpool University Press, 1994.

- Cass. Dio (=Cassius Dio, *Rhomaika*)
- Dio Cassius. *Roman History*, Trans. Earnest Cary and Herbert B. Foster, Vols. I-IX. Cambridge: Harvard University Press-Loeb, 1914-1927.
- Chron. Pasch. (= Chronicon Paschale)
- Chronicon Paschale. Ed. Ludwig Dindorf. Chronicon paschale, Vol. I. Corpus scriptorum historiae Byzantinae. Bonn: 1832.
- Chronicon Paschale 284-628 AD*. Translated with introduction and notes by Michael Whitby and Mary Whitby, Vol. VII. Liverpool: Liverpool University Press- TTH, 1989.
- Eutr. (=Eutropius, *Breviarium ab urbe condita*)
- The Breviarum ab Urbe Condita of Eutropius. Translated with an Introduction and Commentary by Harald W. Bird. Liverpool: Liverpool University Press-TTH, 1993.
- Roma Tarihinin Özeti (Breviarium Historiae Romanae)*. Çev. Çiğdem Menzilioğlu. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007.
- Fest. Brev. (=Rufius Festus. *The Breviarium of Festus*)
- The Breviarium of Festus. A Critical Edition with Historical Commentary. Trans. and ed. John W. Eadie. London: The Athlone Press, 1967.

Georg. Ced. *Comp. Hist.* (=Georgius Cedrenus, *Compendium Historiarum*)

Georgius Cedrenus, *Compendium Historiarum. Corpus Scriptorum historiae Byzantinae*, I-II Vol. Ed. I. Bekker. Bonn: 1838-1839.

Georg. Syn. (=Georgius Syncellus, *Ecloga chronographica*)

Alden Mosshammer, *Georgii Syncelli Ecloga chronographica* Leipzig: Teubner, 1984.

The Chronography of George Synkellos: A Byzantine Chronicle of Universal History from the Creation. Translated with Introduction and Notes by William Adler and Paul Tuffin. New York: Oxford University Press, 2002.

Herodian. *Div. Marc.* (=Herodianus, *Ab Excessu Divi Marci*)

Herodian of Antioch's History of the Roman Empire from the Death of Marcus Aurelius to the Accession of Gordian III, ed. Edward C. Echols. Berkeley: University of California Press, 1961.

Ed. C. R. Whittaker. Vol. II, London: Harvard University Press-Loeb, 1969-1970.

Hes. Theog. (=Hesiodos *Theogonia*)

Theogony. With an English Translation by M. L. West. Oxford 1966.

Erga kai Hemarai Hesiodos. *Theogonia, İşler ve Günler*. Çev. A. Erhat, S. Eyuboğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

- Hieron. *chron.* (=Eusebios-Hieronymos, *Chronicon*)
- Die Chronik Des Hieronymus.* Ed. Rudolf W. Helm. Berlin: Akademie-Verlag, 1984.
- Ioann. Anth. *Frag.* (=Ioannes Antiochenus, *Fragmenta*)
- Iohannes Antiochenus. *FHG*, ed. Carl Müller, IV. Paris: Editore Ambrosio Firmin Didot, 1885: 535-622=DFHG IV, 538-622.
- Iord. *Get.* (=Iordanes, *Historiae Romae; Geticae*)
- Iordanis Romana et Getica*, Monumentae Germaniae Historica, ed. Theoder Mommsen⁵. 1882.
- The Gothic History of Jordanes (Getica).* Trans. Charles Christopher Mierow, *Speculum Historiae*, Princeton: Princeton University, 1915.
- Jordanes. *Romana and Getica.* Translated with an introduction and notes by Peter Van Nuffelen And Lieve Van Hoof. Liverpool: Liverpool University Press-TTH, 2020
- Iuv. *Sat.* (=Iuvenalis, *Saturae*)
- Iuvenalis Decimus Iulius. *Iuvenal and Perseus.* With an English translation by Susanna Morton Braund. Cambridge: Harvard University Press-Loeb, 2004.
- Juvenal. *The Sixteen Satires.* Trans. Peter Green. Middlesex: Penguin Books, 1998.
- Iuvenalis. *Yergiler-Saturae.* Çev. Çiğdem Dürüşken, Erdal Alovera. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003.

Lactant. *De mort.pers.* (=Lactantius, *De mortibus persecutorum*)

Lactantius. *De Mortibus Persecutorum*. Trans. J. L. Creed. Oxford: Clarendon Press, 1984.

Lucius Caecilius Firmianus Lactantius. *Zalimlerin Ölümleri Üzerine*. Çev. Tuğçe Ünver. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2021.

Malal. *chron.* (=Ioannes Malalas, *Chronographia*)

The Chronicle of John Malalas, Ed. Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys and Roger Scott. Melbourne: Australian Association for Byzantine Studies, 1986.

Orac. Sib. (=Oracula Sibyllina)

The Sibylline Oracles. Trans. Milton S. Terry. New York: Eaton & Mains, 1899.

David S. Potter. *Prophecy and History in the Crisis of the Roman Empire: A Historical Commentary on the Thirteenth Sibylline Oracle*. Oxford: Clarendon Press, 1990.

Oros. *hist.* (=Orosius, *Historia adversus Paganos*)

Orosius, *Seven Books of History Against the Pagans*. Trans. Andrew T. Fear. Liverpool: Liverpool University Press-TTH, 2010.

- Petrus Patricius, *Frag.* (= Petrus Patricius, *Historia*)
Petrus Patricius. *Historia (Fragmenta)*. FHG, ed. Carl Müller, Vol. IV. Paris: Editore Ambrosio Firmin Didot, 1851: 181-191.
- Peter Patrikios. *The Lost History of Peter the Patrician: An Account of Rome's Imperial Past from the Age of Justinian*. Trans. Thomas M. Banchich. London: Routledge, 2015.
- Plin. *NH* (= G. Plinius Secundus, *Naturalis historia*)
Pliny. *Natural History*. With an English translation by H. R. Rackham, W. H. S. Jones, D. E. Eichholz I-X. Cambridge: Harvard University Press, 1938-1971.
- Plut. *Vit.* (=Plutarkhos, *Vitae Parallelae*)
(=Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*)
Plutarkhos. *Plutarch's Lives*. With an English translation by Bernadotte Perrin I-XI. London, New York: Harvard University Press-Loeb, 1959.
- Propertius, *Elegiae* (= Sextus Propertius, *Elegies*)
Propertius. *Elegies*. Edited and translated by G. P. Goold. Cambridge: Harvard University Press-Loeb, 1990.
William R. Nethercut. "Propertius 3.11," *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* Vol. 102 (1971): 411-443.
- SHA (=Scriptores Historiae Augustae)

The Scriptores Historiae Augustae. With an English translation by David Magie, Vol. I-III. London: Harvard University Press-Loeb, 1922-1998.

Historia Augusta, C.1 (Hadrianus'tan Claudius Albinus'a), C.2 (Antoninus Caracalla'dan Calvinus Balbinus'a), C.3 (Valerianus'tan Carinus'a). Çev. Samet Özgüler. İstanbul: Kronik, 2019; 2021; 2022.

ŠKZ

(=*Inscription of Shapur at the Kaaba of Zoroastre*= *Res Gestae Divi Saporis*)

Philip Huyse. *Die dreisprachige Inschrift Šabuhrs I. an der Ka'bai Zardušt* (ŠKZ). London: School of Oriental and African Studies, 1999.

André Maricq. 'Res Gestae Divi Saporis.' *Syria* 35, (1958): 245-360.

Sor. Gyn.

(=Soranus, *Gynaecia*)

Soranus. *Soranus' Gynecology*. Trans. Owsei Temkin, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1991.

Strab.

(=Strabo, *Geographika*)

Strabo. *Geography (Geographika)*. Trans. Horace Leonard Jones, Vol. VIII. Cambridge: Harvard University Press, 1917-1932.

Suet.

(=Suetonius, *De Vitae Caesarum*)

Suetonius. *Lives of the Caesars*. Trans. John C. Rolfe, Vols. I-II. Cambridge: Harvard University Press-Loeb, 1914.

Gaius Suetonius Tranquillus. *On İki Caesar'ın Yaşamı*. Çev. Fafo Telatar, Gül Özaktürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008.

Tac. *Ann.* (=Tacitus, *Annales*)

Tacitus. *Annals*, trans. John Jackson, Vols. IV-V. Cambridge; London: Harvard University Press-Loeb, 1937.

Zos. *HN* (=Zosimos, *Historia Nova*)

Zosimus. *Historia Nova: New History*, trans. Ronald T. Ridley. Sidney: Australian Association for Byzantine Studies, 1982.

Zonaras, M. Pinder. *Ioannis Zonarae Annales*, Vol. II Bonn: Weber, 1844.

Zonaras, *Epit. Hist.* (=Ioannes Zonaras, *Epitome Historiarum*)

Ioannis Zonarae Epitomae Libri XIII-XVIII Corpus Scriptorum historiae Byzantinae. Vol. III ed. T. Büttner-Wobst. Bonn: Weber, 1897.

The History of Zonaras: From Alexander Severus to the Death of Theodosius the Great (Epitome Historiarum), Çev. Thomas M. Banchich ve Eugene N. Lane. London: Routledge, 2009.

Modern Kaynaklar

Adams, James Noel. "On The Authorship of the Historia Augusta," *The Classical Quarterly* 22/1, (1972): 186-194.

Akgün Kaya, Elif. “Anadolu’da II. Sofistik Dönem: Sofist, Retor ve Filozofların Kamusal Alandaki Etkinlikleri.” Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2016.

al-Asaad, Khaled, Obaid al- Taha. “Welcome to Palmyra” (1966).

al-Asaad, Khaled, Obaid al- Taha. “Bolha, Palmyrene Grave,” *Syria* 18, (1968): 83-108.

al-Asaad, Khaled Javier Teixidor. “Quelques inscriptions palmyréniennes inédites,” *Syria* 62/3-4, (1985): 271-280.

al-As‘ad Khaled, Michał Gawlikowski. “New Honorific Inscriptions in the Great Colonnade of Palmyra,” *Annales Archeologiques Arabes Syriennes* 36-37, (1986): 164-171.

al-Asaad, Khaled ve Jean-Baptiste Yon. “Textes et fragments grecs de Palmyre,” *Syria* 78, (2001): 153-162.

al-As‘ad, Khaled ve Delplace Christiane “Inscriptions latines de Palmyre,” *Revue des Studes Anciennes* 104, 3-4, (2002): 363-400.

Andrade, J. Nathanael. “Inscribing the citizen: Soados and the civic context of Palmyra,” *Maarav* 19, (2012): 65-90.

Andrade, Nathanael J. *Zenobia: Shooting Star of Palmyra*. Oxford: Oxford University Press, 2018.

Bagnall, Roger S. *Roman Egypt: A history*. Cambridge: Cambridge Press, 2021.

Barthelemy, l’Abbé Jean-Jacques. *Reflexions sur l’alphabet et sur la langue dont on se servoit autrefois a Palmyre*. Paris: H.L. Guerin& L. F. Delatour, 1754.

Baz, Ferit. “Roma İmparator Kültü.” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1998.

Bilgiç, Emine. “Geç Roma İmparatorluk Çağında Roma-Sasani İhtilafları: Roma’nın Doğu Sınırları.” Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2012.

- Birley, Anthony R. *Septimius Severus: the African Emperor*. London: Routledge, 1999.
- Bland, Roger. "The Coinage of Vabalathus and Zenobia from Antioch and Alexandria," *The Numismatic Chronicle (1966-)* 171, (2011): 133-186.
- Bobou, Olimpia, Amy C. Miranda ve Rubina Raja, "The Ingholt Archive. Data from the Project 'Archive Archaeology: Preserving and Sharing Palmyra's Cultural Heritage through Harald Ingholt's Digital Archives'," *Journal of Open Archaeology Data* 9/6, (2021): 1-10.
- Bobou, Olimpia, Amy C. Miranda, Rubina Raja ve Jean-Baptiste Yon, *The Ingholt Archive: The Palmyrene Material, Transcribed with Commentary and Bibliography I-IV*. Turnhout: Brepols, 2023.
- Boccaccio, Giovanni. *Concerning Famous Women*, haz. Guido A. Guarino. New Jersey: Rutgers University Press, 1963.
- Bourdieu, Pierre. *Ayırım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. Çeviren: Derya Fırat Şannan ve Ayşe Günce Berkkurt, Ankara: Heretik Yayınları, 2015.
- Bourdieu, Pierre. *Eril Tahakküm*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2014.
- Bowersock, Glen Warren. *Roman Arabia*. London: Harvard University Press, 1983.
- Bowman, Alan. "The State and the Economy: Fiscality and Taxation," *Trade, Commerce, and the State in the Roman World*. Editör: Andrew Wilson, 27-52. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Braund, David. *Rome and the friendly king: The Character of the Client Kingship*. London; New York, Croom Helm: St. Martin's Press, 1984.
- Braund, Susanna H. "Juvenal-Misogynist or Misogamist," *Journal of Roman Studies* 82, (1992): 71-86.
- Browning, Iain. *Palmyra*. New Jersey: Noyes Press, 1979.

- Brunt, P. A. "The Buble of the Second Sophistic," *Bulleitein of the Enstitute of the Classical Studies* 39, (1994): 25-52.
- Burckhardt, Leonard. *Antik Çağ Askeri Tarihi*. Çeviren: Hakan Arslanbaba, İstanbul: Runik Kitap, 2008.
- Burgersdijk, Diederik. "Zenobia's Biography in the Historia Augusta," *Talanta* 36-37/1, (2005): 139-151.
- Burns, Jasper. *Great Women of Imperial Rome: Mother and Wives of the Caesars*. London: Routledge, 2007.
- Campbell, Brian. "The Marriage of Soldiers under the Empire," *The Journal of Roman Studies* 68, (1978): 153-166.
- Cantineau, Jean. *Inscriptions palmyréniennes*. Damascus, 1930.
- Cantineau, Jean. *Inventaire des inscriptions de Palmyre*. Beyrut, Damascus: 1930-1965.
- Cantineau, Jean. "Textes palmyréniens provenant de la fouille du temple du Bêl," *Syria* 12/2, (1931): 116-142.
- Caquot, André. "Recueil des tessères de Palmyre," *Syria* 32/3-4, (1955): 331-333.
- Celentano, Carlo. "Palmyrenes abroad: traders and patrons in Arsacid Mesopotamia." *Phasis* 19, (2016): 30-57.
- Chabot, Jean Baptiste. *Choix d'inscriptions de Palmyre*. Paris: Imprimerie nationale, 1922.
- Charax, Isidore de. *Parthian Station of Isodore of Charax: An Account of the Overland Trade Route Between the Levant and India the First Century B.C.* Editör: Wilfred H. Schoff. Philadelphia: Commercial Museum, 1914.
- Chen, Bianca. "Politics and Letters: Gisbert Cuper as a Servant of Two Republics" *Double agents: cultural and political brokerage in early modern Europe*, Editörler: Marika Keblusek, Badeloch Vera Noldus, 71-94. Leiden: Brill, 2011.

Claes, Lisabeth. "Coins with Power: Imperial and Local Messages on the Coinage of the Usurpers of the second half of the third century (AD 253-285)," *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 102, (2015): 15-60.

Coşkun, İsmail ve Erdal Polat, "Yeni Asur Krallığı'nda "Çadır"," *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 20/77, (2021): 479-493.

Croix, G.E.M. de Ste. *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*. Çeviren: Çağdaş Sümer, İstanbul: Yordam Kitap, 2014.

Cumont, Franz. "Inscriptions latines des armées de l'Euphrate," *Bulletin de l'Académie royale de Belgique* (1907): 551-578.

Cumont, Franz. *Études syriennes*. Paris: Picard, 1917.

Cumont, Franz. *Fouilles de Doura-Europos: (1922-23) Atlas*. Bibliothèque archéologique et historique-Service des Antiquités et des Beaux-Arts-Haut-Commissariat de la République française en Syrie et au Liban, Volume 2. Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1926.

Curran, John. "The Ambitions of Quintus Labienus 'Parthicus'," *Antichthon* 41, (2007): 33-53.

Cussini, Eleonora. "Beyond the Spindle: Investigating the Role of Palmyrene Women," *A Journey to Palmyra Collected Essays to Remember Delbert R. Hillers*, Editör: Eleonora Cussini, 26-43. Leiden: Brill, 2005.

Çağ, Çiğdem. "Roma İmparatorluk Dönemi Küçük Asya'sında Bir Kent Memuriyeti Olarak stratēgos'luk." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2018.

Çelgin, Güler. "Constitutio Antoniniana'nın Termessos'taki Etkisi ve Kentteki Yazıtların Tarihlenmesindeki Önemi," *Anadolu Araştırmaları* 12, (2010): 171-182.

Daryaee, Touraj. *Sasanian Persia: the Rise and Fall of an Empire*. London: I.B. Tauris, 2009.

Daryaee, Touraj. "Palmyra and the Sasanians in the Third Century Ad," *Palmyra and the East*. Editörler: Kenneth Lapatin ve Rubina Raja, 39-44. Turnhout: Brepols, 2022.

de Blois, Lucas. "Odaenathus and the Roman-Persian War of 252-264 AD," *Talanta* Vol. VI, (1975): 7-23.

de Blois, Lukas. *Image and Reality of Roman Imperial Power in the Third Century AD: The Impact of War*. New York: Routledge, 2018.

Dejiver, Hubert. *Equestrian Officers of the Roman Imperial Army*. Stuttgart: Franz Steiner, 1992.

Delbrueck, Richard. "Uranus of Emesa," *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society* 8/1-2, (1948): 111-29.

Demir, Muzaffer. "Marcus Antonius'un Parthia Savaşı'nın (MÖ 40-33) Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bazı Değerlendirmeler," *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* 24, (2019): 149-168.

Dessau, Hermann. "Über Zeit und Persönlichkeit der Scriptores Historiae Augustae," *Hermes* 24/ 3, (1889): 337-392.

Dessau, Hemann. "Ueber die Scriptores Historiae Augustae," *Hermes* 27/3, (1892): 561-605.

Dignas, Beate ve Engelbert Winter. *Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals*. New York: Cambridge, 2007.

Dijkstra, Klaas. *Life and Loyalty: a study in the socio-religious culture of Syria and Mesopotamia in the Graeco-Roman period based on epigraphical evidence*. 128. Editörler: R. Van Den Broek ve H.J.W. Drijvers. Leiden: Brill, 1995.

Dirven, Lucinda. *The Palmyrenes of Dura-Europos: A Study of Religious Interaction in Roman Syria*. Leiden: Brill, 1999.

Dirven, Lucinda. "Images as windows on the Religious Life of Palmyra," *Revisiting the Religious Life of Palmyra*. Editör: Rubina Raja, 37-49. Turnhout: Brepols, 2019.

Dirven, Lucinda. "Camels, Caravan and Deities: Representations of Camels in Palmyra and Hatra as Proof of Caravan Trade," *The Camel through the Ages. A*

Compendium dedicated to Dr. Abd Al-Rahmam Al-Tayyis Al-Ansari Volume II.
Editör: D. Alexander, 197-212. Riyad, 2020.

Dirven, Lucinda. “Zenobia of Palmyra,” *Women and Monarchy in the Ancient Mediterranean World*. Editör: Elizabeth D. Carney ve Sabine Müller, 256-267. New York: Routledge, 2021.

Dirven, Lucinda. “Representing and Naming the Gods: Iconography and Nomenclature of the Goddess Allat in Palmyra and Hatra,” *Mythos* 16, (2022): 1-8.
<https://doi.org/10.4000/mythos.5538>

Dodgeon, Michael H. ve Samuel N.C. Lieu. *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars (AD 226-363): A documentary history*. New York: Routledge, 2002.

Drijvers, Hendrik Jan Willem. *The Religion of Palmyra*. Leiden: Brill, 1976.

Drinkwater, John. “Maximinus to Diocletian and the ‘crisis’,” *The Cambridge Ancient History*. Editör: Alan Bowman, Averil Cameron, Peter Garnsey, 28-66. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Duchesne-Guillemin, Jacques., “Cumont, Franz Valéry Marie” *Encyclopedia Iranica* 6/5, (1993): 454-455.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. Çeviren: A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Eck, Werner. “Prosopography,” *The Oxford Handbook of Roman Studies*, Editörler: Alessandro Barchiesi ve Walter Scheidel, 146-159. Oxford: Oxford University Press, 2010.

El-Badawi, Emran Iqbal. *Queens and Prophets: How Arabian Noblewomen and Holy Men Shaped Paganism, Christianity and Islam*. London: Oneworld Academic, 2023.

Emil, Ritterling. “Legio,” *RE* 12.2, (Stuttgart: J. B. Metzler Verlag, 1925), 1366-1367.

Erdemir, Palaz Hatice ve Nurcan Barman. “Augustus Döneminde Roma Hukukunun Konusu Olarak Kadın,” *I. Uluslararası Kadın Çalışmaları Kongresi*. (Adana 2015): 268-275.

Erdkamp, Paul “annona (grain),” *Oxford Classical Dictionary* (2016).

Ergin, Gürkan. “Anadolu’da Roma Hâkimiyeti: İsyanlar, Tepkiler ve Huzursuzluklar: Asia Eyaletinin Kuruluşundan (MÖ 129) Iustinianus Döneminin Sonuna Kadar (MS 565).” Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009.

Erişgin, Özlem Söğütlü. “Roma Toplumunda Kadının Konumu,” *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 4/2, (2016): 1-31.

Ertekin, Efrumiye. “Principatvs Devri Roma Senatvs’u: Üye Sayısında Düzenlemeler (Lectio Senatvs), Senatvs’a Giriş Koşulları ve Yolları, Yasal İşleyiş,” *Seleucia* 2, (2012): 33-59.

Equini Schneider, Eugenia. *Septimia Zenobia Sebaste*. Roma: L’Erma, 1993.

İbn Cerîr et-Taberî. *Târihu’t-Taberî* 1. Çeviren: Cemalettin Saylık, Ankara: Ankara Okulu, 2018.

Eton, William. *A Survey of the Turkish Empire: In which are considered*. London: Printed for T. Cadell, jun. and W. Davies, 1798.

Fayda, Mustafa. “Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 40. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011), 92-94.

Finley, Moses I. *The Ancient Economy*. Berkeley: University of Callifornia Press, 1973.

Finley, Moses. *Antik Çağ Ekonomisi*. Çeviren: Hatice Palaz Erdemir, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006.

Foucault, Michel. *Cinselliğin Tarihi*. Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul: Ayrıntı, 2007.

Fox, Greg, Samuel N.C. Lieu ve Norman Ricklefs. “Select Palmyrene Inscriptions,” *From Palmyra to Zayton: Epigraphy and Iconography*, Editörler: Iain Gardner, Samuel Lieu ve Ken Parry, 27-126. Turnhout: Brepols, 2005.

Fox, Greg ve Samuel N.C. Lieu. "Analytical Indices To Select Palmyrene Inscriptions," *From Palmyra to Zayton: Epigraphy and Iconography*, Editörler: Iain Gardner, Samuel Lieu, Ken Parry, 127-188. Turnhout: Brepols, 2005.

Funari, Pedro Paulo Abreu. "Mikhail Rostovtzeff: Archaeology, Past and Present," *Ex Baetica Romam: homenaje a José Remesal Rodríguez*. Editörler: Víctor Revilla Calvo, Antonio Aguilera Lluís Pons Pujol, Manuel García Sánchez ve José Remesal Rodríguez, 1385-1402. Barcelona: Universidad de Barcelona, 2020.

G. Hofstede van Essen, 1693. Tuval üzerine yağlı boya. 33.8 x 169 in. (86 x 430 cm). Allard Pierson Museum, University of Amsterdam, 000.049. https://www.getty.edu/research/exhibitions_events/exhibitions/palmyra/rediscover_y.html [erişim: 28/09/2021].

Gawlikowski, Michał. "Palmyre et l'Euphrate," *Syria* 60, (1983): 53-68.

Gawlikowski, Michał. "Les princes de Palmyre," *Syria* 62, (1985): 251-261.

Gawlikowski, Michał. "Palmyra as a Trade Center," *Iraq* 56, (1994): 27-33.

Gawlikowski, Michał. "Palmyra and Its Caravan Trade," *Palmyra and the Silk Road, International Colloquium, (Palmyra, 7-11 april 1992) Annales Archeologiques Arabes Syriennes* 42, (1996): 139-145.

Gawlikowski, Michał. "The Athena of Palmyra," *Archeologia* 47, (1996): 21-32.

Gawlikowski, Michał. "A Lonely Hunter From Palmyra," *Understanding the Past. Papers Offered to Stefan K. Kozłowski*, Editörler: Jan Michał Burdukiewicz, Krzysztof Cyrek, Piotr Dyczek ve Karol Szymczak, 123-129. Warsaw: University of Warsaw, 2009.

Gawlikowski, Michał. "Gods and temples of Palmyra," *Miscellanea Anthropologica et Sociologica* 15/3, (2014): 76-91.

Gawlikowski, Michał. *Tadmor-Palmyra: A Caravan City between East and West*. Crakow: IRSA, 2021.

Gilliam, James Franklin. "Dura Rosters and the "Constitutio Antoniniana"," *Zeitschrift für Alte Geschichte* 14/1, (1965): 74-92.

Gnoli, Tommaso. *The Interplay of Roman and Iranian Titles in the Roman East: (1st-3rd Century A.D.)*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2007.

Gold, Barbara K. "The House I Live in is not my Own: Women's Bodies in Juvenal's Satires," *Arethusa* 31, (1998): 369-386.

Goldsworthy, Adrian. *Augustus: First Emperor of Rome*. New Haven, London: Yale University Press, 2014.

Goltz, Andreas ve Udo Hartmann. "Valerianus und Gallienus," *Die Zeit Der Soldaten-Kaiser: Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235-284)*, Editörler: Klaus-Peter Johnen, Udo Hartmann ve Thomas Gerhardt, 223-296. Berlin: Akademie Verlag, 2008.

Göbl, Robert. *Die Münzprägung des Kaisers Aurelianus (270/275)*. Wien: Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, 1993.

Graf, David F. "The Saracens and the Defense of the Arabian Frontier," *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 229, (1978): 16-17.

Graf, David F. "Zenobia and the Arabs," *The Eastern Frontier of Roman Empire: Proceedings of a Colloquium held at Ankara in September 1988*. Editörler: David H. French ve C. S. Lightfoot, 143- 167. Oxford: BAR, 1989.

Graf, David F. "The Nabatean Army and the *Chorotes Ulpiae Petraeorum*," *The Roman and Byzantine Army in the East*. Editör: Edward Dabrowa, 265-305. Krakow: Uniwersyte Jagiellonski, 1994.

Graf, David F. "The Silk Road between Syria and China," *Trade, Commerce, and the State in the Roman World*. Editörler: Andrew Wilson ve Alan Bowman, 443-529. Oxford: Oxford University Press, 2018.

Grouchevoy, A. G. “Trois ‘niveaux’ de phylarques. Étude terminologique sur les relations de Rome et de Byzance avec les Arabes avant l’Islam,” *Syria* 72, (1995): 105-31.

Grubbs, Judith Evans. *Women and the Law in the Roman Empire: A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood*. London: Routledge, 2002.

Güzel, Eylem. “Tarihsel Bir Kişilik Olarak VII. Kleopatra (M.Ö. 69-30).” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2017.

Halifax, William. “A Relation of a Voyage from Aleppo to Palmyra in Syria; Sent by the Reverend Mr. William Halifax to Dr. Edw. Bernard (Late) Savilian Professor of Astronomy in Oxford, and by Him Communicated to Dr. Thomas Smith. Reg. Soc. S,” *Philosophical Transactions (1683-1775)* 19, (1695): 83-110.

Hartmann, Udo. *Das palmyrenische Teilreich*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2001.

Hartmann, Udo. “Das palmyrenische Teilreich.,” *Die Zeit Der Soldaten-Kaiser: Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235-284)*. Editörler: Klaus-Peter Johnen, Udo Hartmann ve Thomas Gerhardt, 343-376. Berlin: Akademie Verlag, 2008.

Healey, John F. *Aramaic Inscriptions and Documents of the Roman Period. Textbook of Syrian Semitic Inscriptions* 4. Oxford: Oxford University Press, 2009.

Heather, Peter. *Gotlar*. Çeviren: Erkan Avcı, Ankara: Phoneix, 2012.

Hedlund, Ragnar. ““...Achieved Nothing Worthy of Memory”: *Coinage and Authority in the Roman Empire c. AD 260-295*.” Doctoral thesis: Uppsala University, 2008.

Hekster, Olivier ve Ted Kaizer. “Mark Antony and the raid on Palmyra: reflections on Appian, *Bella Civilia* V. 9,” *Latomus* 63/1, (2004): 70-80.

Hekster, Olivier. *Rome and its Empire, AD 193-284*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2008.

Hillers, Delbert R. ve Eleonara Cussini. *Palmyrene Aramaic Texts*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 1996.

Homan, Michael M. "The Archaeology of Tents and Pastoral Nomads," *To Your Tents, O Israel!*, 47-59. Leiden, Netherlands: Brill, 2002.

Howatson, Margaret C. *Oxford Antikçağ Sözlüğü*. Çeviren: Faruk Ersöz, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.

Hoyland, Robert G. *Arabia and the Arabs: from the Bronze Age to the coming of Islam*. London: Routledge, 2002.

Ingholt, Harald. *Studier over Palmyrensk Skulptur*. Kopenhag: Reitzel, 1928.

Ingholt, Harald. "Palmyrene Sculptures in Beyrut," *Berytus* 1, (1934): 32-43.

Ingholt, Harald, Henri Seyrig ve Jean Starcky. *Recueil des tessères de Palmyre*. Paris: P. Geuthner, 1955.

Ingholt, Harald. "Varia Tadmorea," *Palmyre. Bilan et perspectives*, 101-137. Strasbourg: Université de Strasbourg, 1976.

Isaac, Benjamin. *The Limits of Empire: The Roman Army in the East*. Oxford: Clarendon Press, 1990.

Jackson, Ralph. *Roma İmparatorluğu'nda Doktorlar ve Hastalar*. Çeviren: Dr. Şenol Mumcu, İstanbul: Homer Kitabevi, 1999.

James, Simon Timothy. "The Arms and Armour from Dura-Europos, Syria: Weaponary recovered from the Roman garrison town and the Sassanid siegewrks during the excavations, 1922-1937," C.II. Yayımlanmamış Doktora Tezi, University College London, 1990.

Jones, Prudence. "Rewriting Power: Zenobia, Aurelian, and the "Historia Augusta"," *The Classical World* 109/2, Special Issue: Gender, East, and West Inclassical Antiquity. (Winter 2016): 221-233.

Kaçar, Turhan. "Anadolu'da Sasaniler ve Romalılar, MS 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz," *Tarih Dergisi* 47, (2009): 1-22.

Kaçar, Turhan. "İkinci Yüzyılda Hıristiyanlık: Entellektüeller, Düşünceler ve Gruplar," *Seleucia* 1, (2011): 19-28.

Kaizer, Ted. "Palmyre, cité grecque"? A question of coinage," *Klio* 89/1, (2007): 39-60.

Kaizer, Ted. "Man and god at Palmyra: sacrifice, lectisternia and banquets," *The Variety of Local Religious Life in the Near East in the Hellenistic and Roman Periods*. Editör: Ted Kaizer, 179-192. Leiden, Boston: Brill, 2008.

Kaizer, Ted. "The future of Palmyrene studies," *Journal of Roman Archaeology* 29, (2016): 1-9.

Kallek, Cengiz., "Burckhardt, Johann Ludwig," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* VI. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), 420-421.

Kapar, Mehmet A., "Lahmîler," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 27. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 54-55.

Kaya, Mehmet Ali. *Roma'nın Afrikalı İmparatoru: Septimius Severus*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.

Kelpetin, Mahmut. *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*. İstanbul: Kuramer, 2016.

Kenedy, D. L. "Cohors XX Palmyrenorum: An Alternative Explanation of the Numeral," *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 53, (1983): 214-216.

Kienast, Dietmar. Werner Eck, v.d., *Römische Kaisertabelle: Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*. Darmstadt: Academic in Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2017.

Kolsky, Stephen D. *The Genealogy of Women: Stuides in Boccaccio's De mulieribus claris*. New York: Peter Lang, 2003.

Kurt, Mehmet. "Ovalık Kilikya'da M.Ö. I. Yüzyıl Roma Yönetim Olgusu ve Tarkondimotos Krallığı." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2011.

Kurt, Mehmet. "Dağlık Kilikia ve Isauria'daki Kentleşme ve Sosyal Yaşam Üzerine Roma Kültürünün Etkileri," *Historia Studies* 10/3, (2018): 131-153.

Langford-Johnson, Julie. “*Mater Augustorum, Mater Senatus, Mater Patriae: Succession and Concensus in Severan Ideology*,” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Indiana University, 2005.

Lavan, Myles. “The army and the spread of Roman citizenship,” *Journal of Roman Studies* 109, (2019): 27-69.

Levick, Barbara. *Julia Domna, Syrian Empress*. New York: Routledge, 2007.

Lieu, Samuel N.C. *Manichaeism in Mesopotamia and The Roman East*. Leiden: Brill, 1999.

Lieu, Samuel N.C. “Palmyra: A Caravan City and its Inscriptions,” *From Palmyra to Zayton: Epigraphy and Iconography*. Editörler: Iain Gardner, Samuel Lieu ve Ken Parry, 1-26. Turnhout: Brepols, 2005.

Lieu, Samuel N.C. “Fontes Historiae Palmyrenae (Tadmorenae): Sources on the History of Palmyra (Tadmor),” *Fontes Historiae Viae Sericae Sources on the History of the Silk Road*, 3. Edisyon. <http://www.unionacademique.org/content/files/-4711347551024620.pdf> [erişim: 16.07. 2021]

Lintott, Andrew. *Imperium Romanum: Politics and Administration*. Oxford: Routledge, 1993.

Lönnqvist, Minna. “How to Control Nomads.” *A Case Study Associated with Jebel Bishri in Central Syria. West Semitic Nomads in Relation to the Urban World: Rencontre Assyriologique Internationale* 53/2, (2010): 115-139.

MacLennan, Donald Alan. “Administrative Development in the Kingdoms and Principalities of the Near East under the Aegis of Rome.” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Durham University, 2017.

Mann, Michael. *İktidarın Tarihi I* (Başlangıcından 1760’a Kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları). Çeviren. Esin Saraçoğlu Soner Torlak, Emre Kolay, Esin Saraçoğlu ve Olcay Sevimli, Ankara: Phonix, 2012.

Maraqten, Mohammed. "Dangerous trade routes: on the plundering of caravans in the pre-Islamic Near East," *Aram* 8, (1996): 213-236.

Marriott, Ian. "The Authorship of the *Historia Augusta*: Two Computer Studies," *Journal of Roman Studies* 69, (1979): 65-77.

Matthews, John F. "The Tax Law of Palmyra: Evidence for Economic History in a City of the Roman East," *Journal of Roman History* 74, (1984): 157-180.

Mattingly, David J. *Imperialism, Power, and Identity: Experiencing the Roman Empire*. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2011.

McClure, Laura K. *Klasik Antikitede Kadınlar Doğumdan Ölüme*. Çeviren: Gülşah Günata, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2023.

Mennen, Inge. *Power and Status in the Roman Empire, AD 193-284*. Leiden: Brill, 2011.

Menzilcioğlu, Çiğdem. *Historia Augusta: Filozof-İmparator Marcus Aurelius Antoninus*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002.

Meyer, Jørgen Christian. *Palmyrena: Palmyra and the Surrounding Territory from the Roman to the Early Islamic period* Oxford: Archaeopress, 2017.

Millar, Fergus. *The Emperor in the Roman World (31 BC- AD 337)*. London: Duckworth, 1977.

Millar, Fergus. "Caravan Cities: the Roman Near East and Long-Distance Trade by Land," *Bulletin of the Institute of Classical Studies, Supplement* 71, (1998): 119-137. <http://www.jstor.org/stable/43767623> [erişim 31.10.2016].

Millar, Fergus. *The Emperor in the Roman World (31 BC- AD 337)*. London: Harvard University Press, 2001.

Mitchell, Stephen. *Anatolia. Land, Men, and Gods in Asia Minor I, The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule*. Oxford: Oxford University Press, 1995.

Momigliano, Arnaldo. "An Unsolved Problem of Historical Forgery: The Scriptores Historiae Augustae," *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 17, 1/2, (1954): 22-46.

Momigliano, Arnaldo. *Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri*. Çeviren: Güneş Ayas, İstanbul: İthaki, 2011.

Mommsen, Theodor. "Cornelius Tacitus und Cluvius Rufus," *Hermes* 4/3, (1870): 295-325.

Mommsen, Theodor. "Die Scriptores Historiae Augustae," *Hermes* 25/2, (1890): 228-292.

Montgomery, James Alan. "The Graeco-Roman Civilization of Syria and Palestine," *The Classical Weekly* 12/14, (1919): 106-111.

Mutlu, Serhan ve Meral Başaran Mutlu. "Anadolu'da Arkeolojinin Kurumsallaşma Süreci ve Gelişimi," *Academic Knowledge* 1/1, (2018): 64-76.

Nakamura, Byron. "Palmyra and the Roman East," *Greek Roman and Byzantine Studies* 34/2, (1993): 133-150.

Nuorluoto, Tuomo. "Roman Female Cognomina." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uppsala University, 2021.

Palme, Bernhard. "Empires and Bureaucracies: A Transdisciplinary Approach," *Empires to be remembered: Ancient Worlds through Modern Times*. Editörler: M. Gehler ve R. Rollinger, 43-80. Wiesbaden: Springer, 2022.

Peter, Brown. *Geç Antikçağ Dünyası*. Çeviren: Turhan Kaçar, İstanbul: Alfa, 2017.

Peters, F. E. "Romans and Bedouin in southern Syria," *Journal of Near Eastern Studies* 37, (1978): 315-326.

Piersimoni, Palmira. "The Palmyrene Prosopography." Yayınlanmamış Doktora Tezi, University College London, 1995.

Pollard, Nigel ve Joanne Berry. *The Complete Roman Legions*. London: Thames & Hudson, 2012.

Potter, David S. *Prophecy and History in the Crisis of the Roman Empire: A Historical Commentary on the Thirteenth Sibylline Oracle*. Oxford: Claredon Press, 1990.

Potter, David Stone. "Palmyra and Rome: Odaenathus' Titulature and the Use of the Imperium Maius," *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 113, (1996): 271-285.

Price, S.R.F. *Ritüel ve İktidar: Küçük Asya'da Roma İmparatorluk Kültü*. Çeviren: Taylan Esin, Ankara: İmge Yayınları, 2004.

Quass, Friedemann. *Die Honoratiorenschicht in den Städten des griechischen Ostens*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1993.

Raja, Rubina ve Annette Højen Sørensen. "The 'Beauty of Palmyra' and Qasr Abjad (Palmyra), New Discoveries in the Archive of Harald Ingholt" *Journal of Roman Archaeology* 28/1, (2015): 439-450.

Raja, Rubina. "Networking beyond death: Priests and their family networks in Palmyra explored through the funerary sculpture," *Sinews of Empire: "Networks in the Roman Near East and Beyond*, Editörler: Eivind Heldaas Seland ve Hakon Fiane Teigon, 165-183. Oxford: Oxbow Books, 2017.

Raja, Rubina. "Harald Ingholt and Palmyra," *The road to Palmyra*, Editörler: Rubina Raja ve Anne Marie Nielsen, 41-64. København: Ny Carlsberg Glyptotek, 2019.

Raja, Rubina. *Pearl of the Desert: A History of Palmyra*. Oxford: Oxford University Press, 2022.

Rathbone, Dominic. "Koptos the Emporion: Economy and Society, I-III A.D.," *Topoi, Orient-Occident*, Supplément 3, (2002): 179-198.

Rathbone, Dominic W. "Roman Egypt," *Cambridge Economic History of the Greco-Roman World*, Editörler: Walter Scheidel, Ian Morris ve Richard P. Saller, 698-719. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Rea, John R. *The Oxyrhynchus Papyri*: XL, Editör: John R. Rea. London: Egypt Exploration Society, 1972.

Richmond, Ian A. "Palmyra under the Aegis of Rome," *The Journal of Roman Studies*, 53/1-2 (1963): 43-54.

Rickman, Geoffrey E. *The Corn Supply of Ancient Rome*. Oxford: Clarendon, 1980.

Roller, Duane W. *Cleopatra: A Biography*. Oxford: Oxford University Press, 2010.

Rostovtzeff, Michael. *The Social and Economic History of the Roman Empire I*. Oxford: Biblo & Tannen Publishers, 1926.

Rostovtzeff, Michael. "The Caravan Gods of Palmyra," *Journal of Roman Studies* 22/1, (1932): 107-116.

Rostovtzeff, Michael. *Caravan Cities*. Çeviren: T. Talbot Rice, Oxford: Clarendon Press, 1932.

Rostovtzeff, Michael. "Hadad and Atargatis at Palmyra," *American Journal of Archaeology* 37, (1933): 58-63.

Rostovtzeff, Michael. *Dura-Europos and its Art*. Oxford: Clarendon Press, 1938.

Rostovtzeff, Michael. *The Social and Economic History of the Hellenistic World I*. Oxford: Oxford University Press, 1941.

Rostovtzeff, Michael. "Res gestae divi Saporis and Dura," *Berytus* 8, (1943): 17-60.

Sahaîd, Irfan. "al-Zabbâ'," *El²* XI. (Leiden: Brill, 2002), 369.

Salway, Benet. "What's in a Name? A Survey of Roman Onomastic Practice from 700 B.C. to A.D. 700," *Journal of Roman Studies* 84, (1994): 124-145.

Sansone, David. "The Computer and the Historia Augusta: A Note on Marriott," *Journal of Roman Studies* 80, (1990): 174-177.

Sartre, Maurice. "Les progrès de la citoyenneté romaine dans les provinces romaines de Syrie et d'Arabie sous le Haut-Empire," *Roman Onomastics in the Greek East, Social and Political Aspects* (Proceedings of the International Colloquium on Roman

Onomastics Athens, 7-9 September 1993) *Meletemata* 21, Editör: A. D. Rizakis, 239-251. (Athens 1996).

Sartre, Maurice. "Palmyre, cite grecque," *Annales Archeologiques Arabes Syriennes* 42, (1996): 385-405.

Sartre, Maurice. "The Arabs and the Desert Peoples," *The Cambridge Ancient History*. Editörler: Alan Bowman, Averil Cameron ve Peter Garnsey, 498-520. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Sartre, Maurice. *The Middle East Under the Rome*. Çeviren: Catherine Porter, Elizabeth Rawlings ve Jeannine Routier-Pucci, Cambridge: Harward University Press, 2005.

Sartre, Annie ve Maurice Sartre. *Zenobie de Palmyre à Rome*. Paris: Perrin 2014.

Sartre, Annie ve Maurice Sartre. *Palmyre: Vérites et Légendes*. Paris: Perrin, 2016.

Sartre, Maurice. "Zénobie dans l'imaginaire occidental," *The World of Palmyra, Scientia Danica. Series H. Humanistica 4 vol. 6. Palmyrene studies*, 1. Editörler: Andreas Kropp ve Rubina Raja, 207-221. Copenhagen: The Royal Danish Academy of Sciences and Letter, 2016.

Sayar, Mustafa H. "Antik Kilikya'da Şehirleşme," *Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler I*, (1999): 193-216.

Sayar, Mustafa H. "Septimius Severus, Iulia Domna ve Perinthos," *Vir doctus Anatolicus: Sencer Şahin Anısına Yazılar*, 755-756. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2016.

Sayar, Mustafa H. "Ovalık Kilikia Şehirlerinde Yerel Bağışçılar ve Hayırseverlik (MÖ 1. Yüzyıl ile MS 2. Yüzyıl)," *Tarih Boyunca Anadolu'da Hayırseverlik Birinci Uluslararası Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Sempozyumu 26-29 Mart, 2019 Antalya Bildiriler*. Editörler: Oğuz Tekin ve C. H. Roosevelt, 73-82. Antalya: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020.

Sayar, Mustafa H. "Eskiçağda Akdeniz Dünyasında MÖ 5. yy. ile MS 6. yy. Arasında Salgın Hastalıkların Yol Açtığı Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Sorunlar ve Bunların

Yarattığı Tarihi Değişim Süreçleri,” *Eskiçağda Salgın ve Hastalıklar*. Editörler: Özlem Sir Gavaz ve Gülgüney Masalcı Şahin, 221-239. İstanbul: Ege Yayınları, 2021.

Sayar, Mustafa H. “Roma Eyaleti Olarak Kilikia (Provincia Cilicia),” *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletler*. Editör: Oğuz Tekin, 334-355. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022.

Schlumberger, Daniel. “Vorôd l’agoranome,” *Syria* 49/3-4, (1972): 339-341.

Schmidt-Colinet, Andreas. “Khaled al-As’ad, 1934-2015,” *American Journal of Archaeology* 120/2, (2016). www.ajaon-line.org/online-necrology/2597 [erişim: 10.07.2023].

Schmidt- Colinet, Andreas. “Hellenistic Palmyra: A Fata Morgana?” *The Oxford Handbook of Palmyra*, Editor: Rubina Raja, 63-80. Oxford: Oxford University Press, 2024.

Seland, Eivind Heldaas. “Camels, Camel Nomadism, and Practicalities of Palmyrene Caravan Trade,” *Aram* 27/1-2, (2015): 45-54.

Seland, Eivind Heldaas. “Palmyrene Long-distance Trade: Land, River, and Maritime Routes in the First Three Centuries CE,” *The Silk Road: Interwoven History*, 1. Editörler: Mariko Namba Walter ve James P. Ito-Adler, 101-130. Cambridge: Cambridge Institutes Press, 2015.

Seland, Eivind Heldaas. *Ships of the Desert and Ships of the Sea: Palmyra in the World Trade of The First Three Centuries CE*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2016.

Seller, Abednego. *The antiquities of Palmyra: Containing the history of the city, and its emperors, from its foundation to the present time: with an appendix of critical observations on the names, religion, and government of the country and a commentary on the inscriptions lately found there*. London: S. Smith and B. Walford, 1696.

Senden, Arjan. “Zenobia Nummis,” *Talanta* XL-XLI, (2008-2009): 137-150.

Seyrig, Henri. “Inscriptions grecques de l’agora de Palmyre,” *Syria* 22, (1941): 223-270.

Shahîd, Irfan. *Rome and the Arabs: A Prolegomenon to the Study of Byzantium and the Arabs*. Dumbarton Oaks, 1984.

Sidebotham, Steven E. "Romans and Arabs in the Red Sea," *Topoi* 6/2, (1996): 785-797.

Sidebotham, Steven E. "From Berenike to Koptos: Recent Result of the Dester Route Survey," *Topoi, Orient-Occident*, Supplément 3, (2002): 179-198.

Silver, Minna Gabriele Fangi ve Ahmet Danker. *Çölün Gelini Palmira: Görüntüleri, Kalıntıları ve Kültürel Hatırasıyla*. Çeviren: Yasemin Alptekin, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020.

Sivrioğlu, Ulaş Töre. *Perslerin Ardından İran: Sâsâniler Dönemi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2023.

Smith II, Andrew M. "Identity, Community, and State Formation at Roman Palmyra." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Maryland University, 2004.

Smith II, Andrew M. *Roman Palmyra: Identity, Community, and State Formation*. Oxford: Oxford University Press, 2013.

Sommer, Michael. "Der Löwe von Tadmor: Palmyra und der unwahrscheinliche Aufstieg des Septimius Odaenathus," *Historische Zeitschrift* 287/2, (2008): 281-318.

Sommer, Michael. "Les notables de Palmyre-Local Elites in the Syrian Desert in the 2nd and 3rd Centuries AD," *Elites in the Ancient World*. Editör: P. Briks, 173-182. Szczecin: Minerwa, 2015.

Sommer, Michael. *Roms orientalische Steppengrenze: Palmyra, Edessa, Dura-Europos, Hatra: eine Kulturgeschichte von Pompeius bis Diocletian*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2015.

Sommer, Michael. "The Venice of the Sands. Palmyrene trade revisited," *Palmyrena. City, hinterland and caravan trade between Orient and Occident*, Editörler: Jørgen Christian Meyer, Eivind Heldaas Seland ve Nils Anfinset, 11-17. Oxford: Archaeopress 2016.

Sommer, Michael. *Palmyra: A History*. New York: Routledge, 2018.

Sommer, Michael. *Inter Duo Imperia: Palmyra Between East and West*. Editör: Michael Sommer. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2020.

Southern, Patricia. *Empress Zenobia: Palmyra's Rebel Queen*. Cornwall: Continuum, 2008.

Spawforth, Antony J. S., "euergetism," *The Oxford Companion to Classical Civilization*. Oxford University Press, 1998.

Speidel, Michael A. "Legio IIII Scythica, Its Movements and Men," *The Twin Towns of Zeugma on the Euphrates. Rescue Work and Historical Studies*, Editör: D. Kennedy, *Journal of Roman Archaeology* 27, 163-204. Portsmouth, RI: Journal of Roman Archaeology, 1998.

Speidel, Michael A. "Rom und die Fernhandelswege durch Arabien," *Roman Roads: New Evidence-New Perspectives*, Editör: Anne Kolb, 53-66. Berlin: De Gruyter, 2019.

Speidel, Michael Alexander. "Roman Soldiers' Gravestones in Greater Syria: Thoughts on Designs, Imports, and Impact," *Funerary Portraiture in Greater Roman Syria*, Editör: Michael Blömer ve Rubina Raja, 83-93. Turnhout: Brepols, 2019.

Speidel, Michael P. "Palmyrenian Irregulars at Koptos," *Bulletin of the American Society of Papyrologists* 21, (1984): 221-224.

Speidel, Michael. "From Nabataea to Arabia. Economic consequences of becoming a Roman frontier province in the East," *Collana di studi e testi per la storia economica, sociale e amministrativa del mondo antico* diretta da Elio Lo Cascio- *Economia e Frontiera Nell'Impero Romano* (Edipuglia, 2021): 95-109.

Speidel, Michael. *Roman Army Studies* I. Amsterdam: J.C. Gieben Publisher, 1984.

Stein, Arthur. "Kallinikos von Petra," *Hermes* 58/4, (1923): 448-456.

Stephenson, Paul. *Büyük Konstantin*. Çeviren: Gürkan Ergin, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

Stoneman, Richard. *Palmyra and its Empire: Zenobia's Revolt against Rome*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Swain, Simon. "Greek into Palmyrene: Odaenathus as Corrector Totius Orbis?," *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 99, (1993): 157-164.

Swinton, John. "An Explication of all the inscriptions in the Palmyrene language and Character hither to publish. Etc," *Philosophical Transactions of the Royal Society of London* 48, (1755): 690-756.

Syme, Ronald. "The Allegiance of Labienus," *Journal of Roman Studies* 28/2, (1938): 113-125.

Syme, Ronald. *The Roman Revolution*, Oxford: Clarendon Press, 1939.

Strabon, *Geographika: XVII. Kitap. Libri II*. Çeviren: Şenkal Kileci, (2017): 332-442.

Tarn, William Woodthorpe. "Alexander Helios and the Golden Age," *The Journal of Roman Studies* 22/2, (1932): 135-160.

Teixidor, Javier. "Palmyra in the Third Century," *A Journey to Palmyra Collected Essays to Remember Delbert R. Hillers*, Editör: Eleonora Cussini, 181-225. Leiden: Brill, 2005.

Teixidor, Javier. *The Pagan God: Popular Religion in the Greco-Roman Near East*. Princeton: Princeton University Press, 1977.

Terpstra, Taco T. "The Palmyrene Temple in Rome and Palmyra's Trade with the West," *Palmyrena: City, Hinterland and Caravan Trade between Orient and Occident: Proceedings of the Conference held in Athens, December 1-3, 2012*, Editörler: Jørgen Christian Meyer, Eivind Heldaas Seland ve Nils Anfinset, 39-48. Oxford: Archaeopress, 2016.

Thomson, Mark. "The Original Title of the Historia Augusta," *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 56/1, (2007): 121-125.

Tozan, Murat. "Historia Augusta'da İmparator Caracalla," Çeviren: Murat Tozan, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 21/2, (2006): 223-239.

Tudela, Benjamin. *The Itinerary of Benjamin of Tudela: Critical Text, Translation, and Commentary*. Çeviren: Marcus Nathan Adler, Oxford, 1907.

Turek, Jan. "Editorial: Death of Queen Zenobia's Brave Grandson," *Archaeologies* 11/3, (2015): 337-341.

Ünver, Tuğçe. "Zosimus'un Pagan Perspektifinden Batı Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü: Historia Nova Örneği." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2020.

Veyne, Paul. *Bread And Circuses: Historical Sociology and Political Pluralism*. Çeviren: Brian Pearce, London: Penguin, 1990.

Veyne, Paul. *L'empire gréco-romain*. Paris: Éditions du Seuil, 2005.

Veyne, Paul. *Palmyra: An Irreplaceable Treasure*. Çeviren: Teresa Lavender Fagan, London: Chicago University Press, 2015.

Wannack, Katja. *Hermann Dessau. Der fast vergessene Schüler Mommsens und die Großunternehmen der Berlin Akademie der Wissenschaften*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2007.

Warwick, Ball. *Rome in the East: Transformation of an Empire*. London: Routledge, 2016.

Watson, Alaric. *Aurelian and the third Century*. London: Routledge, 1999.

Welles, Bradford Charles. "Michael Ivanovich Rostovtzeff (1870-1952)," *The Russian Review* 12/2, (1953): 128-133.

West, Louis. C. "Commercial Syria under the Roman Empire," *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 55, (1924): 159-189.

Wiesehöfer, Josef. *Antik Pers Tarihi*. Çeviren: Mehmet Ali İnci, İstanbul: Telos Yayınları, 2003.

Wiesner-Hanks, Merry E. *Tarihte Toplumsal Cinsiyet: Küresel Bakış Açılıarı*. Çeviren: Meral Çiyan Şenerdi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.

Will, Ernest. *Les Palmyréniens. La Venise des Sable*. Paris: Armand Colin, 1992.

Will, Ernest. "Marchands et chefs de caravans à Palmyre," *Syria* 34, (1957): 262-277.

Winsbury, Rex. *Zenobia of Palmyra: History, Myth and The Neo-Classical Imagination*. London: Duckworth, 2010.

Wolfram, Hervig. *Germenler: Kökenleri ve Roma Dünyasıyla İlişkileri*. Çeviren: Tuğba İsmailoğlu Kacı, İstanbul: Kronik, 2020.

Wood, Robert. *The ruins of Palmyra, otherwise Tedmor, in the Desert*, 1753.

Yann Le Bohec, *The Imperial Roman Army*. Çeviren: Raphael Bate, London: Routledge, 1994.

Yarlıgaş, Oğuz. "Principatus Döneminde Roma Devleti'nin Anadolu'da Oluşturduğu Sınır Boyunca Konuşlandırılan Lejyonlar." Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2017.

Yon, Jean-Baptiste. *Les notables de Palmyre*. Bibliothèque archéologique et historique 163. Beyrut: IFAFO, 2002.

Yon, Jean-Baptiste. "Inscriptions grecques et latines de la Syrie," *Palmyre, Bibliothèque archéologique et historique* XVII/1, 1-52. Beyrut: Presses de l'Ifpo, 2012.

Yon, Jean-Baptiste. "Inscriptions from the necropolis of Palmyra in the diaries of H. Ingholt," *The World of Palmyra* 1, *Palmyrene Studies* I, Editörler: Rubina Raja ve A. Kropp, 118-125. Kopenhag: Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2016.

Yon, Jean-Baptiste. "Femmes de Palmyre," *Les femmes grecques de l'Orient Romain Dialogues D'Histoire Ancienne* 18, Editör: Sophie Lalanne, 183-203. Besançon: Univasitaires de Franche-Comté, 2019.

Yon, Jean-Baptiste. "Tesserae and Prosopography," *The Small Stuff of the Palmyrenes: The Coins and Tesserae of Palmyra* 5, Editör: Rubina Raja, 69-80. Turnhout: Brepols, 2022.

Yoshimura, Kazuhisa, T. Nakahashi, K. Saito. “Why did the ancient inhabitants of Palmyra suffer fluorosis?” *Journal of Archaeological Science* 33/10, (2006): 1411-1418.

Young, Gary K. *Rome’s Eastern Trade: International Commerce and Imperial Policy 31 BC-AD 305*. London: Routledge, 2001.

Yücel, Muhammet. “Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Pers Varlığı (M.S. 224-651),” Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018.

Yücetürk, Orhan Seyfi., “Belkıs,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 5. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 420-421.

Zahran, Yasmine. *Zenobia: between Reality and Legend*. Oxford: BAR, 2003.

Zeyad al-Salameen, Rafe Harahsheh et Younis al-Shdaifat. “The Palmyrenes in a new Safaitic inscription,” *Syria* 96, (2019): 387-394.

Zonaras, Joannes. *Tarihlerin Özeti*: (Kitap XVII-XVIII). Çeviren: Bilge Umar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.

İnternet Kaynakları

www.reddit.com [erişim 01.02.2024]

<https://ny-carlsbergfondet.dk/en/about/history> [erişim: 10.07.2020]